

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE
NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS

SCIENTIFIC JOURNAL
OF THE NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS

Scientific Journal

Volume 20, No. 2
2015

Kyiv
2015

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 343.973:343.53

Черней Володимир Васильович –
доктор юридичних наук, професор,
ректор Національної академії
внутрішніх справ

ЧИННИКИ, ЩО СПРИЯЮТЬ УЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Визначено природу чинників, що сприяють учиненню злочинів на ринку небанківських фінансових послуг в Україні. Оцінено характер їх впливу на позитивну динаміку різних категорій кримінальних правопорушень. Надано прогноз розвитку криміногенної ситуації в зазначеному сегменті економіки.

Ключові слова: злочинна діяльність; небанківські фінансові установи; небанківський ринок фінансових послуг; причини та умови злочинів.

Определена природа факторов, способствующих совершению преступлений на рынке небанковских финансовых услуг в Украине. Оценен характер их влияния на положительную динамику различных категорий уголовных правонарушений. Представлен прогноз развития криминальной ситуации в указанном сегменте экономики.

Ключевые слова: преступная деятельность; небанковские финансовые учреждения; небанковский рынок финансовых услуг; причины и условия преступлений.

Сучасний депресивний стан економіки України та цілої низки інших країн світу створили надзвичайно сприятливе середовище для активізації злочинної діяльності. Нині злочинність формує не лише «паралельну» економіку, а й

відповідні владно-кримінальні структури, які все більше загрожують існуванню незалежної держави. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2010 р. рівень тіньової економіки становив 38 %, у 2011 р. – 34 %, а у 2012 р. – 40 % [1]. Водночас ці показники є досить умовними.

При всьому різноманітті способів протиправної поведінки на ринку небанківських фінансових послуг (РНФП) саме злочинна діяльність здатна завдати руйнівного удару по основах державотворення, звести нанівець результати всіх зусиль, спрямованих суспільством та інституціями влади на вихід із системної кризи, у якій перебуває економіка України. Небезпечно також і те, що проникнення злочинності на РНФП руйнує сподівання й очікування населення стосовно побудови сильної та соціально-орієнтованої держави.

На думку багатьох учених, до найбільш небезпечних економічно-кримінальних діянь, які набули значного розповсюдження в Україні, належать злочини на РНФП. Через небанківські фінансові установи «фільтруються» значні кошти, що отримані протиправним шляхом, через них же відкриваються можливості розкрадання бюджетних коштів за допомогою різних махінацій, наприклад: розкрадання бюджетних коштів через проблемні банківські установи; махінації із скуповуванням іноземної валюти на міжбанку; неповернення кредитів; незаконне переведення безготівкових коштів у готівку; незаконне відшкодування ПДВ; виведення валютних активів за кордон тощо. Виручка, зазвичай, витрачається на фінансування злочинності, зокрема, і на РНФП.

Причини, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, пов'язані з психологічними й соціальними особливостями осіб, які здійснюють таку діяльність. Ринкові відносини за своєю природою стимулюють формування певних рис у людей, які займаються підприємницькою діяльністю. Тому поняття «ринок» і «злочинність» пов'язані між собою як «причина» і «наслідок» [2, с. 12].

Метою статті є розкриття суб'єктивних та об'єктивних умов, що сприяють існуванню злочинності на вітчизняному небанківському ринку фінансових послуг.

Результати дослідження. Системний аналіз наукової літератури з цієї проблематики дає можливість виокремити причини, що сприяють активному поширенню злочинності на РНФП, а саме:

прогресуючі матеріальні потреби і прагнення бути заможною особою, яка має гроші не лише для задоволення повсякденних потреб, а й для створення певного «іміджу», – належність до вищих кіл суспільства. Такими атрибутами належності до вищих кіл суспільства є володіння престижним житлом, дорогим автомобілем, раритетними речами тощо. Проте головне полягає у прагненні володіти якомога більшими фінансовими можливостями, які, у свою чергу, відкривають політичні перспективи. Саме це заохочує конкурентну боротьбу на РНФП, яка нерідко набуває відверто злочинної форми;

переконаність у тому, що гроші – найвища цінність у житті й постійна потреба «робити гроші» стає головною, а іноді і єдиною метою. Ця риса пов'язана з попередньою і також формується в особі в процесі підприємницької діяльності, спілкуванні з відповідним (елітарним) колом осіб. У зв'язку з цим, можна констатувати про формування підприємницької психології і світогляду, що характерні для осіб, які займаються бізнесом. Таким чином, формується своєрідний підприємницький менталітет, що має істотний вплив на суспільство загалом, яке розвивається на основі ринкової економіки;

правовий і моральний нігілізм, тобто зневага до законів і норм моралі, а також прагнення досягти поставленої мети будь-якими, зокрема й незаконними, а інколи й відверто злочинними методами. Неприродно перебільшене прагнення до прибутку, постійне його збільшення в умовах відсутності належного правового регулювання підприємницької діяльності та контролю породжує відчуття безкарності за протиправну діяльність, що приносить надприбутки. Поступово формується своєрідна «кланова» мораль, у якій нівелюються чи взагалі втрачаються загальнолюдські цінності. Єдиними ідеалами стають накопичення багатства і володіння владою, на шляху до яких зневажаються будь-які закони;

нехтування як інтересами суспільства загалом, так й окремих осіб, зневажання громадян, які мають нижчі ніж у них

фінансові можливості. Ця риса є закономірним наслідком формування особистості злочинця-підприємця під впливом самого характеру підприємництва, а також умов життєдіяльності, які склалися в суспільстві. Можна з упевненістю стверджувати, що названа негативна риса ґрунтується і на певних генетично успадкованих психологічних задатках;

схильність до ризику в підприємницькій діяльності й у житті взагалі, яке переростає в авантюризм (неврахування при ухваленні рішень явно існуючих небезпечних обставин). Як свідчить уся історія підприємництва, це такий за своєю природою вид суспільної діяльності, який притягає осіб саме з такими характеристиками. У багатьох випадках у працівників правоохоронних органів під час розслідування зловживань, які здійснюються на РНФП, виникає питання стосовно обвинуваченого: «На що він сподівався, здійснюючи явно злочинні дії?». Відповідь на нього зазвичай можна знайти у припущенні злочинця-підприємця, що злочин не буде викрито, або якщо навіть і буде викрито, то йому вдасться уникнути відповідальності, використовуючи корумповані зв'язки;

динамічна поведінка залежно від життєвих обставин (можливість їх зміни на прямо протилежні). Ця риса характеризує не лише темперамент особи-підприємця, але і його переконання. Рішуча відмова від раніше вибраної лінії поведінки на шляху досягнення поставленої мети, якщо вона перестала відповідати конкретним умовам, узагалі властива підприємцям. Водночас для підприємців з кримінальною спрямованістю така властивість деформується і набуває негативного відтінку – легкість переходу від загальноприйнятих форм і методів ведення бізнесу до незаконних і засуджуваних з погляду моралі. Публічні завіряння і заклики дотримання законів та норм моралі при їх фактичній зневазі, вивертливість, цинізм і брехливість є рисами, які розкриваються в повсякденній діяльності таких підприємців і визначають лінію їх поведінки під час розслідування вчинених ними злочинів.

Перераховані риси окремої категорії осіб акцентовано в негативному аспекті. Але слід зауважити, що вони є наслідком трансформації загалом позитивних підприємницьких рис під впливом несприятливого навколишнього середовища.

Тому формування рис особи-підприємця, схильного до вчинення злочинів на РНФП, відбувається під впливом, по-перше, біологічного чинника (успадкування темпераменту й інших психофізіологічних особливостей); по-друге, чинника соціального (самого характеру підприємницької діяльності, існуючих конкретних соціально-економічних умов).

Саме негативні риси особи-підприємця лежать в основі мотивації злочинної поведінки. Мотив – це сформовані під впливом соціального середовища й життєвого досвіду особи спонукання до певних дій, яке і є безпосередньою причиною злочинності на РНФП. Процес мотивації злочинності є складним психологічним процесом, у якому науковці виділяють низку елементів: потреби й бажання особи, її плани та проблемні ситуації, ціннісна орієнтованість тощо [3, с. 37].

Усунення причин існування злочинності на РНФП полягає у здійсненні впливу на винну особу з метою нейтралізації їх негативних рис та її ціннісної переорієнтації.

Варто підкреслити, що сприятливі умови існування злочинності на РНФП поділяються на суб'єктивні та об'єктивні. Розглянемо суб'єктивні умови.

1. Упевненість певної частини населення в тому, що в умовах ринкових відносин можна швидко збагатиться і, головне, не докладаючи значних зусиль. Саме цю умову використовують шахраї-підприємці, зокрема, на РНФП.

Уява значного кола громадян про можливість швидкого збагачення сформувалася під впливом критики адміністративно-командної економіки й безупинного розхвалювання ринкової економіки, поєднаної з приведенням прикладів заможного життя розвинених країн-членів Європейського Союзу та США. Унаслідок цього у значної частини населення України з'явилося переконання того, що з введенням «капіталізму» рівень життя відразу почне зростати в результаті вдалого розміщення накопичених коштів у підприємницьких структурах – небанківських фінансових установах. Багато людей повірили популістським гаслам про те, що в умовах ринкової економіки досить віддати свої гроші спритним підприємцям і можна отримувати стабільний чималий прибуток.

2. Довірливість громадян до реклами, передусім тоді, коли вона проводиться з широким використанням різноманітних засобів на значній території.

Уява громадян про можливість швидкого збагачення формувалася і під істотним впливом недобросовісної реклами на початку 90-х рр. XX ст. комерційними структурами, як «МММ», «Український будинок селенгу», «Дока-піца» та ін. Складовою менталітету населення колишнього СРСР є безмежна довірливість до засобів масової інформації. Така віра ґрунтується на глибокому психологічному усвідомленні, що засоби масової інформації контролюються державою і все, що вони повідомляють, населення сприймає як офіційну позицію. Саме шахрайська реклама з використанням засобів масової інформації дала змогу ввести в оману мільйони громадян нашої держави. Помітним є те, що ця реклама проводилася за повної відсутності будь-якого роз'яснення чи застережень з боку державних структур, зокрема правоохоронних органів. Це сприяло формуванню уяви в багатьох потерпілих вкладників, що держава діяла у змові з шахраями-підприємцями, і викликало бурхливі протести з боку обдуреного населення.

3. Схильність деяких підприємців у гонитві за високими прибутками до досить ризикованих господарських операцій. Ця риса виявляється при укладенні сумнівних угод щодо купівлі-продажу партій товару на умовах стовідсоткової попередньої оплати, наданні кредиту без належної перевірки можливостей партнера тощо. Прагнення отримання високих прибутків, випередження конкурентів при укладенні вигідних договорів активно експлуатують шахраї-підприємці, вдаючись, головним чином, до фальсифікації різноманітних документів для введення в оману необережних бізнесменів.

4. Недостатньо ретельна перевірка кандидатур під час прийняття на роботу, пов'язану з матеріальними цінностями, грошима, виконанням особливо важливих функцій. У комерційних структурах не завжди приділяється належна увага підбору кадрів, робота яких стосується операцій з грошовими коштами. Унаслідок цього на посади менеджерів, бухгалтерів, економістів, фахівців у галузі комп'ютерної техніки влаштовуються особи з кримінальною спрямованістю, які

використовують своє службове становище для особистого збагачення за рахунок компанії, у якій вони працюють. Зокрема, зарубіжні кримінологи застерігають бізнесменів від прийому на роботу осіб, які мають скрутне фінансове становище, згубні пристрасті, потребують значних витрат [4, с. 142]. У будь-якому разі кандидатури майбутніх працівників заздалегідь необхідно вивчати саме в цьому аспекті, якщо підприємець бажає запобігти вчиненню зловживання.

5. Недоліки в організації служби економічної безпеки небанківських фінансових установ. Зазвичай дозволити собі службу економічної безпеки може лише достатньо могутня структура. Головне завдання цієї служби полягає у протидії економічній розвідці та промислового шпигунства конкурентів і здійсненню контролю за власними працівниками, що іноді недооцінюють керівники комерційних структур. Як свідчить міжнародний досвід підприємництва, витрачені кошти на належну організацію такої служби компенсуються запобіганням втрат від економічного шпигунства і втрат від розкрадань з боку своїх працівників [5, с. 52].

6. Недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють чи не реагують на правопорушення, що вчиняють на РНФП. Як суб'єктивний чинник ці недоліки пов'язані, насамперед, з некомпетентністю працівників цих структур або ж їх недбалим ставленням до своїх службових обов'язків. Узагалі це проблема підбору кадрів і контролю за їх діяльністю, але вона має і вищий рівень – створення ефективно працюючого контрольного і правоохоронного механізму держави.

Аксіоматичним є положення про те, що реалізацію будь-якого нормативного акта важко забезпечити на практиці без використання спеціального механізму контролю за його виконанням. Нині в Україні така система контролю за господарською діяльністю перебуває ще на стадії формування. Звісно, певні перспективні кроки здійснюються, але належні правові засади взаємодії правоохоронних органів поки що відсутні.

У цьому аспекті повчальним є вивчення та використання закордонного досвіду (Великої Британії, США та ін.) формування і функціонування контрольного механізму за

правопорушеннями в господарській діяльності. Ініціатива в дотриманні законності й правопорядку, виявленні злочинів у сфері економіки в країнах з розвинутою ринковою економічною системою належить небанківським фінансовим установам і державним контролюючим структурам, а не правоохоронним органам. Під час виявлення ознак злочинів саме вказані структури запрошують правоохоронні органи до загального розслідування виявлених протиправних фактів [6, с. 39].

7. Корумпованість державного апарату управління – одна з найбільш криміногенних умов, що сприяє існуванню злочинності на РНФП, яка є надзвичайно складною проблемою в Україні. Під корупцією розуміється соціально-економічне явище, яке полягає в тому, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, використовує надані їй повноваження для протиправного отримання матеріальних благ, послуг, пільг чи інших переваг на шкоду інтересам держави чи громадян. За даними Служби безпеки України, понад половина організованих злочинних груп та майже 90 % комерційних структур мають корумповані зв'язки в різних органах влади й управління [7, с. 34].

Посадовці та службовці органів державного управління з особистої матеріальної й іншої зацікавленості свідомо порушують встановлений порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, видачі патентів, ліцензій тощо.

Об'єктивні умови, що сприяють існуванню злочинності на РНФП в Україні, безпосередньо не залежать від свідомості та волі громадян, а саме:

повільність та суперечність соціально-економічних реформ на шляху переходу до ринкової економіки, відсутність чіткої концепції таких реформ;

загальноекономічна та фінансова криза, що поглиблюється (зростання рівня безробіття, зниження платоспроможності громадян, занепад виробництва, неплатоспроможність підприємств);

масове зубожіння населення (більшість його перебуває на межі чи за межею бідності);

прогалини законодавства, що врегульовує фінансово-господарські відносини (безперервні зміни в законодавстві, непомірний податковий тиск на підприємців);

відсутність чіткої системи державного контролю за діяльністю комерційних структур;

значна частка тіньової економіки, що за своїм обсягом співвідноситься з матеріальними та фінансовими ресурсами легальної економіки (є живильним середовищем для економічної злочинності).

Наведені суб'єктивні й об'єктивні чинники переплітаються між собою і впливають один на одного, створюючи сприятливі умови для існування злочинності на РНФП. Завдяки цьому злочинність активно проникає у сферу діяльності небанківських фінансових установ шляхом заснування суб'єктів господарювання для здійснення розкрадань майна й інших економічних злочинів з подальшою легалізацією злочинно отриманих коштів і поширення впливу на ключові позиції в економіці держави. Сьогодні у фінансовій системі сформувалися стійкі канали, використання яких створює можливість для юридичних і фізичних осіб з порушенням чинного законодавства вилучати гроші з безготівкового обігу та переводити їх у готівку з подальшим виведенням капіталу за межі держави чи його переміщенням у «тінь» з ухиленням від сплати податків.

Усунення умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, є надзвичайно складною проблемою і вимагає проведення цілого комплексу організаційно-правових та соціально-економічних заходів у масштабах усієї країни.

Таким чином, різний зміст причин злочинів й умов, що сприяють їх учиненню, їх різна масштабність зумовлюють і відмінності в засобах їх встановлення та усунення. З урахуванням зазначеного варто виділити й окремі напрями протидії злочинності на РНФП.

Слід зазначити, що злочинець-підприємець має можливість сам активно створювати сприятливі суб'єктивні умови існування злочинності на РНФП. Така діяльність може полягати, наприклад, у знайомстві та встановленні корумпованих зв'язків з посадовими особами і службовцями певних небанківських фінансових установ, державних органів управління, контролюючих і правоохоронних

органів (шляхом надання різноманітних послуг, подарунків тощо). Мету утворення сприятливих умов існування злочинності на РНФП може мати і попередня рекламна компанія для залучення потенційних «потерпілих». Таку ж мету можуть мати дії злочинця, «вплетені» в механізм вчинення злочину, наприклад, виплата обіцяних дивідендів першій хвилі вкладників грошей при розкраданні за схемою «фінансової піраміди». У багатьох випадках сприятливими умовами для злочину була віктимна поведінка керівників підприємницьких структур й окремих громадян, які стали жертвами злочину.

Усунення існуючих нині суб'єктивних умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, здійснюється такими засобами:

притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб небанківських фінансових установ, державних органів управління, контролюючих і правоохоронних органів, у діях яких містяться ознаки співучасті у вчиненні злочинів. Найчастіше під час розслідування кримінальних проваджень цієї категорії як обставини, що сприяли вчиненню злочинів, встановлюються зловживання владою чи посадовим становищем, халатність, отримання хабара, посадова фальсифікація;

складання протоколу про вчинення корупційного діяння чи іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, та направлення його до суду;

направлення подання про притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб чи державних службовців, які вчинили відповідні правопорушення. Такі подання скеровуються керівникам державних адміністрацій та інших органів управління в разі виявлення порушень, у яких відсутні ознаки корупційних діянь;

направлення подання до відповідних інстанцій з рекомендаціями про усунення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення;

виступи слідчого з інформацією на зборах акціонерів небанківських фінансових установ про обставини, які сприяли вчиненню правопорушення та були пов'язані з віктимною поведінкою самих потерпілих. Така робота має роз'яснювальний характер і мету щодо застереження від непродуманих рішень та вчинків з боку громадян.

Узагальнення криміногенних чинників, встановлених під час розслідування за однорідними кримінальними провадженнями, здійснюється з метою визначення об'єктивних і суб'єктивних умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФГТ. Як свідчить досвід таких узагальнень, їх предметом найчастіше є:

1) визначення недоліків правового регулювання фінансово-господарських відносин, з використанням яких і вчинюються правопорушення та інші економічні злочини (недоліки законодавства про підприємницьку діяльність, про діяльність небанківських фінансових установ тощо);

2) встановлення вад і недоліків у чинному кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві й неоднозначне тлумачення його окремих положень правоохоронними органами та судами [8, с. 27];

3) визначення прогалин у функціонуванні системи державних контролюючих органів і їх взаємодії з правоохоронними органами під час виявлення та розслідування злочинів економічного спрямування;

4) з'ясування існування в певній частині населення хибних уявлень про можливість отримання значних доходів у тому чи іншому виді підприємницької діяльності, яку здійснюють шахраї [9, с. 432].

Отже, заходи щодо усунення умов, які сприяють існуванню злочинності на РНФП, полягають у такому:

направлення подань з відповідними аналітичними матеріалами та пропозиціями до центральних органів державної влади України (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховного суду України) з метою звернення уваги відповідних органів і посадових осіб, які мають право законодавчої ініціативи, на необхідність внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства, ухвалення нових законів та інших нормативних актів. Підготовку цих подань здійснюють центральні апарати МВС України і Генеральної прокуратури України, ґрунтуючись на аналітичній роботі низових ланок щодо узагальнення кримінальних проваджень певних категорій;

правова пропаганда та правове виховання населення з використанням засобів масової інформації на рівні міста,

району, області та країни загалом. Нині правоохоронні органи у своєму складі мають центри громадських зв'язків, які видають газети та журнали, готують телепередачі. Їх діяльність скерована на правове виховання громадян, попередження злочинності та правопорушень. Заставою ефективного виконання цієї функції є тісна співпраця працівників засобів масової інформації зі слідчими підрозділами та органами суду щодо виявлення криміногенних чинників, їх аналізу та своєчасного оприлюднення.

Таким чином, профілактична діяльність правоохоронних органів з усунення причин й умов, що сприяють існуванню злочинності на РНФП, дає максимальний ефект лише тоді, коли вона органічно пов'язується з організаційно-правовими та соціально-економічними заходами протидії злочинності в межах усієї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тіньова економіка в Україні // Дзеркало тижня. – 2015. – № 16–17. – 15 трав. – С. 8.
2. Кузнецова Н. Ф. Рынок и проблемы преступности / Н. Ф. Кузнецова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 1993. – № 6. – С. 11–14.
3. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В. Н. Кудрявцев. – М. : Изд. группа «Форум-инфра-М», 1998. – 92 с.
4. Альбрехт У. Мошенничество. Луч света на темные стороны бизнеса ; пер. с англ. / У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уильямс. – СПб. : Питер, 1995. – 396 с.
5. Стрельченко Ю. А. Обеспечение информационной безопасности банков : метод. пособие / Ю. А. Стрельченко. – М. : ИПКИР, 1994. – 119 с.
6. Ларичев В. Д. Преступления в кредитно-денежной сфере и противодействие им / В. Д. Ларичев. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 328 с.
7. Литвак О. М. Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992–1995 роки) : дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.08 / Литвак Олег Михайлович / Ун-т внутр. справ. – Х., 1997. – 226 с.

8. Кузнецова Н. Ф. О криминогенности пробелов уголовного законодательства / Н. Ф. Кузнецова // Вестник Моск. ун-та. Серия 11. Право. – 1996. – № 3. – С. 26–28.

9. Орлов П. І. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

УДК 343.132

Топчий Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України;

Карпенко Наталія Василівна – здобувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, старший слідчий в особливо важливих справах ГСУ МВС України

ПРИМУС ЯК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто актуальні питання визначення кола осіб, які підлягають освідкуванню в кримінальному судочинстві України. Аргументовано можливість застосування примусу щодо них.

Ключові слова: кримінальне судочинство; слідчі дії; освідкування; процесуальний примус.

Рассмотрены актуальные вопросы определения круга лиц, которые подлежат освидетельствованию в уголовном производстве Украины. Аргументирована возможность применения принуждения в отношении их.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство; следственные действия; освидетельствование; процессуальное принуждение.

У гл. 20 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України передбачено низку слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів чи перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

До таких слідчих дій, згідно зі ст. 241 КПК України, належить освідування особи, що в кримінальному процесуальному законодавстві України посідає особливе місце серед інших. Для вдосконалення законодавчої бази на сьогодні важливим є покращання процесуальних, організаційних і тактичних заходів, які застосовують під час проведення освідування, з метою підвищення його якості та ефективності.

Метою статті є визначення окремих проблем, що виникають під час здійснення освідування в примусовому порядку, та шляхів їх усунення.

Зазначені питання неодноразово досліджували процесуалісти й науковці, серед яких: Ю. П. Аленін, Р. С. Белкін, А. А. Благодир, О. А. Борідько, В. В. Василенко, І. Г. Галдецька, В. Г. Гончаренко, С. С. Ключуряк, В. С. Кузьмичов, Л. М. Лобойко, В. В. Логінова, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, А. Г. Потапова, Т. В. Садова, В. М. Тертишник, Ю. Г. Торбін, Л. Д. Удалова, А. П. Черненко, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко, М. Г. Щербаковський, І. М. Янченко.

Однак донині в наукових працях повною мірою не досліджено інститут освідування в кримінальному провадженні, не вирішено проблемні питання, що виникають під час примусового здійснення цієї слідчої (розшукової) дії в ході досудового розслідування в кримінальних провадженнях.

У КПК України 1960 р. було передбачено два види освідування: слідче та судово-медичне, що різнилися завданнями, суб'єктами, які їх проводили, та документами, які складали за результатами процесуальної дії. На нашу думку, у чинному КПК України відсутнє чітке розмежування таких видів. Крім того, не лише не усунуто всіх прогалин провадження освідування, наявних у КПК України 1960 р., а значно ускладнено процедуру його проведення.

Освідування – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в огляді тіла людини для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження.

Згідно з КПК України 2012 р., слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їх тілі слідів злочину або особливих прикмет,

якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Проте в коментарях до ст. 241 чинного КПК України зазначено, що освідування як слідчу (розшукову) дію необхідно відрізнити від освідування судово-медичного. Для провадження слідчого освідування не потрібно спеціальні медичні знання. У разі провадження судово-медичного освідування необхідні спеціальні знання в галузі медицини, оскільки вирішенню підлягають спеціальні питання. Водночас судово-медичне освідування не слід ототожнювати із судово-медичною експертизою, яку призначають і проводять у порядку, передбаченому в ст. 242 КПК України, оформляючи результати висновком експерта [1, с. 617].

Конкретизування фактичних підстав для проведення освідування в КПК України не є доцільним, оскільки всі можливі випадки необхідності проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії передбачити неможливо. Слід погодитись із думкою С. С. Клочуряка про те, що найбільш раціональним є формулювання фактичних підстав проведення освідування в ч. 1 ст. 241 КПК України через словосполучення «за необхідності» [2, с. 25].

Законодавча регламентація порядку проведення освідування є недосконалою, оскільки чітко не визначено мету й завдання цієї слідчої (розшукової) дії, недостатньо визначено види освідування та процесуальний порядок їх провадження, нечітко сформульовано фактичні підстави його проведення, відсутня процесуальна регламентація порядку провадження примусового освідування. Це надає можливість органам досудового розслідування в правозастосуванні на власний розсуд тлумачити окремі положення закону. Так, у період чинності КПК України 1960 р. протягом 2009–2011 рр. органи внутрішніх справ здійснили анкетування 441 слідчого щодо питань проведення освідування. На запитання «Чи проводиться освідування з метою встановлення на тілі особи слідів злочину?» позитивно відповіли 53,1 % від загальної кількості опитаних, зазначивши при цьому, що таку дію вони проводили як до, так і після порушення кримінальної справи (згідно з чинним КПК України, нині стадія порушення кримінальної справи відсутня). Про проведення освідування з метою

встановлення слідів злочину, але лише після порушення кримінальної справи, повідомили 26,5 %, а 1,6 % зауважили, що з цією метою проводили освідування до порушення кримінальної справи. Водночас 83 слідчі (18,8 %) цілком правильно зауважили, що, відповідно до вимог чинного на той час КПК України 1960 р., освідування з метою встановлення на тілі особи слідів злочину не проводиться, оскільки в таких випадках необхідно призначити судово-медичну експертизу [2, с. 26]. Сукупність цих обставин визначають актуальність обраної теми.

Згідно з КПК України 2012 р., рішення про проведення освідування приймається на підставі постанови прокурора, а не слідчого – як було раніше, а юридичною підставою проведення освідування є постанова прокурора.

Ми пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 241 КПК України положенням щодо можливості винесення постанови про проведення освідування не лише прокурором, а й слідчим, як це, наприклад, передбачено в кримінально-процесуальних кодексах Білорусії, Казахстану та Російської Федерації. На нашу думку, саме такий підхід забезпечить реальну економію часу й ефективність проведення освідування.

Для отримання дозволу на проведення освідувань слідчому необхідно ініціювати перед прокурором відповідну постанову, що ускладнює таку процедуру, особливо в нічний час чи вихідні дні. Такі затримки призводять до зниження ефективності цієї слідчої дії, або зводять її результативність нанівець, оскільки окремі сліди чи явища на тілі людини зберігаються нетривалий час (сліди ін'єкції, стан сп'яніння тощо) або можуть змінюватися чи зникати (піднігтьовий уміст, наявність сторонніх речовин), а його проведення без постанови прокурора є підставою для визнання доказу недопустимим. Від своєчасності та якості проведення освідування часто залежить успіх у розкритті та розслідуванні злочинів.

Кримінально-процесуальні кодекси Російської Федерації, Білорусії та Казахстану, крім з'ясування особливих прикмет, мають на меті виявлення слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння або інших властивостей та ознак, що мають значення для кримінальної справи. Російське законодавство передбачає можливість проведення освідування до порушення

кримінальної справи [3–5]. У КПК України 1960 р. метою проведення освідування особи було закріплено лише виявлення або засвідчення наявності в обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка особливих прикмет.

На нашу думку, доцільним є розгляд можливості проведення освідування особи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування в кримінальному провадженні, особливо під час досудового розслідування злочинів, учинених проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, що сприятиме більш ефективному розслідуванню злочинів.

У дослідженнях, присвячених вивченню питання освідування, паралельно використовують терміни «мета» [6, с. 104] й «завдання» [7, с. 1]. Ці поняття, хоча й мають певну синонімічність і взаємозалежність, є цілком самостійними категоріями, про що свідчить їх семантичне значення. Метою є необхідність здійснити, а завданням — виконання. С. С. Ключуряк, опрацьовуючи тему освідування, виділив його безпосередню та загальну мету. Так, безпосередньою метою освідування, згідно з чинним КПК України, є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет [8, с. 26]. Завданням освідування є виконання комплексу процесуальних дій у межах вимог процесуального закону, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України, освідуванню може бути підданий підозрюваний, свідок чи потерпілий, які зазвичай погоджуються добровільно на проведення освідування. Однак нерідко на практиці трапляються випадки непогодження зазначених осіб на добровільну участь у проведенні такої слідчої дії. У зв'язку з цим постає питання щодо допустимості застосування примусу. У КПК України 2012 р. законодавець уперше закріпив можливість проведення освідування примусово, у разі відмови особи пройти його добровільно.

Примус можна розділити на психічний, тобто законний психологічний вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери підозрюваного, потерпілого, свідка з метою спонукання до виконання вимог закону щодо освідування, та фізичний як

законний фізичний вплив, що застосовують до підозрюваного, потерпілого, свідка всупереч його волі з метою примушення виконання вимог закону щодо освідування, у разі відмови виконати ці дії добровільно.

Застосування до зазначених осіб заходів процесуального примусу та дотримання прав громадян у кримінальному провадженні передбачено в Міжнародному пакті про громадські й політичні права [9].

У теорії та на практиці по-різному вирішується питання щодо можливості застосування фізичного примусу для освідування осіб у кримінальному провадженні. Слід погодитись із думкою А. А. Благодир, яка зазначає, що процесуальний примус як різновид державного примусу є методом кримінально-процесуальної діяльності, що полягає у формуючому нормативно закріпленому впливі визначених державних органів і посадових осіб на правосвідомість суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності незалежно від його волі, бажання, який передбачає для примушованого загрозу чи дійсне настання невігідних наслідків матеріального, морального чи організаційного характеру з метою забезпечення його належної поведінки і, як наслідок, забезпечення завдань кримінального судочинства [10, с. 162]. На думку авторки, яка не заперечує примусу під час проведення окремих процесуальних дій, недостатня правова регламентація порядку застосування певних примусових заходів, особливо тих, які пов'язані з проведенням слідчих дій, у нашому випадку – примусового освідування, дає підстави в окремих випадках уважати дії працівників органів досудового розслідування такими, що не ґрунтуються на Законі [11, с. 128].

У КПК Російської Федерації передбачено можливість примусового освідування учасників кримінального процесу (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого). Освідування свідка можливе за його згодою, за винятком випадків, коли це необхідно для оцінки достовірності його показань. Ю. Г. Торбін вважає, що оскільки кримінально-процесуальне законодавство не передбачає згоди або незгоди особи, то можливість її примусового освідування не лише не суперечить закону, а й цілком відповідає йому [12, с. 56].

В. М. Тертишник пропонує такі умови застосування примусу: 1) достатні дані, які дають підстави вважати, що на тілі певної особи є сліди злочину або інші ознаки; 2) якщо їх вивчення та закріплення має незамінне доказове значення в справі; 3) якщо особа відмовилась від добровільного освідування; 4) дії з примусового освідування не повинні зашкодити здоров'ю особи, яка піддається освідуванню; 5) під час провадження освідування обов'язковою є присутність лікаря; 6) примусове освідування має проводитись за вмотивованою постановою слідчого та санкції прокурора, за винятком невідкладних випадків [13, с. 277].

На думку С. С. Ключуряка, необхідною умовою перед проведенням примусового освідування є попереднє використання слідчим усіх наявних у його розпорядженні заходів переконання [14, с. 465].

Водночас Ю. М. Чорноус переконує, що в разі відмови особи від добровільного проведення слідчої дії слідчий повинен встановити психологічний контакт з особою; сприяти впевненості учасника в збереженні таємниці досудового слідства, гарантуванні безпеки його життя та здоров'я; використовуючи метод переконання, схилити особу до думки про доцільність її добровільної участі в провадженні слідчої дії; застосовувати технічні засоби лише за згодою учасника слідчої дії тощо. Необхідність у застосуванні правообмежувальних засобів виникає лише в разі ігнорування учасником слідчої дії відповідного припису закону. А коли мета слідчої дії є суттєвою й ніяким іншим способом її не може бути досягнуто, за обставин крайньої необхідності можуть бути застосовані примусові заходи освідування [15, с. 149].

Питання щодо можливого примусового освідування підозрюваного, потерпілого, свідка як за часів дії КПК 1960 р., так і КПК 2012 р. є дискусійним у теорії та практиці.

Слід погодитись із думкою І. М. Янченко, яка зазначає, що процесуальні особливості проведення освідування мають бути однаковими незалежно від процесуального статусу особи на момент провадження зазначеної слідчої дії. У разі процесуальної необхідності та відсутності інших можливостей встановити факти, що мають суттєве значення для справи, є

припустимим проведення примусового освідчування стосовно особи як обвинуваченого (підозрюваного), так і потерпілого (свідка) [16, с. 126].

Існує дискусія щодо визначення кола осіб, стосовно яких можливим є застосування примусу під час проведення освідчування й між науковцями-процесуалістами. Одні вважають, що підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та свідок можуть бути піддані освідчуванню в примусовому порядку [17, с. 32]. Інші категорично заперечують можливість його застосування під час освідчування потерпілого та свідка [18, с. 72].

Ми пропонуємо авторське визначення освідчування: це – одна зі слідчих (розшукових) дій, проведення якої спрямоване на отримання доказів, що мають важливе значення для розслідування злочину та встановлення істини в справі. Здобуті докази можуть бути не лише обвинувального, а й виправдувального характеру. Тому заперечення щодо застосування примусового освідчування до потерпілого, а в низці випадків і до свідка, суттєво порушує право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Освідчування потерпілого, навіть у разі його відмови, інколи необхідне під час розслідування згвалтувань, розбоїв, заподіяння тілесних ушкоджень та інших злочинів, особливо тоді, коли є підозра на симуляцію або обмову з боку потерпілого. Підтвердити або заперечити твердження потерпілого про власне факт злочину можливо шляхом його освідчування й огляду одягу.

Т. В. Садова вважає, що освідчування підозрюваного та обвинуваченого може бути проведено примусово за ухвалою суду. Примусове освідчування потерпілого, на її думку, має проводитись за наявності обґрунтованої підозри щодо неправдивості його свідчень, а свідок може бути освідчуваний примусово в разі наявності достатніх підстав уважати, що на його тілі можуть бути знайдені сліди злочину, докази, що мають значення в справі, а також для оцінки правдивості його показань [19, с. 187].

Уважаємо, що доцільно було б визначити спільні підстави примусового освідчування для підозрюваного, потерпілого та свідка, незважаючи на різницю їх процесуального статусу, при цьому використавши всі можливі переконання осіб щодо

проведення цієї процесуальної дії. Погоджуємось із думкою окремих науковців-процесуалістів, відповідно до якої примус не має перевищувати ступінь небезпеки для життя й здоров'я освідуваної особи. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів повинно відбуватися лише за умов, передбачених у ст. 12 Закону України «Про міліцію», а також за обов'язкової участі судмедексперта чи лікаря, у приміщенні експертного закладу або медичної установи з врученням освідуваній особі копії протоколу освідування, передбаченого ч. 5 ст. 241 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
2. Клочуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Клочуряк Степан Степанович. – К., 2013. – 199 с.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 дек. 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://base.garant.ru/12125178/24/#block_11524.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 дек. 1997 г. № 206-І [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00147&uro=080232>.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1.
6. Грошевий Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Грошевий Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г. ; [за заг. ред. Ю. М. Грошевого]. – Х. : ФІНН, 2009. – 328 с.
7. Борідько О. А. Освідування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень

[Електронний ресурс] / О. А. Борідько, В. В. Логінова. – Режим доступу :

<http://www.radnuk.info/statti/555-kriminalist/14626-2011-01-18>.

8. Клочуряк С. С. Мета і завдання проведення освідування за КПК України / С. С. Клочуряк // Закон и жизнь. – 2013. – № 3. – С. 25–27.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.

10. Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Благодир Ангеліна Адамівна. – К., 2009. – 215 с.

11. Благодир А. А. Застосування ч. 1 ст. 193 КПК України в практичній діяльності правоохоронних органів / А. А. Благодир // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : [зб. наук. ст.]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – № 10. – С. 124–128.

12. Торбин Ю. Г. Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления / Ю. Г. Торбин. – М., 1971. – 139 с.

13. Тertiшник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Тertiшник Володимир Митрофанович. – Д., 2010. – 473 с.

14. Клочуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідування у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] / С. С. Клочуряк // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 464–469. – Режим доступу :

<http://arhive.nbu.gov.ua/e-journas/FP/2012-4/12kccukr.pdf>.

15. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чорноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – 245 с.

16. Янченко І. М. Освідування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу / І. М. Янченко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 43. – С. 121–127.

17. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [наук.-практ. посіб.] / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.

18. Маринів В. Правові засади освідкування особи / В. Маринів // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 71–76.

19. Садова Т. В. Захист прав людини при освідкуванні та отриманні зразків для експертного дослідження / Т. В. Садова // Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні : матеріали Міжрегіон. наук.-практ. конф., присвяч. проголошенню Загальної декларації прав людини (Івано-Франківськ, 16 груд. 2010 р.). – Л. : ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. – С. 183–188.

УДК 343.6:343.97

Катеринчук Катерина Володимирівна –
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін навчально-наукового інституту
права та психології Національної академії
внутрішніх справ

ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

На підставі результатів аналізу думок українських науковців показано, що передумовою криміналізації діянь є кримінально-правові та кримінологічні чинники. Доведено, що саме ці чинники обумовлюють кримінальну відповідальність злочинів проти здоров'я особи.

Ключові слова: здоров'я; чинники; злочин; кримінальна відповідальність; Кримінальний кодекс України.

Основываясь на результатах анализа мыслей украинских ученых, показано, что предпосылкой криминализации действий выступают уголовно-правовые и криминологические факторы. Доказано, что именно эти факты обуславливают уголовную ответственность преступлений против здоровья лица.

Ключевые слова: здоровье; факторы; преступление; уголовная ответственность; Уголовный кодекс Украины.

Складність наукового обґрунтування прийняття кримінально-правової норми полягає у віднайденні повноцінного втілення конкретних соціальних інтересів у правовій формі. Тому важливого значення набуває встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства та констатування ефективності її дії [1]. З огляду на зазначене, метою статті є дослідження обумовленості кримінально-правових і кримінологічних чинників злочинів проти здоров'я

особи, що відображають інтереси суспільства та в подальшому набувають вияву в законі.

Досліджуючи цю групу чинників, можна помітити, що більшість учених у своїх дослідженнях не виокремлюють кримінально-правові чинники. Серед таких теоретиків, наприклад, О. І. Белова [2], С. В. Гринчак [3], М. Г. Заславська [4], І. М. Копотун [5], О. О. Пашенко [6], В. І. Осадчий [7], І. Г. Швидченко [8] та ін. Окремі науковці розглядають їх у структурі кримінологічних чинників, однак ми пропонуємо виокремити їх, адже, досліджуючи кримінально-правові чинники, потрібно аналізувати кримінальні категорії, тобто ті, що притаманні саме кримінальному праву, а не кримінології.

Чимало науковців до кримінально-правових чинників включають: «а) ступінь суспільної небезпеки діянь; б) наявність ознак, що дають змогу визначити однорідність ... злочинних діянь; в) можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами; г) імплементація міжнародних кримінально-правових норм до національного законодавства» [9, с. 14–15]; «ступінь суспільної небезпеки діяння, стан нормативно-правового регулювання, можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами» [10, с. 37]; «негативні наслідки (соціальна ціна), у яких виявляється її суспільна небезпека та які характеризують її соціальну сутність» [11, с. 11]; суспільну небезпеку [12, с. 11; 13, с. 9–10; 14, с. 10–11; 15, с. 8]; ступінь суспільної небезпечності [16, с. 10; 17, с. 14]. Незважаючи на певну відмінність у визначенні цих чинників, слід констатувати однастайність у включенні їх до переліку чинників, серед яких ступінь суспільної небезпечності та суспільна небезпека конкретного діяння. Терміни «суспільна небезпека» та «ступінь суспільної небезпечності» як головні ознаки злочину досліджували чимало вчених: А. А. Андрушко, О. М. Миколенко, В. І. Смирнов, Н. С. Юзікова та ін. Водночас варто зосередити увагу на цих термінах як основоположних чинниках кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи.

Так, М. Й. Коржанський суспільну небезпечність злочину розуміє як його об'єктивний прояв, зовнішню шкідливість, яку визначають: 1) суспільна цінність, важливість таких суспільних

відносин (об'єкта), на які спрямовано посягання; 2) характер та розмір заподіяної шкоди; 3) спосіб дії; 4) мотиви дії; 5) ступінь вини. Водночас ступінь суспільної небезпечності передбачає її кількість і визначається переважно способом учинення злочину та розміром заподіяної шкоди. Ступенем суспільної небезпечності вирізняються злочини одного виду [18, с. 120–121].

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду суспільним відносинам, які охороняє кримінальний закон, або передбачає реальну можливість заподіяння такої шкоди. Критеріями оцінки суспільної небезпечності, її ступеня є об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину [19, с. 77].

Дослідивши різні підходи до розуміння суспільної небезпечності, колектив авторів виокремив головні з них: «1) здатність заподіяти реальну шкоду правоохоронюваному об'єкту або створювати загрозу заподіяння такої шкоди; 2) наявність такої шкоди (реальної або потенційної) оцінюється з позиції всього суспільства, а не конкретного потерпілого. Саме тому небезпечність і називається суспільною; 3) шкода є наскільки значною, що загрожує основоположним суспільним цінностям, становить для них небезпеку. Для суспільної небезпечності злочину характерними є два показники – її характер (якісний критерій (якісна ознака), що залежить від важливості, тобто суспільної цінності, об'єкта злочину) та ступінь (кількісний критерій (кількісна ознака), що визначається характеристикою конкретного посягання, зокрема місцем, способом, обстановкою його вчинення, наявністю певного знаряддя, ступенем реалізації злочинного наміру, кількістю потерпілих тощо) [20, с. 105–106].

Також до кримінально-правових чинників, на думку науковців, належать: «1) значний ступінь суспільної небезпечності цього діяння; 2) негативна динаміка активізування цих діянь; 3) необхідність кримінально-правового забезпечення конституційної гарантії...; 4) наявність причин та умов учинення злочину, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності» [21, с. 8; 22, с. 8], а також «наявність суспільно небезпечних діянь..., ступінь суспільної небезпеки діянь,

ідентифікаційна достатність ознак зі злочинами в цій сфері, реальність кримінально-правового впливу на діяння» [23, с. 14].

Із зазначеного видно, що немає єдиного підходу до визначення обумовленості кримінальної відповідальності через призму кримінально-правових чинників. Обумовленість кримінально-правових чинників встановлюється суспільною небезпечністю злочинів проти здоров'я особи. Адже попередні кримінальні кодекси (1922, 1927 та 1960 років) містили статті, що з певними стилістичними відмінностями визначали суспільно небезпечні протиправні діяння, які завдавали шкоди здоров'ю особи. Так, «ці злочини є одними з найстаріших діянь, передбачених кримінально-правовими заборонами, і фактично разом зі злочинами проти життя та власності є «колискою» кримінального права» [24]. Суспільно небезпечні протиправні діяння, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочинів проти здоров'я особи, спричиняють наслідки, що завдають іноді непоправної шкоди здоров'ю особи.

На нашу думку, обґрунтування обумовленості кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи через кримінально-правові чинники передбачає встановлення певних ознак кожного конкретного злочину. Тому особливість кримінально-правових чинників впливає зі шкоди, заподіяної здоров'ю особи, що тісно пов'язана з об'єктивними й суб'єктивними ознаками складу злочинів.

«Ідея обумовлення справедливості встановлення кримінальної відповідальності за низку злочинних діянь пов'язана з наявністю в цьому суспільної потреби» [1]. «Умовно процес генези норми права можна зобразити так: суспільні відносини – умови життя – потреби – інтереси – цілі – воля законодавця – норма» [25, с. 21–27]. «Об'єктивні соціальні потреби формують зміст закону про кримінальну відповідальність не безпосередньо, а враховуючи свідомість і волю законодавця» [1].

Головним чинником, що обґрунтовує встановлення й збереження кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи, є суспільна небезпечність, для якої характерні два показники: характер і ступінь суспільної небезпечності цих злочинів, а також суспільно небезпечні наслідки.

Кримінологічні чинники. На сьогодні існують певні проблеми в розмежуванні кримінально-правових і кримінологічних чинників. Причинами неоднозначності є такі позиції науковців: «кримінологічні фактори визначають, що головним чинником встановлення та подальшого збереження кримінальної відповідальності ... є суспільна небезпечність діянь, передбачених ... Кримінальним кодексом (КК) України, на ступінь якої впливає, передусім, соціальна цінність суспільних відносин...» [3, с. 9]; «а) соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин; б) соціальні властивості наслідків порушення (неможливість повного усунення наслідків та їх тяжкість); в) зміст вини; г) соціальне становище суб'єкта злочину» [4, с. 9–10]. На нашу думку, усі зазначені обставини є передумовою кримінально-правових, а не кримінологічних чинників.

Інші науковці зауважують, що в межах суспільної небезпечності споглядаються соціальні властивості об'єкта посягання, тяжкість наслідків, поширеність зазначених порушень та інші питання [6, с. 9]. Аналізуючи таку позицію, можна зробити висновок про те, що досліджується чинна норма КК України, а не визначаються передумови криміналізації. Некоректними є думки науковців, які виокремлюють кримінологічні чинники, констатуючи значну поширеність певних посягань у суспільстві останніми роками [8, с. 12], а також те, що «на суспільну небезпечність впливають: соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин; динаміка поширення суспільно небезпечних явищ; соціальні властивості шкоди (необхідність повного усунення наслідків і їх тяжкість), суб'єктивне ставлення особи до дії, яку вона вчинила» [26, с. 8]. Тому не викликає сумнівів, що для ефективної боротьби зі злочинністю потрібні повні й точні знання про справжній стан цього явища, що, передусім, потребує відомостей про рівень, структуру, динаміку, географію злочинності, а також осіб, які вчинили злочини [27, с. 92].

Найбільш доречною є позиція науковців, які під час дослідження кримінологічних чинників певного злочину (злочинів) виділяють такі обставини: «а) значна поширеність аналізованого виду посягань; б) рівень, структура та динаміка;

в) причини й умови» [9, с. 14–15], або «поширеність діянь, що підлягають криміналізації, рівень, структура та динаміка цих деліктів, особа винного, обсяг заподіяної шкоди, причини й умови, що сприяють деліктам, прогнозування доцільності криміналізації діяння» [23, с. 14].

Отже, для окреслення кримінологічних чинників потрібно визначити стан, структуру та динаміку злочинів проти здоров'я особи, що передували прийняттю КК України 2001 р.

Аналізуючи статистичні дані МВС України про кількість злочинів проти здоров'я особи в Україні за період 1997–2000 рр., згідно з КК України 1960 р., можна зробити висновок про структуру таких злочинів:

умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 101 КК України 1960 р.): 1997 р. – 43,88 %, 1998 р. – 38,62 %, 1999 р. – 41,11 %, 2000 р. – 41,42 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 102 КК України 1960 р.): 1997 р. – 43,88 %, 1998 р. – 47,2 %, 1999 р. – 46,55 %, 2000 р. – 46,69 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання (ст. 103 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,7 %, 1998 р. – 0,71 %, 1999 р. – 0,5 %, 2000 р. – 0,47 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

тяжкого умисного тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 104 КК України 1960 р.): 1997 р. – 1,4 %, 1998 р. – 1,49 %, 1999 р. – 1,33 %, 2000 р. – 1,28 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 105 КК України 1960 р.): 1997 р. – 3,59 %, 1998 р. – 4,15 %, 1999 р. – 4,04 %, 2000 р. – 3,5 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

умисного легкого тілесного ушкодження (ст. 106 КК України 1960 р.): 1997 р. – 4,9 %, 1998 р. – 5,96 %, 1999 р. – 5,26 %, 2000 р. – 5,44 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

побоїв і мордування (ст. 107 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,7 %, 1998 р. – 0,82 %, 1999 р. – 0,57 %, 2000 р. – 0,59 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;
зараження венеричною хворобою (ст. 108 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,82 %, 1998 р. – 0,81 %, 1999 р. – 0,52 %, 2000 р. – 0,44 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;
зараження вірусом імунодефіциту людини (ст. 108–2 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,07 %, 1998 р. – 0,2 %, 1999 р. – 0,08 %, 2000 р. – 0,12 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи.

Динаміку злочинності проти здоров'я особи протягом 1997–2000 рр. наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Рік Стаття	1997 р., %	1998 р., %	1999 р., %	2000 р., %
Ст. 101	27,4	22,5	25,4	24,69
Ст. 102	24,57	24,66	25,79	24,96
Ст. 103	30,52	28,53	21,33	19,6
Ст. 104	26,32	26,1	24,59	22,93
Ст. 105	24,17	26,07	26,89	22,5
Ст. 106	23,51	26,63	24,95	24,89
Ст. 107	27,15	29,35	21,85	21,6
Ст. 108	32,64	30,13	20,54	16,66
Ст. 108–2	16,04	40,74	18,51	24,69

Отже, відповідно до статистичних даних щодо злочинів проти здоров'я особи, можемо стверджувати, що такі показники є передумовою криміналізації цих діянь у КК України 2001 р. Протягом чотирьох років (1997–2000 рр.) статистична крива має такий вигляд. **Умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 101 КК України 1960 р.)** в 1997 р. було зареєстровано 7602, а в 1998 р. – 6243, що на 8,6 % менше; 1998 р. крива збільшилась на 17,87 %; 1999 р. спостерігається зменшення рівня до 12,87 % та 2000 р. – 2,76 %. Відповідно до зазначених показників, можна зробити висновок про те, що умисне тяжке тілесне ушкодження кількісно змінилося саме в період 1998 р.

Умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 102 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 7603,

а в 1998 р. – 7630, що на 0,3 % менше, ніж попереднього року; 1998 р. їх кількість також на 4,58 % зменшилася; збільшилися показники 1999 р. (на 3,12 %) та 2000 р. (на 6,6 %).

Умисних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання (ст. 103 КК України 1960 р.), у 1997 р. було зареєстровано 123, а в 1998 р. – 115, що в процентному відношенні становить 6,5 %; 1999 р. – 25,2 %; суттєво знизився рівень цього виду злочину в період 1999–2000 рр. – на 6,14 %; 2001 р. – 11,39 %.

Фактів заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 104 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 244, а в 1998 р. – 242, що на 0,8 % менше; схожа тенденція до зниження рівня наявна була і протягом наступних років: 1999 р. – 5,78 %; 2000 р. – 6,57 %; 2001 р. – 33,8 %.

Необережних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 105 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 623, а в 1998 р. – 672, що на 7,86 % більше; кількісні показники збільшувалися й протягом наступних років: 1999 р. – 3,12 %, 2000 р. – 16,3 % та 2001 р. – 11,03 %.

Умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 106 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 815, а в 1998 р. – 964, тобто відбулося збільшення справ на 13,27 %; інша ситуація спостерігалася наступними роками, коли почав збільшуватися рівень злочинності цього виду: 1999 р. – 6,23 %, 2000 р. – 0,22 %, 2001 р. – 16,87 %.

Побоїв і мордувань (ст. 107 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 123, а в 1998 р. – 133, що на 8,1 % більше; надалі можна констатувати тенденцію до зменшення їх кількості: 1999 р. – 25,56 %, 2000 р. – 1,01 %, 2001 р. – 16,32 %.

Фактів зараження венеричною хворобою (ст. 108 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 143, а в 1998 р. – 132, що в процентному відношенні становить на 7,6 % менше; 1999 р. показники зменшилися на 31,81 %, 2000 р. – на 18,88 %, а 2001 р. – на 87,61 %.

Заражень вірусом імунодефіциту людини (ст. 108–2 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 13, а в 1998 р. – 33, що на 153,84 % більше, ніж протягом попереднього періоду;

1999 р. – 54,54 %; 2000 р. – на 33,33 % та 2001 р. на 1290 %, відповідно, більше.

Досліджуючи кримінально-правові чинники злочинів проти здоров'я особи, що обумовлюють кримінальну відповідальність, встановлено, що на криміналізацію діяння впливає ступінь суспільної небезпечності, що є наслідком шкоди заподіяної здоров'ю особи. До кримінологічних чинників цих злочинів належать обставини, що передували прийняттю КК України 2001 р., а отже, на криміналізацію злочинів проти здоров'я особи впливають:

- 1) поширеність у суспільстві посягань на здоров'я особи;
- 2) динаміка злочинів проти здоров'я особи на території нашої держави;
- 3) структура й стан злочинності, зокрема показники злочинів проти здоров'я особи, що за аналізований період залишаються стабільними, хоча й занадто високими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пашенко О. О. Щодо соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми / О. О. Пашенко // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.) / упоряд. : Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 401–404.

2. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова. – К., 2007. – 19 с.

3. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Гринчак. – Х., 2007. – 20 с.

4. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. Г. Заславська. – Х., 2006. – 18 с.

5. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Копотун. – К., 2008. – 20 с.

6. Пашенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Пашенко. – Х., 2004. – 20 с.

7. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – К., 2004. – 36 с.

8. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Г. Швидченко. – К., 2009. – 19 с.

9. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Гороховська. – К., 2003. – 18 с.

10. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. І. Слуцька. – К., 2010. – 20 с.

11. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та

кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. І. Мельник. – К., 2002. – 32 с.

12. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – 18 с.

13. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Дудоров. – К., 2007. – 34 с.

14. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністративної виправної установи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Орел. – Д., 2008. – 20 с.

15. Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. І. Радіонов. – Х., 2004. – 19 с.

16. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Орлеан. – Х., 2003. – 20 с.

17. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з Європейським законодавством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Б. Харченко. – Х., 2011. – 37 с.

18. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / за ред. М. Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

19. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ;

за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

20. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підруч.] / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

21. Кириченко Ю. В. Кримінальна відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Кириченко. – Д., 2009. – 20 с.

22. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Шаблистий. – Д., 2010. – 20 с.

23. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Мисливий. – К., 2005. – 36 с.

24. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право/ А. Э. Жалинский. – М. : Велби ; Проспект, 2006. – 560 с.

25. Гришук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України / В. К. Гришук. – Львів : Львів. ун-т, 1993. – 137 с.

26. Михайлов В. Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Є Михайлов. – Х., 2010. – 20 с.

27. Кримінологія і профілактика злочинів : [курс лекцій] : у 2 кн. / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, О. М. Джужа та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 201 с.

УДК 343.163:343.132

Сакал Віталій Миколайович –
кандидат юридичних наук

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРОКУРОРА – ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто теоретичні та практичні питання реалізації прокурором закріплених КПК України повноважень щодо нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Ключові слова: прокурор; нагляд за додержанням законів; процесуальне керівництво; досудове розслідування; кримінальне провадження; кримінальні процесуальні гарантії.

Рассмотрены теоретические и практические вопросы реализации прокурором закрепленных УПК Украины полномочий по надзору за соблюдением законов при проведении досудебного расследования в форме процессуального руководства.

Ключевые слова: прокурор; надзор за соблюдением законов; процессуальное руководство; досудебное расследование; уголовное производство; уголовные процессуальные гарантии.

Рекомендації КЕС(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо ролі прокурорів у системі кримінального правосуддя» визнають, що процесуальне керівництво може здійснюватися прокуратурою з наданням прокурорам владних повноважень щодо органів розслідування [1, с. 140]. Згідно Кримінального процесуального кодексу України 2012 року прокурорів наділили не тільки владними, а владно-розпорядчими повноваженнями. Відтак, в теорії та практиці кримінального України з'явилося нове поняття «прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» [2, с. 162].

У зв'язку із визначенням прокурора ключовим владним суб'єктом досудового розслідування розгорнулася дискусія

щодо сутності поняття *«прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням»*.

В КПК України прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням визначається як форма прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України), внаслідок використання якої прокурор забезпечує професійне, ефективне та законне виконання слідчим поставлених перед ними завдань [2, с. 163]. Відповідно до цього у наказі Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4-гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» прокурорів, задіяних у досудовому розслідуванні, називають «процесуальними керівниками досудового розслідування» та «керівниками прокуратур усіх рівнів» [3].

Однак науковці термін *прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням* визначають неоднозначно.

М. Бортун визначає процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора з слідчим [4, с. 96]. Ю. А. Гришин заперечує керівну роль прокурора під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вважаючи, що процесуальне керівництво несумісне зі здійсненням прокурорського нагляду за призначенням за змістом та за порядком реалізації [5, с. 102]. О. Толочко та В. Бабкова вказують на наявність у прокурора функції процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування, але тлумачать його як прокурорський нагляд [6–7]. М. Руденко прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування визначає як самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення з метою надання зібраним доказам належної правової оцінки, що вказує на функціональний характер зазначеної прокурорської діяльності. І це не може вважатися формою реалізації наглядових повноважень прокурора [8, с. 163]. Д. М. Мірковець зазначає, що в ролі процесуальних керівників можуть виступати лише керівники органів досудового розслідування, яким більш притаманний цей вид процесуальної діяльності. Вони пропонують «відомчий

контроль» замінити на термін «процесуальне керівництво» для характеристики діяльності цих владних суб'єктів досудового розслідування [9, с. 154]. В. Корж пропонує вилучити з ч. 2 ст. 36 КПК України словосполучення «у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням» [10, с. 86]. Г. Корольов зазначає, що керівництво процесуальною діяльністю органів дізнання й слідчих є правовим методом здійснення функції кримінального переслідування [11, с. 255]. М. Гошовський виокремлює два види прокурорського нагляду при здійсненні досудового розслідування: а) нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК) як основний вид нагляду; б) нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 5, ч. 6 ст. 36 КПК) як вид контролю за його проведенням з боку керівників органів прокуратури [12, с. 72]. В. М. Юрчишин зазначив, що характеризуючи прокурорський нагляд у досудовому провадженні двома взаємопов'язаними аспектами – нагляд і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, законодавець припустився грубої методологічної помилки, оскільки визначив процесуальне керівництво формою нагляду, а не додатковою функцією [13, с. 26]. О. Толочко виділяє такі процесуальні напрями прокурорської діяльності: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, організація проведення досудового кримінального провадження, підтримання державного обвинувачення (ст. 36 КПК України) [1, с. 141]. Відтак, він розгалужує ці два поняття. В. Бабкова, говорячи про співвідношення понять «процесуальне керівництво з боку прокурора досудовим розслідуванням» і «нагляд прокурора за додержанням законів при проведенні досудового розслідування» зазначає, що вони ідентичні, оскільки і процесуальне керівництво, і нагляд мають спільне завдання – забезпечення суворого додержання кримінального процесуального закону і правильне застосування норм кримінального та іншого матеріального права органами досудового розслідування. Автор процесуальне керівництво досудовим розслідуванням розглядає як один із засобів

реалізації прокурором функції нагляду за додержанням законів органами розслідування [7, с. 71–72].

М. Руденко, який аналізує прокурорський нагляд та процесуальне керівництво, зазначає, що наявність у прокуратури функції нагляду за додержанням законів вказує, наприклад, право Генерального прокурора України, його першого заступника, заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, прокурорів міст і районів, районів у містах, міжрайонних та спеціалізованих прокурорів, їх перших заступників, заступників скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих і підпорядкованих прокурорів, винесені під час проведення досудового розслідування у межах його строків, передбачених ст. 219 КПК України. Ці постанови вони скасовують незалежно від своєї участі в досудовому розслідуванні, а про їх скасування повідомляють прокурорам, які безпосередньо здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення відповідних досудових розслідувань, тобто під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень (ч. 6 ст. 36 КПК України). Отже, *функція прокурорського нагляду за додержанням законів у досудовому розслідуванні реалізується здебільшого прокурором вищого рівня (керівником органу прокуратури), а функція процесуального керівництва – переважно прокурором, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні (процесуальним керівником)* [8].

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 2 КПК України керівник органу прокуратури – Генеральний прокурор України, керівник регіональної прокуратури, керівник місцевої прокуратури та їх перші заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень [14].

Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 2 КПК України прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 17 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень [14]. Однак в ст. 17 Закону визначено питання підпорядкування прокурорів та виконання наказів і вказівок.

Відтак ми бачимо помилку в КПК України, яка відсилає до ст. 17 Закону України «Про прокуратуру», в той час як посади прокурора передбачено в ч. 1 ст. 15 зазначеного Закону «Статус прокурора», де зазначено, що прокурором органу прокуратури є: Генеральний прокурор України; перший заступник Генерального прокурора України; заступник Генерального прокурора України; заступник Генерального прокурора України – Головний військовий прокурор; заступник Генерального прокурора України – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; керівник підрозділу Генеральної прокуратури України; заступник керівника підрозділу Генеральної прокуратури України; прокурор Генеральної прокуратури України; керівник регіональної прокуратури; перший заступник керівника регіональної прокуратури; заступник керівника регіональної прокуратури; керівник підрозділу регіональної прокуратури; заступник керівника підрозділу регіональної прокуратури; прокурор регіональної прокуратури; керівник місцевої прокуратури; перший заступник керівника місцевої прокуратури; заступник керівника місцевої прокуратури; керівник підрозділу місцевої прокуратури; заступник керівника підрозділу місцевої прокуратури; прокурор місцевої прокуратури.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», прокурори в Україні мають єдиний статус незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України чи адміністративної посади, яку прокурор обіймає у прокуратурі.

Відповідно до цього, пропонуємо внести зміни до п. 15 ч. 1 ст. 2 КПК України та визначити, що прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену ч. 1 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений, зокрема: починати досудове розслідування; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування

(оперативним підрозділам) проведення досудового розслідування, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого; приймати важливі процесуальні рішення; повідомляти особі про підозру; пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення тощо.

Однак прокурор не повинен виконувати функції слідчого, а лише здійснювати нагляд за розслідуванням кримінального провадження у формі процесуального керівництва. Прокурор або визнає процесуальні дії слідчого законними і погоджується з ними, або не визнає і відхиляє клопотання слідчого, визначає обсяг доказів достатнім для повідомлення особі про підозру і встановлює подальший хід розслідування. Слідчий, у свою чергу, обирає тактичні прийоми розслідування злочинів і погоджує їх із прокурором. Таким чином, створюється певний тандем слідчого і прокурора, який повинен забезпечити розслідування кримінального провадження. В той же час законодавець у КПК України посилив функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, яку доручив виконувати слідчому судді. Це означає, що більшість процесуальних дій та рішень під час досудового розслідування, що обмежують права, свободи та інтереси осіб, повинні проводитись за згодою слідчого судді. Прокурор повинен обґрунтувати перед слідчим суддею необхідність та наявність законних підстав для проведення

слідчих дій чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження, нормативну базу, на основі якої ним було прийнято рішення, наявність допустимих ризиків, які можуть настати при відхиленні клопотання слідчого і прокурора про надання дозволу на проведення зазначених дій чи застосування цих заходів [4, с. 98].

І. Гловюк наголошує, що аналіз повноважень прокурора, закріплених п. 2–5, 7–10, 16–19 ч. 2 ст. 36 КПК, свідчить про їх керівний, організаційний характер, що дозволяє їх віднести до повноважень із здійснення прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [15].

Цю думку підтримує О. Толочко. Він зазначає, що за своєю правовою природою повноваження прокурора, вказані в ч. 2 ст. 36 КПК України, є владно-розпорядчими та властивими керівництву. Це процесуальне керівництво, оскільки воно здійснюється щодо процесуального суб'єкта (слідчого) та в процесуальній формі [1, с. 143].

Цікава думка В. Пашковського, який зазначає, що такі повноваження, як повідомляти особі про підозру; затверджувати чи відмовляти в затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акту чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, беззаперечно вказують на можливість виділення повноважень прокурора із здійснення кримінального переслідування [16, с. 262]. Також прокурор реалізує конституційну функцію представництва інтересів громадян або держави в суді у формі пред'явлення цивільного позову та його підтримання [16, с. 262].

Науковці зазначають, що виділення процесуального керівництва як форми прокурорського нагляду обумовлена принципом «незмінності прокурора під час проведення конкретного кримінального провадження», відповідно до якого прокурор повинен забезпечити ефективність здійснення нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового

розслідування, підтримання державного обвинувачення в суді та в цілому досягнення завдань кримінального провадження. За відсутності інституту додаткового розслідування істотно підвищується персональна відповідальність кожного прокурора за якість кінцевого результату. Прокурор «керує слідством» для того, щоб самому ж ефективно підтримувати обвинувачення в суді [1, с. 144].

За загальним правилом рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 303–307 КПК України) оскаржуються до слідчого судді.

Можна оскаржити: по-перше, до прокурора, який здійснював процесуальне керівництво, – постанову слідчого про закриття кримінального провадження упродовж 10 днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови (ч. 5 ст. 284 КПК України). Можливість подальшого оскарження цього рішення прокурора до прокурора вищого рівня Кодексом не передбачена; по-друге, до прокурора вищого рівня – недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування (ст. 308 КПК України). Під поняттям «прокурор вищого рівня» слід розуміти посадових осіб органів прокуратури, які є безпосередніми керівниками прокурора, який здійснює процесуальне керівництво; по-третє, до прокуратури вищого рівня слідчий може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті (вчинені) у відповідному досудовому провадженні. При цьому рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня є остаточним і не підлягає оскарженню до суду, інших органів державної влади, їх посадових чи службових осіб (ст.ст. 311–313 КПК України).

Тому Генеральна прокуратура України зорієнтувала прокурорів на те, що у разі надходження до органів прокуратури після 20 листопада 2012 р. скарг учасників кримінального процесу, звернень депутатів усіх рівнів, інших осіб, у яких оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, крім вищенаведених випадків, слід роз'яснювати заявникам щодо судового порядку їх оскарження [12, с. 74].

Відтак, КПК України наділив прокурора, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, правом процесуального керівництва досудовим

розслідуванням та запровадив у кримінальний процес принципи «незмінності прокурора». Водночас прокурор не повинен виконувати функції слідчого, а лише здійснювати нагляд за розслідуванням кримінального провадження у формі процесуального керівництва.

Можемо окреслити таке поняття процесуального керівництва досудовим розслідуванням – це одна з форм такої функції прокуратури як нагляд за додержанням законів органами, що провадять досудове розслідування, здійснюється прокурором, який має повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні (є процесуальним керівником) та полягає у виконанні своїх повноважень, передбачених ч. 2 ст. 36 КПК України з метою забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування вчиненого правопорушення.

Також підтримуємо точку зору науковців, які пропонують на законодавчому рівні чітко і однозначно розмежувати функції нагляду за додержанням законів у досудовому провадженні і керівництва розслідуванням. Наглядова функція забезпечує законність усього досудового провадження, а процесуальне керівництво спрямовує діяльність органів досудового розслідування на всебічне, повне і об'єктивне розслідування кримінальної справи в рамках режиму законності, забезпеченого реалізацією наглядової функції [13].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толочко О. Гуманізація процесуального статусу прокурора в кримінальному провадженні / О. Толочко // Юридичний вісник. – № 5. – 2014. – С. 140–145.
2. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура / М. Руденко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 160–168.
3. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс]: наказ Генерального прокурора України від 19 груд. 2012 р. № 4-гн. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування / М. Бортун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 95–99.

5. Гришин Ю. А. О статусе прокурора на стадии досудебного расследования в реформируемом уголовном процессе / Ю. А. Гришин // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – С. 98–107.

6. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 62–63.

7. Бабкова В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування / В. Бабкова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 71–73.

8. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура / М. Руденко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – № 1. – 2014. – С. 160–168.

9. Мірковець Д. М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України / Д. М. Мірковець // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 152–156.

10. Корж В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: проблеми впровадження в практичну діяльність / В. Корж // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10. – С. 79–89.

11. Королев Г. Н. Прокурорское уголовное преследование в российском уголовном процессе : [моногр.] / Г. Н. Королев. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 360 с.

12. Гошовский М. Роль прокурора на стадії досудового розслідування. Забезпечення процесуального керівництва

розслідуванням / М. Гошовський // Слово національної школи суддів України. – № 4 (5). – 2013. – С. 71–74.

13. Юрчишин В. М. Прокурор як керівник досудового розслідування / В. М. Юрчишин // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 26–30.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13 квіт. 2012 р. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.

15. Гловюк І. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням. Функціональна ідентифікація / І. Гловюк // Вісник прокуратури. – 2013. – № 12. – С. 79–89.

16. Пашковський В. Проблеми виокремлення процесуального керівництва досудового розслідування від прокурорського нагляду, передбаченого конституцією України / В. Пашковський // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – С. 262–266.

УДК 343.54

Небитов Андрій Анатолійович –
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано специфіку міжнародно-правової протидії сексуальній експлуатації, стан приєднання України до відповідних міжнародних договорів. Розглянуто закони України та підзаконні документи, пов'язані з правоохоронною діяльністю щодо запобігання цьому злу. Визначено особливості національного законодавства в такій сфері.

Ключові слова: законодавство; законодавче забезпечення; протидія злочинам; сексуальна експлуатація.

Обоснованы специфика международно-правового противодействия сексуальной эксплуатации, состояние присоединения Украины к соответствующим международным договорам. Рассмотрены законы Украины и подзаконные документы, связанные с правоохранительной деятельностью по предупреждению этих злодеяний. Определены особенности национального законодательства в данной сфере.

Ключевые слова: законодательство; законодательное обеспечение; противодействие преступлениям; сексуальная эксплуатация.

З будь-якої людини є права на життя, здоров'я, честь і гідність, що, на жаль, порушуються протягом усього часу існування суспільства та держави. Серед найбільш ганебних посягань на ці права – протиправні діяння, пов'язані із сексуальною експлуатацією. У нас щорічно реєструють сотні таких злочинів. За ними стоять долі людей, психічному і фізичному здоров'ю яких

завдано значної та часто невинної шкоди. Діяльність правоохоронних і державних органів, а також інших суб'єктів протидії сексуальній експлуатації, повинна здійснюватись із суворим дотриманням вимог національного законодавства. Різні аспекти такої роботи регламентує значний спектр міжнародних договорів, законів України та підзаконних документів.

Свою увагу дослідженню різних питань, пов'язаних із запобіганням сексуальній експлуатації, приділяли такі вчені, як В. В. Василичук, М. Г. Вербенський, В. К. Весельський, В. Я. Горбачевський, О. М. Джужа, О. М. Ємець, К. Б. Левченко, Д. Й. Никифорчук, В. Б. Розвадовський та ін. Водночас проблема боротьби з подібними правопорушеннями залишається актуальною, зокрема з огляду на необхідність освіднення специфіки правового регулювання, чим обґрунтовується поставлена мета щодо вивчення особливостей законодавчого забезпечення протидії сексуальній експлуатації в Україні. Згідно з метою визначаємо завдання: здійснити аналіз сучасного стану міжнародно-правої протидії сексуальній експлуатації, розглянути закони України та підзаконні документи, пов'язані з правоохоронною діяльністю в цій сфері, а також висвітлити особливості національного законодавства щодо запобігання такій протиправній діяльності.

Ретроспектива міжнародно-правового співробітництва показує, що співтовариство вже тривалий час проводить різні заходи з протидії сексуальній експлуатації, а це знаходить своє відображення у відповідних договорах. Сьогодні провідну роль у правотворчому процесі у світі відіграє ООН, яка займається вирішенням широкого спектру проблем захисту людини, у тому числі від сексуальної експлуатації. Відповідно приймаються різні міжнародні документи, пов'язані з протидією певним її проявам, що відрізняються між собою за сферою правового регулювання, складом учасників та юридичною силою в аспекті обов'язковості викладених у них норм.

Відомо, що сексуальна експлуатація найчастіше є метою торгівлі людьми. Так, 2 грудня 1949 р. Генеральна Асамблея ООН на IV сесії, беручи до уваги те, що проституція та зло, що супроводжує її, яким є торгівля людьми, що має на меті проституцію, несумісні з гідністю й цінністю людської особи,

загрожують добробуту людини, сім'ї та суспільства прийняла Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами [1], яка набрала чинності 25 липня 1951 р. УРСР приєдналась до неї 15 листопада 1954 р. Згідно зі ст. 1 та 2, сторони зобов'язуються карати кожного, хто для вдоволення похоті іншої особи примушує, умовляє або спокушає з метою проституції іншу особу, навіть за згодою цієї особи, а також експлуатує проституцію іншої особи, навіть за згодою цієї особи. Сторони зобов'язуються карати кожного, хто утримує будинок розпусти чи управляє ним або свідомо фінансує чи бере участь у фінансуванні будинку розпусти, а також здає в оренду або наймає будівлю чи інше місце, частину такого, знаючи, що вони будуть використані з метою проституції третіми особами.

Особлива увага на міжнародному рівні приділяється захисту дітей від сексуальної експлуатації. Так, 20 листопада 1989 р. на 44-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Конвенцію про права дитини [2], яку УРСР підписала 21 лютого 1990 р. та ратифікувала 27 лютого 1991 р. Відповідно до ст. 34 Конвенції [2], держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.

Крім цього, 1 січня 2000 р. було прийнято Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [3], ратифікований Україною 3 квітня 2003 р., відповідно до ст. 1 якого держави-учасниці забороняють торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію, а до ст. 3 – кожна держава-учасниця забезпечує, щоб принаймні такі діяння та види діяльності були цілком охоплені її кримінальним або карним правом, незалежно від того, чи були ці злочини вчинені на національному або транснаціональному рівні, або в індивідуальному чи організованому порядку, як у контексті торгівлі дітьми – це пропозиція, передача чи отримання будь-якими засобами дитини з метою її сексуальної експлуатації.

15 листопада 2000 р. резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [4] (Палермська конвенція), яку доповнив Протокол про попередження і

припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї [5], підписані від імені України в місті Палермо 12 грудня 2000 р. та ратифіковані 4 лютого 2004 р. Зокрема, у Протоколі зазначено, що експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів.

Подальше дослідження законодавчого забезпечення протидії сексуальній експлуатації засвідчило, що Україна приєднується до міжнародних документів у цій сфері, які приймаються не тільки ООН, а й іншими міжнародними організаціями, у тому числі Радою Європи. Відзначимо, що до цієї організації входять країни походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми, де відбувається їх експлуатація, насамперед сексуальна. Тобто тут представлені інтереси всіх трьох груп країн. О. В. Святун справедливо вказує на те, що головною відмінністю Ради Європи є наявність дієвого механізму моніторингу та контролю виконання своїх настанов [6, с. 58].

16 травня 2005 р. у Варшаві держави – члени Ради Європи підписали Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [7], яка була ратифікована Україною 21 вересня 2010 р. До сфери її застосування належать усі форми торгівлі людьми, внутрішньодержавні або транснаціональні, пов'язані або не пов'язані з організованою злочинністю. Загалом вона порівняно ширша, ніж у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї [5]. Особливістю Конвенції [7] є механізм контролю, передбачений VII розділом, відповідно до якого утворюється група експертів із заходів щодо протидії торгівлі людьми (ГРЕТА), що здійснює моніторинг за виконанням цієї Конвенції Сторонами. Вона складається щонайменше з 10 і щонайбільше з 15 членів, беручи до уваги гендерний і географічний баланс, а також багатопрофільність досвіду.

25 жовтня 2007 р. в місті Ланцароте держави – члени Ради Європи прийняли Конвенцію про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [8], ратифіковану Україною 20 червня 2012 р. До її цілей віднесено запобігання

сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами. Кожна її Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання всім формам сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і для захисту дітей. Сексуальна експлуатація дітей та сексуальне насильство щодо них охоплює правопорушення, що стосуються дитячої проституції, дитячої порнографії, участі дитини в порнографічних виставах, розбещення дітей, домагання дитини для сексуальних цілей.

Необхідно окремо сказати про те, що Україна є учасником багатьох міжнародних документів, прийнятих країнами СНД, у тому числі щодо протидії сексуальній експлуатації. Так, 25 листопада 2005 р. в Москві держави – учасниці СНД підписали Угоду про співробітництво держав – учасниць СНД у боротьбі з торгівлею людьми, органами та тканинами людини [9], яку Україна ратифікувала 16 жовтня 2012 р.

Загалом наведений перелік міжнародно-правових документів, який не є вичерпним, свідчить про те, що міжнародна спільнота протягом останніх десятиліть активно приділяє увагу питанням протидії торгівлі людьми та сексуальній експлуатації і, безумовно, людство зробило суттєві кроки в цьому напрямі [10, с. 43]. Національне законодавство має відповідати сучасним міжнародним стандартам і вимогам. Закони України за своїм змістом повинні гармонійно поєднуватись із міжнародними договорами, учасником яких є наша держава, доповнювати їх та роз'яснювати особливості реалізації їх положень. У законах необхідно також урахувати міжнародні зобов'язання України.

Аналіз статей Особливої частини Кримінального кодексу (КК) України [11] показав, що окремого злочину сексуальної експлуатації ним не передбачено. Водночас сексуальна експлуатація може спостерігатися під час учинення різних кримінально караних діянь. Передусім, ідеться про торгівлю людьми (ст. 149), увезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301), створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303).

20 вересня 2011 р. було прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [12], який визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва в цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок установа статусу осіб, що постраждали від торгівлі людьми, а також порядок надання допомоги таким особам.

В інших країнах комплекс проблем, пов'язаних із надання допомоги жертвам торгівлі людьми, які здебільшого постраждали від сексуальної експлуатації, може регулюватись окремим законом, як це передбачено, наприклад, Модельним законом про надання допомоги жертвам торгівлі людьми, прийнятим 3 квітня 2008 р. Міжпарламентською Асамблеєю держав – учасниць СНД. Однак дослідження показало, що особливістю національного законодавчого забезпечення є те, що в нас п'ятий розділ Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [12] присвячений наданню допомоги та захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Тобто в національному законодавстві питання, пов'язані з надання допомоги жертвам торгівлі людьми, передбачені Законом України «Про протидію торгівлі людьми» [12], тому в прийнятті окремого закону немає необхідності.

Ключова роль у законодавчому забезпеченні протидії сексуальній експлуатації належить прийнятому 20 листопада 2003 р. Закону України «Про захист суспільної моралі» [13], дія якого поширюється на діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування в частині державного регулювання й контролю за обігом продукції сексуального чи еротичного характеру, на діяльність установ та організацій усіх форм власності, юридичних осіб та громадян у сфері обігу відповідної продукції на території України, а також за її межами, якщо суб'єктами правовідносин є громадяни України та юридичні особи, зареєстровані відповідно до чинного законодавства України. У ньому визначено терміни, що використовуються в протидії сексуальній експлуатації, зокрема: видовищний захід сексуального характеру, дитяча порнографія, обіг продукції сексуального характеру, порнографія, продукція еротичного

характеру, продукція порнографічного характеру, продукція сексуального характеру, суспільна мораль.

Законодавство складається не тільки із законів та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, а й підзаконних документів, які теж регламентують певні відносини у сфері протидії сексуальній експлуатації. Їх перелік досить широкий, оскільки необхідно врегулювати різні аспекти такої роботи. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2012 р. № 90-р було схвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 р. Згодом Постановою Кабінету Міністрів України № 350 від 21 березня 2012 р. було затверджено Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2015 р., метою якої є запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності переслідування осіб, які вчиняють пов'язані з нею злочини або сприяють їх учиненню, а також захист прав осіб, що постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги.

Вивчення питання щодо особливостей законодавчого забезпечення протидії сексуальній експлуатації в Україні дає змогу зробити такі висновки:

Україна у встановленому порядку приєдналась до широкого переліку міжнародних документів, що регулюють певні аспекти протидії сексуальній експлуатації, які є частиною національного законодавства. Кожен із цих документів має свої особливості, зокрема сфера застосування Конвенцій Ради Європи [7–8] та Угоди про співробітництво держав – учасниць СНД [5] більш широка порівняно з Протоколом ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї [5], оскільки охоплює всі форми торгівлі людьми, внутрішньодержавні або транснаціональні, пов'язані або не пов'язані з організованою злочинністю. Водночас Протокол ООН [5] підписаний і ратифікований більшою кількістю країн та діє практично по всьому світу, а не тільки в певній його частині;

кримінальне законодавство України не визначає окремого злочину сексуальної експлуатації, проте передбачає відповідальність за протиправні діяння, пов'язані з нею.

Передусім, це торгівля людьми, метою якої найчастіше є сексуальна експлуатація (ст. 149 КК України [11]), увезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України [11]), створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК України [11]), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України [11]);

в Україні немає спеціального закону про запобігання сексуальній експлуатації, але правовідносини в цій сфері регламентуються іншими законами, що регулюють різні аспекти протидії цьому злу. Це, зокрема, закони України «Про захист суспільної моралі» [13] та «Про протидію торгівлі людьми» [12]. Останній також регулює питання, пов'язані з наданням допомоги потерпілим від такої протиправної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами [Електронний ресурс] : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 2 груд. 1949 р. – Режим доступу :

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_162.

2. Конвенція про права дитини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листоп. 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.

3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січ. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_b09.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – 19 квіт. – Ст. 1056.

5. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий

резолюцією Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. 55/25 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – 19 квіт. – Ст. 1057.

6. Святун О. В. Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Святун Олена Володимирівна. – К., 2005. – 174 с.

7. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [Електронний ресурс] : прийнята 16 трав. 2005 р. – Режим доступу :

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858.

8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення [Електронний ресурс] : прийнята 25 жовт. 2007 р. – Режим доступу :

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=994_927&text=%F2%EE%F0%E3.

9. Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами та тканинами людини від 25 листоп. 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 10. – 15 груд. – Ст. 404.

10. Ємець О. М. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми / О. М. Ємець // Південноукраїнський правничий часопис. – О., 2009. – № 2. – С. 41–44.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

12. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 верес. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 173.

13. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.

УДК 159:343.712.1

Казміренко Вікторія Олександрівна –
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх
справ

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗБОЮ

Розкрито поняття суспільної небезпеки особи розбійника та суб'єктивної сторони розбою. Доведено важливість характеристики його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта, характеризують його волю та виявляються у власне злочинному діянні, ставленні особи до діяння, яке вона вчинила.

Ключові слова: суспільна небезпека; суб'єктивна сторона; умисел; вина; розбій; злочинець.

Раскрыто понятие общественной опасности разбойника и субъективной стороны разбоя. Доказана важность характеристики его субъективной стороны, то есть психических процессов, происходящих в сознании субъекта, характеризующих его волю и проявляющихся в самом преступном деянии, отношении лица к совершенному деянию.

Ключевые слова: общественная опасность; субъективная сторона; умысел; вина; разбой; преступник.

Суспільна небезпека кожного злочину в кримінальному праві визначається, перш за все, важливістю об'єкта злочину, тобто тих суспільних відносин, на які спрямовано злочинне посягання суб'єкта. Однак, поряд із об'єктом злочинного посягання, ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину визначається також способом дій, ознаками, що характеризують суб'єктивну сторону вчиненого злочину, властивостями суб'єкта злочину [1].

Велієв С. А. зазначає, що суспільна небезпека особи – це певний соціально-психологічний стан, а не правове положення

винного, що є передумовою, а не наслідком вчиненого злочину [2, с. 158]. Саме такий погляд панує в кримінально-правовій науці.

З врахуванням специфіки розбою, надзвичайно важливою є характеристика його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються в свідомості суб'єкта, характеризують його волю і проявляються в самому злочинному діянні та ставленні особи до діяння, що нею вчинене [3, с. 46].

Суб'єктивна сторона характеризується такими ознаками як вина, умисел чи необережність, мотив і мета вчинення злочину. Повне і всебічне встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, визначення ступеня суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила, а також індивідуалізації покарання.

Вина – основна і обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Питання про вину як суб'єктивну передумову кримінальної відповідальності завжди займало першорядне місце серед правових проблем. А. Н. Трайнін називав вину психічною ниткою, яка пов'язує особу зі злочинним результатом його дій [4, с. 259; 5]. Кримінальний відповідальності та покаранню підлягає тільки особа, яка є винною у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння [6, с. 303–314; 7–8].

Користуючись поняттям «вина», фахівці з кримінального права досить часто вказують на його «психологізм», на необхідність відповідності положенням психології (хоча воно є скоріше морально-етичним). Але сам опис поняття вини робиться без звертання до психологічних дефініцій, а шляхом логічного конструювання виключно юридичних понять. Так, наприклад, В. П. Мальков трактує вину як матеріально-правове і процесуально-правове поняття, отожднюючи її з засадами кримінальної відповідальності, тобто зі злочином як цілісністю. При цьому він стверджує, що згадування про злочин як свідому вольову поведінку ще не є психологічним підходом до понять вини й відповідальності [9].

В чинному кримінальному законі, на відміну від КК УРСР, наявне загальне визначення поняття вини

(ст. 23 Загальної частини КК України): це «психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності..., та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності». Вину складає свідоме і вольове ставлення особи не до всіх обставин, що характеризують діяння, а лише до тих, що є ознаками складу даного злочину і характеризують його об'єкт і об'єктивну сторону, а іноді й суб'єкт [10–11].

Кожен злочин звичайно характеризується низкою обставин, і ставлення особи до кожної з них часто буває неоднаковим. Одні наслідки вважаються винному неминучими, інші – лише можливими; настання одних наслідків він бажає, інші є небажаними. Для встановлення засад кримінальної відповідальності і для правильної кваліфікації необхідно в кожному діянні визначити наявність вини та її конкретну форму.

Поняття «вина» є передумовою і необхідною складовою тріади: вина – відповідальність – покарання. В об'єктивному смислі наявність вини зумовлює відповідальність за неї особи і саме тому спричиняє певне покарання; в суб'єктивному – усвідомлення відповідальності за свою поведінку, а точніше – за порушення певних норм, зумовлює виникнення почуття провини. І навпаки, визнання покарання несправедливим нівелює поняття відповідальності і надає можливість заперечувати власну вину [6].

Розбій належить до таких злочинів, що вчинюються лише умисно, причому такий умисел завжди є прямим (за результатами вивчення кримінальних справ – 100%): винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що в результаті її діяння настануть шкідливі наслідки, але при цьому все ж таки бажає поводитися саме так, а не інакше. Те, що він поводить саме так, і не інакше, під впливом ситуації (наприклад, віктимної поведінки потерпілого) чи перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, а також будь-яких інших несприятливих обставин, на форму і вид умислу впливати не може. Не впливає на нього і ступінь визнання вини, яку, до речі, визнають далеко не всі обвинувачувані. На тлі абсолютної очевидності вчиненого злочину та спричиненої ним шкоди це свідчить про високий рівень асоціальності та криміногенності означеної категорії осіб. Але за наявності

достатньої сукупності доказів визнання вини не є обов'язковим і, теоретично, не обтяжує покарання, хоча поведінка в процесі судового розгляду кримінальної справи, звичайно, має значення.

При вчиненні насильницького майнового посягання злочинець діє не тільки умисно відносно того, щоб вчинити розбійний напад, але й з умислом застосувати насильство до потерпілого як засіб заволодіння його майном. Тобто, до змісту умислу суб'єкту розбою входить усвідомлення того, що, по-перше, він вчиняє напад, поєднаний з насильством відносно потерпілого, і по-друге, що це насильство є способом вилучення майна, відносно якого нападаючий не має ніякого права – ні дійсного, ні передбачуваного. Однак, оскільки насильство над потерпілим є не метою, а інструментом (засобом) досягнення основної корисливої мети, то відносно тяжкості і наслідків застосованого насильства можливий не лише прямий, але й непрямий умисел [12, с. 35].

Тому при визначенні умислу слід враховувати фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Всебічне і вичерпне дослідження способу вчинення злочину в сукупності з іншими обставинами справи дозволяє встановити дійсний зміст умислу суб'єкта розбою, виходячи зі збитку чи шкоди здоров'ю потерпілого, і тим самим уникнути помилок при кваліфікації діяння [13, с. 46].

Оскільки розбій – злочин із формальним та усіченим складом, об'єктивної шкоди може бути й не заподіяно, але винна особа несе відповідальність, оскільки її дії становлять реальну суспільну небезпеку. Тому поняття суспільної небезпеки важливо розглядати в тісному зв'язку не тільки з об'єктивною, але й із суб'єктивною стороною злочину, а також із об'єктом і суб'єктом злочину. Представляючи властивість злочину, характеризуючи його в цілому, суспільна небезпека не може бути віднесена лише до одного з зазначених елементів [14]. Цей аргумент є одним із найбільш важливих у дискусії: чи коректно вживати як поняття «суспільна небезпечність особи злочинця», так і поняття «криміногенно активна (криміногенна) особистість».

Зазначимо також, що в поняття умислу усвідомлення злочинцем суспільної небезпеки своєї поведінки (дії чи бездіяльності) може входити або не входити, тобто воно не є

обов'язковою його складовою. Умисна вина – це свідоме рішення вчинити діяння або ж свідоме припущення такої можливості. При цьому психологічна готовність до здійснення певного вчинку (злочину) далеко не завжди означає усвідомлення його суспільної небезпеки. Більше того, навіть усвідомлення сутності вчиненого як злочину може бути відсутнє на момент протиправного діяння. Не обдумується і не зважується імпульсивна поведінка: суб'єкт завчасно не передбачає своїх дій і, тим більше – їх наслідків. Таку поведінку не можна вважати неусвідомленою, але сам феномен «усвідомленості» тут занадто згорнутий, і розуміння суспільної її небезпеки відбувається пізніше, якщо взагалі відбувається.

Серед великої кількості аспектів проблеми особистості злочинця, що в останні роки досліджувалися українськими науковцями в кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, кримінологічному та юридико-психологічному плані (Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, М. В. Костицький, С. А. Тарарухін та ін.), найменш розробленим у спеціальній літературі слід вважати, на нашу думку, питання про доказове значення даних про особистість обвинувачуваного, обсяг і характер таких даних, а також межі і умови їхнього використання при встановленні суб'єктивної сторони злочину. Дані про особистість допомагають встановити винність або невинуватість, визначити зміст суб'єктивної сторони і відмежувати подібні між собою за об'єктивною стороною діяння. З'ясування поглядів і моральних принципів, звичок, характерологічних і вікових особливостей, інших якостей і рис людини як індивідуальності, її ставлення до правопорядку, до інших людей і до суспільства в цілому, ціннісні орієнтації, поведінка в минулому – дозволяють правильно зрозуміти мотиви і мету її дій, а це, в свою чергу, допомагає визначити зміст суб'єктивної сторони злочину.

Слід, однак, при використанні даних про особистість для встановлення суб'єктивної сторони злочину уникати двох можливих крайностей: з одного боку, їх ігнорування чи недооцінки; з іншого боку – безпідставної переоцінки. І те, і інше неприпустимо, оскільки може привести і на практиці

призводить до двох однаково небажаних наслідків: у першому випадку – до об'єктивного призначення покарання; у другому – висновок про винність чи невинуватість особи буде ґрунтуватися тільки на «поганій» чи, навпаки, «хорошій» характеристиці підсудного, при відсутності інших доказів, що суперечить вимогам повноти, всебічності і об'єктивності в дослідженні доказів.

Вивчення матеріалів кримінальних справ засвідчує наявність наступних недоліків у вивченні особистості обвинуваченого:

не встановлюються психологічні властивості, що відіграють суттєву роль у вчиненні злочину;

вивчення особистості обмежується заповненням анкетних даних та характеристикою з місця роботи/проживання, як правило – суто формальною;

обвинувальні висновки не містять даних про особу, в тому числі й тих, що свідчили б на користь пом'якшення/обтяження покарання (ці обставини також перераховуються формально);

у різних документах фігурують різні дані про особу, що ніяким чином не пояснюється;

не визначається мотивуютьовуюча складова особистості (агресивність, імпульсивність тощо).

Отже, розбій вчинюється лише з прямим умислом: винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що в результаті її діяння настануть шкідливі наслідки. Те, що він поводить саме так, і не інакше, під впливом ситуації (наприклад, віктимної поведінки потерпілого) чи перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, а також будь-яких інших несприятливих обставин, на форму і вид умислу впливати не може.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев А. И. Криминология : [курс лекций] / А. И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1999. – 323 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : [в 2 т.] / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 359 с.
3. Батиргареева В. С. Криминологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло / В. С. Батиргареева. – Х. : Одиссей, 2003. – 256 с.

4. Трайнин А. Н. Уголовное право. Общая часть / А. Н. Трайнин. – М. : Учпедгиз, 1929. – 496 с.
5. Пинчук В. И. Вина [Электронный ресурс] : учеб. пособие / В. И. Пинчук. – СПб. : СПб юрид. ин-т Ген. прокуратуры РФ, 1998. – 32 с. – Режим доступа : http://www.lawpages.narod.ru/predmeti/ugolovnoe_pravo.htm.
6. Ойзензихт В. А. Философские и психологические аспекты вины / В. А. Ойзензихт // Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. – 1977. – С. 303–314.
7. Строган А. Характеристика вины у кримінальному праві [Електронний ресурс] / А. Строган // Юридичний вісник України. – 2007. – № 20 (620). – Режим доступу : http://www.yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/publications/?aid=1697&rid=68.
8. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве [Электронный ресурс] / Б. С. Утевский. – М. : Юрид. лит., 1950. – 319 с. – Режим доступа : http://www.lawpages.narod.ru/predmeti/ugolovnoe_pravo.htm.
9. Мальков В. П. Субъективные основания уголовной ответственности / В. П. Мальков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 91–99.
10. Гилязов Ф. Г. Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические аспекты вины : [учеб. пособие] / Ф. Г. Гилязов. – Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1978. – 59 с.
11. Петелин Б. Я. Установление умысла по делам о хулиганстве / Б. Я. Петелин // Советская юстиция. – 1990. – № 2. – С. 19–20.
12. Гагарин Н. С. Квалификация некоторых преступлений против социалистической и личной собственности / Н. С. Гагарин. – Алма-Ата : Казахстан, 1973. – 248 с.
13. Жордания И. Квалификация телесных повреждений / И. Жордания // Социалистическая законность. – 1973. – № 2. – С. 46–47.
14. Фефелов В. А. Общественная опасность преступного деяния / В. А. Фефелов // Советское государство и право. – 1997. – № 5. – С. 135–138.

УДК 343.351+343.53

Грибовський Олександр Віталійович –
здобувач кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
навчально-наукового інституту підготовки
фахівців для підрозділів слідства
та кримінальної міліції Національної
академії внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Розкрито питання оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди. Наведено її специфіку порівняно з кримінологічною та криміналістичною характеристиками.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика; неправомірна вигода.

Раскрыт вопрос оперативно-розыскной характеристики неправомерной выгоды. Приведена ее специфика в сравнении с криминологической и криминалистической характеристиками.

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика; неправомерная выгода.

Теорії оперативно-розшукової діяльності оперативно-розшукову характеристику злочинів почали досліджувати нещодавно – з кінця 70-х рр. ХХ ст. З огляду на це, рівень наукових розробок щодо визначення поняття, змісту, структурної побудови й інших питань характеристики злочинів нині є недостатнім. Як зазначають В. Д. Пчолкін [1, с. 67–76], у юридичній науці існує декілька видів характеристик злочину: криміналістична, кримінологічна, кримінально-правова, судово-психологічна та ін.

На сьогодні в учених немає єдиної позиції щодо теоретичних питань оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди. Дискусії тривають переважно стосовно загального поняття, визначення кількісного та якісного складу

елементів, місця оперативно-розшукової характеристики злочинів у системі теорії ОРД.

В. Д. Пчолкін зазначає, що теорія оперативно-розшукової діяльності протягом свого розвитку виробила власне поняття характеристики злочинів, що отримала назву оперативно-розшукової. Але, на жаль, серед учених відсутнє єдине розуміння поняття оперативно-розшукової характеристики [2, с. 15–17].

Чимало фахівців у сфері теорії оперативно-розшукової діяльності досліджували поняття, зміст і структуру оперативно-розшукової характеристики: В. М. Атмажитов, Д. В. Гребельський, І. П. Козаченко, М. В. Корнієнко, В. Д. Пчолкін – зосередили увагу на визначенні загальних елементів оперативно-розшукової характеристики; К. В. Антонов, В. І. Василичук, О. Ф. Долженков, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук – присвятили дослідження вивченню особливостей характеристики окремих злочинів.

Теорія оперативно-розшукової діяльності вивчає ті аспекти злочинності, інформація про які необхідна для науково обґрунтованих та ефективних заходів організації й тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів і заходів щодо протидії злочинності. Тому, на нашу думку, оперативно-розшукова характеристика повинна органічно поєднувати в собі результати аналізу злочинів із позиції інших юридичних наук.

Поняття «характеристика» є поширеним у різних сферах життя й науки. Її тлумачать як сукупність визначених параметрів об'єкта, явища в кількісному та якісному вираженнях. Згідно зі словниками, характеристика – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь [3, с. 123].

Д. В. Гребельський вважає, що характеристика – це один із прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмінних якостей і властивостей предмета, що мають значення в будь-якому відношенні [4, с. 17–23].

Вибір параметрів, структури, обсягу та меж характеристики зазвичай зумовлений цілями, завданнями й спрямованістю відповідної галузі науки. Наприклад, криміналістична наука, яку вважають підґрунтям науки оперативно-розшукової діяльності, сформувала власну криміналістичну характеристику, що

застосовується до окремих видів злочинів із метою розроблення методики їх розслідування [5, с. 193–201].

Погоджуємось із думкою науковців, які розглядають оперативно-розшукову характеристику неправомірної вигоди з позиції системного підходу, тобто як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних ознак злочинів, серед яких виділяють пошукові, які в сукупності формують більш глибоке уявлення про суб'єкт злочину, що дає змогу прийняти правильне рішення щодо застосування сил, засобів і заходів ОРД, забезпечують ефективне здійснення оперативно-профілактичних заходів [6, с. 107].

Найбільш детально, на нашу думку, складову оперативно-розшукової характеристики розглянув В. І. Василичук. Наводячи оперативно-розшукову характеристику злочинних посягань у сфері економіки, він виділив такі її складові:

кримінально-правову (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона);

кримінологічну (стан, динаміка, форми вияву злочину, особа злочинця, причини й умови, що сприяють учиненню злочину);

криміналістичну (типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочину, сліди його вчинення) [7, с. 147].

Отже, теорія ОРД визначає певні елементи оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди. На нашу думку, серед зазначених елементів необхідно виділити найбільш значущі, такі, що характеризують певний склад злочину, зосередившись на проблемних моментах їх використання під час виявлення та фіксування неправомірної вигоди. Визначаючи окремі елементи оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди, особливу увагу необхідно звертати на кримінально-правові аспекти неправомірної вигоди. Адже, відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», завданням ОРД є пошук і фіксування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено в Кримінальному кодексі (КК) України [8].

Важливість вивчення окремих критеріїв, що характеризують елементи оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди, зумовлена тим, що неправомірна вигода має певні

особливості, які визначають тактику дій оперативних працівників під час пошуку ознак злочину та в процесі їх фіксування.

Кримінально-правова характеристика визначає поняття прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), виділяє його стадії, визначає систему цього злочину, досліджує їх із позиції суспільної небезпеки, протиправності й відповідальності за вчинене. На нашу думку, кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативно-розшукової характеристики злочинів, оскільки в разі відсутності ознак складу злочину не може йтися про оперативно-розшукову характеристику. Водночас в оперативно-розшуковій характеристиці неправомірної вигоди кримінально-правові ознаки мають дещо інше значення, ніж у кримінальному праві. Так, наприклад, якщо, згідно з окремими статтями особливої частини КК України, мотив злочинної поведінки, повторність учинення злочину розглядають як кваліфікуючі ознаки чи обтяжуючі провину обставини, то в межах оперативно-розшукової характеристики знання цих ознак дасть змогу правильно визначити спосіб дій фігуранта, заходи фіксування неправомірної вигоди чи заходи профілактичного впливу.

Предметом такого злочину є *неправомірна вигода*, тобто грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав (примітка до ст. 364–1 КК України) [9]. Із цього випливає, що неправомірна вигода може мати як матеріальне, так і нематеріальне вираження. Зокрема, матеріальне передбачає такі предмети: а) гроші: готівка, валюта тощо; безготівкові – авізо, платіжні доручення, чеки, акредитиви, ощадні книжки на пред'явника, банківські платіжні картки; цінні папери (приватизаційні папери, акції, облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі та ін.); система електронних грошей [10, с. 203]; б) цінні папери (акції, облігації та чеки); в) майно, зокрема обіг якого необмежено (рухоме, нерухоме) та обіг якого обмежено або заборонено (наркотичні засоби та психотропні речовини, сильнодіючі отруйні лікарські засоби й прекурсори, зброя,

боєприпаси, вибухові речовини та вибухівка) [11, с. 30]; г) речі, у тому числі оргтехніка (аудіо-, відеотехніка, телефони (мобільні та факси); транспортні засоби (мотоцикли, легкові автомобілі). Як предмет неправомірної вигоди з переліку предметів і речей, обіг яких обмежено або заборонено, використовуються зброя та боєприпаси. Найбільш поширеним предметом неправомірної вигоди в групі продуктів харчування є алкогольні напої; д) послуги (виконання робіт, проведення безоплатного ремонту автотransпортних засобів, безоплатні будівельні роботи, надання безпідставних знижок на купівлю майна тощо, квитки на проїзд, транспортні послуги, безоплатне харчування). Серед послуг матеріального характеру лідирують: безоплатна передача майна та речей, безоплатні будівельні роботи здійснення безоплатного ремонту приміщень і ремонту автотранспортних засобів). Водночас нематеріальними активами є право власності на результати інтелектуальної діяльності, промислової власності й інші аналогічні права [12, с. 129].

Як свідчить аналіз практики оперативних підрозділів щодо фактів отримання неправомірної вигоди товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ), протягом 2010–2014 рр. здебільшого показники є такими: 2010 р. всього зафіксовано 2233 факти отримання неправомірної вигоди (з них ТМЦ – талони на бензин марки А-95); 2011 р. – 2066 (з них ТМЦ – талони на бензин марки А-95, тренажер вартістю 1 тис. грн, комплект автомобільної гуми вартістю 3,8 тис. грн); 2012 р. – 1350 (з них ТМЦ – мобільний телефон, телевізор вартістю 6,5 тис. грн, печатний пристрій вартістю 2,5 тис. грн, кондиціонер вартістю 5 тис. грн, пиломатеріали (соснова дошка) на суму 3 тис. грн, талони на дизельне паливо, легковий автомобіль марки BMW E71 X6 (2009 р. випуску) вартістю 870 тис. грн); 2013 р. – 1046 (з них ТМЦ – талони на бензин марки А-95, талони на дизельне паливо, продуктові товари на суму 3 тис. грн, дисконтні картки на знижку 50 %, кулер для води вартістю 2,4 тис. грн); 2014 р. – 1075 (з них ТМЦ – 4 т. зерна ячменю на суму 10 тис. грн, сувеніри на суму 260 тис. грн, мобільний телефон, талони на бензин) [12, с. 76].

Отже, зазначене дає змогу стверджувати, що предмет неправомірної вигоди може мати як матеріальний, так і нематеріальний характер.

Кримінологічна (попереджувальна) характеристика містить відомості про криміногенні чинники, стан, структуру та динаміку неправомірної вигоди, передбачає обставини, зокрема ті, що впливають на обрання предмета злочинного посягання, часу, місця, способу й інших умов підготовки до вчинення злочину; сприяють формуванню особи злочинця, визначенню злочинної цілі, мотиву злочину. На підставі кримінологічної характеристики розробляють головні напрями й засади виявлення цих злочинів та їх припинення.

Очевидно, що значну роль відіграють криміналістичні ознаки злочинів, які фактично є зовнішнім матеріальним і внутрішнім психологічним відображенням відповідних протизаконних дій. Оскільки ці відображення передбачають не тільки власне зазначені дії, а й їх цілі, мотиви, вибір об'єктів і предметів злочинних посягань, засобів та способів їх здійснення, а також настання визначених наслідків, то криміналістичні ознаки злочинів слугують особливо важливим інформаційним орієнтиром для проведення оперативно-розшукових заходів у разі розкриття оперативними підрозділами злочинів, які вчинили невстановлені особи [13, с. 13–24].

Результати здійсненого аналізу доводять, що латентність цього виду злочину становить від 90–95 %. Географія поширення неправомірної вигоди здебільшого залежить від регіону. Так, кількісно-якісні показники неправомірної вигоди в регіонах помітно різняться. Лідерами за кількістю виявлених фактів неправомірної вигоди є найбільш заселені, економічно розвинуті регіони з високим рекреаційним потенціалом.

Аналіз викритих кримінальних правопорушень цієї категорії свідчить, що найбільш вразливими щодо фактів неправомірної вигоди є: сфера земельних відносин, система надання послуг, передусім заклади освіти й охорони здоров'я, сфера приватизації, відчуження майна, надання його в оренду, сфера фінансових послуг, регуляторна та дозвільна системи.

У виявлені та припинені неправомірної вигоди особливе місце посідають особи, які готують або вчиняють ці злочини.

Так, найбільш криміногенною є група осіб віком від 30 до 45 років, які мають вищу освіту, перебувають на певних посадах та мають значний трудовий стаж і життєвий досвід.

Найбільш небезпечним періодом практичної роботи, протягом якого ці особи можуть учинити неправомірну вигоду, є один – три роки, а також п'ять – десять років стажу. При цьому осіб чоловічої статі серед хабарників майже вдвічі більше, ніж жіночої.

Вивчення характеристики особи, яка вчиняє неправомірну вигоду, дасть змогу визначити оперативну значущу поведінку як взаємопов'язану сукупність суб'єктивно та об'єктивно зумовлених актів поведінки, що становлять механізм злочинної діяльності, яка відображена в об'єктивній дійсності та використовується для належної оперативно-профілактичної діяльності. Оперативно значуща поведінка передбачає розроблення різних категорій осіб, які готують чи вчиняють ці злочини, на підставі чого формуються різноманітні оперативно-розшукові характеристики злочинів.

Як свідчить аналіз дослідження, дані про особу, яка вчиняє неправомірну вигоду, та її характеристику оперативно-розшукова наука бере з кримінологічної характеристики. Саме кримінологія та віктимологія вивчають особу злочинця й жертви, наявні між ними зв'язки.

Ми поділяємо думку В. І. Василичука стосовно того, що «жертвою» злочину у сфері економіки є, передусім, держава, оскільки вона недоотримує той результат, на який розраховувала. Ідеться про втрату репутації держави, її державних інституцій, збільшення рівня недовіри населення до органів державної влади тощо.

У такому разі державні інституції не завжди на належному рівні своєчасно усувають причини й умови, що сприяють учиненню неправомірної вигоди.

Незважаючи на те, що перелік позицій, які характеризують людину, досить значний, в оперативно-розшуковій характеристиці на основі матеріалів практики формується образ імовірного злочинця та середовища його перебування.

У криміналістиці та ОРД особу, яка вчиняє злочин, вивчають у двох аспектах – як елемент характеристики злочину

та як об'єкт тактичного впливу під час розкриття й розслідування злочинів [7, с. 121].

Крім кримінологічної характеристики, особливе місце посідає криміналістична, що є ключовим, відправним моментом у формуванні методики розслідування цих злочинів. Таким чином, відповідно до загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), забезпечується швидке, повне та неупереджене розслідування зазначених злочинів, наявності фактичних даних, отриманих у передбачених законом порядку, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України): подія кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат тощо [14].

Погоджуємося з результатами досліджень Р. С. Белкіна, А. В. Іщенко, В. В. Топчія, С. С. Чернявського щодо структури оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди. Зокрема, вона містить такі складові, як спосіб учинення злочину та спосіб приховування одержання неправомірної вигоди.

Порівняно з традиційними, сучасні способи одержання неправомірної вигоди стали більш витончені [15 с. 60].

Зазначені способи здебільшого залежать від сфери діяльності осіб, у якій наявні такі факти. Незважаючи на різноманіття структур, у яких певні вигоди можуть бути одержані за неправомірну вигоду, способи їх приховування є досить типовим [15, с. 76]. Отже, знання способів учинення та приховування одержання неправомірної вигоди має значення для розуміння тих процесів, що відбуваються в органах державної влади, управління й місцевого самоврядування.

Підбиваючи підсумки, можна зробити такі висновки: а) оперативно-розшукова характеристика неправомірної вигоди є результатом наукового аналізу, що містить сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інформаційних ознак, узятих із різних джерел упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, вивчення яких дає змогу визначити головні форми та способи вчинення неправомірної вигоди, змодельовати злочинну поведінку осіб, підозрюваних у вчиненні неправомірної вигоди, означити сфери оперативного

пошуку, напрями й тактичні прийоми фіксації; б) оперативно-розшукову характеристику неправомірної вигоди становлять систематизовані відомості, що мають значення в процесі виявлення й фіксації, визначення причин та умов, які їм сприяли. Відмітна ознака неправомірної вигоди полягає і в тому, що вони в своїй психологічній основі є корисливими.

Таким чином, оперативно-розшукову характеристику хоча й розглядають із позицій функціонування суб'єктів ОРД, проте вона тісно пов'язана з кримінально-правовою, кримінологічною та криміналістичною характеристиками злочинів. Із кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних ознак виділяють найбільш важливі – пошукові, що в сукупності дають змогу використати критерії оцінки події неправомірної вигоди з позиції інших наук і використати для створення науково-обґрунтованої та ефективної тактики їх протидії. Тобто зазначені ознаки розглядають із позиції ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і заходів у процесі виявлення та фіксації неправомірної вигоди. Отже, оперативно-розшукова характеристика не дублює зміст характеристик, що пропонують юридичні науки, а є самостійним видом комплексної характеристики злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пчолкін В. Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : [моногр.] / В. Д. Пчолкін. – О. : НУВС, 2005. – 376 с.
2. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 15–17.
3. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Никифорчук Д. Й. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
4. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик / Д. В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений : [сб. науч. тр.]. – М. : 1984. – С. 17–23.

5. Печерський О. В. Характеристика злочинів, пов'язаних із примушуванням до виконання майнових зобов'язань / О. В. Печерський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 193–201.

6. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : [підруч.] / О. М. Бандурка. – Ч. 1. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.

7. Василичук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері : [моногр.] / В. І. Василичук. – К. : ФОП Кандиба, 2013. – 396 с.

8. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Режим доступу :

<http://www.rada.gov.ua>.

9. Кримінальний кодекс України. – Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2001. – 336 с.

10. Банківська енциклопедія / за ред. А. М. Морозова. – М. : [б. в.], 1993. – 328 с.

11. Економічна енциклопедія : [у 3 т.] / ред. кол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – . – Т. 2. – 2000. – 884 с.

12. Василичук В. І. Засади запобігання та протидії корупції в Україні : [навч. посіб.] / В. І. Василичук, С. С. Чернявський, О. М. Юрченко та ін. – К. : ФОП Кандиба Т. П., 2015. – 230 с.

13. Бараненко Б. И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Б. И. Бараненко // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К., 1985. – С. 13–24.

14. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу :

<http://www.rada.gov.ua>.

15. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : [метод. рек.] / В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, А. В. Савченко та ін. – К., 2012. – 184 с.

УДК 343.8

Рудик Микола Миколайович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ В ДЕТЕРМІНАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Висвітлено роль соціально-психологічних факторів у детермінації злочинності як кримінологічної категорії. Розглянуто кримінологічне поняття причини на різних рівнях її узагальнення, окремих категорій і груп злочинів, причини окремого злочинного прояву. Окреслено класифікацію причин злочинності, детермінанти суб'єктивного та об'єктивного характеру.

Ключові слова: соціально-психологічні фактори; детермінація злочинності; кримінологічне поняття причини злочинності.

Освещена роль социально-психологических факторов в детерминации преступности как криминологической категории. Рассмотрены криминологические понятия причины на разных уровнях ее обобщения, отдельных категорий и групп преступлений, причины отдельного преступного проявления. Очерчены классификация причин преступности, детерминанты субъективного и объективного характера.

Ключевые слова: социально-психологические факторы; детерминация преступности; криминологическое понятие причины преступности.

З сучасних умов, коли Україна взяла впевнений курс на побудову демократичної правової держави, особливої актуальності набуває захист прав і законних інтересів особи, у тому числі й боротьба зі злочинністю.

Кримінальна ситуація в Україні, що спостерігається протягом останнього десятиріччя, вимагає вжиття адекватних

заходів щодо протидії злочинності. Стабільна криміналізація суспільства, високий рівень злочинності, значне її омолодження становлять серйозну загрозу для реформ, спрямованих на побудову в нашій країні демократичної, правової, соціальної держави. Для належної протидії цим явищам необхідна державна політика, що забезпечуватиме не тільки своєчасне реагування правоохоронних органів на кожний факт учинення злочину, а й вжиття ефективних запобіжних заходів.

Очевидно, що своєчасне виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню злочину, має не тільки правове значення, а й сприяє позитивному психологічному впливу, демонструючи прагнення та здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, усебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини вчинення злочину, у тому числі його причини та умови. Необхідно також відзначити соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені й усунуті причини та умови, що сприяють учиненню злочину, не можуть сприяти аналогічному або іншому злочинному діянням.

Як свідчить суспільна практика, у стабільному економічно розвинутому суспільстві настрої людей перебувають на другорядному місці. На першому – закон, право, порядок, відносна сталість цінової політики. У суспільстві нестабільному, хаотичному, як наше сьогодення, такі настрої набувають першочергового значення. Аналізуючи «шокові» умови «психологічної катастрофи», за яких ми живемо, можна спрогнозувати ймовірність втрати впливу законів на людей. Якщо так, то неминучою є хвиля масової криміналізації. Громадський правонастрій сьогодні помітно відчуває на собі кожен із громадян. Згадаймо Емілія Дюркгейма з його відомою та надзвичайно близькою до нашого сьогодення концепцією соціальної дезорганізації [1].

Дезорганізація призводить до безнормативності. Суспільна ж організація реалізовується завдяки встановленим соціальним, у тому числі й кримінально-правовим, нормам як межах, допустимого, за яких забезпечується повноцінне функціонування суспільної системи.

На відміну від незмінних природних норм, що регулюють фізичні й біологічні процеси, соціальні норми встановлюються у

свідомості та вчинках людей, які взаємодіють між собою. Про норми поведінки домовляються, їх визначають власне люди. Коли такі ж норми відповідають законам суспільного розвитку, вони набувають характеру норм природних [2–4]. Але коли усталені норми суперечать об'єктивним соціальним закономірностям, відбувається зворотній ефект: норма стає аномальною, а нормальним починають уважати відхилення від неї.

Таким чином, в одних історичних умовах позитивні явища можуть перетворюватися на свою протилежність, в інших – негативні явища можуть слугувати позитивними засобами в системі управління суспільними відносинами. Наприклад, в устрої федерації (федеративної держави) ураховано національно-територіальний підхід, що є природно позитивним, оскільки відповідає колективному праву народів на самовизначення.

Проте з часом переоцінка такого підходу, а тим більше абсолютизація (або політична спекуляція), може спричинити виникнення сепаратистських тенденцій, що призводять до відчуження народів, руйнування історично сформованих зв'язків, до численних людських жертв, сплеску політичної та загальнокримінальної злочинності.

Соціально-психологічні фактори призводять до формування негативних правонастроїв не самі по собі, а залежно від того, як впливають на них фактори соціального, правового, політичного, економічного та іншого характеру.

Крім цього, нині важливого значення набувають інші рушійні сили криміналітету – природні фактори. Прикладом можуть слугувати концепції «термічного закону злочинності», що передбачають залежність між певними категоріями злочинності або її складовою та погодою, кліматом, впливом Місяця, Сонця, тобто природозалежними факторами [5].

Отже, в якій би області реальної дійсності ми не проводили «кримінологічне зондування», в кожній можемо виявити фактори криміногенного характеру. Зокрема, якщо схематично уявити злочинність та її причинно-наслідкові зв'язки з тими явищами, які розглядаються в кримінології, то можна виявити, що злочинність залежить буквально від усього, що складає реальність, і, як немає меж у вимірі та дослідженні

явищ і процесів оточуючого нас світу, так і тих меж, що протікають у нас самих.

З огляду на свій науковий інтерес, одні вчені досліджують біологічну сутність людини в детермінації злочинної поведінки [6]; другі – спостерігають залежність злочинності від різних природних явищ [5]; треті – звертаються до соціальних властивостей людини, аналізуючи їх криміногенні якості [7]; четверті – вивчають роль соціальних факторів, що продукують злочинність [7]. Унаслідок цього формуються численні авторські концепції причин злочинності [8], які можна класифікувати, виокремивши серед них, наприклад, соціологічні, психологічні, соціально-біологічні. При цьому діапазон наукових інтересів настільки значний, що, з одного боку, він сягає генетики, ґрунтуючись на хромосомних аномаліях клітинного ядра (згадаємо «хромосомний метод» або ендокринну теорію), з іншого – космічних природних об'єктів («кримінальна» активність Місяця).

У такому разі постає питання: де межа кримінологічного аналізу явищ? По-перше, треба обрати з їх безмежної маси тільки ті, що найбільше стосуються злочинності. По-друге, у кожному з цих явищ кримінології потрібно, передусім, визначити ті ознаки, властивості, що, безсумнівно, передбачають «вірус криміногенності».

Здійснивши аналіз зазначених обставин та вивчивши відповідну наукову літературу [9–12] за темою, можна зробити такі висновки.

1. Причини злочинності або злочинної поведінки – це ті самі причини, що визначають поведінку людини в суспільстві, а саме: взаємодіючі суб'єктивні (особистісні) й об'єктивні (позаособистісні) чинники, функціонування яких регламентують соціальні норми, тобто злочинність не має власних причин.

2. Відмінності в причинах незлочинної та злочинної поведінки мають умовний характер (про ці відмінності домовилися люди – учасники суспільних відносин). Передусім, такі відмінності визначають суспільно значущі наслідки того чи іншого типу соціальної поведінки. Це переважно ті самі негативні явища, процеси, що, взаємодіючи, стимулюють і породжують злочинність. Водночас, розмірковуючи відносно того, що

злочинність – це кримінально-правове явище, «продукт» кримінального права, може спадати на думку, що право, закони «породжують» злочинність. Отже, виключивши ту чи іншу норму, з Кримінального закону – «викорінімо» конкретний вид злочину. Тут доречно навести судження Е. Дюркгейма про те, що відхилення злочинного характеру стає таким не через якісь особливі «кримінальні» якості, внутрішньо властиві цьому діянню (відхиленню), а з огляду на прийняті в суспільстві норми, визначення такого діяння (відхилення) кримінальним.

3. Злочинність має схожу структуру. Її види, категорії та групи злочинів, маючи спільний кримінально-правовий характер, різняться між собою, у тому числі причинами виникнення. Наприклад, злочини у сфері оподаткування та сексуальні злочини, умисне вбивство й халатність мають свої ознаки та загалом склади злочинів.

Звісно, що й причини злочинів, з якими борються, з одного боку, податкова міліція, а з іншого – «міліція моралі», будуть суттєво різнитися. Водночас щось виявиться в них і спільним. Тому необхідно розглядати кримінологічне поняття причини на різних рівнях:

а) причини злочинності або все те, що може її детермінувати, чим можна її пояснити, – повна причина [13];

б) причини видів злочинів, окремих їх категорій і груп – специфічна причина;

в) причини конкретних злочинів – причина окремого злочинного прояву.

Водночас у кримінології існує думка, що оцінює причинну можливість того чи іншого чинника (наприклад матеріальної потреби) на будь-якому із зазначених рівнів [13].

Очевидно, що не всі криміногенні чинники однаково впливають один на одного, на інші чинники, продукуючи злочинність. Одні ніби безпосередньо викликають криміногенний ефект, а за ним і злочинне діяння; другі сприяють йому; треті залишаються нейтральними і їх роль може виявитися двоякою. Тому причини класифікують за ступенем інтенсивності: першорядні, або причини першого порядку, потім – другого, третього і т. д. (або умови).

Класифікація причин злочинності – питання дискусійне. Завдання тут має полягати в тому, щоб не просто встановити або згрупувати сукупність явищ, процесів (факторів), тією чи іншою мірою причинно пов'язаних зі злочинністю, а й досліджувати їх у взаємозв'язках, як своєрідну систему, визначивши головні її елементи, їх співвідношення та взаємодію, рівні їх прояву тощо, тобто визначити зрештою механізм дії причин та умов злочинів, закономірності його функціонування, визначивши й систему протидії цьому механізму [14].

Систематизація причин злочинності передбачає і їх класифікацію. Здійснюється вона по-різному, однак нам імпонує система кримінологічної детермінації, яку розробила Н. Ф. Кузнецова [8]. Зазначена «система» передбачає такі детермінанти, як причини, умови й кореляти. Причини – це явища (наприклад, антисоціальна побутова психологія), що ніби безпосередньо породжують інші (наприклад, «побутові» та інші злочини); умови – другі після причин детермінанти, що сприяють, по-перше, виникненню причин, а по-друге, їх реалізації.

Наслідок породжує саме причина, що перебуває з наслідком у генетичному зв'язку, а умови не породжують наслідку, бо вони не є в генетичному зв'язку з ним, а впливають на формування причини та її реалізацію.

Кореляти – фактори в масовидних системах, між якими існує взаємозв'язок, але які не завжди свідчать про їх причинний характер. Наприклад, наскільки впливовим серед корелятив злочинності є ступінь довіри населення до органів внутрішніх справ? Зрозуміло, чим вищим є цей ступінь, тим вищий рівень злочинності (люди активніше заявляють, повідомляють про злочини). Водночас за умов падіння довіри населення до органів внутрішніх справ може знижуватися й рівень злочинності, звісно, якщо інші фактори не «скоригують» статистику, оскільки з корелятами пов'язані не якісні ознаки, а кількісні показники злочинності. Тому бажано визначити щільність кореляції цих окремих факторів у системі детермінант.

Узагальнення зазначених вище наукових підходів дає змогу зробити висновок про те, що система кримінологічної детермінації полягає у двох типах взаємозв'язків: заподіянні й зумовленості злочинності.

На нашу думку, до системи кримінологічних детермінант слід включити й самодетермінацію злочинності або власне злочинність. Під самовідтворенням (самодетермінацією) злочинності слід розуміти причинну зумовленість злочинності як її здатність відтворювати саму себе, тобто вже своїм існуванням заражати, утягувати в злочинну діяльність усе нових і нових осіб (суб'єктів).

Вищезазначене дає підстави обґрунтувати таку схему систематизованих причинних факторів злочинності [8]:

- внутрішні та зовнішні умови;
- позаособистісні негативні суспільні явища;
- індивідуальні властивості;
- абсолютні детермінанти (самодетермінація злочинності).

Абсолютні детермінанти (у власне злочинності) – це не що інше, як самодетермінація злочинності. Чимало кримінологів [9–12] аргументують неприпустимість інтегрування здатності злочинності до самодетермінації в процесі соціальних перетворень.

Головне джерело самодетермінації сучасної злочинності – її організованість. Кримінальну організованість можна розглядати в різних системних утвореннях, наприклад, організованість злочинного середовища, яку можна представити як трикомпонентну складову:

- 1) передзлочинне середовище, що рекрутує кримінальний елемент;
- 2) рецидивне (професійне) середовище, тобто «наполегливі» злочинці;
- 3) злочинний світ (злочинські закони, кримінальні авторитети, «злочини в законі», та ін.).

Найбільш складним кримінальним системним утворенням є наркобізнес, тобто вид організованої злочинності, що передбачає незаконне виробництво наркотичних засобів, торгівлю ними, пов'язані з контрабандою, бандитизмом, іншими злочинами. Наркобізнес є потужним кримінальним чинником злочинності, або злочинного світу, що постійно рекрутує нових правопорушників.

Організована злочинність проникла в нафтову, переробні галузі промисловості, кредитно-фінансову систему, під її контролем перебувають усі сфери кримінального бізнесу.

Феномен самодетермінації можна проілюструвати на таких прикладах. Відомо, що арешт і засудження лідерів та більшості рядових членів організованої злочинності призводить до того, що, по-перше, учасники, які залишилися на волі, висувають нових ватажків; по-друге, лідери, які вийшли на свободу, формують нові групи й установлюють кримінальні зв'язки з персоналом установ виконання покарання, міліцією, військовослужбовцями національної гвардії. Подібні процеси можна визначити (прирівняти) до так званого «ефекту гідри», що означає одну з форм самодетермінації злочинності [15].

Детермінанти суб'єктивного характеру яскраво виражені в злочинній культурі, тобто в такій індивідуальній та груповій поведінці, що зумовлена неформальними нормами, правилами, які суперечать суспільним нормам моральності, законам.

Суб'єктивні детермінанти – це індивідуальні властивості, ставлення осіб, які вчиняють аморальні проступки, правопорушення, у сукупності з відносними умовами мікросередовища, що передбачає також віктимні властивості потенційних потерпілих.

До суб'єктивних детермінант належать такі форми детермінації індивідуальної правосвідомості, як:

правовий інфантилізм, що полягає в недостатності правових знань (прогалинах у них);

правовий нігілізм як усвідомлене неприйняття вимог закону;

феномен переродження правосвідомості – значною мірою спотворена дефектна правосвідомість, що ґрунтується на свідомому запереченні закону.

Детермінанти об'єктивного характеру містять умови, установки, індивідуальні переконання, антигромадську спрямованість людей, які внаслідок цього нехтують кримінальними заборонами.

По-перше, до них належать негативні явища, що здебільшого пов'язані із суспільною свідомістю (правосвідомістю): масовий правовий нігілізм, аморальність, низький рівень загальної культури, пияцтво, нездорова психологічна атмосфера, тобто стан невизначеності, побоювання, викликані швидким підвищенням цін тощо.

По-друге, це – негативні явища та процеси, пов’язані здебільшого із соціально-економічними умовами життєдіяльності суспільства: падінням загального рівня життя, економічною нестабільністю, гігантським бюджетним дефіцитом, грошовим дефіцитом та ін.

Крім цього, необхідно виділити середовище зумовленості об’єктивних детермінант, яке слід розуміти як сукупність найбільш віддалених від суб’єктивних детермінант внутрішніх і зовнішніх умов.

Внутрішніми умовами можна вважати все, чим володіє суспільство, тобто його природні об’єкти – земля, надра, рослинність, вода, тваринний світ, усе те, що становить причинно-наслідкові зв’язки екологічної злочинності.

Зовнішніми умовами є природне й соціальне середовище суспільства – зовнішнє макросередовище.

Отже, відносно причин як конкретних злочинів, так і злочинності загалом, слід констатувати їх дифузії, або складний нескінченний процес переходу, поширення, розчинення причинних факторів, здебільшого суб’єктивних, а також об’єктивних явищ і процесів.

Таким чином, причину злочинності (у її власному значенні) можна уявити як закономірну взаємодію переважно негативних суб’єктивних і об’єктивних факторів, що викликають таку деформацію суспільних відносин, яка набуває кримінально-правового характеру.

Підкреслимо, що під закономірністю слід розуміти саме не випадковий характер, властивий окремому злочину, а закономірність статистичну, яка повторюється в ланцюзі «випадковостей».

Суть імовірної взаємодії теж полягає в статистичному вираженні, яке дає змогу бачити в досліджуваних взаємозв’язках більшу чи меншу ймовірність тих процесів, що породжують наслідок – злочинність.

Таким чином вчинення злочинів молоддю на сьогодні пов’язано з несприятливими умовами їх формування та розвитку; недоліками виховання дітей сім’ями та навчальними закладами; недостатньою організацією дозвілля; недоліками в діяльності суб’єктів запобігання злочинам серед неповнолітніх. У генезисі

протиправної поведінки молоді чітко простежується негативний вплив окремих ознак, що характеризують особистість особи: низький культурний і освітній рівень; низька правосвідомість; агресивність; шкідливі звички; неврівноваженість тощо.

Піддатливість до впливу середовища в неповнолітньому віці є найвищою, причому кожний окремий прояв протиправної поведінки зумовлений, як правило, складною взаємодією вікових, індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних детермінант. Їх вплив значно варіює за ступенем – від впливу загального характеру (який чинять, наприклад, особливості характеру, темпераменту, що визначають загальний стиль поведінки) до більш глибокого, «комплексного» чи навіть руйнівного (акцентуації характеру, соціально дезадаптована поведінка).

Головні причини й умови вчинення злочинів є тотожними з детермінантами дорослої злочинності, мають певну специфіку, пов'язану з віковими, психологічними, статевими особливостями молоді.

Вивчення причин та умов злочинності молоді має науково-пізнавальне значення і сприяє розробці й організації системи запобігання злочинам у межах усієї держави, окремих регіонів, соціальних груп і колективів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э. Дюркгейм // Рубеж. – 1992. – № 2. – С. 82–84.
2. Костенко О. Зашморг на злочинність / О. Костенко // Віче. – 1995. – № 7. – С. 118–120.
3. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения) / А. Н. Костенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 126 с.
4. Костенко А. Н. Криминальный произвол (социопсихология воли и сознание преступника) / А. Н. Костенко. – К. : АН УССР ; Ин-т государства и права, 1990. – 148 с.
5. Джу́жа О. М. Негативний вплив нових факторів навколишнього природного середовища на насильницькі

правопорушення / О. М. Джужа // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 3–9.

6. Бауманис Я. Проблемы прогнозирования детерминантов преступности / Я. Бауманис // Закон и жизнь. – 2005. – № 6. – С. 51–52.

7. Мартыненко О. А. Социальные детерминанты правонарушений в органах внутренних дел Украины / О. А. Мартыненко // Право і безпека. – 2005. – С. 76–77.

8. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; [под ред. В. Н. Кудрявцева]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.

9. Кримінологія : [підруч.] / Джужа О. М., Кондратьєв Я. Ю., Кулик О. Г. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

10. Курс кримінології. Загальна частина : [підруч.] : у 2 кн. / Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

11. Кримінологія : [навч. посіб.] / Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2010. – 312 с.

12. Профілактика злочинів : [підруч.] / Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.

13. Гришаев П. И. Структура полной причины преступности / П. И. Гришаев. – М., 1984.

14. Криминальная мотивация / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 303 с.

15. Номоконов В. А. Преступное поведение: детерминизм и ответственность : [моногр.] / В. А. Номоконов. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1989. – 157 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

УДК 347.961.6

Нелін Олександр Іванович –
доктор юридичних наук, професор
Київського університету туризму,
економіки і права

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ І ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ

Розглянуто теоретичні аспекти й практичні виміри юридичної відповідальності нотаріуса. На підставі дослідження резюмовано, що концепцію юридичної відповідальності нотаріуса можна охарактеризувати трьома ознаками: державним примусом; наявністю правопорушення та його суб'єкта; наявністю сприятливих наслідків для правопорушника. Доведено, що за такого підходу юридична відповідальність нотаріуса в Україні потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

Ключові слова: нотаріус; юридична відповідальність нотаріуса; санкції; правопорушник; правопорушення; види юридичної відповідальності нотаріуса.

Рассмотрены теоретические аспекты и практические измерения юридической ответственности нотариуса. На основании исследования резюмировано, что концепцию юридической ответственности нотариуса можно охарактеризовать тремя признаками: государственным принуждением; наличием правонарушения и его субъекта; наличием способствующих последствий для правонарушителя. Доказано, что при таких подходах юридическая ответственность нотариуса в Украине требует дальнейшего исследования и усовершенствования.

Ключевые слова: нотариус; юридическая ответственность нотариуса; санкции; правонарушитель; правонарушения; виды юридической ответственности нотариуса.

Факти порушення нотаріусами своїх повноважень, що полягають у посвідченні завідомо недійсних угод, підроблених довіреностей, складанні фіктивних заповітів, вимагають адекватної протидії з боку держави. Оцінюючи ефективність правової протидії порушенням нотаріусів, слід визнати, що вона досить далека від оптимальної, про що, зокрема, свідчить: високий рівень латентності відповідних діянь; відсутність однаковості в практиці застосування правових норм про відповідальність нотаріусів за порушення своїми повноваженнями; наявність прогалин у законодавстві, що не передбачає відповідальності за низку суспільно небезпечних діянь, скоєних нотаріусами.

Теоретичні та методологічні питання, присвячені проблемам юридичної відповідальності нотаріусів, висвітлювали у своїх працях В. В. Копейчиков, Н. А. Маловіцька, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко ін. Визнаючи значний внесок цих авторів у розробку теоретичних аспектів юридичної відповідальності нотаріусів, зауважимо, що окремі проблеми залишилися поза межами теоретичного аналізу.

Метою дослідження є розв'язання теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із встановленням, диференціацією та реалізацією юридичної відповідності нотаріусів за перевищення повноважень.

Одним із видів нормативно-правових гарантій захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом учинення нотаріусами передбачених Законом України «Про нотаріат» нотаріальних дій є юридична відповідальність. У юридичній науці існують різні визначення поняття юридичної відповідальності. Наприклад, В. В. Копейчиков визначає юридичну відповідальність як застосування щодо правопорушників заходів державного примусу каральної спрямованості, понесення ними втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру [1].

На думку П. М. Рабіновича, юридична відповідальність – це закріплені в законодавстві та забезпечувані державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [2].

Згідно з переконаннями Н. А. Маловіцької, юридичною відповідальністю є особливі, передбачені й урегульовані нормами права відносини між громадянами та державою, що виникають у разі й унаслідок правопорушення [3].

О. Ф. Скакун визначає поняття юридичної відповідальності так: це – передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнавання особою позбавлень благ особистого, організаційного та майнового характеру за скоєне правопорушення [4].

Істотний внесок у дослідження теоретичних і практичних проблем юридичної відповідальності зробив Ю. С. Шемшученко. На його думку, юридична відповідальність – це одна з форм соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні щодо правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою. Юридична відповідальність є правовідношеннями між державою в особі її органів і правопорушником, відносно якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф, відшкодування шкоди тощо) [5].

Аналіз висловлених у юридичній літературі думок щодо змісту й розуміння сутності поняття «юридична відповідальність» свідчать про розмаїття міркувань у цій сфері. Більшість вітчизняних учених акцентують увагу на будь-якій одній з ознак відповідальності, розуміючи це поняття як: заходи державного примусу; обов'язок особи зазнавати несприятливих наслідків і примусового позбавлення певних цінностей; міру впливу на правопорушника; правове відношення між державою та правопорушником.

Ми поділяємо концепцію В. В. Копейчикова, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученка стосовно того, що юридична відповідальність із позиції її практичного застосування є мірою державно-владного характеру, які держава застосовує з метою покарання правопорушника та припинення подальших порушень прав і свобод людини як власне правопорушником, так й іншими особами. Підставою для юридичної відповідальності є правопорушення, де особливе значення має його склад, тобто наявність усіх елементів, що

становлять факт правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона) та є єдиним цілим.

За галузевою ознакою юридична відповідальність є таких видів: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, цивільно-правова, конституційно-правова, міжнародно-правова.

Відома й інша класифікація, згідно з якою виділяють негативну (ретроспективну) та позитивну юридичну відповідальність. Перший вид пов'язаний зі скоєнням правопорушення й супроводжується негативними наслідками для винної особи. Другий виникає з юридичного обов'язку відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції та реалізовується в регулятивних правовідносинах [6–8].

Таким чином, конструювання двох видів юридичної відповідальності – негативної та позитивної (чи об'єднання їх в одну специфічну юридичну категорію) навряд чи є прийнятним. Адже зміст відносин і становище суб'єкта суттєво різняться: коли він належно користується власними правами, сумлінно виконує обов'язки й коли він їх порушує [9].

Питання, пов'язані з розумінням юридичної відповідальності нотаріуса, є дискусійними в теорії права. Існує безліч визначень, з огляду на що висловлені точки зору іноді непросто зіставити між собою. У загальному розумінні можна говорити про два найбільш поширених варіанти розуміння юридичної відповідальності нотаріуса.

Юридична відповідальність – це передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта права зазнавати несприятливих для нього наслідків правопорушення. Це міра державного примусу за вчинене правопорушення, пов'язана з тим, що винний зазнає позбавлень особистого (організаційного) або майнового характеру.

Запропоновані визначення не взаємовиключають одне одного, вони цілком узгоджуються й обидва мають право на існування. Залежно від підходу можна розуміти юридичну відповідальність або як обов'язок зазнати несприятливих наслідків, або як один із заходів державного примусу.

Юридична відповідальність настає лише за наявності певних правових і фактичних підстав, якими можуть бути:

норма права, що передбачає можливість застосування заходів відповідальності за протиправне діяння;

учинення правопорушення, юридично значимі ознаки якого відображає конструкція «склад правопорушення» (правопорушення є юридичним фактом і спричиняє виникнення охоронних правовідносин);

правозастосовний акт, яким конкретизується охоронна норма права, визначається конкретний вид і міра юридичної відповідальності (вирок суду, постанова про накладання адміністративного стягнення) [10].

Розглянемо теоретичний аспект і практичні виміри юридичної відповідальності нотаріуса. Базовим нормативним актом, що встановлює *адміністративну відповідальність нотаріуса*, є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [11]. Він містить значну кількість складів адміністративних правопорушень, суб'єктом яких виступають посадові особи. Підставою притягнення до відповідальності є зазвичай невиконання ними встановленого порядку управління в тій чи іншій сфері. На нашу думку доцільно було б закріпити самостійні склади адміністративних правопорушень, суб'єктом яких виступав би нотаріус. Проте ні КУпАП, ні Закон України «Про нотаріат» [12] не містить норм, що передбачають адміністративну відповідальність нотаріуса.

З огляду на зазначене, пропонуємо: *правом складання протоколу про адміністративне правопорушення нотаріусом наділити тільки органи юстиції*. Так, Нотаріальна палата України може лише інформувати органи юстиції про виявлене правопорушення, що на підставі повідомлення можуть порушити провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Не менш важливою є *цивільна відповідальність нотаріуса*. Статті 1172, 1173 Цивільного кодексу України [13] присвячені відшкодуванню юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їх працівником чи іншою особою; органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Однак цивільну відповідальність нотаріуса в цьому Законі окремо не врегульовано. Норми Закону України «Про нотаріат», присвячені цьому питанню, не розкривають цілком підстави відповідальності нотаріуса, залишаються питання щодо визначення її обсягу: чи вона є повною як для фізичної особи, чи в розмірі страхового фонду нотаріуса.

Отже, пропонуємо за аналогією з європейськими зразками встановити майнову відповідальність нотаріуса за: укладання недійсного акта за формою або змістом; неадекватні консультації, що не дають змоги сторонам захистити власний інтерес; недосягнення бажаного ефекту від дії нотаріуса.

На нашу думку, цей підхід надасть можливість значно вдосконалити механізм цивільно-правової відповідальності нотаріусів, зробивши його на ділі ефективним, що забезпечить реальний захист майнових прав і законних інтересів громадян та організацій.

У науці кримінального права дотепер залишається невирішеним питання щодо того, чи необхідно вважати нотаріуса суб'єктом злочинів у сфері службової діяльності. Науковці переконують, що в діяльності нотаріуса особливо важливим є два аспекти: з одного боку, він здійснює свою діяльність від імені держави, що делегує нотаріусу спеціальні повноваження, наділяє його низкою прав та обов'язків, а з іншого – приватний нотаріус не отримує заробітної плати з бюджету, не потребує в штаті державного апарату й організовує свою діяльність самостійно: орендує або набуває приміщення, обладнання нотаріальної контори, наймає працівників, оплачує їх працю тощо.

Водночас усе змінилось із включенням до Кримінального кодексу України статей 365–2, 368–4 [14], що передбачають кримінальну відповідальність більш конкретизованого кола осіб. Зміст цих статей спрямований на унеможливлення факту ухилення нотаріуса від кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь, пов'язаних із виконанням покладених на нього функцій.

Дисциплінарна відповідальність нотаріуса регулює Кодекс законів про працю України (ст. 147–152) [15]. Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок, склад якого традиційно включає суб'єкт, суб'єктивну сторону, об'єкт і об'єктивну сторону. Дисциплінарним проступком визнано винне невиконання чи порушення нотаріусом обов'язків, установлених законодавством, або перевищення повноважень.

Підставою для притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності можуть бути заяви та скарги громадян і

юридичних осіб, листи й подання уповноважених державних органів судової влади, органів досудового слідства та посадових осіб, а також матеріали перевірки професійної діяльності нотаріусів Нотаріальною платою України.

В Україні немає відповідних спеціалізованих нормативних актів, що містять вичерпний перелік порушень, за які нотаріус може понести відповідальність. Тому пропонуємо *прийняти Професійний кодекс нотаріусів України, у якому закріпити перелік проступків нотаріусів, віднесених до дисциплінарних.*

Отже, здійснений аналіз юридичної відповідальності нотаріуса дає змогу зробити такі **висновки**:

1) концепцію юридичної відповідальності нотаріуса можна охарактеризувати трьома ознаками: державним примусом, наявністю правопорушення та його суб'єкта, а також наявністю сприятливих наслідків для правопорушника;

2) за галузевою ознакою юридична відповідальність нотаріуса існує таких видів: кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, матеріальна та дисциплінарна;

3) Закон України «Про нотаріат» та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність нотаріату, не містять норм чи принаймні критеріїв, коли нотаріус має відшкодувати заподіяну шкоду особі та коли така шкода вважається спричиненою нотаріусом, а не стороною договору. Це питання є особливо важливим, оскільки дає змогу з'ясувати, коли за правочином, що визначається недейсним чи таким, що спричинив шкоду особі, нотаріус притягується як відповідач. Для вирішення цих питань необхідно систематизувати судову практику, оскільки закон не дає остаточної відповіді на ці питання. Зазначена проблема повинна стати однією з пріоритетних для законодавчих органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / за заг. ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінформ, 1995. – 189 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. – К. : Рад. шк., 1994. – 236 с.
3. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 2000. – 732 с.

4. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун : [учеб.]. – Харьков : Консум, 2000. – 691 с.
5. Шемшученко Ю. С. Відповідальність юридична / Ю. С. Шемшученко. // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.
6. Адміністративне право України в сучасних умовах (початку XXI століття) : [моногр.] / за заг. ред. В. В. Галунька. – Херсон : Херсон. міська друкарня, 2010. – 378 с.
7. Гладун З. С. Адміністративне право України : [навч. посіб.] / З. С. Гладун. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 579 с.
8. Авер'янов Б. Б. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / Б. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, А. М. Школик. – К. : Юстиніан, 2007. – 288 с.
9. Колпаков В. К. Предмет адміністративного права: сучасний вимір / В. К. Колпаков // Юридична наука. – 2008. – № 3. – С. 33–38.
10. Нотаріат в Україні : [підруч.] / за ред. В. В. Комарова. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
12. Про нотаріат : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-ХІІ / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 16 с.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-ІІІ : за станом на 17 січ. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
15. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VІІІ : за станом на 22 лют. 2012 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

УДК 343.237

Вознюк Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ СПІВУЧАСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз актуальних питань кримінальної відповідальності за злочини, учиненні в організованих формах співучасті, за Кримінальним кодексом України. Розкрито поняття, ознаки й види організованих груп і злочинних організацій, а також окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, учинених у складі цих організованих злочинних об'єднань.

Ключові слова: співучасть; організована група; злочинна організація; форма співучасті; організоване злочинне об'єднання.

Проанализированы актуальные вопросы уголовной ответственности за преступления, совершенные в организованных формах соучастия, по Уголовному кодексу Украины. Раскрыты понятие, признаки и виды организованных групп и преступных организаций, а также отдельные проблемные вопросы уголовно-правовой квалификации преступлений, совершенных в составе этих организованных преступных объединений.

Ключевые слова: соучастие; организованная группа; преступная организация; форма соучастия; организованное преступное объединение.

Організовані групи та злочинні організації як найбільш небезпечні форми співучасті загрожують важливим суспільним відносинам, що перебувають під кримінально-

правовою охороною, зокрема життю, здоров'ю, волі, честі, гідності, громадській безпеці, громадському порядку, а останніми роками – і національній безпеці держави. Злочини, учинені в складі організованих злочинних об'єднань, характеризуються високим ступенем кримінальної активності, професіоналізму й ефективності.

Згідно з даними МВС України та Генеральної прокуратури України, протягом 2004–2014 рр. виявлено 4548 організованих груп та злочинних організацій, учасниками яких були 18249 осіб. Водночас спостерігалася тенденція до зменшення кількості виявлених організованих груп і злочинних організацій на 78,5 % (з 721 – у 2004 р. до 155 – у 2014 р.), що свідчила не лише про зменшення кількості таких об'єднань, а й про труднощі виявлення, документування та припинення протиправної діяльності їх учасників.

Однак у 2014 р. ситуація кардинально змінилася. Протягом цього року було обліковано 478 злочинів (у 2013 р. був лише один), кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 258–3 Кримінального кодексу (КК) України (Створення терористичної групи чи терористичної організації) та 457 злочинів (у 2013 р. не було зареєстровано жодного), кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 260 КК України (Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань).

Недооцінювати загрозу, яку становлять злочини, учинені організованими злочинними об'єднаннями, не слід, зважаючи на високий ступінь суспільної небезпеки вчинених ними протиправних діянь, з одного боку, та високий рівень їх латентності – з іншого.

З метою забезпечення ефективної протидії організованим злочинним об'єднанням у КК України сформовано низку статей, що визначають головні положення кваліфікації злочинів, учинених у співучасті. Однак вивчення наукової літератури й проведення соціологічних досліджень свідчить про недостатню якість та ефективність кримінально-правових положень, що регламентують особливості кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань.

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінально-правових ознак організованих злочинних об'єднань є дослідження М. І. Бажанова, Ф. Г. Бурчака, В. А. Владімірова, Р. Р. Галіакбарова, Л. Д. Гаухмана, П. І. Гришаєва, Л. М. Демидової, В. П. Ємельянова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, О. О. Кваші, Г. А. Кригера, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, Є. К. Марчука, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, П. Ф. Тельнова, В. В. Українця, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка, М. Д. Шаргородського, Н. М. Ярмиш та ін. Водночас комплексне вирішення проблем організованих форм співучасті за КК України залишилось поза межами ґрунтовних досліджень.

Організовані форми співучасті за КК України мають певні особливості, дослідження яких становить мету цієї статті.

Форми співучасті в КК України визначені через злочин, учинений певним об'єднанням.

Злочин визнають таким, що вчинений групою осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28).

Злочин вважають учиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28).

Злочин визнають учиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст. 28).

Злочин вважають таким, вчинений злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (ч. 4 ст. 28) [1].

У ч. 3 та 4 ст. 28 КК України йдеться про два організовані злочинні об'єднання – організовану групу та злочинну організацію, що визначені через злочини, учинені їх учасниками.

Аналіз положень КК України та Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 [2] дає підстави стверджувати, що організовані злочинні об'єднання поділяються на загальні та спеціальні. До загальних доцільно включити організовану групу та злочинну організацію, визначені ст. 28 та 255 КК України. Організовані групи та злочинні організації, передбачені ст. 143, 181, 257, 258–3, 260 та 392 КК України, є спеціальними, оскільки вони, крім загальних ознак організованих груп і злочинних організацій, передбачених ст. 28 та 255 КК України, характеризуються спеціальними ознаками, передбаченими диспозиціями ст. 143, 181, 257, 258–3, 260 та 392 КК України.

Отже, у низці статей КК України встановлено кримінальну відповідальність за створення спеціальних видів злочинних об'єднань та участь у них. Так, у ст. 143 КК України передбачено відповідальність за участь у транснаціональних організаціях, що займаються порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини; у ст. 181 КК України – за організацію або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою; у ст. 257 КК України – за організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі; у ст. 258–3 КК України – за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а також організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації; у ст. 260 КК України – за створення не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань, участь у їх діяльності,

керівництво зазначеними формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, участь у складі цих формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян; у ст. 392 КК України – за організацію з метою тероризування в установах виконання покарань засуджених, напад на адміністрацію організованої групи, активну участь у такій групі.

Юридична природа окремих із цих формувань є дискусійною, оскільки законодавець чітко не визначив, до якої форми співучасті, передбаченої ст. 28 КК України, слід віднести те чи інше злочинне об'єднання.

Досліджуючи організовані злочинні об'єднання не можна оминати той факт, що розслідування злочинів, учинених у цих формах співучасті, ускладнене окремими проблемними питаннями кримінально-правової кваліфікації.

1. У КК України не визначено поняття «організована група» та «злочинна організація». У ч. 3, 4 ст. 28 КК України наведено лише визначення злочину, учиненого організованою групою та злочинною організацією. Однак поняття організованого злочинного об'єднання та вчиненого його учасниками злочину не слід ототожнювати, оскільки між ними існують суттєві відмінності.

Вивчення зарубіжного досвіду дає підстави стверджувати, що в кримінальному законодавстві одних держав (Російська Федерація, Республіки Вірменія та Киргизія) закріплено лише поняття злочинної організації чи злочину, учиненого злочинною організацією, а в інших (Республіки Білорусія, Молдова, Азербайджан) – обидва терміни визначено на рівні закону.

Відмінними рисами організованого злочинного об'єднання та вчиненого ним злочину, на нашу думку, є, насамперед, мінімальна кількість учасників. Якщо організована група складається з трьох і більше осіб чи злочинна організація – з п'яти і більше осіб, то у злочині, учиненому цими об'єднаннями, необов'язково бере участь, відповідно, три і більше чи п'ять і більше осіб. Інші учасники, які безпосередньо злочину не вчиняли, повинні знати про цей злочин та брати в

ньому участь у ролі організатора, підбурювача чи пособника, але не обов'язково бути виконавцями. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 30 КК України, організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, учинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Крім того, з огляду на те, що, відповідно до ч. 5 ст. 29 КК України, співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, учинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їх умислом, вони відповідають за діяння, учинене виконавцем, якщо воно охоплювалося їх умислом.

Тому сумнівним є визначення в ч. 3 ст. 28 КК України злочину, учиненого організованою групою, як такого, що скоєний стійким об'єднанням трьох і більше осіб, а в ч. 4 ст. 28 КК України злочину, вчиненого злочинною організацією, як такого, що скоєний стійким ієрархічним об'єднанням п'яти і більше осіб.

Різняться досліджуванні поняття й метою діяльності. Якщо організована група створюється для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, а злочинна організація – з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп, то злочин, учинений цими об'єднаннями, може мати на меті вчинення, як правило, конкретного злочину.

Крім того, злочинна організація створюється з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, але злочин, учинений злочинною організацією, може бути будь-якого ступеня тяжкості. Так, учинення учасниками злочинної організації злочину невеликої або середньої тяжкості слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 255 як участь у злочинній організації чи в злочинні, учиненому таким об'єднанням.

Таким чином, між злочином, учиненим організованою групою чи злочинною організацією, і самим об'єднанням існують суттєві відмінності. З огляду на їх важливість для правозастосовної діяльності, у КК України необхідно окремо

визначити поняття «організована група», «злочинна організація», «злочин, учинений організованою групою» та «злочин, учинений злочинною організацією».

Злочин, учинений злочинною організацією – це злочин будь-якого ступеня тяжкості, скоєний її учасником (учасниками) за умови, що інші учасники (усі або більшість) усвідомлювали його.

2. Кримінально-правові ознаки організованих злочинних об'єднань в окремих випадках не мають єдиного законодавчого закріплення, а визначені за допомогою оціночних понять. Це стосується, зокрема, стійкості, ієрархічності, попередньої зорганізованості тощо. У теорії кримінального права ці ознаки тлумачать по-різному, що ускладнює їх застосування під час кваліфікації злочинів. Дві ознаки – стійкість та ієрархічність розкрито в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 [2]. Однак ці визначення, на нашу думку, є недосконалими, неконкретизованими, а подекуди й суперечать кримінальному законодавству, адже не дають можливості відмежувати організовану групу від злочинної організації.

Нині існує потреба в розробленні проекту нового закону «Про боротьбу з організованими злочинними об'єднаннями», у якому слід, насамперед, чітко та детально регламентувати кримінально-правові ознаки організованих злочинних об'єднань і правила кваліфікації злочинів, учинених їх учасниками [3, с. 175–177]. Така потреба зумовлена тим, що КК України не може детально визначати всі ознаки організованих злочинних об'єднань, а їх тлумачення в постановах Пленуму Верховного Суду є рекомендаційними та не мають сили закону. Крім того, Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та «Про боротьбу з тероризмом» також не містять ґрунтовних положень, що розкривають ознаки того чи іншого організованого злочинного об'єднання.

Таку модель криміналізації злочинної діяльності організованих об'єднань обрано в окремих зарубіжних країнах.

Так, наприклад, у Грузії функціонує «Закон Грузії про організовану злочинність і рекет» від 20 грудня 2005 р. № 2354-РС, який закріплює окремі положення кваліфікації злочинів, учинених в організованих формах співучасті. Мета цього закону полягає в наданні допомоги в запобіганні та боротьбі проти злочинного світу, рекету і організованої злочинності, а також у боротьбі проти членів злочинного світу для захисту приватних, громадських і державних інтересів. Подібний нормативно-правовий акт («Закон про припинення незаконних діянь членів бандитських угруповань») застосовується і в Японії.

3. У теорії кримінального права існує колізія у визначенні мети злочинної організації. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України, метою злочину, учиненого злочинною організацією, є спільна діяльність для безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Водночас, згідно з ч. 1 ст. 255 КК України, метою створення злочинної організації є вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а банди – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян. Таким чином, у Загальній частині КК України мета визначена значно ширше, ніж в Особливій частині. Крім того, у ч. 4 ст. 28 та ч. 1 ст. 255 КК України неоднозначно визначено мінімальну кількість злочинів, для вчинення яких створюється злочинна організація.

4. Відсутні чіткі й однозначні критерії відмежування злочину, учиненого організованою групою, від злочину, учиненого злочинною організацією. Злочинна організація відрізняється від організованої групи такими ознаками: 1) мінімальною кількістю учасників (в організованій групі – це три й більше, а у злочинній організації – п'ять і більше осіб); 2) метою діяльності об'єднання (якщо організована група створюється для вчинення як мінімум двох злочинів, то злочинна організація – для безпосереднього вчинення тяжких

або особливо тяжких злочинів (тяжкого або особливо тяжкого злочину), або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб чи забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп); 3) характерною лише для злочинної організації ієрархічністю, адже саме вона дає можливість відмежувати організовану групу від злочинної організації, оскільки мета вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (тяжкого або особливо тяжкого злочину), а також кількісний склад учасників (п'ять і більше) можуть бути характерні й для організованих груп.

5. На законодавчому рівні не закріплено природу низки злочинних об'єднань, зокрема банди (ст. 257 КК України), терористичної групи (ст. 258–3 КК України), не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування (ст. 260 КК України) тощо. Тому незрозуміло, до яких форм співучасті, передбачених ст. 28 КК України, слід їх включати.

6. Невирішеними та дискусійними залишаються й інші питання кваліфікації злочинів, учинених в організованих формах співучасті, зокрема: 1) як кваліфікувати злочин, учинений членом злочинної організації, що не охоплювався умислом інших співучасників; 2) чи передбачено диспозиціями ст. 255, 257, 258–3, 260 КК України злочини, учинені в складі цих об'єднань; 3) функціями якого зі співучасників слід уважати дії організатора, пособника чи підбурювача, передбачені статтями Особливої частини КК України; 4) як кваліфікувати дії учасника організованого злочинного об'єднання, який брав участь у вчиненні злочину, але не вважається членом цього об'єднання; 5) що слід розуміти під озброєністю в бандитизмі та які види зброї можуть свідчити про наявність цієї ознаки; 6) як кваліфікувати злочини, учинені під час трансформації співучасті тощо.

Зроблені в статті висновки не претендують на завершеність і можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень проблем кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі створенням організованих злочинних об'єднань та участю в них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III : за станом на 16 берез. 2015 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.
3. Вознюк А. А. Щодо розроблення сучасної кримінально-правової стратегії протидії організованим злочинним об'єднанням / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 175–177.

УДК 343.91:391.91

Федченко Марія Сергіївна – студентка юридичного факультету навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ;

Мазниченко Юрій Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ТАТУЮВАНЬ

Проаналізовано найбільш поширені види татуювання, зокрема кримінального, що є ефективним джерелом отримання криміналістично значущої інформації про особу злочинця. Розкрито функції татуювання з позиції міжособистісної та міжгрупової взаємодії, його локалізацію на тілі правопорушника залежно від складу та характеру злочинної діяльності, віку, статі, національних і релігійних особливостей.

Ключові слова: татуювання; кримінальне татуювання; функції татуювання; локалізація.

Проанализированы наиболее распространенные виды татуировки, прежде всего криминальной, что служит эффективным источником получения криминалистически значимой информации о личности преступника. Раскрыты функции татуировки с точки зрения межличностного и межгруппового взаимодействия, ее локализация на теле правонарушителя в зависимости от состава и характера преступной деятельности, возраста, пола, национальных и религиозных особенностей.

Ключевые слова: татуировка; криминальная татуировка; функции татуировки; локализация.

Зрім традиційних особистих ознак людини (шрами, опіки, бородавки, каліцтва), малюнки, написи та їх традиційне розташування на тілі злочинця надають працівникам правоохоронних органів різноманітну додаткову орієнтуючу інформацію стосовно особи їх носія. Однак на сьогодні в криміналістичній науці проблемі дослідження змісту символіки татуювань в осіб, які мають судимість за кримінальні злочини, приділено недостатньо уваги.

Татуювання в сучасному злочинному світі зберігає певні історичні традиції, що дає змогу не тільки визначити статус особи, особливі її риси, нахили, злочинну кваліфікацію, а й кримінальну спеціалізацію, злочинні та життєві вподобання тощо.

Одним із перших на поширення татуювань серед злочинців звернув увагу італійський лікар-психіатр Ч. Ломброзо, який уважав татуювання виявом атавізму й ознакою морально неповноцінних людей. На його думку, татуювання тісно пов'язане з розумовими здібностями їх носіїв, здебільшого, природжених злочинців і повій. Він переконував: «татуювання..., ніби фрак з орденами: чим більше татуйований, тим більший авторитет має серед приятелів, тоді як не татуйований не має впливу» [1].

Проблемі тлумачення та класифікації злочинських татуювань присвятили свої праці такі вчені, як В. Бурик, Ю. Дубягін, А. Капітанський, В. Литвин, В. Пилипчук, В. Пиріжков та інші, які вважали кримінальне татуювання «наочним хронічним тавром судимості», ознакою формування злочинних типів особистості в місцях позбавлення волі.

Звертаючи увагу на сувору «біографічність» татуювань, їх відповідність відомостям особової справи засудженого, вони вбачали наявність кореляційного зв'язку між зображенням татуювання, яке обирає засуджений, і психологією його особистості. На цій основі було створено відповідні альбоми зображень татуювань, довідники, схеми, трафарети, малюнки, фото тощо.

Грунтуючись на цих напрацюваннях на нашу думку, доцільно кваліфікувати поширені види татуювання з метою використання їх для збирання інформації стосовно особи злочинця, зокрема шляхом опитування свідків, очевидців, потерпілих, працівників лікувальних закладів тощо.

Серед численних видів татуювань найбільший інтерес щодо отримання криміналістично значущої інформації про особу злочинця становить так зване кримінальне татуювання, адже саме воно пов'язане з кримінальним минулим і криміногенною орієнтацією.

Таким чином, шляхом тлумачення прихованого змісту кримінального татуювання злочинця можна отримати інформацію про: відомості персонуграфічного характеру; соціальне становище; пам'ятні події в житті; ставлення до злочинських правил і звичаїв; етапи злочинної діяльності; вид режиму установи, у тому числі виправно-трудової, у якій відбував покарання засуджений; склад учиненого злочину; злочинну спеціалізацію та кваліфікацію; спосіб і місце вчинення злочину; наявність злочинного досвіду; статус у злочинній ієрархії; приналежність до конкретного злочинного угруповання; причини злочинного способу життя; наявність негативних звичок; сексуальну орієнтацію; ставлення до інших; особистісні якості; особистісні поведінкові установки; ставлення до соціальних інститутів та норм; психологічний стан; естетичні вподобання; ставлення до релігії тощо [2, с. 370–376].

На відміну від інших особливих прикмет зовнішності злочинця, кримінальне татуювання може слугувати джерелом достатнього обсягу інформації, що дає змогу отримати відомості не тільки про фізичні властивості особи – ознаки її зовнішності та їх особливості, а й про інші (наприклад соціальні, психологічні властивості та ознаки особи тощо).

Кримінальне татуювання виконує також комунікативну функцію – за його допомогою злочинці розпізнають «своїх» серед інших людей. Кримінальне татуювання водночас є і знаковою системою спілкування, і засобом стигматизації та прикрашання.

За написами, малюнками, абрєвіатурами, що є складовими татуювання, можна визначити внутрішній зміст людини, зазирнути в її підсвідомість. Для того, щоб цей процес був якомога успішнішим, потрібно знати, до якої класифікаційної групи належить те чи інше татуювання, чому воно розташоване на певній ділянці тіла та що означає.

На сьогодні загальноприйнятої класифікації татуювань, по суті, не існує. О. Г. Бронников зазначає, що класифікувати татуювання за тематикою та змістом спробували ще в 20-х рр. І. Я. Якимов та Я. М. Коган. Але через велику кількість

малюнків і тематики, складності підрахування й розташування татуювань на частинах тіла Я. М. Коган відмовився від свого замислу, обмежившись переліченням, описом знаків, символіки та малюнків [3, с. 233].

Відомі на сьогодні кримінальні татуювання ми можемо поділити за різними визначальними критеріями: змістом; формою вираження; місцем нанесення; ступенем стійкості; ступенем впливу на суб'єкт сприйняття; способом нанесення; розміром; кількістю; приналежністю чоловікові чи жінці; татуювання у вигляді перснів.

Таким чином, **за змістом**, тобто **за тематичним спрямуванням** татуювання поділяються на: 1) стратифікаційні; 2) особистісно-установочні; 3) сигнальні; 4) тюремні; 5) професійні; 6) сентиментальні; 7) сексуально-еротичні; 8) художні; 9) релігійні; 10) гумористичні.

За формою вираження: 1) татуювання-символи; 2) татуювання-абрєвіатури; 3) татуювання-тексти; 4) татуювання-малюнки.

За місцем нанесення: 1) по всьому тілу; 2) на відкритих ділянках тіла; 3) на прихованих ділянках тіла.

За ступенем стійкості: стійкі та нестійкі.

За ступенем впливу на суб'єкт сприйняття: 1) легко запам'ятовуються; 2) важко запам'ятовуються.

За способом нанесення: добровільні та примусові.

За розміром: малоформатні та великомасштабні.

За кількістю: одиничні та багаторазові.

За статтю: чоловічі та жіночі.

Крім цього, окрему групу становлять **татуювання у вигляді перснів**.

Коротко охарактеризуємо окремі види татуювань, класифіковані **за змістом**:

1. Стратифікаційні татуювання показують, яке місце в злочинному світі посідає особа; орієнтують членів злочинного світу на вибір тієї чи іншої манери поведінки з «новачком»; визначають права й обов'язки татуюваної особи: *високостатусним* наносять знаки, які називають «регалками»; *низькостатусним*, особливо з числа знедолених, татуювання-клейма наносяться примусово («нахалки», «позорні»).

2. Особистісно-установочні татуювання розкривають ставлення до різних видів діяльності, передусім, злочинної, до правоохоронних органів, протилежної статі тощо. Здебільшого такі татуювання мають агресивний, аномально-сексуальний характер. Сюди ж належать татуювання, що виражають прагнення до свободи, ставлення до алкоголю, наркотиків – за їх допомогою досягається «паспортизація» носіїв татуювання: за малюнками, знаками, надписами можна визначити ім'я, вік людини, місце її народження, кількість судимостей, місця відбування покарань та інші «паспортні» дані.

3. Сигнальні татуювання – це своєрідні розпізнавальні знаки, які показують, що їх носій належить до тієї чи іншої злочинної групи. Крім того, вони можуть слугувати засобом контакту між носіями, незнайомим між собою, але мають одне й те саме татуювання.

4. Тюремні татуювання означають, що їх носій побував у місцях позбавлення волі, а також у спецшколі, спеціальному ПТУ, виховній колонії, знає кримінальну субкультуру та готовий її дотримуватися.

5. Професійні татуювання. У неповнолітніх і молодих правопорушників зустрічаються татуювання із символікою різних професій. У них відображено мрії та прагнення до якоїсь професійної діяльності. Нерідко ці татуювання використовуються для ототожнення злочинної діяльності з героїчними та найбільш престижними в суспільстві професіями (льотчика, моряка, геолога та ін.). Для цього використовуються традиційні атрибути героїчних професій: у моряків, наприклад, маяк, якір, рятівне коло, парусник, каравела, альбатрос, красуня в тільняшці. Сенс таких татуювань – у вираженні любові до моря, флоту, морської романтики. На поширеність морських татуювань впливає і поширеність морських традицій у суспільстві. Багато моряків наносили собі подібні татуювання, перебуваючи в закордонному плаванні. Робили вони це в закордонних салонах краси. Мрія про авіацію виражається в зображенні таких емблем, як пропелер, силует літака, парашутист, силует ракети тощо. На поширення професійних татуювань впливають самі дорослі, що хизуються своїми

татуюваннями, часто нанесеними в період проходження військової служби. Підлітки найчастіше беруть із них приклад.

6. Сентиментальні татуювання. У житті кожної людини є події, які вона хотіла б закарбувати «назавжди». З цією метою використовуються татуювання, які наносять «на пам'ять» про важливі для них події, дорогих їм людей, про роки, проведені разом із кимось у спеціальному ПТУ, ВТК тощо.

Одна з особливостей характеру людей, які провели тривалий час в умовах правових обмежень або позбавлення волі – схильність до сентиментів. Тому серед неповнолітніх і молоді, які перебувають у спецшколах, спеціальних ПТУ і виховно-трудових колоніях, настільки поширений звичай нанесення дат пам'ятних подій (зустрічей, розлук, прибуття до спецзакладу, звільнення з ВТК, випуску зі спецстанови). Пам'ятні знаки зазвичай наносять на зап'ястя, передпліччя. Серед пам'ятних татуювань можуть бути й найменування областей і регіонів, у яких неповнолітній або молодий правопорушник відбував покарання або перебував із метою виправлення.

7. Сексуально-еротичні татуювання досить поширені серед неповнолітніх і молоді. У них виявляється надмірна сексуальна орієнтація, що виникає внаслідок ізоляції підлітків та молоді за ознакою статі, відображені мрії щодо майбутніх сексуальних партнерів або розчарування в особах протилежної статі. Нерідко з метою профілактики наносять знак активного гомосексуаліста, який убезпечить від можливих сексуальних домагань. Цей вид татуювань зображують переважно на закритих ділянках тіла (сідницях, стегнах, нижній частині живота, спині, статевих органах чоловіків і жінок). Татуювання може бути *помірно-еротичним*, як відображення загальної сексуальної орієнтації – тоді переважає зображення оголених жінок або жіночих бюстів, та *цинічно-еротичними* – переважно із зображенням статевих органів, статевого акту, що супроводжується цинічними надписами.

8. Художні татуювання слугують засобом прикрасення тіла людини. Вони нині стали особливим видом образотворчого мистецтва.

9. Релігійні татуювання означають долучення до Бога або, навпаки, сатани, мають магічний характер, слугують засобом

магічного захисту від злих духів. На сьогодні використовуються різноманітні символи віри – хрести, куполи соборів, розп'яття. Незважаючи на те, що ще кілька років тому серед представників кримінального світу важко було знайти істинно віруючу людину, татуювання з релігійною символікою зустрічаються в злочинців досить часто. Уважається, у критичний момент вони стають забобонними (про віру тут можна говорити лише умовно) і на рівні цього прагнуть звернутися до Бога, переконуючи себе в тому, що щиро розкаялися, намагаючись хоч якось полегшити душу, скрасити докори сумління. Можливо, їх до цього спонукають інші мотиви, однак не виключають, звісно, і щирого каяття в скоєному.

10. Гумористичні татуювання пов'язані з розвагами, гумором, іноді – сатирою та сарказмом [4, с. 240].

Серед татуювань, класифікованих за **формою вираження**, охарактеризуємо такі:

1. Татуювання-абревіатури, тобто позначення зазвичай початковими літерами цілих слів. Абревіатури частіше за все зображають на внутрішній стороні пальців, кистях рук, ногах. Слід зазначити, що багато абревіатур мають не одне, а кілька значень, наприклад: СЛОН (рос. «смерть легавым от ножа, с малых лет одни несчастья»), КОТ (рос. «коренной обитатель тюрьмы», «как одной трудно») тощо.

Зазвичай, абревіатуру створюють трьома способами. *Перший спосіб*: спочатку формують або обирають різкий вислів, що відображає цінності кримінальної субкультури, потім із початкових літер складають абревіатуру (наприклад, ИРА – «идем резать актив»). *Другий спосіб*: беруть таке саме різке слово й роблять спроби розшифрувати його по-своєму. *Третій спосіб*: переосмислюють наявні абревіатури, вкладаючи в них нове значення.

Татуювання-абревіатури поділяють залежно від змісту та спрямованості криміногенної мотивації; змісту сексуальної мотивації; статусу особи; місця стратифікації; прагнення до свободи, спілкування за бажанням; характеру, типу засудження та відбuvання покарання; життєвої філософії [3–4].

2. Татуювання-тексти. Татуйовані тексти, літери та слова досить різноманітні за змістом і місцем розташування на тілі.

Вони можуть мати самостійне значення або ж слугують поясненням до певного малюнка або символу.

3. Татуювання-малюнки зазвичай передбачають зображення різноманітних тварин, птахів, черепів, релігійних елементів, міфічних персонажів тощо.

4. Татуювання-символи – це умовні знаки, що мають певний сенс. Вони зазвичай мають не одне, а декілька тлумачень. Символіка виникла раніше, ніж писемність. Одним зі ступенів, що ведуть до писемності, була піктографія (малюнкове письмо). Поступово малюнок трансформувався в знак, спростився та схематизувався. Символ є різновидом знака. Однак це особливий знак: у ньому частково відображено схожість із позначеним об'єктом. Символіка в злочинному середовищі тісно пов'язана з її традиціями, звичаями, ритуалами. Наносячи татуювання, правопорушники ґрунтуються не стільки на своїх смаках, скільки на загальноприйнятих способах фіксації етапів злочинної діяльності, їх місця в груповій ієрархії, характеру вчиненого злочину, часу перебування в умовах позбавлення волі та інших правових обмеженнях.

Татуювання в чоловіків і жінок. Першими носіями кримінального татуювання були чоловіки, тому за своєю різноманітністю й змістом їх татуювання значно багатші, ніж жіночі. Водночас татуювання поширені також серед жінок-кримінальниць. Татуювання, виконані на високому професійному рівні, зустрічаються рідше, і наносять їх зазвичай чоловіки. Здебільшого жіночі татуювання більш прості за способом виконання, грубіші.

Символічні зображення тріфорового хреста, церкви, Мадонни з дитиною, черепа, кинджала, змії, медичних шприців переважають з чоловічими татуюваннями і є ніби їх наслідуванням. У жіночих татуюваннях переважають зображення квітів, вінків, птахів, карт і чарок, чоловічих і жіночих голів, малюнків цинічного змісту. Написи та малюнки в жінок-кримінальниць свідчать про їх кохання та сімейну прив'язаність. З огляду на підвищену сентиментальність жінок-правопорушниць, значну роль любовних переживань у їх житті, важливим мотивом татуювань є пам'ять про людей і події (розлучення, аборт, перший укол наркотику), у судимих

лесбіянок часто можна побачити імена коханих жіночого роду – усе це досить часто є в жінок підставою для нанесення татуювань.

Якщо порівняти татуювання в молодих засуджених із татуюваннями судимих похилого віку, то можна помітити велику різницю як у техніці виконання, так і в змісті малюнків. Більш молоді засуджені не задовольняються простим малюнком, а прикрашають своє тіло складними, близькими їм за духом, видом їх злочинної діяльності, що свідчить про їх цинізм.

Татуювання у вигляді перснів. Персні – символ відбування покарання. Кількість перснів зазвичай відповідає кількості судимостей (один перстень – одна судимість, два – дві судимості й т.д.). Світлий колір асоціюється зі свободою, а чорний (темний) – з місцем позбавлення волі, середовищем кримінального світу.

Перстень – це інформативний вид татуювань. У ньому в зашифрованому вигляді передається інформація про те, за який вид злочину порушник опинився в місцях позбавлення волі, на яких режимах відбував покарання, як там поведився, (був «відмовником» або чесно трудився, поведився дисципліновано або порушував режим, був у групі позитивно налаштованих засуджених, співпрацював чи ворогував з адміністрацією тощо). За перснями можна дізнатися про становище злочинця в кримінальній ієрархії, а також про його ціннісні орієнтації та установки на поведінку в майбутньому.

У персні важливо все: чергування кольору, конфігурація, розташовані на ньому знаки, символи, фігури. Так, знак «корона» в комбінації з іншими татуюваннями, а також татуїровані на плечах погони свідчать про високе становище злочинця в кримінальній ієрархії. Інформативними також є хрести, що підкреслюють високе становище засудженого – учинив особливо тяжкий злочин, не піддається виправленню, негативно налаштований до адміністрації тощо. Низка перснів слугує засобом заміни абрєвіатури, наприклад, шаховий перстень із сонцем відповідає абрєвіатурі «РАНОК», а перстень «Пройшов через Ленінградські Хрести» – абрєвіатурі «СВА».

Отже, розглянута класифікація татуювань за змістом і спрямованістю дає змогу стверджувати, що вони не є випадковими в кримінальних групах. Татуювання виконують різноманітні функції міжособистісної та міжгрупової взаємодії.

Вони компенсують утрачені особою цінності з огляду на їх фізичну та духовну ізоляцію від суспільства.

Татуювання, на відміну від інших особливих прикмет, є джерелом досить значного обсягу криміналістично значущої інформації, завдяки якій можна отримати відомості не тільки про фізичні властивості особи, а й про біологічні, соціальні, психологічні та психічні властивості носія татуювання.

Наявність такої інформації про особу злочинця має важливе практичне значення для розкриття злочинів, висунення відповідних слідчих версій, профілактичної діяльності й реалізації одного з головних завдань кримінального покарання – виправлення та перевиховання засуджених.

Крім того, правильне використання працівниками правоохоронних органів інформації, що певною мірою характеризує особу злочинця, може допомогти прогнозувати майбутню його поведінку в конкретній ситуації.

Щоб нанести татуювання, не обов'язково потрапляти в місяця позбавлення волі. Однак, там їх наносять частіше. Майбутнім дослідникам цього кримінального явища слід урахувати, що поряд із загальноприйнятими малюнками й написами в кожному приймальнику-розподільнику, у кожній спецшколі, спеціальному ПТУ і ВТК склалися свої традиції, свої «художні» школи, що передають кліше, малюнки та написи новачкам «у спадок».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Татуировки. История возникновения и проникновения в преступный мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.wowanium.narod.ru/tatu.html#01>.

2. Гель А. П. Татуювання як специфічне джерело криміналістично значущої інформації про властивості особи злочинця / А. П. Гель // Держава і право : зб. наук. пр. Серія : Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 9. – С. 370–376.

3. Бронников А. Г. Криминалистическое значение татуировок у осужденных / А. Г. Бронников. – М., 1980. – 233 с.

4. Старков О. В. Криминальная субкультура : спецкурс / О. В. Старков. – М., 2010. – 240 с.

УДК 343.982.35:623.444.1

Голоколосова Алла Сергіївна –
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЮРИКЕНІВ ЯК РІЗНОВИДУ МЕТАЛЬНОЇ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Визначено особливості криміналістичного дослідження сюрикенів та аналізу головних характеристик, необхідних для включення їх до категорії метальної холодної зброї.

Ключові слова: сюрикен; метальна холодна зброя; криміналістичне дослідження; металева пластина; вістря; метання.

Определено особенности криминалистического исследования сюрикенов и анализа основных характеристик, необходимых для отнесения их к категории метательного холодного оружия.

Ключевые слова: сюрикен; метательное холодное оружие; криминалистическое исследование; металлическая пластина; острие; метание.

Останніми роками під час учинення злочинів, пов'язаних із насильницькими діями або загрозою їх застосування, дедалі частіше використовується метальна холодна зброя. Це пов'язано з популяризацією видів східних єдиноборств, діяльністю спеціальних підрозділів, що використовують різні зразки метальної зброї, а також загальним доступом до спеціальної літератури. Інформація про конструкції та прийоми застосування деяких видів метальної зброї стала доступною для широкого кола осіб, що спричинило появу в криміналістичній практиці метальної зброї, виготовленої як промисловим способом, так і власноручно. Унаслідок цього виникає необхідність її криміналістичного дослідження для правильної кваліфікації злочинних діянь, скоєних із її використанням.

На сучасному етапі криміналістичне дослідження цього виду зброї (або предметів, схожих за конструкцією на неї) істотно ускладнено тим, що в криміналістиці й теорії криміналістичної експертизи не відпрацьовано низку питань, що зумовлюють об'єктивність криміналістичної оцінки таких об'єктів. Експертні служби володіють недостатньою інформаційною базою щодо металльної холодної зброї, за винятком деяких даних із дослідження арбалетів, що ускладнює вирішення питання встановлення групової приналежності предмета – речового доказу для включення його до категорії металльної холодної зброї.

Визначити приналежність досліджуваного предмета до металльної холодної зброї – означає встановити, чи має цей предмет комплекс ознак, що дають змогу вважати його певним різновидом металльної зброї, унаслідок чого (за наявності або відсутності такого комплексу) вирішити головне питання – чи відповідає він загальним ознакам металльної зброї. Зокрема відповісти на питання: чи є наданий на дослідження предмет металною холодною зброєю [1]?

Метою статті є вивчення історії виникнення сюрिकену, визначення особливостей його криміналістичного дослідження, аналіз головних характеристик, необхідних для включення його до категорії металльної холодної зброї.

Питанням криміналістичного дослідження металльної холодної зброї присвятили праці такі вчені: А. С. Гобєєв, А. І. Желєзняков, Є. Н. Тихомиров, Є. Н. Тихонов, А. І. Устінов, В. В. Філіппов та ін.

Слово «сюрикени», складене з ієрогліфів «сю», «ри» і «кен» (буквально означає «лезо, приховане в руці»).

Метання предметів, безсумнівно, є звичайною практикою для людей упродовж тисячоліть, відколи стародавня людина дізналась, що може захищати себе й отримувати їжу, кидаючи каміння в живих істот. Таким чином, набула розвитку ідея про техніку кидка. Японський трактат, Кодзікі (близько 600 р. н.е.) містить згадку про те, як принц Ямато-Такему намагався вбити білого оленя, кидаючи циліндричний овоч йому в око. Ніхон Соки (також близько 600 р. н.е.) згадує пристрій, що метав каміння, під назвою «ісіхаджікі», але, можливо, це була праща.

Інший стародавній трактат («Мануесі»), описує метання стріл. Осака гунки (військові записи Осаки) містять уривок, у якому зазначено: «Тадамаса захистився від супротивника тим, що вихопив свій вакидзаси та метнув його, ніби це був сюрикен». Також зазначено, що пізніше Тадамаса створив перший стиль сюрикену – дзютсу-анто-гато.

Найбільш поширена в Японії метальна зброя – це сюрикени. Сьогодні цей вид зброї нерозривно пов'язаний з образом ніндзя («війна ночі»), однак не можна вважати, що тільки ніндзя користувалися цією зброєю. Сюрикени були складовою обов'язкової екіпіровки будь-якого воїна-самурая.

Існують три головні типи сюрикенів:

бо-сюрикени, або бодзе-сюрикени (циліндричні стержні довгі та тонкі, різної форми й товщини);

хіра-сюрикени, або сякени (плоскі металеві диски багатопроменевої, зіркоподібної форми);

сенбан-сюрикени (тонкі металеві пластини квадратної або прямокутної форми).

Загалом хіра-сюрикени та сенбан-сюрикени – це пластини, які часто позначають загальною назвою «сякни» (неяпонська іншомовна назва цієї метальної зброї). Водночас японці називали їх «курума-кен» («лезо меча»). Кількість варіацій, що стосуються форм і розмірів сюрикенів, сягає 50 видів.

Таке їх різноманіття зумовлено різними технічними формами навчання, які використовували численні школи бойових мистецтв. Проте зазвичай спочатку головною причиною були індивідуальна перевага та навички воїна. Сюрикени легко можна було сховати під одягом, у чому й полягала їх головна зручність. Самурай міг мати при собі близько восьми-десяти сякен і стільки ж – сюрикенів. Перші носили ніби стопку монет, загорнуту в бавовняну тканину, їх розкладали або ховали в кишенях одягу, спеціально призначених для цієї мети. Другі могли ховати в рукавах або у волоссі як «шпильки» [2].

Сюрикен – метальна зброя, що має вигляд металевої пластини з лезом і/або вістря на зовнішньому краї чи короткий стрижень із вістрям на кінцях, складається з бази та різної кількості пелюстків різноманітної форми. Сюрикени належать до простої

метальної холодної зброї, що призначена для ураження цілі за рахунок отримання направлення руху внаслідок безпосереднього докладання до неї м'язового зусилля людини.

За конструкцією вражаючої частини вони належать до колючої та колючо-ріжучої клинкової метальної зброї, що має вражаючі елементи – бойові виступи з бойовими кінцями (вістрями) і в окремих різновидах – ріжучі кромки.

З літературних джерел відомо, що форма, розміри сюрикенів можуть бути різними. Однак зазвичай розміри сюрикенів є такими: діаметр – від 70 до 100 мм, товщина – не менше 3 мм. Вага сюрикенів може бути від 100 до 300 грамів. Кількість бойових виступів може бути також різним – від 3 до 10.

Виготовлення сюрикенів, з огляду на простоту конструкції, не вимагає спеціальних навичок. Їх зручність полягає в можливості прихованого носіння та раптового застосування.

Метання сюрикенів ґрунтується на «ефекті крила», а їх обертання під час польоту й наявність множинних ріжучих граней спричиняє завдання складних ушкоджень. Якщо метнути сюрикен «з підкруткою», тобто змусивши його обертатися в польоті, то політ стає більш стійким. Такий обертальний момент стабілізує політ, чим дає змогу використовувати «ефект крила», тобто метати якомога далі. Чим сильніше обертається сюрикен, тим довше він зберігає свою стабільність у польоті.

Зазначений вид метальної зброї найчастіше використовують зв'язкою по п'ять-десять штук у кожній, що підвищує ефективність їх застосування. Розташовані в зв'язці пачкою, на зразок колоди карт, сюрикени виймають один за одним, щільно покриваючи певний простір [3].

Сюрикени (зірочки) умовно можна розподілити за певними особливостями, а саме:

1) за будовою: цільні (суцільнолиті) та складні (складаються з декількох збірних елементів, що приводять у бойове положення за допомогою кнопкового пружинного механізму). Також виділяють сюрикени з отворами в основі та без них;

2) за конструкцією: з класично вираженою базою і зубцями і з невираженою базою і зубцями, де база є прямим продовженням зубців і, навпаки, без вираженої між ними межі;

3) за розміром: малі – до 6 см у діаметрі, середні – від 6 см до 8 см у діаметрі та великі – понад 8 см у діаметрі;

4) за кількістю зубців: тризубчасті, чотиризубчасті, п'ятизубчасті, шестизубчасті, восьмизубчасті;

5) за формою зубців: трикутні, багатокутні, фігурні, серповидні;

6) за видом зубців: голчасті, клиновидні, ромбовидні, стрілоподібні;

7) за формою бази зубців: прямі, вигнуті вліво (управо);

8) за наявністю заточки: з односторонньою і двосторонньою заточкою;

9) за наявністю лез: однолезові й дволезові зубці.

Методика дослідження сюрикенів аналогічна загальній методиці дослідження холодної зброї, проте має низку специфічних особливостей, зумовлених конструкцією, способом управління та дій. Зокрема, для визнання сюрикенів холодною зброєю необхідна наявність у них таких ознак:

1) вага малих сюрикенів – не менше 60 г. Зі збільшенням діаметра сюрикена на 1 см його вага повинна збільшуватися на 10 г відповідно;

2) плоскі з рівною поверхнею, а елементи симетричні та передбачають прямолінійно-поступальний, обертальний рух у польоті під час кидка із закруткою, тобто забезпечують дальність і стабільність польоту, а також прицільність метання при використанні за призначенням;

3) виготовлені з міцного (твердого та жорсткого) металу, що не деформується і не руйнується під час випробувань на міцність із силою, пропорційною силі дорослого чоловіка. З цієї метою сюрикени випробовують на злам і вигин двома способами. У разі першого – ліву половину сюрикена затискають у кисті лівої руки, а праву – у кисті правої. На кожную з частин одночасно лівою та правою рукою прикладається зусилля, протилежне одне одному. Водночас якщо права рука

докладає зусилля знизу вгору, то ліва рука – зверху донизу. Під час другого способу сюрикен фіксують у руках аналогічним чином, але права рука докладає зусилля справа наліво, а ліва рука одночасно зліва направо. При цьому сюрикен не повинен деформуватися та руйнуватися, стикаючись із відносно жорсткою перепорою (замінником біоматеріалу, сухою сосною дошкою тощо) під час кидання з максимальним зусиллям дорослого чоловіка на відстані трьох-чотирьох метрів. Якщо під час вищезазначених випробувань не зафіксовано деформацій і руйнувань сюрикена як загалом, так і окремих його зубців, його визнають досить міцним та надійним для використання за призначенням.

4. Зубці сюрикенів повинні мати не менше ніж одне лезо з не менше ніж односторонньою заточкою, кінці повинні бути гострими та забезпечувати під час кидання із закруткою з відстані трьох-чотирьох метрів проникнення в перешкоду (мішень, дошку) на глибину не менше п'яти міліметрів.

5. Складені сюрикени повинні мати справний механізм, надійно фіксуючий його елементи в бойовому (розгорнутому) положенні.

6. Наявність або відсутність навичок техніки метання сюрикенів в осіб, у яких їх вилучають, не є криміналістичним критерієм оцінки й не може слугувати підґрунтям для висновків про приналежність або неналежність їх до холодної зброї [3].

Під час порівняльного дослідження експерт-криміналіст порівнює сюрикен за комплексом ознак, які виділяє під час роздільного дослідження, з відповідними ознаками цієї групи зброї. Порівняльне дослідження передбачає аналіз від загального до конкретного. Зразками для порівняння можуть слугувати фірмові зразки, довідкові дані, графічні зображення, наявні в спеціальній літературі.

Не менш важливими властивостями, за якими ми включаємо сюрикени до категорії металльної холодної зброї, є встановлення можливості метання сюрикенів у ціль рукою та володіння вражаючими властивостями. Останні визначають можливість нанесення досліджуваним сюрикеном ушкоджень

під час попадання в ціль (важливе значення мають величина бойових виступів, гострота заточення бойових кінців, заточка ріжучих кромek, жорсткість, міцність і стійкість до деформації остову сюрикена та його бойових виступів). З'ясування цих параметрів дає змогу переконатись у надійності досліджуваного предмета як зброї або в непридатності його для такого використання. З цією метою здійснюють експертний експеримент, під час якого перевіряють можливість нанесення досліджуваним сюрикеном пошкоджень і стійкості його в польоті під час кидка. Досліджуваний об'єкт необхідно кілька разів метнути з відстані не менше п'яти метрів у напрямку цілі, якою слугуватиме щит із сухих соснових дощок, товщиною не менше десяти міліметрів. На щиті закріплюють матеріал, що складається зверху з шару листової гуми завтовшки один-півтора міліметри, а знизу – з шару каучуку товщиною 70 мм (даний матеріал має щільність, приблизно рівну щільності м'яких тканин людського організму).

Здійснені експерименти з деякими різновидами сюрикенів показали, що для їх метання не потрібно якихось особливих навичок. Водночас у низці джерел є відомості з оволодіння спеціальними прийомами виконання кидків. Далі вивчають ушкодження, їх характер і розміри, які оцінюють із позицій можливості враження живої цілі (людини, тварини) сюрикеном.

За результатами оцінки всього комплексу виявлених ознак досліджуваного об'єкта (сюрикен) може бути включено або ні до категорії металльної зброї [4].

Метальна холодна зброя є досить небезпечним видом зброї, адже завдяки своїм властивостям дає змогу наносити ушкодження на значній відстані. Таким чином, розглянувши питання криміналістичного дослідження металльної холодної зброї, зокрема сюрикенів, можна зробити висновок, що нині розкриття та розслідування злочинів значною мірою залежить від широкого та тактично грамотного використання спеціальних знань експертом під час дослідження холодної зброї. При цьому важливо ефективно використовувати науково-технічні засоби, правильно організовувати та здійснювати взаємодію різних фахівців, чия діяльність спрямована на боротьбу зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЕЖЕРЕЛ

1. Железняков А. И. Метательное оружие как новый объект криминалистического экспертного исследования / А. И. Железняков, А. С. Гобеев. – Саратов, 1994. – 430 с.
2. Попенко В. Н. Холодное оружие Востока и Запада / В. Н. Попенко. – Самара, 1992. – 380 с.
3. Тихонов Е. Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : [учеб. пособие] / Е. Н. Тихонов. – Барнаул, 1987. – 520 с.
4. Устинов А. И. Криминалистическое исследование некоторых видов холодного оружия народов Востока / А. И. Устинов, В. В. Филиппов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. – 512 с.

УДК 347.132

Кравченко Наталія Станіславівна –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх
справ

УЧАСТЬ ЦИВІЛЬНОГО ВІДПОВІДАЧА В ДОКАЗУВАННІ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ

Розглянуто процесуальний статус цивільного відповідача та його роль у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р.

Ключові слова: кримінальне провадження; шкода; матеріальна та моральна відповідальність; цивільний відповідач; процесуальний статус цивільного відповідача; суб'єкти кримінального процесуального доказування.

Рассмотрен процессуальный статус гражданского ответчика и его роль в доказывании гражданского иска в уголовном производстве в соответствии с Уголовным процессуальным кодексом Украины 2012 г.

Ключевые слова: уголовное производство; вред; материальная и моральная ответственность; гражданский ответчик; процессуальный статус гражданского ответчика; субъекты уголовного процессуального доказывания.

В Україні на сучасному етапі її розвитку відбувається вдосконалення правової бази, якою закріплено правове становище громадян та організацій, а також встановлено гарантії реалізації й захисту їх прав і свобод, визначених Конституцією та іншими законами України. Конституційні норми, у яких закріплено ці права й інтереси, слугують підґрунтям для деталізації останніх у галузевому законодавстві, регулювання всіх аспектів їх дії, визначення юридичних гарантій реалізації, процесуального порядку захисту прав, інтересів і свобод.

Щодня ми стаємо учасниками різноманітних суспільних відносин, навіть не звертаючи уваги на права й обов'язки, яких набуваємо, оскільки такі міжлюдські стосунки для нас є звичними.

Участь осіб у кримінальному процесуальному провадженні вимагає чіткого знання прав та обов'язків кожного суб'єкта (учасника) цих відносин. Адже саме під час кримінального процесу вирішується питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності – суттєвого обмеження її прав і свобод. Крім того, це має важливе значення в підготовці фахівців-юристів, оскільки вони повинні чітко знати, кого слід залучати до участі в кримінальному процесі та які права й обов'язки водночас матимуть цивільний позивач та цивільний відповідач як суб'єкти кримінального процесу. Усе це спрямовано на досягнення законності та правопорядку в нашій державі, захисту головної її цінності – прав і законних інтересів людини. Проблематику щодо питання розглядали у своїх працях такі вчені: М. І. Гошовський, Є. Г. Коваленко, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко.

У ст. 129 Конституції України зазначено, що головними засадами судочинства є «рівність усіх учасників процесу перед законом і судом» та «змагальність сторін». Тривалий час у кримінальному процесуальному законодавстві термін «сторони процесу» не було визначено. З огляду на це, у юридичній літературі існувала певна неоднозначність у вживанні понять, що визначали коло осіб, задіяних у кримінальному процесі.

Необхідність забезпечення реальної дії наведених конституційних принципів спонукала законодавця до суттєвого реформування відповідного розділу кримінального процесуального законодавства, зокрема виділення в окрему підсистему учасників кримінального процесу [1, с. 112].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, прийнятого 13 квітня 2012 р., виникла потреба суттєво змінити статус систему суб'єктів кримінального судочинства, якими прийнято було вважати державні органи та посадових осіб, які здійснюють провадження в кримінальній справі, а також юридичних, посадових чи фізичних осіб, залучених до сфери кримінального судочинства.

Згідно з чинним КПК України, у кримінальному процесі суб'єкти кримінальних процесуальних відносин, об'єднані спільними правовими позиціями, завданнями в кримінальному провадженні, є стороною, що протистойть іншій стороні.

Серед суб'єктів кримінального процесуального доказування є такі, чия роль у доказовій діяльності досліджена неповністю та недостатньо всебічно. Один із таких суб'єктів – цивільний відповідач.

Шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок учинення кримінального правопорушення, мають відшкодовувати відповідні особи – потенційні носії матеріальної та моральної відповідальності в кримінальному процесі, тобто підозрювані й обвинувачені. Проте здебільшого цю відповідальність покладають не на підозрюваного, обвинуваченого, а на інших осіб – цивільних відповідачів.

Згідно із загальним правилом, цивільний позов у кримінальній справі пред'являють особі, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення. Однак, ураховуючи багатоаспектність та особливості інституту зобов'язань, що є наслідком шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, у кримінальному праві й процесі визначено такого учасника кримінального провадження, як цивільний відповідач, статус якого відокремлено від обвинуваченого [2, с. 188].

Відповідно до ч. 1 ст. 62 КПК України 2012 р., цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в межах закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та який пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Законом [3, с. 203].

На нашу думку, осіб, на яких покладають матеріальну та/або моральну відповідальність у кримінальному провадженні, умовно можна поділити на дві групи:

а) особи, які безпосередньо завдали шкоду;

б) особи, які згідно із законодавством України, несуть матеріальну та/або моральну відповідальність за протиправні дії інших осіб.

У випадках, прямо зазначених у законі, як цивільні відповідачі можуть бути притягнуті батьки, опікуни, піклувальники й інші особи, а також підприємства, установи й організації (навчальні, виховні та лікувальні заклади; власники джерел підвищеної небезпеки; підприємства й організації, що зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків тощо), які в межах закону несуть матеріальну та моральну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому гл. 9 КПК України. Такі особи мають бути залучені до участі в кримінальному процесі за ініціативи як цивільного позивача, так і органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Рішення про притягнення як цивільного відповідача приймають щодо кожної особи, яка, відповідно до Цивільного кодексу України, несе матеріальну та/або моральну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, коли наявні докази, що підтверджують цю обставину.

У ч. 1 ст. 51 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. було зазначено, що про притягнення особи як цивільного відповідача особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Саме з моменту винесення постанови (ухвали) особа, зазначена в ній, набувала статусу цивільного відповідача, а отже, можливості скористатись усіма правами [4]. У ч. 2 ст. 62 чинного КПК України йдеться про те, що права й обов'язки цивільного відповідача виникають із часу подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. У ч. 3 цієї статті визначено, що цивільного відповідача інформують про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову. Він отримує їх копії у випадках і порядку, визначених у цьому Кодексі, для інформування та надсилання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому [5].

Унаслідок аналізу ст. 62 КПК України постає слушне запитання: з якого моменту особа набуває статусу цивільного відповідача – чи з часу подачі цивільним позивачем позовної заяви, чи після того, як його належним чином поінформують суб'єкти, що здійснюють досудове розслідування, або суд?

На нашу думку, фізична або юридична особа має набувати права та обов'язки цивільного відповідача тільки після того, як слідчий чи прокурор з'ясує під час кримінального провадження, що саме вона повинна відповідати за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням іншою особою. Це є можливим лише після появи в кримінальному провадженні такого учасника процесу, як підозрюваний, і встановлення тієї обставини, що за завдану ним шкоду повинен нести відповідальність не власне він, а інші особи. Крім того, статус цивільного відповідача в тому чи іншому кримінальному провадженні має бути належним чином визначено – мотивованим процесуальним рішенням слідчого, прокурора або суду.

Загалом цивільний відповідач і підозрюваний, обвинувачений – це різні процесуальні фігури. Підозрюваний, обвинувачений несуть цивільну відповідальність з огляду на вчинення кримінального правопорушення. Цивільний відповідач – це не представник і не захисник підозрюваного, обвинуваченого, а самостійний учасник кримінального провадження, якого залучають до участі в ньому тільки в разі наявності законних підстав.

Головною ознакою, що характеризує цивільного відповідача, є те, що він є суб'єктом цивільно-правової відповідальності в межах кримінального провадження. Ця ознака передбачає:

- відшкодування збитків потерпілому (потерпілим);
- передачу індивідуально визначеної речі;
- компенсування моральної шкоди потерпілому (потерпілим);
- відновлення становища, що існувало до порушення права потерпілого (потерпілих);
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення.

У ч. 3 ст. 62 КПК України зазначено, що цивільний відповідач має права й обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, що стосується

цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати його [5]. Щоб з'ясувати, які це права, потрібно ознайомитись зі ст. цього Закону.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України, підозрюваний, обвинувачений має право: 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують; 2) бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) на першу вимогу мати захисника й побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника в проведенні допиту й інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, у тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; 4) не говорити нічого стосовно підозри проти нього, обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; 5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання; 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання та місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 цього Кодексу; 8) збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 9) брати участь у проведенні процесуальних дій; 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовувати технічні засоби під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, що містять

таємницю, охороняються законом чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 13) заявляти відводи; 14) ознайомлюватись із матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому в ст. 221 цього Кодексу, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 цього Кодексу; 15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; 16) оскаржувати рішення, дії й бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом; 17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, у порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися; 18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

У ч. 4 цієї статті Кодексу визначено, що обвинувачений також має право: 1) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їх допиту, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що та свідків обвинувачення; 2) збирати й подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватись із журналом судового засідання, технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені в Кодексі [5].

Постає питання: які з перелічених прав підозрюваного, обвинуваченого стосуються цивільного позову? Оскільки

однозначно відповісти на нього складно, вважаємо за доцільне визначити окремо права цивільного відповідача в ст. 62 КПК України, яка встановлює статус цього учасника кримінального процесу.

У ч. 3 ст. 62 КПК України йдеться про те, що цивільний відповідач має обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, що стосуються цивільного позову.

На нашу думку, обов'язки цивільного відповідача слід визначити в ст. 62 КПК України. Пропонуємо доповнити цю статтю нормою, згідно з якою цивільний відповідач зобов'язаний: 1) прибувати за викликом до слідчого, прокурора, суду, а в разі неможливості прибути в призначений строк – заздалегідь повідомити про це; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення цивільного позову; 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового розслідування.

Також слід визначити порядок роз'яснення цивільному відповідачу його прав та обов'язків. Таке роз'яснення має відбуватися під час оголошення (повідомлення) фізичній або юридичній особі, яка в межах закону несе матеріальну та/або моральну відповідальність за шкоду (за наявності доказів цієї обставини), завдану злочинними діями підозрюваного, обвинуваченого, що саме вона набула статусу цивільного відповідача в кримінальному провадженні за мотивованим рішенням слідчого, прокурора чи суду.

Дещо незрозумілою є позиція законодавця щодо цивільного відповідача як суб'єкта процесу доказування в кримінальному процесуальному законі.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України, збір доказів здійснюють сторони кримінального провадження, потерпілий у порядку, передбаченому цим Кодексом. Водночас у п. 19 ч. 1 ст. 3 зовсім не згадується про цивільного відповідача як про суб'єкта чи учасника процесу доказування.

Здійснивши аналіз змісту ч. 3, 4 ст. 42 КПК України, ми можемо констатувати, що цивільний відповідач як суб'єкт

доказування в частині, що стосується цивільного позову, має такі права: а) на стадії досудового розслідування: 1) знати зміст цивільного позову; 2) бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) давати пояснення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову; 4) збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову; 5) брати участь у проведенні процесуальних дій; 6) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які фіксують у протоколі; 6) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь; 7) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 8) заявляти відводи; 9) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосуються цивільного позову; 10) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення; 11) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 12) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом; 13) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, та, у разі необхідності, користуватися послугами перекладача за рахунок держави; б) у судовому провадженні: 1) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків; 2) збирати й подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні власну думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватись із журналом судового засідання й технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому порядку судові рішення, ініціювати їх перегляд, знати про подані на них

апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Традиційно процес доказування передбачає такі етапи: збирання, перевірка й оцінювання доказів.

Досліджуючи правовий статус цивільного відповідача в кримінальному процесі та його роль у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні, передусім, слід розглянути його право подавати докази. Однак ставити питання щодо звуження чи розширення повноважень цивільного відповідача в процесі збирання та подання доказів не є коректним, оскільки він, як і будь-який інший учасник кримінального процесу, відповідно до положень КПК України, у частині збору доказів, не є суб'єктом цієї діяльності.

Ураховуючи, що способами перевірки доказів є аналіз зібраних у кримінальному провадженні доказів та здійснення нових, повторних і додаткових слідчих (розшукових) дій, участь цивільного відповідача в цьому процесі також видається сумнівною.

Стосовно третього етапу – оцінки доказів, ґрунтуючись на аналізі змісту ст. 94 КПК України, можна зробити висновок, згідно з яким законодавець не вважає цивільного відповідача суб'єктом оцінки доказів.

Ми переконані, що найбільш реальними та ефективними правами цивільного відповідача стосовно участі в процесі доказування цивільного позову в кримінальному провадженні є: право заперечувати проти пред'явленого цивільного позову; право давати пояснення та свідчення по суті пред'явленого позову; право заявляти клопотання, у тому числі з питань збирання, перевірки й оцінювання доказів посадовими особами, які ведуть процес.

Таким чином, права й обов'язки цивільного відповідача, що передбачені в чинному КПК України та стосуються його участі в процесі доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, а також рівень їх реалізації свідчать про те, що, незважаючи на закріпленій у Конституції України та кримінальному процесуальному законі принцип змагальності, нині нерозв'язаною залишається проблема рівноправності всіх учасників кримінального провадження.

Доцільним і логічним буде внесення низки змін до КПК України, зокрема варто: а) чітко визначити, на якій підставі та з якого моменту особа набуває статусу цивільного відповідача; б) якими правами й обов'язками наділений саме цивільний відповідач, а не містити посилання на норми щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження; в) статус цивільного відповідача в тому чи іншому кримінальному провадженні має бути належним чином оформлено – мотивованим процесуальним рішенням слідчого, прокурора або суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.

УДК 35.075.3

*Гуральник Микола Миколайович –
аспірант Київського університету
туризму, економіки і права*

МУНІЦИПАЛЬНА СЛУЖБА ЯК ЧИННИК ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Розкрито правову природу місцевих органів публічної влади. З'ясовано, що правовий статус посадової особи органу публічної влади ґрунтується на статусі державного службовця, у якому відображено особливі функції та повноваження щодо реалізації компетенції державного органу, а також статусі службовця, що передбачає загальний юридичний зв'язок з органом публічної влади. Доведено, що зазначене питання є важливим для України з огляду на гармонізацію національного законодавства з існуючими європейськими стандартами в цій сфері, особливості формування та функціонування територіальної громади в системі публічної влади в Україні.

Ключові слова: міське самоврядування; територіальна громада; правовий статус посадових осіб місцевих органів публічної влади.

Раскрыта правовая природа местных органов публичной власти. Выяснено, что правовой статус должностного лица органа публичной власти основан на статусе государственного служащего, в котором отражены особые функции и полномочия по реализации компетенции государственного органа, а также в статусе служащего, который предусматривает общую юридическую связь с органом публичной власти. Доказано, что этот вопрос является важным для Украины в связи с гармонизацией национального законодательства с существующими европейскими стандартами в этой сфере, особенностями формирования и

функционирования территориальной общины в системе публичной власти в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление; территориальная община; правовой статус должностных лиц местных органов публичной власти.

Реформування публічної влади в Україні вимагає не лише змін в організаційній структурі управлінських органів, а й застосування нових методологічних підходів для налагодження ефективної взаємодії як між органами публічної влади, так і між державою та громадянами.

Такий підхід зумовлений сучасними завданнями й функціями держави, переходом до системи державного управління, що ґрунтується на поєднанні державного управління з місцевим самоврядуванням, якісною зміною функцій державного управління та формуванням високоефективного, професійного апарату управління, здатного кваліфіковано й чесно працювати, виконувати вимоги громадян і задовольнити їх потреби.

Підґрунтям для розроблення теми дослідження стали наукові праці М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, І. П. Бутко, В. А. Григор'єва, Ю. В. Делії, В. М. Кампо, А. А. Ковеленка, В. В. Кравченка, П. М. Любченка, М. О. Теплюка, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала та ін.

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового статусу посадових осіб місцевих органів публічної влади в Україні.

Науковий аналіз будь-якого явища неможливий без попереднього визначення тих чинників, що впливають на його сутність. Стосовно організації та діяльності посадових осіб місцевих органів публічної влади таким чинником є їх функції, що дають динамічну характеристику владних інституцій, уможливорюючи глибше пізнання їх природи, призначення та діяльності.

Функції органів публічної влади тісно пов'язані з компетенцією цих органів та унікальністю їх правового статусу. У цьому сенсі професійний публічний менеджмент є основою функціонування місцевої влади в будь-якій демократичній державі.

Аналіз правового статусу посадових осіб місцевих органів публічної влади в Україні, дає змогу зробити висновок, що законодавець розглядає його крізь призму поняття «службовець у сфері публічної влади («публічний службовець»)), але інтерпретація цього поняття видається узагальненою з огляду на те, що не містить конкретних відмінностей у проходженні служби особами, різними за своїм посадовим становищем та умовами проходження служби [1].

Таким чином, проблема правового визначення статусу посадових осіб місцевих органів публічної влади в Україні об'єктивно виникла в процесі створення законодавчої бази нашої держави. На практиці досить актуальним питанням є з'ясування змісту понять «службова особа» і «посадова особа» та визначення їх співвідношення. Донині в законодавстві України існує прогалина щодо розмежування цих понять. Так, законодавство, використовуючи ці поняття в різних галузях права, не містить єдиного підходу щодо визначення їх співвідношення, що негативно позначається на практиці застосування відповідних норм (зокрема, у ст. 40, 56 Конституції України поряд із терміном «посадова особа» закріплено термін «службова особа»).

Загострило цю проблематику прийняття законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування». Проблема полягає в невідповідності між окремими статтями цих законів і Законом України «Про державну службу в Україні», дія якого досі поширюється на працівників місцевого та регіонального самоврядування, регулюючи взаємовідносини між цими працівниками, органами місцевого самоврядування й державою.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну службу», посадовими особами є керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій [2].

У ст. 2 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» зазначено, що посадовою особою місцевого самоврядування є особа, яка працює в органах місцевого

самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій та отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету [3].

Однак сфера застосування поняття «посадова особа», наведена в зазначених законах, обмежується суто державною службою та службою в органах місцевого самоврядування. У них ідеться про державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування, на яких законами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій, які працюють у державних органах та їх апараті, органах місцевого самоврядування. Водночас консультативно-дорадчими функціями можуть бути наділені не тільки посадові особи, а й інші особи, як практично це й буває. Якщо консультант, або радник, не наділений організаційно-розпорядчими функціями, то він не може належати до посадових осіб.

Найбільш очевидна суперечність щодо визначення цих понять стосується різних джерел фінансування заробітної плати, що може суттєво вплинути на систему залежності діяльності органів і посадових осіб державного управління та посадових осіб місцевих органів публічної влади від тимчасових особистих соціально-економічних пріоритетів і не завжди буде стимулювати професіоналізм та принциповість у роботі.

Якщо для державних службовців держава гарантує незалежність і постійність роботи відповідно до професійних здібностей, то фактично всі посадові особи місцевого самоврядування перебувають під впливом змін, що спричинені виборчим характером органів місцевого самоврядування та можуть стати об'єктом політичних спекуляцій.

Якщо розглядати ситуацію через призму співвідношення власних і делегованих повноважень, то тут теж можна констатувати певну невизначеність статусу посадових осіб органів місцевого самоврядування. З одного боку, їх «призначають» на роботу територіальна громада або її рада, виконком, з іншого – вони виконують державні функції, що можуть не завжди відповідати інтересам громадян. У цьому разі досить важко знайти засіб гарантування соціального захисту посадових осіб місцевих органів публічної влади та їх

незалежності в прийнятті професійних рішень. Тому одній особі важко поєднати оцінки його як службовця громади та посадової особи, що виконує державні функції. Особливо це стосується делегованих повноважень, що не профінансовані або частково профінансовані з державного бюджету [4].

На нашу думку, ураховуючи те, що поняття «посадова особа» широко використовується в кримінальному законодавстві, законодавстві про адміністративну відповідальність, а також усіх галузях та сферах управлінської діяльності, залишається нагальним вирішення питання щодо обґрунтування та законодавчого закріплення (уніфікації) досконалішого визначення цього поняття з урахуванням необхідності уточнення його співвідношення з поняттям «службова особа» (для з'ясування цієї проблематики слід керуватися приміткою до ст. 364 Кримінального кодексу України; п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 та п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15, у яких зазначено, що під час вирішення питання, чи є та або інша особа службовою, слід керуватися положеннями прим. 1 ст. 364 Кримінального кодексу України).

Сучасна конституційна доктрина має різні міркування щодо цього. Так, В. Шаповал під правовим статусом посадової особи органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських голів) розуміє зміст муніципально-службових відносин, урегульованих правовими нормами за займаною посадою, які реалізуються через визначені повноваження, права, обов'язки, гарантії та відповідальність [5]. Цікаву позицію обстоює Б. Калиновський, який пише, що конституційно-правовий статус сільського, міського голови та депутата місцевої ради визначають загальний правовий статус особи, спеціальний статус голови та депутата й індивідуальний статус. Ці статуси співвідносяться як «загальне» та «особливе». Зокрема, спеціальні статуси конкретизують загальний правовий статус, на рівні окремих спеціальних груп відрізняються галузевою гамою від загального статусу, визначеного Конституцією. Спеціальний статус місцевого голови та депутата місцевої ради має комплексний міжгалузевий характер і доповнює загальний конституційно-правовий статус.

Водночас конституційно-правовий статус місцевого голови та депутата місцевої ради слід розглядати як внутрішньо узгоджений комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, що поєднує нормативно регламентовані характеристики інституту місцевого голови та інституту депутата місцевої ради як представника територіальної громади, громадського діяча й члена представницького органу місцевого самоврядування, який здійснює функції та повноваження на підставі Конституції та законів України [6].

На сьогодні може йтися про розмежування правового статусу державного службовця й посадової особи місцевих органів публічної влади. Правовий статус посадової особи органу публічної влади ґрунтується на статусі державного службовця, передбачаючи особливі функції та повноваження щодо реалізації компетенції державного органу, а в статусі службовця – загальний юридичний зв'язок з органом публічної влади. Особливості цього спеціального статусу як об'єктивної основи особливих умов управлінської діяльності слід визначити як право здійснювати контрольну діяльність щодо реалізації прав та обов'язків підлеглих державних службовців. Саме контроль за законністю виконання управлінських рішень є тим елементом, який вирізняє посадову особу серед інших державних службовців. З урахуванням цього положення слід визначити контрольну функцію посадової особи як особливу умову діяльності конкретної посадової особи, а не державного службовця загалом. Контроль дає можливість установлювати відповідність діяльності підлеглих органів (державних службовців) вимогам закону та іншим нормативним актам, об'єктивно й всебічно відображати фактичний стан справ на підконтрольних місцях, виявляти позитивний досвід та недоліки в управлінських рішеннях, в організації та стилі роботи органів управління, а також надає змогу керівникові визначати особливі умови діяльності для підлеглих службовців, якщо вони законодавчо не встановлені.

Саме на таких засадах доцільно визначити два блоки формалізації особливих умов діяльності посадових осіб. По-перше, умови статусного характеру визначення поняття посадових осіб (відповідно, зарахування до цієї категорії певних

осіб), перебування на встановленій нормативними актами посаді (тимчасово або постійно) в органах публічної влади тощо. По-друге, особливі умови компетенційного характеру – наділення посадової особи від імені держави державно-владними повноваженнями (що повинні містити не тільки права, а й обов'язки), а також виконання посадових функцій згідно з функціями державної служби. Посадова особа повинна як сама чітко дотримуватися тих вимог, що закріплені в наказах, розпорядженнях, інструкціях, положеннях і правилах (загального та відомчого характеру), так і вимагати від своїх підлеглих чіткого виконання цих норм. По-третє, наявність у своєму підпорядкуванні державних службовців для посадової особи детермінує особливі умови комунікаційного характеру. Це надає посадовій особі право в процесі службової діяльності виконувати управлінські (керівні) функції щодо підлеглих шляхом видання адміністративних актів розпорядчого характеру, обов'язкових для виконання. По-четверте, особливі умови деліктного характеру як особлива юридична відповідальність посадової особи за протиправні дії посадової особи.

На нашу думку, розкриваючи зміст конституційно-правового статусу сільського, селищного, міського голови та депутата місцевої ради, слід керуватися спеціальною правосуб'єктністю, якою є система можливостей набувати спеціальні права й обов'язки, а також нести відповідальність, що, передусім, закріплені на законодавчому рівні щодо реалізації власних функцій і повноважень. Адже саме з моменту обрання сільський, селищний, міський голова чи депутат місцевої ради отримують мандат, тобто право і водночас на представництво інтересів територіальної громади та вирішення питань місцевого значення від імені і в інтересах територіальної громади, а також право й обов'язок щодо участі в діяльності представницького органу місцевого самоврядування – місцевої ради та її органів. Саме таким чином територіальна громада уповноважує своїх представників на здійснення місцевої влади [7].

У цьому контексті слід акцентувати увагу на тому, що головна посадова особа територіальної громади (сільський, селищний, міський голова) виконує свої повноваження протягом усього строку, що визначений у законодавстві після обрання

його територіальною громадою. На підставі цього він має бути, насамперед, службовцем і представляти інтереси цієї громади та захищати їх. Залежність від суспільної думки в громаді, що формується за час роботи міського, сільського, селищного голови, постійно впливає на його діяльність і подальшу кар'єру. Водночас через обмеженість строку діяльності голова не може мати ті самі гарантії, що й державні службовці цілком, адже він перебуває під впливом невизначеності свого майбутнього, фінансових, соціальних та морально-психологічних факторів [4].

Здійснений аналіз вивчення проблеми діяльності посадових осіб місцевих органів публічної влади в Україні дає змогу зробити низку висновків.

По-перше, система публічної влади в Україні вкрай потребує нових службовців, які мають відігравати ключову роль у здійсненні реформи на місцевому рівні. Для сучасного муніципального службовця недостатньо мати необхідні знання в економічній, соціальній і правовій сферах, уміти застосовувати їх на практиці. Необхідно відпрацьовувати процедуру добору кадрів до муніципальної служби. Зокрема, слід увести конкурсні засади, що можуть стосуватися більшості посад із певними відмінностями, що давали б змогу враховувати необхідність прийняття колегіального рішення ради стосовно окремих посадових осіб місцевого самоврядування.

По-друге, відсутність соціальних гарантій у правовому статусі міських, сільських, селищних голів, процедура виборності посади значно впливають на якість кадрового забезпечення цих посад. Так, окремі соціальні гарантії щодо голів можна було б передавати на розгляд громади, у тому числі рівень заробітної плати, постійне забезпечення голів можна було б передавати на розгляд громади (у тому числі рівень заробітної плати), пенсійне забезпечення голів поставити в залежність від рівня добробуту в громаді.

По-третє, варто визначити правовий статус кожної з груп посадових осіб місцевих органів публічної влади відповідно до меж повноважень, відповідальності та масштабів адміністративно-територіальних одиниць. При цьому необхідно встановити повноваження, права й обов'язки кожної з груп, їх підзвітність і підконтрольність, процедуру обіймання посади та

просування по службі. Цілком очевидно, що без правового статусу й гарантій неможливо розраховувати на професіоналізм, незалежність і відданість справі щодо виконання завдань і функцій муніципальних службовців у системі публічної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : [навч. посіб.] / кол. авт. : В. Т. Білоус, С. Д. Дубенко, М. Я. Задорожна та ін. ; за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. – Л. : Львів. політехніка, 2002. – 352 с.
2. Про державну службу : Закон України від 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 53. – Ст. 490.
3. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 черв. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.
4. Сergygin С. Муніципальна служба як засіб правового визначення статусу посадових осіб місцевого самоврядування / С. Сergygin // Збірник наукових праць УАДУ при Президентіві України / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – Вип. 1. – С. 332–333.
5. Шаповал В. М. Конституційно-правовий статус сільського, селищного, міського голови в Україні : [моногр.] / В. М. Шаповал. – Кременчук : Щербатих О. В., 2010. – 154 с.
6. Калиновський Б. Порядок формування та конституційний статус представних органів місцевої публічної влади в Україні / Б. Калиновський // Вибори та демократія. – 2012. – № 1 (31). – С. 43–49.
7. Калиновський Б. Шляхи удосконалення конституційно-правового статусу виборних органів місцевої публічної влади в Україні / Б. Калиновський // Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2014. – № 5. – С. 46–47.

УДК 347.91

Кашиперська Тамара Цезарівна –
здобувач кафедри цивільного
права і процесу Національної
академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ БАТЬКІВСТВА (МАТЕРИНСТВА)

Розглянуто процесуальний порядок розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства). На підставі аналізу наукової літератури та цивільного процесуального законодавства України встановлено суб'єктний склад осіб, які беруть участь у таких справах, визначено специфіку доказів і доказування, а також виокремлено особливості виконання відповідних судових рішень.

Ключові слова: окреме провадження; розгляд судом справ; установлення факту батьківства (материнства); особи, які беруть участь у справі; рішення суду.

Рассмотрен процессуальный порядок рассмотрения судом дел об установлении факта отцовства (материнства). На основании анализа научной литературы и гражданского процессуального законодательства Украины установлен субъектный состав лиц, участвующих в таких делах, определена специфика доказательств и доказывания, а также выделены особенности исполнения соответствующих судебных решений.

Ключевые слова: особое производство; рассмотрение судом дел; установление факта отцовства (материнства); лица, участвующие в деле; решение суда.

Одним із видів непозовного цивільного судочинства є окреме провадження, під час порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав чи підтвердження наявності чи відсутності

неоспорюваних прав. Установлення спеціального порядку розгляду зазначених справ пов'язано з тим, що вони мають специфічні риси, наприклад щодо суб'єктного складу, дії принципів цивільного процесу, меж судового розгляду тощо.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, ст. 130–132 Сімейного кодексу (СК) України серед інших категорій справ у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення судом факту батьківства (материнства). Така категорія справ є особливою, адже матеріально-правові підстави встановлення судом відповідних фактів, а також деякі особливості провадження в цих справах визначені сімейним законодавством України.

Комплексне правове регулювання процесуального порядку розгляду справ судом про встановлення факту батьківства (материнства) зумовлює актуальність теми цієї наукової статті, метою якої є виокремлення процесуальних особливостей провадження у відповідній категорії сімейних справ.

Хоча судочинство в справах про встановлення судом факту батьківства (материнства) було предметом наукових розвідок таких учених, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. М. Ганкевич, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Г. О. Світлична, В. І. Тertiшніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинка, донині існують нерозв'язані проблеми. Серед них: установлення суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах, визначення специфіки доказів і доказування, виокремлення особливостей виконання відповідних судових рішень тощо.

У юридичній літературі материнство визначено як «забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати здорових дітей), належним чином утримувати їх та виховувати в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини» [1, с. 78]. Водночас батьківство є соціальним і психологічним станом чоловіка з моменту зачаття й до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною,

юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану (органах ДРАЦСу), що є передумовою виникнення правового статусу батька [2, с. 98].

Згідно із загальними правилами цивільного судочинства, окреме провадження в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відкривається на підставі відповідної заяви.

Як слушно зазначає М. К. Треушніков, оскільки встановлення факту батьківства в порядку окремого провадження є виключною прерогативою суду, то для відкриття провадження в таких справах не обов'язковою є вказівка на неможливість установлення батьківства в іншому порядку (як у інших категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення). Немає необхідності також указувати на мету встановлення батьківства, адже в низці випадків установлення батьківства може й не переслідувати задоволення в майбутньому матеріально-правових інтересів. Якщо таку мету буде зазначено, суд має визначити коло зацікавлених осіб у справі. Це можуть бути родичі ймовірного батька дитини [3, с. 297].

Матеріально-правові підстави встановлення судом факту батьківства, материнства визначені в сімейному законодавстві України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 130 СК України, факт батьківства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем і громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записано за її вказівкою, а в разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання чи перебування – якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, у якому народилася дитина.

Аналогічні підстави сімейне законодавство України регламентує і щодо встановлення судом факту материнства. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 132 СК України, факт материнства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, якщо запис про

матір дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки та піклування, яким визначено прізвище, власне ім'я, по батькові дитини й відомості про батьків.

На практиці існують три «класичні» випадки, коли дані про матір, батька записують представники медичних закладів та уповноважений представника у справах дітей: 1) коли дитина підкинута, знайдена після народження сторонніми особами й передана в дитячий заклад і батьки її невідомі; 2) мати дитини після народження в пологовому будинку відмовилася від дитини та передала її на повне державне утримання (у цьому разі мати дитини відома та її дані записуються на підставі медичних документів про народження дитини); 3) мати поступає до пологового будинку або лікарні без документів, що посвідчують її особу, називаючи або вигадані про себе дані, або дані знайомої, а потім кидає дитину [4, с. 302].

З огляду на це, а також ураховуючи ч. 2 ст. 130 СК України, можна стверджувати, що заявниками в справах про встановлення факту батьківства можуть бути: мати, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття.

У справах про встановлення факту материнства з відповідною заявою мають право звернутися: батько, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття (ч. 2 ст. 132 СК України).

До зацікавлених осіб у таких справах належать: родичі ймовірного батька (матері) дитини, оскільки встановлення факту батьківства (материнства) тягне виникнення між ними та дитиною взаємних прав та обов'язків; подружжя померлого; батьки померлого; органи соціального забезпечення, якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії, тощо.

Справи про встановлення факту батьківства (материнства) суд розглядає, як і будь-які інші справи окремого провадження, з дотриманням загальних правил, установлених ЦПК України, за винятком змагальності та меж судового розгляду.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 130 СК України, суд ухвалює рішення про встановлення факту батьківства, якщо будуть доведені наступні обставини: 1) смерть батька дитини, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини; 2) наявність

запису про народження дитини в Книзі реєстрації народжень, відповідно до положень ч. 1 ст. 135 СК України; 3) наявність будь-яких відомостей, що засвідчують походження дитини від певної особи.

Факт походження дитини від чоловіка, якого вважають батьком дитини, може підтверджуватися такими доказами, як: фото-, відеоматеріали щодо сумісного проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, їх листами, довідками з місця проживання, медичними довідками, висновком експерта [5, с. 522].

Водночас у справах про встановлення факту материнства відповідно до вимог ст. 132 СК України суд має встановити: 1) смерть матері дитини, яка не перебула в шлюбі з батьком дитини; 2) наявність запису про народження дитини в Книзі реєстрації народжень, відповідно до положень ч. 2 ст. 135 СК України; 3) наявність будь-яких відомостей, що засвідчують походження дитини від певної особи.

У разі, якщо дитину підкинуто, залишено матір'ю, доказами того, що ця особа є її матір'ю, можуть бути: показання свідків; залишені при дитині записки про ім'я дитини; матеріали кримінальної справи; особливі ознаки на тілі дитини (родимки, шрами, особливий спосіб зав'язування пуповини), висновок судово-генетичної експертизи. Якщо дитину залишила матір у пологовому будинку, лікарні на повне державне утримання, то, звісно, доказом того, що гадана мати народила дитину, є медичні документи (довідка, свідоцтво і картка породіллі тощо). Якщо ж дитину було народжено за фіктивними документами або мати дитини зареєструвалася в лікарні за чужими документами, то доказами, що вона є матір'ю, можуть бути: показання свідків (осіб, які разом із нею народжували дітей; працівників лікарні), медичні документи породіллі і, звичайно, висновок судово-генетичної експертизи [4, с. 303].

Отже, переконавшись у наявності вищезазначених обставин, які входять до предмета доказування в справах про встановлення факту батьківства (материнства), суд ухвалює рішення про встановлення відповідних фактів, що мають юридичне значення.

Відповідно до положень ст. 215 ЦПК України, рішення суду в справах про встановлення факту батьківства (материнства)

складається з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної. Особливостями змісту в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відрізняється резолютивна частина рішення суду, у якій зазначається: прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження; національність; дата смерті особи, яка визнавала себе батьком дитини; прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження дитини; факт знаходження дитини на утриманні померлого та визнання останнім цієї дитини своєю; всі відомості про батька (матір) і саму дитину; обставини, згідно з якими зазначений факт визнається встановленим (спільне проживання та ведення спільного господарства до народження дитини, спільне виховання та утримання дитини) [6, с. 631].

Як визначено в п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», рішення суду про становлення факту, що має юридичне значення, не замінює собою документів, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання. Отже, у разі встановлення в судовому порядку факту батьківства (материнства) орган ДРАЦСу має провести відповідний запис на підставі рішення суду.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання й підтвердження державою фактів народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті. Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться шляхом складення актових записів цивільного стану – документів органу державної реєстрації актів цивільного стану, що містить персональні відомості про особу та підтверджують факт проведення державної реєстрації акта цивільного стану.

Порядок внесення змін до актових записів цивільного стану регулюється Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5.

На підставі рішення суду про внесення змін, доповнень або виправлень в актові записи цивільного стану вносять

відповідні зміни, зазначені в рішенні суду. Зокрема, на підставі рішення суду про встановлення факту батьківства (материнства) в актовому записі про народження змінюють відомості про батька (матір) та вносяться пов'язані з цим інші зміни.

У разі подання до відділу ДРАЦСу рішення іноземного суду про внесення змін, поновлення, анулювання актових записів цивільного стану питання про його виконання вирішується згідно з чинним законодавством України та з урахуванням вимог міжнародних договорів України про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (п. 1.13 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

У разі, якщо актовий запис цивільного стану, до якого необхідно внести зміни у зв'язку з встановленням факту батьківства (материнства), а також доповненням і виправленням відомостей, що в ньому містяться, було складено компетентним органом іноземної держави, з якою Україною не укладено договору про правову допомогу та правові відносини в цивільних і сімейних справах, або якщо законодавством іноземної держави встановлено інший порядок унесення змін, відмінний від передбаченого законодавством України, або неможливості його направлення органами іноземної держави (стихійне лихо, військові дії тощо), що підтверджується відповідними документами, актовий запис цивільного стану попередньо поновлюється відділом ДРАЦСу за місцем проживання заявника. Про поновлення актового запису цивільного стану та внесення до нього відповідних змін інформують компетентний орган іноземної держави (2.28 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

Відповідно до п. 2.22 зазначених Правил, після внесення змін до актового запису цивільного стану заявникові повторно видається або надсилається для вручення до відділу ДРАЦСу за місцем його проживання свідоцтво про державну реєстрацію акта цивільного стану. На свідоцтві проставляють штамп «Повторно». Свідоцтво про державну реєстрацію, подане

заявником для внесення змін, анулюється та знищується у встановленому порядку.

Таким чином, процесуальні особливості розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства) зумовлюють такі чинники: 1) виключний перелік матеріально-правових підстав, за яких суд має право відкрити провадження в справі, регламентованих сімейним законодавством, що одночасно формують і перелік обставин, які становлять предмет доказування в таких справах; 2) вичерпне коло осіб, які можуть набути цивільний процесуальний статус заявника; 3) особливі вимоги закону щодо змісту резолютивної частини рішення суду; 4) спеціальний порядок виконавчого провадження, що зумовлений необхідністю державної реєстрації встановленого судом факту батьківства (материнства) та отримання відповідного документа.

Усі інші проблеми, пов'язані з порядком здійснення судочинства в справах окремого провадження про встановлення факту батьківства (материнства), зокрема виокремлення процесуальних особливостей провадження в справі до судового розгляду, сягають за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейне право України / [І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук, Ю. О. Заїка та ін.] ; за заг. ред. В. С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 356 с.
2. Ганкевич О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині / О. М. Ганкевич // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 36. – С. 89–99.
3. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел : [учеб. пособие] / М. К. Треушников и др. ; [под ред. М. К. Треушникова]. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 303 с.
4. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с.

5. Цивільний процес України : [підруч.] / Ю. В. Білоусов, Й. Г. Богдан, Н. Л. Бондаренко-Зелінська та ін. ; [за ред. М. М. Ясинка]. – К. : Правова єдність ; Алерта, 2014. – 743 с.

6. Цивільний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Васильченко В. В. та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої]. – Х. : Одиссей, 2009. – 952 с.

УДК 343.121+343.144

Кастарнов Дмитро Борисович –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

МІСЦЕ ОБСТАВИН, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, У СИСТЕМІ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ

На підставі вивчення та аналізу наукових робіт вітчизняних і зарубіжних учених розглянуто актуальні проблеми доказування, визначено місце й значення обставин, що характеризують особу обвинуваченого в системі обставин, які підлягають доказуванню.

Ключові слова: особа обвинуваченого; вивчення особи обвинуваченого; кримінальний процес; обставини, що підлягають доказуванню.

На основании изучения и анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых рассмотрены актуальные проблемы доказывания, определено место и значение обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого в системе обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Ключевые слова: личность обвиняемого; изучение личности обвиняемого; уголовный процесс; обстоятельства, которые подлежат доказыванию.

Обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), як центральна інформаційна модель розслідування злочинів виконують одну з головних функцій у досудовому розслідуванні, визначаючи напрям пізнавальної діяльності та націлюючи учасників досудового розслідування на встановлення фактів, що мають значення для кримінального провадження. Ці обставини є сукупністю пов'язаних і взаємозумовлених різних за значенням елементів.

Метою статті є визначення місця та специфіки обставин, що характеризують особу обвинуваченого в системі обставин, які підлягають доказуванню, з'ясування їх значення для кримінального провадження.

Проблеми дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого, завжди становили інтерес для науковців і висвітлювались у роботах Ю. І. Азарова, П. Д. Біленчука, М. М. Букаєва, М. Т. Ведернікова, Н. М. Гребньової, А. П. Гуськової, М. Г. Коршика, Г. К. Курашвілі, О. О. Левендаренка, І. А. Макаренка, І. А. Матусевича, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередіна, С. С. Степичева, П. П. Цветкова, С. П. Щерби та ін.

Зазначені науковці розглядали проблеми визначення системи обставин, що характеризують особу обвинуваченого, способи доказування таких обставин, відображення відомостей про особу обвинуваченого в процесуальних документах, визначення місця відомостей про особу обвинуваченого в структурі предмета доказування тощо. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що вивчення особи обвинуваченого – важлива умова забезпечення принципу повноти, усебічності та об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження, обґрунтовано та розроблено низку практично значущих положень і рекомендацій щодо особливостей, методів та способів вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Отже, ці вчені розглянули та розв'язали низку важливих проблем, що стосуються доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого. І хоча їх дослідження переважно ґрунтуються на законодавстві колишнього СРСР та часів дії КПК України 1960 р., багато положень та висновків мають концептуальний характер, а рекомендації – важливе практичне значення, з огляду на що не втратили актуальності та з успіхом можуть використовуватись у сучасній правозастосовній практиці. Водночас не можна заперечувати необхідність розроблення нових, перегляду та доповнення наявних положень щодо визначення місця обставин, що характеризують особу обвинуваченого в структурі предмета доказування з урахуванням та основі сучасного законодавства й стану правозастосовної практики.

Ознайомлення з емпіричними даними засвідчило, що в практичній діяльності доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого, не завжди відбувається якісно й обмежується збиранням довідкової та загальної інформації, що, звісно, не замінює повноцінного аналізу цих обставин. Зокрема, недоліки в частині неповного та неточного встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, призводять до слідчих помилок, хибних висновків щодо обставин кримінального провадження, під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Тому доцільним є узагальнення та конкретизація окремих доктринальних і практичних підходів, рекомендацій відносно доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Це дасть змогу підкреслити значення таких обставин, визначити їх місце в предметі доказування, оцінити вплив на інші обставини, що підлягають доказуванню, показати їх взаємозв'язок. Так, у ст. 91 КПК України зазначено, що до обставин, які підлягають доказуванню, належать:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Про необхідність доказування обставин, що стосуються особи обвинуваченого, ідеться в п. 2 ст. 91 КПК України (винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення) та в п. 4 ст. 91 КПК України (обставини, які характеризують особу обвинуваченого).

Водночас не можна не звернути увагу на те, що законодавець не конкретизує, які саме обставини, що характеризують особу обвинуваченого, підлягають доказуванню. На нашу думку, саме відсутність відповідного переліку створює певні складності в правозастосовній практиці.

Що стосується розміщення цих елементів процесуально значущої інформації про особу обвинуваченого в різних пунктах правової норми, то такий підхід можна пояснити відмінностями змісту й значення такої інформації. Так, можна припустити, що законодавець розмежовує характеристики, передбачені в п. 2 ст. 91, п. 4 ст. 91 КПК України, за безпосередністю їх відношення до події кримінального правопорушення.

У п. 2 ст. 91 КПК України йдеться про встановлення факту вчинення злочину певною особою, а характеристика особи обвинуваченого (п. 4 ст. 91 КПК України) має значення лише в разі, якщо встановлено факт учинення певною особою кримінального правопорушення.

У літературі існує позиція, згідно з якою обставини щодо винуватості обвинуваченого, форми, вини, мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення – це особистісна складова, що має безпосереднє відношення до події злочину, а обставини, що характеризують особу обвинуваченого – особистісна інформація, опосередковано пов'язана з учиненням злочину механізмами, передбаченими у п. 2 ст. 91 КПК України. Опосередкований характер інформації про особу обвинуваченого – це інформація, що характеризує особу незалежно від події злочину [1, с. 98–99].

У роботах, присвячених доказуванню в кримінальному процесі, існує позиція, згідно з якою неможливість перебачити в правовій нормі всі обставини, що можуть мати значення для правильного вирішення справи, призвела до того, що, крім поняття «предмет доказування», у теорії оперують поняттям «обставини, які підлягають доказуванню», що включає, крім предмета доказування, також «доказові (проміжні)» та «допоміжні» факти. Неоднорідність обставин, що підлягають доказуванню, зумовила необхідність виокремлення з них тих, установлення яких становить головну мету доказування, визначає результат розслідування, розмежування двох

можливих за результатами розгляду справи рішень. Так виникло поняття головного факту, який визначають як факт учинення злочину певною особою або як наявність складу злочину в усіх його чотирьох компонентах як сукупність фактів, з яких складається кримінально каране діяння [2–4]. Водночас склад злочину не передбачає всіх обставин, що підлягають доказуванню. Наприклад, за межами складу злочину перебувають обставини, що характеризують особу обвинуваченого, більшість обставин, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, у той час як усі вони повинні бути підтверджені відповідними доказами. Отже, сукупність обставин, що підлягають доказуванню, складна та неоднозначна, що потребує поєднання їх у взаємопов'язану систему [5, с. 114].

Підтримує цю позицію А. А. Гавриленко, зазначаючи, що вивчення обставин, які характеризують особу обвинуваченого, як частини предмета доказування не може відбуватись без взаємозв'язку з іншими його елементами, що зумовлено їх взаємодією загалом як системи. Під час вивчення взаємозв'язку структурних частин предмета доказування їх диференційовано за двома рівнями: перший рівень – з обставинами головного факту, другий – з іншими обставинами.

Першим елементом головного факту, установлення якого вимагає закон, є подія кримінального правопорушення. Якщо цей предмет доказування відсутній, то підстав для провадження немає, а отже, немає необхідності досліджувати інші обставини, що підлягають доказуванню. Під час з'ясування події злочину необхідно встановити його об'єкт і предмет, обставини, що характеризують особу обвинуваченого та дії потерпілого. Зв'язок з об'єктивною стороною може прослідковуватись у тому, що суб'єктивні чинники (наприклад, наявні в особи навички) слугують критерієм вибору засобів учинення злочину, способів приховування слідів злочину тощо.

Вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, може дати відповідь щодо можливості використання або застосування конкретною особою спеціальних засобів або характеризувати способи вчинення злочину та надати відповідь на запитання, чи могла ця особа учинити цей злочин. З'ясування винуватості у вчиненні злочину, форми вини

та мотиву передбачає встановлення не тільки умислу або необережності, а й факту учинення злочину конкретною особою, тобто необхідно встановити тотожність особи. Також слід доказати наявність вини – психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Крім того, значна кількість обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання зумовлена характеристикою особи обвинуваченого. Важливим є врахування особи обвинуваченого під час установлення фізичного й психічного примусу та інших підстав, що виключають злочинність діяння. Непрямий зв'язок з обставинами, що характеризують особу обвинуваченого, спостерігається з обставинами, які також виражають об'єктивну сторону злочину, тобто характером та розміром шкоди, спричиненої злочином. Кореляція полягає в тому, що властивості особи, яка вчинила злочин, можна визначити, досліджуючи наслідки вчиненого злочину. Таким чином, вивчення особи обвинуваченого в межах предмета доказування не повинно відбуватися поза іншими елементами предмета доказування [6, с. 38].

Подібну точку зору висловлює також Н. Н. Гребнева, яка зазначає, що однією з цілей вивчення особи обвинуваченого є правильне вирішення питань кримінально-правового характеру, що виникають у процесі провадження, а насамперед, чи досягнув обвинувачений віку кримінальної відповідальності, чи осудний він. Крім того, відомості про особу обвинуваченого важливі для правильної кваліфікації вчиненого у випадках, коли ті або інші склади злочинів містять кваліфікуючі ознаки, що належать до суб'єкта злочину, для визначення виду покарання, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за цей злочин, умовного звільнення, відстрочки відбування покарання. Чимало питань кримінального процесуального характеру можуть бути правильно вирішені лише за умови, що в провадженні будуть встановлені необхідні характеристики про особу обвинуваченого. Характеристики особи обвинуваченого враховуються також під час обрання запобіжного заходу.

Відомості про особу обвинуваченого є важливим елементом обставин, що підлягають доказуванню в процесі

розслідування. Усі елементи, що належать до предмета доказування, перебувають у тісному взаємозв'язку. Це означає, що вимоги встановлення тих або інших властивостей, що характеризують особу обвинуваченого, забезпечується також шляхом доказування обставин, що належать до події злочину, винуватості обвинуваченого, форми його вини й мотивів учинення злочину, обставин про характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, обставини, що впливають на ступінь та характер відповідальності обвинуваченого [7, с. 11].

З огляду на зазначене, доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого – важлива умова законності, повноти й об'єктивності кримінального провадження. Її виконання можливе за умови усвідомлення та правильної оцінки значення цих обставин, володіння прийомами та методами збирання відповідної інформації.

Підбиваючи підсумки, зробити зазначити, що обставини, які характеризують особу обвинуваченого, посідають важливе місце в системі обставин, що підлягають доказуванню, мають свою специфіку та пов'язані з іншими елементами цієї системи. У встановленні обставин, зазначених у п. 1.2 ст. 91 КПК України, доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є необхідним та обов'язковим, адже ці обставини у зв'язку подією злочину та особою, яка його вчинила, слугують доказом таких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахмедшин Р. Л. Статья 73 УПК РФ Границы и объем исследования личности обвиняемого / Р. Л. Ахмедшин // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 361. – С. 98–99.
2. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 140 с.
3. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : ВГУ, 1978. – 303 с.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – Т. 1. – М. : Наука, 1959. – 363 с.

5. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – М. : Юрайт, 2010. – 343 с.

6. Гавриленко А. А. Взаимосвязь элементов предмета доказывания при исследовании вопросов характеристики личности обвиняемого / А. А. Гавриленко // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 333. – С. 38–39.

7. Гребнева Н. Н. Обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, как элемент предмета доказывания по уголовному делу : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Н. Гребнева. – Тюмень, 2006. – 18 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

УДК 351.745.7

Орлов Юрій Юрійович –
доктор юридичних наук, головний
науковий співробітник Національної
академії внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ

*Досліджено питання нормативно-правового регулювання
оперативно-розшукової діяльності міліції в контексті нового
кримінально-процесуального законодавства України.*

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс
України; оперативно-розшукова діяльність; негласні (розшукові)
слідчі дії; завдання оперативно-розшукової діяльності;
нормативно-правове регулювання.

*Исследованы вопросы нормативно-правового регулювання
оперативно-розшукової діяльності міліції в контексті нового
кримінально-процесуального законодавства України.*

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс
Украины; оперативно-розыскная деятельность; негласные
(розыскные) следственные действия; задачи оперативно-
розыскной деятельности; нормативно-правовое регулирование.

Минуло три роки з часу прийняття Верховною Радою
України Кримінального процесуального кодексу (КПК)
України, що визначає порядок кримінального провадження в
нашій державі. Цей нормативно-правовий документ містить
низку важливих новацій, що стосуються не лише кримінального
провадження, а й виходять за межі власне кримінально-
процесуальної діяльності, впливаючи на суміжні сфери
правоохоронної роботи, зокрема на оперативно-розшукову

діяльність міліції. Практична апробація КПК України показала, що нормативно-правове регулювання ОРД на сучасному етапі розвитку українського суспільства має суттєві проблеми, що потребують критичного осмислення.

КПК України містить норми, що безпосередньо впливають на роль і місце оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні.

По-перше, цей Закон заснував новий інститут негласних слідчих (розшукових) дій, що за праксеологічним змістом співпадають із напрацьованими правоохоронною практикою «традиційними» оперативно-розшуковими заходами. Вони нічим не відрізняються від них за організаційно-тактичними особливостями, засобами й методами проведення.

Водночас ці негласні слідчі (розшукові) дії мають декілька відмінностей від «класичних» оперативно-розшукових заходів щодо їх правового статусу, суб'єкта й порядку проведення, форми фіксації їх ходу й результатів, правових наслідків.

При цьому КПК України був і залишається єдиним нормативно-правовим документом, що регламентує правовідносини у сфері розслідування кримінальних правопорушень. Таким чином, з його прийняттям оперативно-розшукову діяльність де-факто виключили з кримінального процесу, позбавили її традиційної ролі щодо супроводження кримінального провадження. Регламентовані КПК України (абз. 5 ч. 2 ст. 36, абз. 3 ч. 2 ст. 40, ст. 41) окремі випадки участі оперативних підрозділів у кримінальному провадженні не змінюють правової ситуації, оскільки поширюються виключно на проведення ними окремих слідчих (розшукових) дій, а не оперативно-розшукових заходів; при цьому оперативний працівник користується повноваженнями слідчого [1].

По-друге, значна кількість статей КПК України (п. 5 ч. 2 ст. 27, п. 12 ч. 3 ст. 42, п. 5 ч. 1 ст. 56, п. 8 ч. 1 ст. 66) містить згадки про забезпечення безпеки певних учасників кримінального судочинства [1]. Очевидно, що згідно з чинним законодавством, таке забезпечення мають здійснювати оперативні підрозділи із застосуванням засобів і методів ОРД [2–3]. Водночас ці норми суперечать регламентованому

КПК України правовому статусу оперативних працівників, які наділені виключно повноваженнями слідчого.

По-третє, ст. 99 КПК України (абз. 4 ч. 2) містить норму, відповідно до якої матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть визнаватися документами й використовуватись у кримінальному провадженні як докази [1].

Іншими словами ідеться про матеріали ОРД, отримані оперативними підрозділами поза межами кримінального провадження. Проте це нормативне положення не узгоджено з іншими процесуальними нормами; процесуальний порядок використання оперативно-розшукових матеріалів у кримінальному провадженні в КПК України не визначено. Тому слідча практика віддає перевагу призначенню та проведенню негласних слідчих (розшукових) дій замість декларованого процесуального використання результатів оперативно-розшукових заходів.

Таку правову ситуацію спричинила політична обструкція «класичних» форм оперативно-розшукової діяльності шляхом порушень прав і свобод людини, що існували в умовах авторитарної влади й набули соціального резонансу. Водночас вона не могла не позначитися негативно на ефективності ОРД як суспільно корисній формі державної правоохоронної діяльності, спрямованій на забезпечення захисту особи, суспільства й держави від кримінальних посягань. Діяльність оперативних підрозділів щодо виявлення та документування кримінальних правопорушень поза межами кримінального процесу втратила наступальність, в оперативній практиці не цілком дотримуються принципів відповідності оперативно-розшукового реагування ступеня суспільної небезпечності злочину; усебічності, повноти й об'єктивності дослідження обставин кримінальної події; взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування та населенням. Утрата процесуальної перспективи результатів оперативно-розшукових заходів, які здійснюють поза межами кримінальних проваджень, об'єктивно спричиняє зниження стійкості оперативних працівників до негативного впливу з боку кримінального середовища.

Оперативно-розшукова діяльність на сучасному етапі соціального розвитку потребує допомоги з боку держави, спрямованої на сприяння підвищенню її ефективності. Як перший крок, слід визначити межі оперативно-розшукової компетенції міліції, виходячи із чинного законодавства з метою її подальшого вдосконалення відповідно до криміногенної обстановки в країні.

Розгляд цього питання доцільно почати з аналізу законодавчо визначених завдань оперативно-розшукової діяльності. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», *завдання ОРД* полягає, зокрема, у пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

Закон України прямо вказує на цілі такої діяльності, серед яких «припинення правопорушень», «інтереси кримінального судочинства» та «безпека громадян, суспільства і держави». Отже, зміст завдання оперативно-розшукової діяльності, яку її здійснюють оперативні підрозділи міліції, можна тлумачити, ураховуючи напрацьовані практикою соціально корисні форми ОРД, таким чином:

1) виявлення, попередження та розкриття злочинів, а також виявлення й встановлення осіб, які їх готують, учиняють або ж учинили;

2) розшук безвісті зниклих осіб, розшук осіб, які переховуються від органів розслідування й суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, встановлення осіб, які не можуть повідомити про себе.

Розглядаючи ці завдання ОРД, неважко дійти висновку, що в межах кримінального провадження оперативні підрозділи здійснюють лише розкриття злочинів (тобто встановлюють осіб, що їх учинили), а також розшук осіб, які переховуються від органів розслідування й суду. На питання, чи належать дії оперативних підрозділів із розкриття злочинів до оперативно-розшукової чи до суто кримінально-процесуальної діяльності,

однозначно відповісти неможливо, з огляду на чинне законодавство. Якщо особи, які вчинили злочин, були встановлені оперативним підрозділом під час негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого або прокурора, їх діяльність слід уважати процесуальною. Якщо ж злочин було розкрито до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то такі самі дії оперативного підрозділу набувають правового статусу оперативно-розшукових і мають відповідати вимогам Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Що стосується інших завдань ОРД, то більшість із них не передбачені кримінально-процесуальним законодавством. До таких завдань належать: виявлення злочинців та осіб, що їх готують, учиняють або ж учинили, попередження злочинів, а також розшук безвісті зниклих осіб та встановлення осіб, які не можуть повідомити про себе. Виконання цих завдань пов'язано з діяльністю оперативних підрозділів: 1) до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) взагалі поза кримінальними подіями.

Діяльність щодо *виявлення злочинів* та осіб, які їх готують і вчиняють, полягає в здобутті інформації про латентні або замасковані кримінальні дії. Виявлення злочину оперативним підрозділом є підставою для внесення відомостей до ЄРДР.

Важливість цього завдання оперативно-розшукової діяльності в умовах сучасної України важко переоцінити. Адже до латентних і замаскованих належать корупційні, економічні злочини, злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї, наркотичних та психотропних засобів, низка злочинів, які вчиняють організовані злочинні угруповання та незаконні озброєні формування. Не буде перебільшенням стверджувати, що майже повна відсутність ефективної боротьби з корупцією у сучасній Україні значною мірою зумовлена різким зниженням оперативно-розшукової наступальності через політичну обструкцію оперативної роботи правоохоронних органів.

З прийняттям нового КПК України Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» було доповнено абзацом такого змісту: «Прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання та розгляд відповідних

УДК 343.982.35:623.444.1

Голоколосова Алла Сергіївна –
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЮРИКЕНІВ ЯК РІЗНОВИДУ МЕТАЛЬНОЇ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Визначено особливості криміналістичного дослідження сюрикенів та аналізу головних характеристик, необхідних для включення їх до категорії метальної холодної зброї.

Ключові слова: сюрикен; метальна холодна зброя; криміналістичне дослідження; металева пластина; вістря; метання.

Определено особенности криминалистического исследования сюрикенов и анализа основных характеристик, необходимых для отнесения их к категории метательного холодного оружия.

Ключевые слова: сюрикен; метательное холодное оружие; криминалистическое исследование; металлическая пластина; острие; метание.

Останніми роками під час учинення злочинів, пов'язаних із насильницькими діями або загрозою їх застосування, дедалі частіше використовується метальна холодна зброя. Це пов'язано з популяризацією видів східних єдиноборств, діяльністю спеціальних підрозділів, що використовують різні зразки метальної зброї, а також загальним доступом до спеціальної літератури. Інформація про конструкції та прийоми застосування деяких видів метальної зброї стала доступною для широкого кола осіб, що спричинило появу в криміналістичній практиці метальної зброї, виготовленої як промисловим способом, так і власноручно. Унаслідок цього виникає необхідність її криміналістичного дослідження для правильної кваліфікації злочинних діянь, скоєних із її використанням.

На сучасному етапі криміналістичне дослідження цього виду зброї (або предметів, схожих за конструкцією на неї) істотно ускладнено тим, що в криміналістиці й теорії криміналістичної експертизи не відпрацьовано низку питань, що зумовлюють об'єктивність криміналістичної оцінки таких об'єктів. Експертні служби володіють недостатньою інформаційною базою щодо металльної холодної зброї, за винятком деяких даних із дослідження арбалетів, що ускладнює вирішення питання встановлення групової приналежності предмета – речового доказу для включення його до категорії металльної холодної зброї.

Визначити приналежність досліджуваного предмета до металльної холодної зброї – означає встановити, чи має цей предмет комплекс ознак, що дають змогу вважати його певним різновидом металльної зброї, унаслідок чого (за наявності або відсутності такого комплексу) вирішити головне питання – чи відповідає він загальним ознакам металльної зброї. Зокрема відповісти на питання: чи є наданий на дослідження предмет металною холодною зброєю [1]?

Метою статті є вивчення історії виникнення сюрिकену, визначення особливостей його криміналістичного дослідження, аналіз головних характеристик, необхідних для включення його до категорії металльної холодної зброї.

Питанням криміналістичного дослідження металльної холодної зброї присвятили праці такі вчені: А. С. Гобєєв, А. І. Желєзняков, Є. Н. Тихомиров, Є. Н. Тихонов, А. І. Устінов, В. В. Філіппов та ін.

Слово «сюрикени», складене з ієрогліфів «сю», «ри» і «кен» (буквально означає «лезо, приховане в руці»).

Метання предметів, безсумнівно, є звичайною практикою для людей упродовж тисячоліть, відколи стародавня людина дізналась, що може захищати себе й отримувати їжу, кидаючи каміння в живих істот. Таким чином, набула розвитку ідея про техніку кидка. Японський трактат, Кодзікі (близько 600 р. н.е.) містить згадку про те, як принц Ямато-Такеру намагався вбити білого оленя, кидаючи циліндричний овоч йому в око. Ніхон Соки (також близько 600 р. н.е.) згадує пристрій, що метав каміння, під назвою «ісіхаджікі», але, можливо, це була праща.

Інший стародавній трактат («Мануесі»), описує метання стріл. Осака гунки (військові записи Осаки) містять уривок, у якому зазначено: «Тадамаса захистився від супротивника тим, що вихопив свій вакидзаси та метнув його, ніби це був сюрикен». Також зазначено, що пізніше Тадамаса створив перший стиль сюрикену – дзютсу-анто-гато.

Найбільш поширена в Японії метальна зброя – це сюрикени. Сьогодні цей вид зброї нерозривно пов'язаний з образом ніндзя («війна ночі»), однак не можна вважати, що тільки ніндзя користувалися цією зброєю. Сюрикени були складовою обов'язкової екіпіровки будь-якого воїна-самурая.

Існують три головні типи сюрикенів:

бо-сюрикени, або бодзе-сюрикени (циліндричні стержні довгі та тонкі, різної форми й товщини);

хіра-сюрикени, або сякени (плоскі металеві диски багатопроменевої, зіркоподібної форми);

сенбан-сюрикени (тонкі металеві пластини квадратної або прямокутної форми).

Загалом хіра-сюрикени та сенбан-сюрикени – це пластини, які часто позначають загальною назвою «сякни» (неяпонська іншомовна назва цієї метальної зброї). Водночас японці називали їх «курума-кен» («лезо меча»). Кількість варіацій, що стосуються форм і розмірів сюрикенів, сягає 50 видів.

Таке їх різноманіття зумовлено різними технічними формами навчання, які використовували численні школи бойових мистецтв. Проте зазвичай спочатку головною причиною були індивідуальна перевага та навички воїна. Сюрикени легко можна було сховати під одягом, у чому й полягала їх головна зручність. Самурай міг мати при собі близько восьми-десяти сякен і стільки ж – сюрикенів. Перші носили ніби стопку монет, загорнуту в бавовняну тканину, їх розкладали або ховали в кишенях одягу, спеціально призначених для цієї мети. Другі могли ховати в рукавах або у волоссі як «шпильки» [2].

Сюрикен – метальна зброя, що має вигляд металевої пластини з лезом і/або вістря на зовнішньому краї чи короткий стрижень із вістрям на кінцях, складається з бази та різної кількості пелюстків різноманітної форми. Сюрикени належать до простої

метальної холодної зброї, що призначена для ураження цілі за рахунок отримання направлення руху внаслідок безпосереднього докладання до неї м'язового зусилля людини.

За конструкцією вражаючої частини вони належать до колючої та колючо-ріжучої клинкової метальної зброї, що має вражаючі елементи – бойові виступи з бойовими кінцями (вістрями) і в окремих різновидах – ріжучі кромки.

З літературних джерел відомо, що форма, розміри сюрикенів можуть бути різними. Однак зазвичай розміри сюрикенів є такими: діаметр – від 70 до 100 мм, товщина – не менше 3 мм. Вага сюрикенів може бути від 100 до 300 грамів. Кількість бойових виступів може бути також різним – від 3 до 10.

Виготовлення сюрикенів, з огляду на простоту конструкції, не вимагає спеціальних навичок. Їх зручність полягає в можливості прихованого носіння та раптового застосування.

Метання сюрикенів ґрунтується на «ефекті крила», а їх обертання під час польоту й наявність множинних ріжучих граней спричиняє завдання складних ушкоджень. Якщо метнути сюрикен «з підкруткою», тобто змусивши його обертатися в польоті, то політ стає більш стійким. Такий обертальний момент стабілізує політ, чим дає змогу використовувати «ефект крила», тобто метати якомога далі. Чим сильніше обертається сюрикен, тим довше він зберігає свою стабільність у польоті.

Зазначений вид метальної зброї найчастіше використовують зв'язкою по п'ять-десять штук у кожній, що підвищує ефективність їх застосування. Розташовані в зв'язці пачкою, на зразок колоди карт, сюрикени виймають один за одним, щільно покриваючи певний простір [3].

Сюрикени (зірочки) умовно можна розподілити за певними особливостями, а саме:

1) за будовою: цільні (суцільнолиті) та складні (складаються з декількох збірних елементів, що приводять у бойове положення за допомогою кнопкового пружинного механізму). Також виділяють сюрикени з отворами в основі та без них;

2) за конструкцією: з класично вираженою базою і зубцями і з невираженою базою і зубцями, де база є прямим продовженням зубців і, навпаки, без вираженої між ними межі;

3) за розміром: малі – до 6 см у діаметрі, середні – від 6 см до 8 см у діаметрі та великі – понад 8 см у діаметрі;

4) за кількістю зубців: тризубчасті, чотиризубчасті, п'ятизубчасті, шестизубчасті, восьмизубчасті;

5) за формою зубців: трикутні, багатокутні, фігурні, серповидні;

6) за видом зубців: голчасті, клиновидні, ромбовидні, стрілоподібні;

7) за формою бази зубців: прямі, вигнуті вліво (управо);

8) за наявністю заточки: з односторонньою і двосторонньою заточкою;

9) за наявністю лез: однолезові й дволезові зубці.

Методика дослідження сюрикенів аналогічна загальній методиці дослідження холодної зброї, проте має низку специфічних особливостей, зумовлених конструкцією, способом управління та дій. Зокрема, для визнання сюрикенів холодною зброєю необхідна наявність у них таких ознак:

1) вага малих сюрикенів – не менше 60 г. Зі збільшенням діаметра сюрикена на 1 см його вага повинна збільшуватися на 10 г відповідно;

2) плоскі з рівною поверхнею, а елементи симетричні та передбачають прямолінійно-поступальний, обертальний рух у польоті під час кидка із закруткою, тобто забезпечують дальність і стабільність польоту, а також прицільність метання при використанні за призначенням;

3) виготовлені з міцного (твердого та жорсткого) металу, що не деформується і не руйнується під час випробувань на міцність із силою, пропорційною силі дорослого чоловіка. З цієї метою сюрикени випробовують на злам і вигин двома способами. У разі першого – ліву половину сюрикена затискають у кисті лівої руки, а праву – у кисті правої. На кожную з частин одночасно лівою та правою рукою прикладається зусилля, протилежне одне одному. Водночас якщо права рука

докладає зусилля знизу вгору, то ліва рука – зверху донизу. Під час другого способу сюрикен фіксують у руках аналогічним чином, але права рука докладає зусилля справа наліво, а ліва рука одночасно зліва направо. При цьому сюрикен не повинен деформуватися та руйнуватися, стикаючись із відносно жорсткою перепорою (замінником біоматеріалу, сухою сосною дошкою тощо) під час кидання з максимальним зусиллям дорослого чоловіка на відстані трьох-чотирьох метрів. Якщо під час вищезазначених випробувань не зафіксовано деформацій і руйнувань сюрикена як загалом, так і окремих його зубців, його визнають досить міцним та надійним для використання за призначенням.

4. Зубці сюрикенів повинні мати не менше ніж одне лезо з не менше ніж односторонньою заточкою, кінці повинні бути гострими та забезпечувати під час кидання із закруткою з відстані трьох-чотирьох метрів проникнення в перешкоду (мішень, дошку) на глибину не менше п'яти міліметрів.

5. Складені сюрикени повинні мати справний механізм, надійно фіксуючий його елементи в бойовому (розгорнутому) положенні.

6. Наявність або відсутність навичок техніки метання сюрикенів в осіб, у яких їх вилучають, не є криміналістичним критерієм оцінки й не може слугувати підґрунтям для висновків про приналежність або неналежність їх до холодної зброї [3].

Під час порівняльного дослідження експерт-криміналіст порівнює сюрикен за комплексом ознак, які виділяє під час роздільного дослідження, з відповідними ознаками цієї групи зброї. Порівняльне дослідження передбачає аналіз від загального до конкретного. Зразками для порівняння можуть слугувати фірмові зразки, довідкові дані, графічні зображення, наявні в спеціальній літературі.

Не менш важливими властивостями, за якими ми включаємо сюрикени до категорії металльної холодної зброї, є встановлення можливості метання сюрикенів у ціль рукою та володіння вражаючими властивостями. Останні визначають можливість нанесення досліджуваним сюрикеном ушкоджень

під час попадання в ціль (важливе значення мають величина бойових виступів, гострота заточення бойових кінців, заточка ріжучих кромek, жорсткість, міцність і стійкість до деформації остову сюрикена та його бойових виступів). З'ясування цих параметрів дає змогу переконатись у надійності досліджуваного предмета як зброї або в непридатності його для такого використання. З цією метою здійснюють експертний експеримент, під час якого перевіряють можливість нанесення досліджуваним сюрикеном пошкоджень і стійкості його в польоті під час кидка. Досліджуваний об'єкт необхідно кілька разів метнути з відстані не менше п'яти метрів у напрямку цілі, якою слугуватиме щит із сухих соснових дощок, товщиною не менше десяти міліметрів. На щиті закріплюють матеріал, що складається зверху з шару листової гуми завтовшки один-півтора міліметри, а знизу – з шару каучуку товщиною 70 мм (даний матеріал має щільність, приблизно рівну щільності м'яких тканин людського організму).

Здійснені експерименти з деякими різновидами сюрикенів показали, що для їх метання не потрібно якихось особливих навичок. Водночас у низці джерел є відомості з оволодіння спеціальними прийомами виконання кидків. Далі вивчають ушкодження, їх характер і розміри, які оцінюють із позицій можливості враження живої цілі (людини, тварини) сюрикеном.

За результатами оцінки всього комплексу виявлених ознак досліджуваний об'єкт (сюрикен) може бути включено або ні до категорії металльної зброї [4].

Метальна холодна зброя є досить небезпечним видом зброї, адже завдяки своїм властивостям дає змогу наносити ушкодження на значній відстані. Таким чином, розглянувши питання криміналістичного дослідження металльної холодної зброї, зокрема сюрикенів, можна зробити висновок, що нині розкриття та розслідування злочинів значною мірою залежить від широкого та тактично грамотного використання спеціальних знань експертом під час дослідження холодної зброї. При цьому важливо ефективно використовувати науково-технічні засоби, правильно організовувати та здійснювати взаємодію різних фахівців, чия діяльність спрямована на боротьбу зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЕЖЕРЕЛ

1. Железняков А. И. Метательное оружие как новый объект криминалистического экспертного исследования / А. И. Железняков, А. С. Гобеев. – Саратов, 1994. – 430 с.
2. Попенко В. Н. Холодное оружие Востока и Запада / В. Н. Попенко. – Самара, 1992. – 380 с.
3. Тихонов Е. Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : [учеб. пособие] / Е. Н. Тихонов. – Барнаул, 1987. – 520 с.
4. Устинов А. И. Криминалистическое исследование некоторых видов холодного оружия народов Востока / А. И. Устинов, В. В. Филиппов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. – 512 с.

УДК 343.982.35:623.444.1

Голоколосова Алла Сергіївна –
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЮРИКЕНІВ ЯК РІЗНОВИДУ МЕТАЛЬНОЇ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Визначено особливості криміналістичного дослідження сюрикенів та аналізу головних характеристик, необхідних для включення їх до категорії метальної холодної зброї.

Ключові слова: сюрикен; метальна холодна зброя; криміналістичне дослідження; металева пластина; вістря; метання.

Определено особенности криминалистического исследования сюрикенов и анализа основных характеристик, необходимых для отнесения их к категории метательного холодного оружия.

Ключевые слова: сюрикен; метательное холодное оружие; криминалистическое исследование; металлическая пластина; острие; метание.

Останніми роками під час учинення злочинів, пов'язаних із насильницькими діями або загрозою їх застосування, дедалі частіше використовується метальна холодна зброя. Це пов'язано з популяризацією видів східних єдиноборств, діяльністю спеціальних підрозділів, що використовують різні зразки метальної зброї, а також загальним доступом до спеціальної літератури. Інформація про конструкції та прийоми застосування деяких видів метальної зброї стала доступною для широкого кола осіб, що спричинило появу в криміналістичній практиці метальної зброї, виготовленої як промисловим способом, так і власноручно. Унаслідок цього виникає необхідність її криміналістичного дослідження для правильної кваліфікації злочинних діянь, скоєних із її використанням.

На сучасному етапі криміналістичне дослідження цього виду зброї (або предметів, схожих за конструкцією на неї) істотно ускладнено тим, що в криміналістиці й теорії криміналістичної експертизи не відпрацьовано низку питань, що зумовлюють об'єктивність криміналістичної оцінки таких об'єктів. Експертні служби володіють недостатньою інформаційною базою щодо металльної холодної зброї, за винятком деяких даних із дослідження арбалетів, що ускладнює вирішення питання встановлення групової приналежності предмета – речового доказу для включення його до категорії металльної холодної зброї.

Визначити приналежність досліджуваного предмета до металльної холодної зброї – означає встановити, чи має цей предмет комплекс ознак, що дають змогу вважати його певним різновидом металльної зброї, унаслідок чого (за наявності або відсутності такого комплексу) вирішити головне питання – чи відповідає він загальним ознакам металльної зброї. Зокрема відповісти на питання: чи є наданий на дослідження предмет металною холодною зброєю [1]?

Метою статті є вивчення історії виникнення сюрικену, визначення особливостей його криміналістичного дослідження, аналіз головних характеристик, необхідних для включення його до категорії металльної холодної зброї.

Питанням криміналістичного дослідження металльної холодної зброї присвятили праці такі вчені: А. С. Гобєєв, А. І. Желєзняков, Є. Н. Тихомиров, Є. Н. Тихонов, А. І. Устінов, В. В. Філіппов та ін.

Слово «сюрикени», складене з ієрогліфів «сю», «ри» і «кен» (буквально означає «лезо, приховане в руці»).

Метання предметів, безсумнівно, є звичайною практикою для людей упродовж тисячоліть, відколи стародавня людина дізналась, що може захищати себе й отримувати їжу, кидаючи каміння в живих істот. Таким чином, набула розвитку ідея про техніку кидка. Японський трактат, Кодзікі (близько 600 р. н.е.) містить згадку про те, як принц Ямато-Такеру намагався вбити білого оленя, кидаючи циліндричний овоч йому в око. Ніхон Соки (також близько 600 р. н.е.) згадує пристрій, що метас каміння, під назвою «ісіхаджікі», але, можливо, це була праща.

Інший стародавній трактат («Мануесі»), описує метання стріл. Осака гунки (військові записи Осаки) містять уривок, у якому зазначено: «Тадамаса захистився від супротивника тим, що вихопив свій вакидзаси та метнув його, ніби це був сюрикен». Також зазначено, що пізніше Тадамаса створив перший стиль сюрикену – дзютсу-анто-гато.

Найбільш поширена в Японії метальна зброя – це сюрикени. Сьогодні цей вид зброї нерозривно пов'язаний з образом ніндзя («війна ночі»), однак не можна вважати, що тільки ніндзя користувалися цією зброєю. Сюрикени були складовою обов'язкової екіпіровки будь-якого воїна-самурая.

Існують три головні типи сюрикенів:

бо-сюрикени, або бодзе-сюрикени (циліндричні стержні довгі та тонкі, різної форми й товщини);

хіра-сюрикени, або сякени (плоскі металеві диски багатопроменевої, зіркоподібної форми);

сенбан-сюрикени (тонкі металеві пластини квадратної або прямокутної форми).

Загалом хіра-сюрикени та сенбан-сюрикени – це пластини, які часто позначають загальною назвою «сякни» (неяпонська іншомовна назва цієї метальної зброї). Водночас японці називали їх «курума-кен» («лезо меча»). Кількість варіацій, що стосуються форм і розмірів сюрикенів, сягає 50 видів.

Таке їх різноманіття зумовлено різними технічними формами навчання, які використовували численні школи бойових мистецтв. Проте зазвичай спочатку головною причиною були індивідуальна перевага та навички воїна. Сюрикени легко можна було сховати під одягом, у чому й полягала їх головна зручність. Самурай міг мати при собі близько восьми-десяти сякен і стільки ж – сюрикенів. Перші носили ніби стопку монет, загорнуту в бавовняну тканину, їх розкладали або ховали в кишенях одягу, спеціально призначених для цієї мети. Другі могли ховати в рукавах або у волоссі як «шпильки» [2].

Сюрикен – метальна зброя, що має вигляд металевої пластини з лезом і/або вістря на зовнішньому краї чи короткий стрижень із вістрям на кінцях, складається з бази та різної кількості пелюстків різноманітної форми. Сюрикени належать до простої

метальної холодної зброї, що призначена для ураження цілі за рахунок отримання направлення руху внаслідок безпосереднього докладання до неї м'язового зусилля людини.

За конструкцією вражаючої частини вони належать до колючої та колючо-ріжучої клинкової метальної зброї, що має вражаючі елементи – бойові виступи з бойовими кінцями (вістрями) і в окремих різновидах – ріжучі кромки.

З літературних джерел відомо, що форма, розміри сюрикенів можуть бути різними. Однак зазвичай розміри сюрикенів є такими: діаметр – від 70 до 100 мм, товщина – не менше 3 мм. Вага сюрикенів може бути від 100 до 300 грамів. Кількість бойових виступів може бути також різним – від 3 до 10.

Виготовлення сюрикенів, з огляду на простоту конструкції, не вимагає спеціальних навичок. Їх зручність полягає в можливості прихованого носіння та раптового застосування.

Метання сюрикенів ґрунтується на «ефекті крила», а їх обертання під час польоту й наявність множинних ріжучих граней спричиняє завдання складних ушкоджень. Якщо метнути сюрикен «з підкруткою», тобто змусивши його обертатися в польоті, то політ стає більш стійким. Такий обертальний момент стабілізує політ, чим дає змогу використовувати «ефект крила», тобто метати якомога далі. Чим сильніше обертається сюрикен, тим довше він зберігає свою стабільність у польоті.

Зазначений вид метальної зброї найчастіше використовують зв'язкою по п'ять-десять штук у кожній, що підвищує ефективність їх застосування. Розташовані в зв'язці пачкою, на зразок колоди карт, сюрикени виймають один за одним, щільно покриваючи певний простір [3].

Сюрикени (зірочки) умовно можна розподілити за певними особливостями, а саме:

1) за будовою: цільні (суцільнолиті) та складні (складаються з декількох збірних елементів, що приводять у бойове положення за допомогою кнопкового пружинного механізму). Також виділяють сюрикени з отворами в основі та без них;

2) за конструкцією: з класично вираженою базою і зубцями і з невираженою базою і зубцями, де база є прямим продовженням зубців і, навпаки, без вираженої між ними межі;

3) за розміром: малі – до 6 см у діаметрі, середні – від 6 см до 8 см у діаметрі та великі – понад 8 см у діаметрі;

4) за кількістю зубців: тризубчасті, чотиризубчасті, п'ятизубчасті, шестизубчасті, восьмизубчасті;

5) за формою зубців: трикутні, багатокутні, фігурні, серповидні;

6) за видом зубців: голчасті, клиновидні, ромбовидні, стрілоподібні;

7) за формою бази зубців: прямі, вигнуті вліво (управо);

8) за наявністю заточки: з односторонньою і двосторонньою заточкою;

9) за наявністю лез: однолезові й дволезові зубці.

Методика дослідження сюрикенів аналогічна загальній методиці дослідження холодної зброї, проте має низку специфічних особливостей, зумовлених конструкцією, способом управління та дій. Зокрема, для визнання сюрикенів холодною зброєю необхідна наявність у них таких ознак:

1) вага малих сюрикенів – не менше 60 г. Зі збільшенням діаметра сюрикена на 1 см його вага повинна збільшуватися на 10 г відповідно;

2) плоскі з рівною поверхнею, а елементи симетричні та передбачають прямолінійно-поступальний, обертальний рух у польоті під час кидка із закруткою, тобто забезпечують дальність і стабільність польоту, а також прицільність метання при використанні за призначенням;

3) виготовлені з міцного (твердого та жорсткого) металу, що не деформується і не руйнується під час випробувань на міцність із силою, пропорційною силі дорослого чоловіка. З цієї метою сюрикени випробовують на злам і вигин двома способами. У разі першого – ліву половину сюрикена затискають у кисті лівої руки, а праву – у кисті правої. На кожную з частин одночасно лівою та правою рукою прикладається зусилля, протилежне одне одному. Водночас якщо права рука

докладає зусилля знизу вгору, то ліва рука – зверху донизу. Під час другого способу сюрикен фіксують у руках аналогічним чином, але права рука докладає зусилля справа наліво, а ліва рука одночасно зліва направо. При цьому сюрикен не повинен деформуватися та руйнуватися, стикаючись із відносно жорсткою перепорою (замінником біоматеріалу, сухою сосною дошкою тощо) під час кидання з максимальним зусиллям дорослого чоловіка на відстані трьох-чотирьох метрів. Якщо під час вищезазначених випробувань не зафіксовано деформацій і руйнувань сюрикена як загалом, так і окремих його зубців, його визнають досить міцним та надійним для використання за призначенням.

4. Зубці сюрикенів повинні мати не менше ніж одне лезо з не менше ніж односторонньою заточкою, кінці повинні бути гострими та забезпечувати під час кидання із закруткою з відстані трьох-чотирьох метрів проникнення в перешкоду (мішень, дошку) на глибину не менше п'яти міліметрів.

5. Складені сюрикени повинні мати справний механізм, надійно фіксуючий його елементи в бойовому (розгорнутому) положенні.

6. Наявність або відсутність навичок техніки метання сюрикенів в осіб, у яких їх вилучають, не є криміналістичним критерієм оцінки й не може слугувати підґрунтям для висновків про приналежність або неналежність їх до холодної зброї [3].

Під час порівняльного дослідження експерт-криміналіст порівнює сюрикен за комплексом ознак, які виділяє під час роздільного дослідження, з відповідними ознаками цієї групи зброї. Порівняльне дослідження передбачає аналіз від загального до конкретного. Зразками для порівняння можуть слугувати фірмові зразки, довідкові дані, графічні зображення, наявні в спеціальній літературі.

Не менш важливими властивостями, за якими ми включаємо сюрикени до категорії металльної холодної зброї, є встановлення можливості метання сюрикенів у ціль рукою та володіння вражаючими властивостями. Останні визначають можливість нанесення досліджуваним сюрикеном ушкоджень

під час попадання в ціль (важливе значення мають величина бойових виступів, гострота заточення бойових кінців, заточка ріжучих кромek, жорсткість, міцність і стійкість до деформації остову сюрикена та його бойових виступів). З'ясування цих параметрів дає змогу переконатись у надійності досліджуваного предмета як зброї або в непридатності його для такого використання. З цією метою здійснюють експертний експеримент, під час якого перевіряють можливість нанесення досліджуваним сюрикеном пошкоджень і стійкості його в польоті під час кидка. Досліджуваний об'єкт необхідно кілька разів метнути з відстані не менше п'яти метрів у напрямку цілі, якою слугуватиме щит із сухих соснових дощок, товщиною не менше десяти міліметрів. На щиті закріплюють матеріал, що складається зверху з шару листової гуми завтовшки один-півтора міліметри, а знизу – з шару каучуку товщиною 70 мм (даний матеріал має щільність, приблизно рівну щільності м'яких тканин людського організму).

Здійснені експерименти з деякими різновидами сюрикенів показали, що для їх метання не потрібно якихось особливих навичок. Водночас у низці джерел є відомості з оволодіння спеціальними прийомами виконання кидків. Далі вивчають ушкодження, їх характер і розміри, які оцінюють із позицій можливості враження живої цілі (людини, тварини) сюрикеном.

За результатами оцінки всього комплексу виявлених ознак досліджуваного об'єкта (сюрикен) може бути включено або ні до категорії металльної зброї [4].

Метальна холодна зброя є досить небезпечним видом зброї, адже завдяки своїм властивостям дає змогу наносити ушкодження на значній відстані. Таким чином, розглянувши питання криміналістичного дослідження металльної холодної зброї, зокрема сюрикенів, можна зробити висновок, що нині розкриття та розслідування злочинів значною мірою залежить від широкого та тактично грамотного використання спеціальних знань експертом під час дослідження холодної зброї. При цьому важливо ефективно використовувати науково-технічні засоби, правильно організовувати та здійснювати взаємодію різних фахівців, чия діяльність спрямована на боротьбу зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЕЖЕРЕЛ

1. Железняков А. И. Метательное оружие как новый объект криминалистического экспертного исследования / А. И. Железняков, А. С. Гобеев. – Саратов, 1994. – 430 с.
2. Попенко В. Н. Холодное оружие Востока и Запада / В. Н. Попенко. – Самара, 1992. – 380 с.
3. Тихонов Е. Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : [учеб. пособие] / Е. Н. Тихонов. – Барнаул, 1987. – 520 с.
4. Устинов А. И. Криминалистическое исследование некоторых видов холодного оружия народов Востока / А. И. Устинов, В. В. Филиппов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. – 512 с.

УДК 347.132

Кравченко Наталія Станіславівна –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх
справ

УЧАСТЬ ЦИВІЛЬНОГО ВІДПОВІДАЧА В ДОКАЗУВАННІ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ

Розглянуто процесуальний статус цивільного відповідача та його роль у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р.

Ключові слова: кримінальне провадження; шкода; матеріальна та моральна відповідальність; цивільний відповідач; процесуальний статус цивільного відповідача; суб'єкти кримінального процесуального доказування.

Рассмотрен процессуальный статус гражданского ответчика и его роль в доказывании гражданского иска в уголовном производстве в соответствии с Уголовным процессуальным кодексом Украины 2012 г.

Ключевые слова: уголовное производство; вред; материальная и моральная ответственность; гражданский ответчик; процессуальный статус гражданского ответчика; субъекты уголовного процессуального доказывания.

В Україні на сучасному етапі її розвитку відбувається вдосконалення правової бази, якою закріплено правове становище громадян та організацій, а також встановлено гарантії реалізації й захисту їх прав і свобод, визначених Конституцією та іншими законами України. Конституційні норми, у яких закріплено ці права й інтереси, слугують підґрунтям для деталізації останніх у галузевому законодавстві, регулювання всіх аспектів їх дії, визначення юридичних гарантій реалізації, процесуального порядку захисту прав, інтересів і свобод.

Щодня ми стаємо учасниками різноманітних суспільних відносин, навіть не звертаючи уваги на права й обов'язки, яких набуваємо, оскільки такі міжлюдські стосунки для нас є звичними.

Участь осіб у кримінальному процесуальному провадженні вимагає чіткого знання прав та обов'язків кожного суб'єкта (учасника) цих відносин. Адже саме під час кримінального процесу вирішується питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності – суттєвого обмеження її прав і свобод. Крім того, це має важливе значення в підготовці фахівців-юристів, оскільки вони повинні чітко знати, кого слід залучати до участі в кримінальному процесі та які права й обов'язки водночас матимуть цивільний позивач та цивільний відповідач як суб'єкти кримінального процесу. Усе це спрямовано на досягнення законності та правопорядку в нашій державі, захисту головної її цінності – прав і законних інтересів людини. Проблематику щодо питання розглядали у своїх працях такі вчені: М. І. Гошовський, Є. Г. Коваленко, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко.

У ст. 129 Конституції України зазначено, що головними засадами судочинства є «рівність усіх учасників процесу перед законом і судом» та «змагальність сторін». Тривалий час у кримінальному процесуальному законодавстві термін «сторони процесу» не було визначено. З огляду на це, у юридичній літературі існувала певна неоднозначність у вживанні понять, що визначали коло осіб, задіяних у кримінальному процесі.

Необхідність забезпечення реальної дії наведених конституційних принципів спонукала законодавця до суттєвого реформування відповідного розділу кримінального процесуального законодавства, зокрема виділення в окрему підсистему учасників кримінального процесу [1, с. 112].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, прийнятого 13 квітня 2012 р., виникла потреба суттєво змінити статус систему суб'єктів кримінального судочинства, якими прийнято було вважати державні органи та посадових осіб, які здійснюють провадження в кримінальній справі, а також юридичних, посадових чи фізичних осіб, залучених до сфери кримінального судочинства.

Згідно з чинним КПК України, у кримінальному процесі суб'єкти кримінальних процесуальних відносин, об'єднані спільними правовими позиціями, завданнями в кримінальному провадженні, є стороною, що протистойть іншій стороні.

Серед суб'єктів кримінального процесуального доказування є такі, чия роль у доказовій діяльності досліджена неповністю та недостатньо всебічно. Один із таких суб'єктів – цивільний відповідач.

Шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок учинення кримінального правопорушення, мають відшкодовувати відповідні особи – потенційні носії матеріальної та моральної відповідальності в кримінальному процесі, тобто підозрювані й обвинувачені. Проте здебільшого цю відповідальність покладають не на підозрюваного, обвинуваченого, а на інших осіб – цивільних відповідачів.

Згідно із загальним правилом, цивільний позов у кримінальній справі пред'являють особі, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення. Однак, ураховуючи багатоаспектність та особливості інституту зобов'язань, що є наслідком шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, у кримінальному праві й процесі визначено такого учасника кримінального провадження, як цивільний відповідач, статус якого відокремлено від обвинуваченого [2, с. 188].

Відповідно до ч. 1 ст. 62 КПК України 2012 р., цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в межах закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та який пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Законом [3, с. 203].

На нашу думку, осіб, на яких покладають матеріальну та/або моральну відповідальність у кримінальному провадженні, умовно можна поділити на дві групи:

а) особи, які безпосередньо завдали шкоду;

б) особи, які згідно із законодавством України, несуть матеріальну та/або моральну відповідальність за протиправні дії інших осіб.

У випадках, прямо зазначених у законі, як цивільні відповідачі можуть бути притягнуті батьки, опікуни, піклувальники й інші особи, а також підприємства, установи й організації (навчальні, виховні та лікувальні заклади; власники джерел підвищеної небезпеки; підприємства й організації, що зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків тощо), які в межах закону несуть матеріальну та моральну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому гл. 9 КПК України. Такі особи мають бути залучені до участі в кримінальному процесі за ініціативи як цивільного позивача, так і органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Рішення про притягнення як цивільного відповідача приймають щодо кожної особи, яка, відповідно до Цивільного кодексу України, несе матеріальну та/або моральну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, коли наявні докази, що підтверджують цю обставину.

У ч. 1 ст. 51 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. було зазначено, що про притягнення особи як цивільного відповідача особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Саме з моменту винесення постанови (ухвали) особа, зазначена в ній, набувала статусу цивільного відповідача, а отже, можливості скористатись усіма правами [4]. У ч. 2 ст. 62 чинного КПК України йдеться про те, що права й обов'язки цивільного відповідача виникають із часу подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. У ч. 3 цієї статті визначено, що цивільного відповідача інформують про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову. Він отримує їх копії у випадках і порядку, визначених у цьому Кодексі, для інформування та надсилання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому [5].

Унаслідок аналізу ст. 62 КПК України постає слушне запитання: з якого моменту особа набуває статусу цивільного відповідача – чи з часу подачі цивільним позивачем позовної заяви, чи після того, як його належним чином поінформують суб'єкти, що здійснюють досудове розслідування, або суд?

На нашу думку, фізична або юридична особа має набувати права та обов'язки цивільного відповідача тільки після того, як слідчий чи прокурор з'ясує під час кримінального провадження, що саме вона повинна відповідати за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням іншою особою. Це є можливим лише після появи в кримінальному провадженні такого учасника процесу, як підозрюваний, і встановлення тієї обставини, що за завдану ним шкоду повинен нести відповідальність не власне він, а інші особи. Крім того, статус цивільного відповідача в тому чи іншому кримінальному провадженні має бути належним чином визначено – мотивованим процесуальним рішенням слідчого, прокурора або суду.

Загалом цивільний відповідач і підозрюваний, обвинувачений – це різні процесуальні фігури. Підозрюваний, обвинувачений несуть цивільну відповідальність з огляду на вчинення кримінального правопорушення. Цивільний відповідач – це не представник і не захисник підозрюваного, обвинуваченого, а самостійний учасник кримінального провадження, якого залучають до участі в ньому тільки в разі наявності законних підстав.

Головною ознакою, що характеризує цивільного відповідача, є те, що він є суб'єктом цивільно-правової відповідальності в межах кримінального провадження. Ця ознака передбачає:

- відшкодування збитків потерпілому (потерпілим);
- передачу індивідуально визначеної речі;
- компенсування моральної шкоди потерпілому (потерпілим);
- відновлення становища, що існувало до порушення права потерпілого (потерпілих);
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення.

У ч. 3 ст. 62 КПК України зазначено, що цивільний відповідач має права й обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, що стосується

цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати його [5]. Щоб з'ясувати, які це права, потрібно ознайомитись зі ст. цього Закону.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України, підозрюваний, обвинувачений має право: 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують; 2) бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) на першу вимогу мати захисника й побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника в проведенні допиту й інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, у тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; 4) не говорити нічого стосовно підозри проти нього, обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; 5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання; 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання та місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 цього Кодексу; 8) збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 9) брати участь у проведенні процесуальних дій; 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовувати технічні засоби під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, що містять

таємницю, охороняються законом чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 13) заявляти відводи; 14) ознайомлюватись із матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому в ст. 221 цього Кодексу, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 цього Кодексу; 15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; 16) оскаржувати рішення, дії й бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом; 17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, у порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися; 18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

У ч. 4 цієї статті Кодексу визначено, що обвинувачений також має право: 1) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їх допиту, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що та свідків обвинувачення; 2) збирати й подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватись із журналом судового засідання, технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені в Кодексі [5].

Постає питання: які з перелічених прав підозрюваного, обвинуваченого стосуються цивільного позову? Оскільки

однозначно відповісти на нього складно, вважаємо за доцільне визначити окремо права цивільного відповідача в ст. 62 КПК України, яка встановлює статус цього учасника кримінального процесу.

У ч. 3 ст. 62 КПК України йдеться про те, що цивільний відповідач має обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, що стосуються цивільного позову.

На нашу думку, обов'язки цивільного відповідача слід визначити в ст. 62 КПК України. Пропонуємо доповнити цю статтю нормою, згідно з якою цивільний відповідач зобов'язаний: 1) прибувати за викликом до слідчого, прокурора, суду, а в разі неможливості прибути в призначений строк – заздалегідь повідомити про це; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення цивільного позову; 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового розслідування.

Також слід визначити порядок роз'яснення цивільному відповідачу його прав та обов'язків. Таке роз'яснення має відбуватися під час оголошення (повідомлення) фізичній або юридичній особі, яка в межах закону несе матеріальну та/або моральну відповідальність за шкоду (за наявності доказів цієї обставини), завдану злочинними діями підозрюваного, обвинуваченого, що саме вона набула статусу цивільного відповідача в кримінальному провадженні за мотивованим рішенням слідчого, прокурора чи суду.

Дещо незрозумілою є позиція законодавця щодо цивільного відповідача як суб'єкта процесу доказування в кримінальному процесуальному законі.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України, збір доказів здійснюють сторони кримінального провадження, потерпілий у порядку, передбаченому цим Кодексом. Водночас у п. 19 ч. 1 ст. 3 зовсім не згадується про цивільного відповідача як про суб'єкта чи учасника процесу доказування.

Здійснивши аналіз змісту ч. 3, 4 ст. 42 КПК України, ми можемо констатувати, що цивільний відповідач як суб'єкт

доказування в частині, що стосується цивільного позову, має такі права: а) на стадії досудового розслідування: 1) знати зміст цивільного позову; 2) бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) давати пояснення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову; 4) збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову; 5) брати участь у проведенні процесуальних дій; 6) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які фіксують у протоколі; 6) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь; 7) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 8) заявляти відводи; 9) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосуються цивільного позову; 10) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення; 11) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 12) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом; 13) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, та, у разі необхідності, користуватися послугами перекладача за рахунок держави; б) у судовому провадженні: 1) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків; 2) збирати й подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні власну думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватись із журналом судового засідання й технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому порядку судові рішення, ініціювати їх перегляд, знати про подані на них

апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Традиційно процес доказування передбачає такі етапи: збирання, перевірка й оцінювання доказів.

Досліджуючи правовий статус цивільного відповідача в кримінальному процесі та його роль у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні, передусім, слід розглянути його право подавати докази. Однак ставити питання щодо звуження чи розширення повноважень цивільного відповідача в процесі збирання та подання доказів не є коректним, оскільки він, як і будь-який інший учасник кримінального процесу, відповідно до положень КПК України, у частині збору доказів, не є суб'єктом цієї діяльності.

Ураховуючи, що способами перевірки доказів є аналіз зібраних у кримінальному провадженні доказів та здійснення нових, повторних і додаткових слідчих (розшукових) дій, участь цивільного відповідача в цьому процесі також видається сумнівною.

Стосовно третього етапу – оцінки доказів, ґрунтуючись на аналізі змісту ст. 94 КПК України, можна зробити висновок, згідно з яким законодавець не вважає цивільного відповідача суб'єктом оцінки доказів.

Ми переконані, що найбільш реальними та ефективними правами цивільного відповідача стосовно участі в процесі доказування цивільного позову в кримінальному провадженні є: право заперечувати проти пред'явленого цивільного позову; право давати пояснення та свідчення по суті пред'явленого позову; право заявляти клопотання, у тому числі з питань збирання, перевірки й оцінювання доказів посадовими особами, які ведуть процес.

Таким чином, права й обов'язки цивільного відповідача, що передбачені в чинному КПК України та стосуються його участі в процесі доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, а також рівень їх реалізації свідчать про те, що, незважаючи на закріпленій у Конституції України та кримінальному процесуальному законі принцип змагальності, нині нерозв'язаною залишається проблема рівноправності всіх учасників кримінального провадження.

Доцільним і логічним буде внесення низки змін до КПК України, зокрема варто: а) чітко визначити, на якій підставі та з якого моменту особа набуває статусу цивільного відповідача; б) якими правами й обов'язками наділений саме цивільний відповідач, а не містити посилання на норми щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження; в) статус цивільного відповідача в тому чи іншому кримінальному провадженні має бути належним чином оформлено – мотивованим процесуальним рішенням слідчого, прокурора або суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.

УДК 347.91

Кашиперська Тамара Цезарівна –
здобувач кафедри цивільного
права і процесу Національної
академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ БАТЬКІВСТВА (МАТЕРИНСТВА)

Розглянуто процесуальний порядок розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства). На підставі аналізу наукової літератури та цивільного процесуального законодавства України встановлено суб'єктний склад осіб, які беруть участь у таких справах, визначено специфіку доказів і доказування, а також виокремлено особливості виконання відповідних судових рішень.

Ключові слова: окреме провадження; розгляд судом справ; установлення факту батьківства (материнства); особи, які беруть участь у справі; рішення суду.

Рассмотрен процессуальный порядок рассмотрения судом дел об установлении факта отцовства (материнства). На основании анализа научной литературы и гражданского процессуального законодательства Украины установлен субъектный состав лиц, участвующих в таких делах, определена специфика доказательств и доказывания, а также выделены особенности исполнения соответствующих судебных решений.

Ключевые слова: особое производство; рассмотрение судом дел; установление факта отцовства (материнства); лица, участвующие в деле; решение суда.

Одним із видів непозовного цивільного судочинства є окреме провадження, під час порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав чи підтвердження наявності чи відсутності

неоспорюваних прав. Установлення спеціального порядку розгляду зазначених справ пов'язано з тим, що вони мають специфічні риси, наприклад щодо суб'єктного складу, дії принципів цивільного процесу, меж судового розгляду тощо.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, ст. 130–132 Сімейного кодексу (СК) України серед інших категорій справ у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення судом факту батьківства (материнства). Така категорія справ є особливою, адже матеріально-правові підстави встановлення судом відповідних фактів, а також деякі особливості провадження в цих справах визначені сімейним законодавством України.

Комплексне правове регулювання процесуального порядку розгляду справ судом про встановлення факту батьківства (материнства) зумовлює актуальність теми цієї наукової статті, метою якої є виокремлення процесуальних особливостей провадження у відповідній категорії сімейних справ.

Хоча судочинство в справах про встановлення судом факту батьківства (материнства) було предметом наукових розвідок таких учених, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. М. Ганкевич, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Г. О. Світлична, В. І. Тertiшніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинка, донині існують нерозв'язані проблеми. Серед них: установлення суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах, визначення специфіки доказів і доказування, виокремлення особливостей виконання відповідних судових рішень тощо.

У юридичній літературі материнство визначено як «забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати здорових дітей), належним чином утримувати їх та виховувати в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини» [1, с. 78]. Водночас батьківство є соціальним і психологічним станом чоловіка з моменту зачаття й до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною,

юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану (органах ДРАЦСу), що є передумовою виникнення правового статусу батька [2, с. 98].

Згідно із загальними правилами цивільного судочинства, окреме провадження в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відкривається на підставі відповідної заяви.

Як слушно зазначає М. К. Треушніков, оскільки встановлення факту батьківства в порядку окремого провадження є виключною прерогативою суду, то для відкриття провадження в таких справах не обов'язковою є вказівка на неможливість установлення батьківства в іншому порядку (як у інших категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення). Немає необхідності також указувати на мету встановлення батьківства, адже в низці випадків установлення батьківства може й не переслідувати задоволення в майбутньому матеріально-правових інтересів. Якщо таку мету буде зазначено, суд має визначити коло зацікавлених осіб у справі. Це можуть бути родичі ймовірного батька дитини [3, с. 297].

Матеріально-правові підстави встановлення судом факту батьківства, материнства визначені в сімейному законодавстві України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 130 СК України, факт батьківства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем і громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записано за її вказівкою, а в разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання чи перебування – якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, у якому народилася дитина.

Аналогічні підстави сімейне законодавство України регламентує і щодо встановлення судом факту материнства. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 132 СК України, факт материнства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, якщо запис про

матір дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки та піклування, яким визначено прізвище, власне ім'я, по батькові дитини й відомості про батьків.

На практиці існують три «класичні» випадки, коли дані про матір, батька записують представники медичних закладів та уповноважений представника у справах дітей: 1) коли дитина підкинута, знайдена після народження сторонніми особами й передана в дитячий заклад і батьки її невідомі; 2) мати дитини після народження в пологовому будинку відмовилася від дитини та передала її на повне державне утримання (у цьому разі мати дитини відома та її дані записуються на підставі медичних документів про народження дитини); 3) мати поступає до пологового будинку або лікарні без документів, що посвідчують її особу, називаючи або вигадані про себе дані, або дані знайомої, а потім кидає дитину [4, с. 302].

З огляду на це, а також ураховуючи ч. 2 ст. 130 СК України, можна стверджувати, що заявниками в справах про встановлення факту батьківства можуть бути: мати, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття.

У справах про встановлення факту материнства з відповідною заявою мають право звернутися: батько, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття (ч. 2 ст. 132 СК України).

До зацікавлених осіб у таких справах належать: родичі ймовірного батька (матері) дитини, оскільки встановлення факту батьківства (материнства) тягне виникнення між ними та дитиною взаємних прав та обов'язків; подружжя померлого; батьки померлого; органи соціального забезпечення, якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії, тощо.

Справи про встановлення факту батьківства (материнства) суд розглядає, як і будь-які інші справи окремого провадження, з додержанням загальних правил, установлених ЦПК України, за винятком змагальності та меж судового розгляду.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 130 СК України, суд ухвалює рішення про встановлення факту батьківства, якщо будуть доведені наступні обставини: 1) смерть батька дитини, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини; 2) наявність

запису про народження дитини в Книзі реєстрації народжень, відповідно до положень ч. 1 ст. 135 СК України; 3) наявність будь-яких відомостей, що засвідчують походження дитини від певної особи.

Факт походження дитини від чоловіка, якого вважають батьком дитини, може підтверджуватися такими доказами, як: фото-, відеоматеріали щодо сумісного проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, їх листами, довідками з місця проживання, медичними довідками, висновком експерта [5, с. 522].

Водночас у справах про встановлення факту материнства відповідно до вимог ст. 132 СК України суд має встановити: 1) смерть матері дитини, яка не перебула в шлюбі з батьком дитини; 2) наявність запису про народження дитини в Книзі реєстрації народжень, відповідно до положень ч. 2 ст. 135 СК України; 3) наявність будь-яких відомостей, що засвідчують походження дитини від певної особи.

У разі, якщо дитину підкинуто, залишено матір'ю, доказами того, що ця особа є її матір'ю, можуть бути: показання свідків; залишені при дитині записки про ім'я дитини; матеріали кримінальної справи; особливі ознаки на тілі дитини (родимки, шрами, особливий спосіб зав'язування пуповини), висновок судово-генетичної експертизи. Якщо дитину залишила матір у пологовому будинку, лікарні на повне державне утримання, то, звісно, доказом того, що гадана мати народила дитину, є медичні документи (довідка, свідоцтво і картка породіллі тощо). Якщо ж дитину було народжено за фіктивними документами або мати дитини зареєструвалася в лікарні за чужими документами, то доказами, що вона є матір'ю, можуть бути: показання свідків (осіб, які разом із нею народжували дітей; працівників лікарні), медичні документи породіллі і, звичайно, висновок судово-генетичної експертизи [4, с. 303].

Отже, переконавшись у наявності вищезазначених обставин, які входять до предмета доказування в справах про встановлення факту батьківства (материнства), суд ухвалює рішення про встановлення відповідних фактів, що мають юридичне значення.

Відповідно до положень ст. 215 ЦПК України, рішення суду в справах про встановлення факту батьківства (материнства)

складається з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної. Особливостями змісту в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відрізняється резолютивна частина рішення суду, у якій зазначається: прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження; національність; дата смерті особи, яка визнавала себе батьком дитини; прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження дитини; факт знаходження дитини на утриманні померлого та визнання останнім цієї дитини своєю; всі відомості про батька (матір) і саму дитину; обставини, згідно з якими зазначений факт визнається встановленим (спільне проживання та ведення спільного господарства до народження дитини, спільне виховання та утримання дитини) [6, с. 631].

Як визначено в п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», рішення суду про становлення факту, що має юридичне значення, не замінює собою документів, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання. Отже, у разі встановлення в судовому порядку факту батьківства (материнства) орган ДРАЦСу має провести відповідний запис на підставі рішення суду.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання й підтвердження державою фактів народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті. Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться шляхом складення актових записів цивільного стану – документів органу державної реєстрації актів цивільного стану, що містить персональні відомості про особу та підтверджують факт проведення державної реєстрації акта цивільного стану.

Порядок внесення змін до актових записів цивільного стану регулюється Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5.

На підставі рішення суду про внесення змін, доповнень або виправлень в актові записи цивільного стану вносять

відповідні зміни, зазначені в рішенні суду. Зокрема, на підставі рішення суду про встановлення факту батьківства (материнства) в актовому записі про народження змінюють відомості про батька (матір) та вносяться пов'язані з цим інші зміни.

У разі подання до відділу ДРАЦСу рішення іноземного суду про внесення змін, поновлення, анулювання актових записів цивільного стану питання про його виконання вирішується згідно з чинним законодавством України та з урахуванням вимог міжнародних договорів України про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (п. 1.13 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

У разі, якщо актовий запис цивільного стану, до якого необхідно внести зміни у зв'язку з встановленням факту батьківства (материнства), а також доповненням і виправленням відомостей, що в ньому містяться, було складено компетентним органом іноземної держави, з якою Україною не укладено договору про правову допомогу та правові відносини в цивільних і сімейних справах, або якщо законодавством іноземної держави встановлено інший порядок унесення змін, відмінний від передбаченого законодавством України, або неможливості його направлення органами іноземної держави (стихійне лихо, військові дії тощо), що підтверджується відповідними документами, актовий запис цивільного стану попередньо поновлюється відділом ДРАЦСу за місцем проживання заявника. Про поновлення актового запису цивільного стану та внесення до нього відповідних змін інформують компетентний орган іноземної держави (2.28 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

Відповідно до п. 2.22 зазначених Правил, після внесення змін до актового запису цивільного стану заявникові повторно видається або надсилається для вручення до відділу ДРАЦСу за місцем його проживання свідоцтво про державну реєстрацію акта цивільного стану. На свідоцтві проставляють штамп «Повторно». Свідоцтво про державну реєстрацію, подане

заявником для внесення змін, анулюється та знищується у встановленому порядку.

Таким чином, процесуальні особливості розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства) зумовлюють такі чинники: 1) виключний перелік матеріально-правових підстав, за яких суд має право відкрити провадження в справі, регламентованих сімейним законодавством, що одночасно формують і перелік обставин, які становлять предмет доказування в таких справах; 2) вичерпне коло осіб, які можуть набути цивільний процесуальний статус заявника; 3) особливі вимоги закону щодо змісту резолютивної частини рішення суду; 4) спеціальний порядок виконавчого провадження, що зумовлений необхідністю державної реєстрації встановленого судом факту батьківства (материнства) та отримання відповідного документа.

Усі інші проблеми, пов'язані з порядком здійснення судочинства в справах окремого провадження про встановлення факту батьківства (материнства), зокрема виокремлення процесуальних особливостей провадження в справі до судового розгляду, сягають за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейне право України / [І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук, Ю. О. Заїка та ін.] ; за заг. ред. В. С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 356 с.
2. Ганкевич О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині / О. М. Ганкевич // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 36. – С. 89–99.
3. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел : [учеб. пособие] / М. К. Треушников и др. ; [под ред. М. К. Треушникова]. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 303 с.
4. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с.

5. Цивільний процес України : [підруч.] / Ю. В. Білоусов, Й. Г. Богдан, Н. Л. Бондаренко-Зелінська та ін. ; [за ред. М. М. Ясинка]. – К. : Правова єдність ; Алерта, 2014. – 743 с.

6. Цивільний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Васильченко В. В. та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої]. – Х. : Одісsey, 2009. – 952 с.

УДК 343.121+343.144

Кастарнов Дмитро Борисович –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

МІСЦЕ ОБСТАВИН, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, У СИСТЕМІ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ

На підставі вивчення та аналізу наукових робіт вітчизняних і зарубіжних учених розглянуто актуальні проблеми доказування, визначено місце й значення обставин, що характеризують особу обвинуваченого в системі обставин, які підлягають доказуванню.

Ключові слова: особа обвинуваченого; вивчення особи обвинуваченого; кримінальний процес; обставини, що підлягають доказуванню.

На основании изучения и анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых рассмотрены актуальные проблемы доказывания, определено место и значение обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого в системе обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Ключевые слова: личность обвиняемого; изучение личности обвиняемого; уголовный процесс; обстоятельства, которые подлежат доказыванию.

Обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), як центральна інформаційна модель розслідування злочинів виконують одну з головних функцій у досудовому розслідуванні, визначаючи напрям пізнавальної діяльності та націлюючи учасників досудового розслідування на встановлення фактів, що мають значення для кримінального провадження. Ці обставини є сукупністю пов'язаних і взаємозумовлених різних за значенням елементів.

Метою статті є визначення місця та специфіки обставин, що характеризують особу обвинуваченого в системі обставин, які підлягають доказуванню, з'ясування їх значення для кримінального провадження.

Проблеми дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого, завжди становили інтерес для науковців і висвітлювались у роботах Ю. І. Азарова, П. Д. Біленчука, М. М. Букаєва, М. Т. Ведернікова, Н. М. Гребньової, А. П. Гуськової, М. Г. Коршика, Г. К. Курашвілі, О. О. Левендаренка, І. А. Макаренка, І. А. Матусевича, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередіна, С. С. Степичева, П. П. Цветкова, С. П. Щерби та ін.

Зазначені науковці розглядали проблеми визначення системи обставин, що характеризують особу обвинуваченого, способи доказування таких обставин, відображення відомостей про особу обвинуваченого в процесуальних документах, визначення місця відомостей про особу обвинуваченого в структурі предмета доказування тощо. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що вивчення особи обвинуваченого – важлива умова забезпечення принципу повноти, усебічності та об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження, обґрунтовано та розроблено низку практично значущих положень і рекомендацій щодо особливостей, методів та способів вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Отже, ці вчені розглянули та розв'язали низку важливих проблем, що стосуються доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого. І хоча їх дослідження переважно ґрунтуються на законодавстві колишнього СРСР та часів дії КПК України 1960 р., багато положень та висновків мають концептуальний характер, а рекомендації – важливе практичне значення, з огляду на що не втратили актуальності та з успіхом можуть використовуватись у сучасній правозастосовній практиці. Водночас не можна заперечувати необхідність розроблення нових, перегляду та доповнення наявних положень щодо визначення місця обставин, що характеризують особу обвинуваченого в структурі предмета доказування з урахуванням та основі сучасного законодавства й стану правозастосовної практики.

Ознайомлення з емпіричними даними засвідчило, що в практичній діяльності доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого, не завжди відбувається якісно й обмежується збиранням довідкової та загальної інформації, що, звісно, не замінює повноцінного аналізу цих обставин. Зокрема, недоліки в частині неповного та неточного встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, призводять до слідчих помилок, хибних висновків щодо обставин кримінального провадження, під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Тому доцільним є узагальнення та конкретизація окремих доктринальних і практичних підходів, рекомендацій відносно доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Це дасть змогу підкреслити значення таких обставин, визначити їх місце в предметі доказування, оцінити вплив на інші обставини, що підлягають доказуванню, показати їх взаємозв'язок. Так, у ст. 91 КПК України зазначено, що до обставин, які підлягають доказуванню, належать:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Про необхідність доказування обставин, що стосуються особи обвинуваченого, ідеться в п. 2 ст. 91 КПК України (винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення) та в п. 4 ст. 91 КПК України (обставини, які характеризують особу обвинуваченого).

Водночас не можна не звернути увагу на те, що законодавець не конкретизує, які саме обставини, що характеризують особу обвинуваченого, підлягають доказуванню. На нашу думку, саме відсутність відповідного переліку створює певні складності в правозастосовній практиці.

Що стосується розміщення цих елементів процесуально значущої інформації про особу обвинуваченого в різних пунктах правової норми, то такий підхід можна пояснити відмінностями змісту й значення такої інформації. Так, можна припустити, що законодавець розмежовує характеристики, передбачені в п. 2 ст. 91, п. 4 ст. 91 КПК України, за безпосередністю їх відношення до події кримінального правопорушення.

У п. 2 ст. 91 КПК України йдеться про встановлення факту вчинення злочину певною особою, а характеристика особи обвинуваченого (п. 4 ст. 91 КПК України) має значення лише в разі, якщо встановлено факт учинення певною особою кримінального правопорушення.

У літературі існує позиція, згідно з якою обставини щодо винуватості обвинуваченого, форми, вини, мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення – це особистісна складова, що має безпосереднє відношення до події злочину, а обставини, що характеризують особу обвинуваченого – особистісна інформація, опосередковано пов'язана з учиненням злочину механізмами, передбаченими у п. 2 ст. 91 КПК України. Опосередкований характер інформації про особу обвинуваченого – це інформація, що характеризує особу незалежно від події злочину [1, с. 98–99].

У роботах, присвячених доказуванню в кримінальному процесі, існує позиція, згідно з якою неможливість перебачити в правовій нормі всі обставини, що можуть мати значення для правильного вирішення справи, призвела до того, що, крім поняття «предмет доказування», у теорії оперують поняттям «обставини, які підлягають доказуванню», що включає, крім предмета доказування, також «доказові (проміжні)» та «допоміжні» факти. Неоднорідність обставин, що підлягають доказуванню, зумовила необхідність виокремлення з них тих, установлення яких становить головну мету доказування, визначає результат розслідування, розмежування двох

можливих за результатами розгляду справи рішень. Так виникло поняття головного факту, який визначають як факт учинення злочину певною особою або як наявність складу злочину в усіх його чотирьох компонентах як сукупність фактів, з яких складається кримінально каране діяння [2–4]. Водночас склад злочину не передбачає всіх обставин, що підлягають доказуванню. Наприклад, за межами складу злочину перебувають обставини, що характеризують особу обвинуваченого, більшість обставин, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, у той час як усі вони повинні бути підтверджені відповідними доказами. Отже, сукупність обставин, що підлягають доказуванню, складна та неоднозначна, що потребує поєднання їх у взаємопов'язану систему [5, с. 114].

Підтримує цю позицію А. А. Гавриленко, зазначаючи, що вивчення обставин, які характеризують особу обвинуваченого, як частини предмета доказування не може відбуватись без взаємозв'язку з іншими його елементами, що зумовлено їх взаємодією загалом як системи. Під час вивчення взаємозв'язку структурних частин предмета доказування їх диференційовано за двома рівнями: перший рівень – з обставинами головного факту, другий – з іншими обставинами.

Першим елементом головного факту, установлення якого вимагає закон, є подія кримінального правопорушення. Якщо цей предмет доказування відсутній, то підстав для провадження немає, а отже, немає необхідності досліджувати інші обставини, що підлягають доказуванню. Під час з'ясування події злочину необхідно встановити його об'єкт і предмет, обставини, що характеризують особу обвинуваченого та дії потерпілого. Зв'язок з об'єктивною стороною може прослідковуватись у тому, що суб'єктивні чинники (наприклад, наявні в особи навички) слугують критерієм вибору засобів учинення злочину, способів приховування слідів злочину тощо.

Вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, може дати відповідь щодо можливості використання або застосування конкретною особою спеціальних засобів або характеризувати способи вчинення злочину та надати відповідь на запитання, чи могла ця особа учинити цей злочин. З'ясування винуватості у вчиненні злочину, форми вини

та мотиву передбачає встановлення не тільки умислу або необережності, а й факту учинення злочину конкретною особою, тобто необхідно встановити тотожність особи. Також слід доказати наявність вини – психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Крім того, значна кількість обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання зумовлена характеристикою особи обвинуваченого. Важливим є врахування особи обвинуваченого під час встановлення фізичного й психічного примусу та інших підстав, що виключають злочинність діяння. Непрямий зв'язок з обставинами, що характеризують особу обвинуваченого, спостерігається з обставинами, які також виражають об'єктивну сторону злочину, тобто характером та розміром шкоди, спричиненої злочином. Кореляція полягає в тому, що властивості особи, яка вчинила злочин, можна визначити, досліджуючи наслідки вчиненого злочину. Таким чином, вивчення особи обвинуваченого в межах предмета доказування не повинно відбуватися поза іншими елементами предмета доказування [6, с. 38].

Подібну точку зору висловлює також Н. Н. Гребнева, яка зазначає, що однією з цілей вивчення особи обвинуваченого є правильне вирішення питань кримінально-правового характеру, що виникають у процесі провадження, а насамперед, чи досягнув обвинувачений віку кримінальної відповідальності, чи осудний він. Крім того, відомості про особу обвинуваченого важливі для правильної кваліфікації вчиненого у випадках, коли ті або інші склади злочинів містять кваліфікуючі ознаки, що належать до суб'єкта злочину, для визначення виду покарання, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за цей злочин, умовного звільнення, відстрочки відбування покарання. Чимало питань кримінального процесуального характеру можуть бути правильно вирішені лише за умови, що в провадженні будуть встановлені необхідні характеристики про особу обвинуваченого. Характеристики особи обвинуваченого враховуються також під час обрання запобіжного заходу.

Відомості про особу обвинуваченого є важливим елементом обставин, що підлягають доказуванню в процесі

розслідування. Усі елементи, що належать до предмета доказування, перебувають у тісному взаємозв'язку. Це означає, що вимоги встановлення тих або інших властивостей, що характеризують особу обвинуваченого, забезпечується також шляхом доказування обставин, що належать до події злочину, винуватості обвинуваченого, форми його вини й мотивів учинення злочину, обставин про характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, обставини, що впливають на ступінь та характер відповідальності обвинуваченого [7, с. 11].

З огляду на зазначене, доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого – важлива умова законності, повноти й об'єктивності кримінального провадження. Її виконання можливе за умови усвідомлення та правильної оцінки значення цих обставин, володіння прийомами та методами збирання відповідної інформації.

Підбиваючи підсумки, зробити зазначити, що обставини, які характеризують особу обвинуваченого, посідають важливе місце в системі обставин, що підлягають доказуванню, мають свою специфіку та пов'язані з іншими елементами цієї системи. У встановленні обставин, зазначених у п. 1.2 ст. 91 КПК України, доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є необхідним та обов'язковим, адже ці обставини у зв'язку подією злочину та особою, яка його вчинила, слугують доказом таких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахмедшин Р. Л. Статья 73 УПК РФ Границы и объем исследования личности обвиняемого / Р. Л. Ахмедшин // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 361. – С. 98–99.
2. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 140 с.
3. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : ВГУ, 1978. – 303 с.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – Т. 1. – М. : Наука, 1959. – 363 с.

5. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – М. : Юрайт, 2010. – 343 с.

6. Гавриленко А. А. Взаимосвязь элементов предмета доказывания при исследовании вопросов характеристики личности обвиняемого / А. А. Гавриленко // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 333. – С. 38–39.

7. Гребнева Н. Н. Обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, как элемент предмета доказывания по уголовному делу : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Н. Гребнева. – Тюмень, 2006. – 18 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

УДК 351.745.7

Орлов Юрій Юрійович –
доктор юридичних наук, головний
науковий співробітник Національної
академії внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ

*Досліджено питання нормативно-правового регулювання
оперативно-розшукової діяльності міліції в контексті нового
кримінально-процесуального законодавства України.*

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс
України; оперативно-розшукова діяльність; негласні (розшукові)
слідчі дії; завдання оперативно-розшукової діяльності;
нормативно-правове регулювання.

*Исследованы вопросы нормативно-правового регулювання
оперативно-розшукової діяльності міліції в контексті нового
кримінально-процесуального законодавства України.*

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс
Украины; оперативно-розыскная деятельность; негласные
(розыскные) следственные действия; задачи оперативно-
розыскной деятельности; нормативно-правовое регулирование.

Минуло три роки з часу прийняття Верховною Радою
України Кримінального процесуального кодексу (КПК)
України, що визначає порядок кримінального провадження в
нашій державі. Цей нормативно-правовий документ містить
низку важливих новацій, що стосуються не лише кримінального
провадження, а й виходять за межі власне кримінально-
процесуальної діяльності, впливаючи на суміжні сфери
правоохоронної роботи, зокрема на оперативно-розшукову

діяльність міліції. Практична апробація КПК України показала, що нормативно-правове регулювання ОРД на сучасному етапі розвитку українського суспільства має суттєві проблеми, що потребують критичного осмислення.

КПК України містить норми, що безпосередньо впливають на роль і місце оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні.

По-перше, цей Закон заснував новий інститут негласних слідчих (розшукових) дій, що за праксеологічним змістом співпадають із напрацьованими правоохоронною практикою «традиційними» оперативно-розшуковими заходами. Вони нічим не відрізняються від них за організаційно-тактичними особливостями, засобами й методами проведення.

Водночас ці негласні слідчі (розшукові) дії мають декілька відмінностей від «класичних» оперативно-розшукових заходів щодо їх правового статусу, суб'єкта й порядку проведення, форми фіксації їх ходу й результатів, правових наслідків.

При цьому КПК України був і залишається єдиним нормативно-правовим документом, що регламентує правовідносини у сфері розслідування кримінальних правопорушень. Таким чином, з його прийняттям оперативно-розшукову діяльність де-факто виключили з кримінального процесу, позбавили її традиційної ролі щодо супроводження кримінального провадження. Регламентовані КПК України (абз. 5 ч. 2 ст. 36, абз. 3 ч. 2 ст. 40, ст. 41) окремі випадки участі оперативних підрозділів у кримінальному провадженні не змінюють правової ситуації, оскільки поширюються виключно на проведення ними окремих слідчих (розшукових) дій, а не оперативно-розшукових заходів; при цьому оперативний працівник користується повноваженнями слідчого [1].

По-друге, значна кількість статей КПК України (п. 5 ч. 2 ст. 27, п. 12 ч. 3 ст. 42, п. 5 ч. 1 ст. 56, п. 8 ч. 1 ст. 66) містить згадки про забезпечення безпеки певних учасників кримінального судочинства [1]. Очевидно, що згідно з чинним законодавством, таке забезпечення мають здійснювати оперативні підрозділи із застосуванням засобів і методів ОРД [2–3]. Водночас ці норми суперечать регламентованому

КПК України правовому статусу оперативних працівників, які наділені виключно повноваженнями слідчого.

По-третє, ст. 99 КПК України (абз. 4 ч. 2) містить норму, відповідно до якої матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть визнаватися документами й використовуватись у кримінальному провадженні як докази [1].

Іншими словами ідеться про матеріали ОРД, отримані оперативними підрозділами поза межами кримінального провадження. Проте це нормативне положення не узгоджено з іншими процесуальними нормами; процесуальний порядок використання оперативно-розшукових матеріалів у кримінальному провадженні в КПК України не визначено. Тому слідча практика віддає перевагу призначенню та проведенню негласних слідчих (розшукових) дій замість декларованого процесуального використання результатів оперативно-розшукових заходів.

Таку правову ситуацію спричинила політична обструкція «класичних» форм оперативно-розшукової діяльності шляхом порушень прав і свобод людини, що існували в умовах авторитарної влади й набули соціального резонансу. Водночас вона не могла не позначитися негативно на ефективності ОРД як суспільно корисній формі державної правоохоронної діяльності, спрямованій на забезпечення захисту особи, суспільства й держави від кримінальних посягань. Діяльність оперативних підрозділів щодо виявлення та документування кримінальних правопорушень поза межами кримінального процесу втратила наступальність, в оперативній практиці не цілком дотримуються принципів відповідності оперативно-розшукового реагування ступеня суспільної небезпечності злочину; усебічності, повноти й об'єктивності дослідження обставин кримінальної події; взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування та населенням. Утрата процесуальної перспективи результатів оперативно-розшукових заходів, які здійснюють поза межами кримінальних проваджень, об'єктивно спричиняє зниження стійкості оперативних працівників до негативного впливу з боку кримінального середовища.

Оперативно-розшукова діяльність на сучасному етапі соціального розвитку потребує допомоги з боку держави, спрямованої на сприяння підвищенню її ефективності. Як перший крок, слід визначити межі оперативно-розшукової компетенції міліції, виходячи із чинного законодавства з метою її подальшого вдосконалення відповідно до криміногенної обстановки в країні.

Розгляд цього питання доцільно почати з аналізу законодавчо визначених завдань оперативно-розшукової діяльності. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», *завдання ОРД* полягає, зокрема, у пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

Закон України прямо вказує на цілі такої діяльності, серед яких «припинення правопорушень», «інтереси кримінального судочинства» та «безпека громадян, суспільства і держави». Отже, зміст завдання оперативно-розшукової діяльності, яку її здійснюють оперативні підрозділи міліції, можна тлумачити, ураховуючи напрацьовані практикою соціально корисні форми ОРД, таким чином:

1) виявлення, попередження та розкриття злочинів, а також виявлення й встановлення осіб, які їх готують, учиняють або ж учинили;

2) розшук безвісті зниклих осіб, розшук осіб, які переховуються від органів розслідування й суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, встановлення осіб, які не можуть повідомити про себе.

Розглядаючи ці завдання ОРД, неважко дійти висновку, що в межах кримінального провадження оперативні підрозділи здійснюють лише розкриття злочинів (тобто встановлюють осіб, що їх учинили), а також розшук осіб, які переховуються від органів розслідування й суду. На питання, чи належать дії оперативних підрозділів із розкриття злочинів до оперативно-розшукової чи до суто кримінально-процесуальної діяльності,

однозначно відповісти неможливо, з огляду на чинне законодавство. Якщо особи, які вчинили злочин, були встановлені оперативним підрозділом під час негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого або прокурора, їх діяльність слід уважати процесуальною. Якщо ж злочин було розкрито до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то такі самі дії оперативного підрозділу набувають правового статусу оперативно-розшукових і мають відповідати вимогам Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Що стосується інших завдань ОРД, то більшість із них не передбачені кримінально-процесуальним законодавством. До таких завдань належать: виявлення злочинців та осіб, що їх готують, учиняють або ж учинили, попередження злочинів, а також розшук безвісті зниклих осіб та встановлення осіб, які не можуть повідомити про себе. Виконання цих завдань пов'язано з діяльністю оперативних підрозділів: 1) до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) взагалі поза кримінальними подіями.

Діяльність щодо *виявлення злочинів* та осіб, які їх готують і вчиняють, полягає в здобутті інформації про латентні або замасковані кримінальні дії. Виявлення злочину оперативним підрозділом є підставою для внесення відомостей до ЄРДР.

Важливість цього завдання оперативно-розшукової діяльності в умовах сучасної України важко переоцінити. Адже до латентних і замаскованих належать корупційні, економічні злочини, злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї, наркотичних та психотропних засобів, низка злочинів, які вчиняють організовані злочинні угруповання та незаконні озброєні формування. Не буде перебільшенням стверджувати, що майже повна відсутність ефективної боротьби з корупцією у сучасній Україні значною мірою зумовлена різким зниженням оперативно-розшукової наступальності через політичну обструкцію оперативної роботи правоохоронних органів.

З прийняттям нового КПК України Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» було доповнено абзацом такого змісту: «Прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання та розгляд відповідних

клопотань, проведення оперативно-розшукових заходів, фіксація та використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді та інші питання їх проведення регулюються згідно з положеннями глави 21 КПК України з урахуванням особливостей, установлених цим Законом, щодо мети проведення оперативно-розшукових заходів, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення та підстав для його задоволення слідчим суддею, використання результатів оперативно-розшукових заходів та інших питань, зумовлених специфікою мети їх проведення. Прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, що не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора, здійснюється керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником із повідомленням про прийняте рішення прокурора» [4].

Зазначене формулювання статті передбачає різні тлумачення тексту, що не дає можливості його однозначно зрозуміти. Фраза «... регулюються згідно з положеннями глави 21 КПК України з урахуванням особливостей, установлених цим Законом...» не має конкретного змістовного наповнення. Не визначено пріоритет застосування норм того чи іншого Закону в разі їх колізії; відсутня відповідь на питання щодо можливості проведення ОРД поза межами кримінального провадження. Така сама юридична помилка наявна в п. 7 перехідних положень до КПК України, згідно з якими «після набрання чинності Кодексом оперативно-розшукові заходи, слідчі та процесуальні дії здійснюються згідно з положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та положеннями цього Кодексу» [1].

На практиці це призвело до заперечення можливості проведення оперативно-розшукової діяльності поза межами кримінального провадження, що, на нашу думку, є грубою юридичною та політичною помилкою, яка призводить до втрати оперативного контролю над злочинним світом, унеможлиблює виявляти злочини та запобігати їх учиненню.

Неприйнятною є думка щодо неправомірності проведення здійснення оперативно-розшукових заходів до початку кримінального провадження. Більше того, ми переконані, що в

межах ОРД до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань можуть здійснюватися також і найбільш «проблемні» оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини (звісно, якщо йдеться про тяжкий чи особливо тяжкий злочин та оперативний підрозділ у встановленому порядку отримав відповідний дозвіл суду). КПК України не містить жодної заборони щодо можливості законного обмеження прав особи поза межами кримінального провадження. Натомість Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 7, 9, 10 ч. 1 ст. 8), а також Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ч. 1 ст. 15) надають право оперативним підрозділам здійснювати низку оперативно-розшукових заходів, що вимагають тимчасового обмеження конституційних прав особи [4–5]. Водночас реалізація оперативно-розшукових заходів, що не пов'язані з таким тимчасовим обмеженням та не потребують дозволу слідчого судді, керівник оперативного підрозділу має здійснювати без попереднього повідомлення прокурора, оскільки це порушує принцип конспіративності ОРД і, як свідчить практика, часто нівелює результати оперативної розробки.

Завдання *оперативно-розшукового попередження злочинів* полягає у вживанні оперативно-розшукових та інших заходів, що ґрунтуються на оперативних даних, спрямовані на недопущення протиправних дій, зміну злочинної поведінки особи, недопущення або мінімізацію суспільно небезпечних наслідків. Оперативно-розшукове попередження злочинів здійснюють у трьох формах: профілактика злочинності, відвернення злочинів й припинення злочинів [7].

Оперативно-розшукова профілактика – це діяльність оперативних підрозділів щодо виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, впливу на осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, а також здійснення щодо них профілактичного впливу. Оперативно-розшукову профілактику злочинності реалізують до формування злочинного наміру у формі загальної або індивідуальної профілактики. Загальна профілактика ґрунтується на оперативно-розшуковій інформації та полягає у створенні об'єктивних умов, що заважають

учиненню злочинів, а також проведенні оперативних комбінацій щодо роз'єднання злочинних груп і організацій. Індивідуальну профілактику здійснюють шляхом спілкування оперативного працівника з особами, від яких, з огляду на їх поведінку, можна очікувати вчинення злочинів, а також із їх оточенням, застосування відносно таких осіб необхідних заходів впливу.

До оперативно-профілактичної роботи належить також забезпечення безпеки певних категорій осіб (зокрема учасників кримінального судочинства), відповідно до законодавства України [2–3].

Крім того, профілактичний зміст має проведення адміністративної оперативно-перевірочної роботи, що полягає в перевірці осіб у зв'язку з наданням їм спеціальних допусків: 1) до робіт, пов'язаних із відомостями, що становлять державну таємницю; 2) до робіт, пов'язаних з експлуатацією об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для життя й здоров'я людей та навколишнього середовища; 3) на певні об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, а також у спецперевірці осіб у зв'язку з проходженням ними служби в правоохоронних органах та спецслужбах. На нашу думку, відповідні зміни має бути внесено до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», про що ми внесли відповідні пропозиції до Верховної Ради України [8].

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 1 ч. 1 ст. 7), обов'язок здійснювати профілактику правопорушень засобами ОРД покладено на оперативні підрозділи [4].

Оперативно-розшукове відвернення полягає у вжитті оперативно-розшукових та інших заходів із метою усунення загрози вчинення конкретного злочину на стадіях його задуму та готування. Зазвичай відвернення злочинів здійснюють під час оперативної розробки. *Оперативно-розшукове припинення* злочину здійснюють на стадіях замаху й учинення, зазвичай на місці злочину. Воно стосується, насамперед, латентних і продовжуваних злочинів, рідше – злочинів-інцидентів. Відвернення та припинення тяжких і особливо тяжких злочинів часто є неможливим без надання права оперативним підрозділам з дозволу суду тимчасово обмежувати право особи

на приватність. Звісно, це обмеження має відбуватися поза межами кримінального провадження.

Розшук осіб, які зникли безвісти, а також встановлення осіб, які через хворобу, травму або вік не можуть повідомити про себе, іноді виявляється неможливим без застосування оперативно-розшукових засобів та методів, зокрема негласних. Така розшукова робота часто зовсім не стосується злочинів і кримінального провадження, проте є, безумовно, соціально корисною й гуманною, а отже, необхідною.

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється в напрацьованих оперативною практикою *формах*, під якими розуміють нормативно встановлений порядок організації оперативно-розшукових заходів для забезпечення вирішення завдань ОРД.

Дослідження, які ми здійснили до прийняття нового КПК України, дали змогу виділити на сучасному етапі розвитку оперативно-розшукової діяльності шість її форм, зокрема: 1) оперативно-розшукову профілактику; 2) адміністративну оперативно-перевірочну роботу; 3) оперативну розробку; 4) оперативний пошук; 5) оперативно-розшукове супроводження кримінального розслідування; 6) розшук, який поділяють на такі види: розшукова робота некримінального спрямування (розшук безвісти зниклих осіб, установлення осіб, які не можуть повідомити про себе); розшук осіб, які переховуються від органів розслідування, суду; розшук осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання. Співвіднесемо форми ОРД з етапами розвитку кримінальної ситуації та стадіями кримінального провадження, на яких ці форми можна реалізувати на практиці (табл. 1). Так, із шести форм ОРД лише три (тобто половину!) можна тією чи іншою мірою реалізувати на стадіях кримінального провадження: оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження, оперативну розробку (які завдяки нечіткості формулювань у чинному законодавстві можна вважати як процесуальною, так і оперативно-розшуковою діяльністю), а також розшук осіб, які переховуються від органів розслідування й суду, ухиляються від відбування кримінального покарання.

Таблиця 1

Часовий період	Форми ОРД, які реалізують у межах часового періоду
Дозлочинний або позазлочинний період	– оперативно-розшукова профілактика; – адміністративна оперативно-перевірочна робота; – оперативний пошук; – розшукова робота некримінального спрямування
Етапи розвитку кримінальної ситуації (задум, готування, замах, учинення злочину). Виявлення злочину	– оперативно-розшукова профілактика (з моменту задуму до моменту вчинення злочину); – оперативна розробка (з моменту готування злочину); – оперативний пошук; – розшук осіб, які переховуються від органів розслідування (з моменту виявлення злочину)
Стадії кримінального провадження (внесення відомостей до ЄРДР, досудове розслідування, судове розслідування, винесення вироку, виконання вироку)	– оперативно-розшукове супроводження кримінального розслідування; – оперативна розробка (до моменту завершення досудового розслідування); – розшук осіб, які переховуються від органів розслідування (до моменту початку судового розслідування); – розшук осіб, які переховуються від суду (на етапах судового розслідування й винесення вироку); – розшук осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання (на етапі виконання вироку)

Тлумачення ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» як заборони на проведення будь-яких оперативно-розшукових заходів поза межами кримінального

провадження призводить до повного згортання цілих напрямів оперативної роботи превентивного та некримінального спрямування. Крім цього, до моменту внесення відомостей до ЄРДР унеможливується проведення оперативної розробки, що є головним засобом негласної протидії організованих злочинності.

Як уже було зазначено, запроваджені в КПК України негласні слідчі (розшукові) дії нічим не відрізняються від оперативно-розшукових заходів за організаційно-тактичними особливостями, засобами й методами проведення. Тому науково коректним буде порівняння списку негласних слідчих (розшукових) дій із правом оперативних підрозділів проводити певні оперативно-розшукові заходи табл. 2.

Таблиця 2

Номери статей КПК України щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій	Відповідні норми законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та «Про міліцію»
Ст. 260. Аудіо-, відеоконтроль особи	Пункт «а» ч. 1 ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»; п. 12 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію»
Ст. 261. Накладення арешту на кореспонденцію; ст. 262. Огляд і виїмка кореспонденції	Пункт п. 10 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»
Ст. 263. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	Пункт 9 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; п. 10 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію»; п. «б» ч. 1 ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»

Продовження табл. 2

Ст. 264. Зняття інформації з електронних інформаційних систем	<i>Відсутні</i>
Ст. 267. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	Пункт 7 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»
Ст. 268. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	<i>Відсутні</i>
Ст. 269. Спостереження за особою, річчю або місцем	Пункт 11 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»
Ст. 269 ¹ . Моніторинг банківських рахунків	Пункт 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»
Ст. 270. Аудіо-, відеоконтроль місця	<i>Відсутні</i>
Ст. 271. Контроль за вчиненням злочину (контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка)	Пункт 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»
Ст. 271. Контроль за вчиненням злочину (спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину)	<i>Відсутні</i>
Ст. 272. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	Пункт 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»

Закінчення табл. 2

Ст. 274. Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	<i>Відсутні</i>
Ст. 275. Використання конфіденційного співробітництва	Пункт 12 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»

З наведених у таблиці даних видно, що кількість негласних слідчих (розшукових) дій, зазначених у КПК України, суттєво перевищує кількість відповідних прав оперативних підрозділів щодо проведення оперативно-розшукових заходів, наданих іншими законами України. Так, згідно з чинним законодавством, оперативні підрозділи не мають правових підстав інакше, як у межах кримінального судочинства й винятково за дорученням слідчого: знімати інформацію з електронних інформаційних систем, установлювати місцезнаходження радіоелектронного засобу, здійснювати аудіо-, відеоконтроль місця, проводити експеримент щодо можливості вчинення злочину, імітувати обстановку злочину й навіть негласно отримувати зразки, необхідні для порівняльного дослідження. Водночас більшість із цих слідчих (розшукових) дій не пов'язані з необхідністю тимчасового обмеження прав особи. Тому таке звуження прав оперативних підрозділів вбачається невиправданим, а з позиції необхідності протидії організованій злочинності – шкідливим.

Крім того, варто, щоб оперативні підрозділи отримали законодавчий дозвіл на використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності, так само, як його сьогодні застосовують у досудовому розслідуванні [9]. Використання поліграфа в ОРД має ґрунтуватися на засадах добровільності й дасть змогу встановлювати правдивість показів підозрюваних та очевидців кримінальної події. Таким чином, можна буде впевнено планувати оперативно-розшукові версії, спираючись на встановлену вірогідність ідеальних слідів злочину.

На нашу думку, це дасть змогу значно підвищити результативність протидії корупційним злочинам в Україні.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що надання додаткових повноважень слідчим у поєднанні з відчутним обмеженням прав оперативних підрозділів, що відбулося з прийняттям нового КПК України, загалом не сприяє ефективності роботи щодо виявлення й попередження кримінальних правопорушень у нашій країні.

Після революції гідності триває етап необхідного послаблення посткомуністичної системи державного управління, на якому певне обмеження повноважень оперативних підрозділів міліції було деякою мірою виправданим, зважаючи на можливість відродження авторитарних методів політичної боротьби із залученням правоохоронних органів. Сьогодні громадянське суспільство України має думати про те, яким чином укріплювати молоду незалежну українську державу. Важливою ланкою державного будівництва є надання правоохоронцям необхідних повноважень для того, щоб нарешті подолати корупцію, організовану злочинність, припинити прояви тероризму, а також військові злочини в окремих регіонах України. Оперативно-розшукова діяльність як найбільш гостра «зброя» державної протидії злочинності, має зрештою посісти гідне місце серед засобів розбудови демократичної правової держави.

Відповідно до наказу МВС України «Про створення робочої групи з опрацювання питань реформування органів внутрішніх справ» від 24 вересня 2014 р. № 990, учені та фахівці Національної академії внутрішніх справ за участі автора підготували низку пропозицій до проекту «Плану заходів щодо реформування та розвитку ОВС», зокрема щодо підготовки нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що, зокрема, дасть змогу чітко розмежувати нормативно-правове регулювання ОРД у межах та поза межами кримінальних проваджень з урахуванням європейських стандартів правоохоронної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
4. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу :
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.
6. Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
7. Форми запобігання злочинності Ю. Ю. Орлов // Взаємодія правоохоронних органів з муніципальними і неурядовими організаціями в питаннях профілактики правопорушень та злочинів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 22–23 трав. 2009 р.). – Кам'янець-Подільський : УМВС України в Хмельниц. обл., 2009. – С. 135–139.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України (проект нової редакції) / [О. М. Джужа, В. Я. Горбачевський, Ю. Ю. Орлов та ін.]. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 48 с.
9. Орлов Ю. Ю. Використання поліграфа на досудовому слідстві / Ю. Ю. Орлов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – № 4 (93). – С. 172–186.

УДК 343.985:343.35

Ніколаюк Сергій Ігорович –
кандидат юридичних наук,
професор, професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх
справ;

Радченко Раїса Андріївна –
старший прокурор прокуратури
Миронівського району, юрист
3-го класу

ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС ФІКСАЦІЇ ФАКТІВ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості проведення спеціального слідчого експерименту під час фіксації фактів злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності; порядок дій оперативних підрозділів; спеціальний слідчий експеримент; фіксація фактів.

Рассмотрены особенности проведения специального следственного эксперимента при фиксации фактов преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности; порядок действий оперативных подразделений; специальный следственный эксперимент; фиксация фактов.

Зевід'ємна частина корупції – злочини у сфері службової діяльності. У сукупності вони є однією з найгостріших проблем, що підривають економіку та правовий імідж держави [1, с. 6]. Їх суспільна небезпека визначається тим, що посадова особа, використовуючи свої службові повноваження в злочинних цілях, може заподіяти значну шкоду функціонуванню

державного апарату, економіці країни, правам та інтересам громадян, підірвати авторитет відповідних установ.

Науковці, які раніше досліджували організацію й тактику протидії злочинам у сфері службової діяльності [2–4], розглядали особливості фіксації фактів злочинних дій, але прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [5] зумовило зміну порядку дій оперативних підрозділів, оскільки суттєво змінилася нормативно-правова база їх діяльності. Ідеться про Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], а також інші підзаконні нормативні акти, що регламентують порядок проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих розшукових дій [7–8]. Зазначені вище чинники зумовлюють необхідність наукового обґрунтування порядку дій оперативних підрозділів у процесі фіксації фактів злочинів у сфері службової діяльності.

Порядок дій оперативного працівника під час отримання інформації про особу, яка вчиняє злочин у сфері службової діяльності, такий: після отримання інформації про службову особу, яка готується до вчинення злочинних дій, необхідно за допомогою запитів з'ясувати, що особа є суб'єктом злочину у сфері службової діяльності (направити запит до підприємства, установи чи організації, у яких працює особа, з метою отримання у відділі кадрів копій його особової справи (присяги, наказу про призначення на посаду, службових обов'язків (посадову інструкцію), копії трудової книжки, попередження про відповідальність за порушення законодавства про засади запобігання та протидії корупції, інших документів, установлення періоду перебування особи на посаді, її кваліфікаційні характеристики, коло прав та обов'язків за посадою, нормативні акти, що їх визначають); перевірити особу за оперативними й іншими можливими обліками; надати запит до підприємства, установи чи організацій, що можуть вказати на отримання матеріальних благ (прибутку) особою з поставленням конкретних запитань по суті (за потреби – вимагати документацію, що підтверджує наявність і розмір доходів особи, з державної податкової інспекції; під час збирання всіх необхідних документів опитати осіб, які підтверджують візуально чи документально факт злочину, стосовно

незаконного одержання матеріальних благ; з'ясувати, чи були активними дії посадовця щодо отримання вигоди за виконання або невиконання службових обов'язків (наприклад, вимагання неправомірної вигоди); визначити, яким саме способом службова особа хоче отримати матеріальні блага; оперативним шляхом установити можливих співучасників і можливі способи маскування злочинних дій; на основі отриманих запитів та проведених перевірок завести ОРС (у разі підготовки до вчинення злочину) або надати інформацію до слідчого підрозділу (у разі підтвердження інформації про вже вчинений або вчинюваний злочин). Таку інформацію оформлюють у вигляді рапорта, який направляють до слідчого підрозділу. Начальник органу або підрозділу узгоджує з начальником слідчого управління питання щодо внесення цієї інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) (відкриття кримінального провадження). Слідчий, який здійснює кримінальне провадження, доручає встановити повні анкетні дані особи та додаткову інформацію про неї; оперативний працівник складає рапорт із повними анкетними даними, номером телефону та фактичним місцем проживання особи (такий рапорт направляють до слідчого підрозділу для приєднання до кримінального провадження). Оперативний працівник фіксує обставини, важливі для досудового розслідування (з'ясовує характер, умови й особливості роботи підприємства, установи або організації, де працює особа, час і місце вчинення злочину, спосіб і механізм учинення та приховання злочину, можливих співучасників та фактичні дії, до яких вдавалися вони та службова особа). Слідчий, який здійснює кримінальне провадження, обирає разом з оперативним працівником спосіб фіксації злочинних дій.

Одним із найбільш ефективних способів фіксації злочинних дій є спеціальний слідчий експеримент, тобто спосіб отримання інформації шляхом відтворення негласно-контрольованих умов та об'єктів для встановлення протиправних намірів осіб, обґрунтовано підозрюваних у підготовці або вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів (у тому числі й злочинів у сфері службової діяльності).

Проведення спеціального слідчого експерименту регламентовано ст. 271 КПК України [5] (Контроль за вчиненням злочину). Його проводять тільки з метою виявлення, припинення та розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів. Під час підготування та реалізації проведення заходів із контролю за вчиненням злочину заборонено провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби оперативний працівник цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем.

Проведення спеціального слідчого експерименту допускається за умови, що не принижуються гідність і честь осіб, які безпосередньо беруть участь у ньому, а також інших осіб, долучених до цього, не створюється небезпека для їх здоров'я.

Спеціальний слідчий експеримент може проводити як відносно конкретних осіб, яких обґрунтовано підозрюють у злочинній діяльності (одержання неправомірної вигоди, торгівля зброєю, операції з наркотиками тощо), так і для виявлення намірів невідомих осіб, які вчиняють серійні злочини, шляхом застосування різних «пасток» і «приманок». Якщо під час спеціального слідчого експерименту підозрювана особа вчиняє дії, що містять ознаки злочину, то за скоєне її притягують до кримінальної відповідальності за чинним законодавством. Зазвичай до його проведення залучають осіб, використовують технічні або транспортні засоби, відтворюють відповідну обстановку.

Спеціальний слідчий експеримент належить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій – контролю за вчиненням злочину, а отже, відповідно до п. 4 ст. 246 КПК України [5], право на його проведення має лише прокурор.

Прокурор виносить постанову про проведення спеціального слідчого експерименту (зміст повинен відповідати вимогам ст. 251 КПК України, що визначають підстави та вимоги, у тому числі виняткові невідкладні випадки, пов'язані з рятуванням життя людей і запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину).

Прокурор як процесуальний керівник розслідування готує клопотання про дозвіл на проведення спеціального слідчого експерименту (передбачено ст. 248 КПК України), у якому зазначає: правова кваліфікація, стаття КК України, короткий виклад обставин справи, номер ЄРДР, обґрунтування неможливості отримати відомості в інший спосіб, строк тощо (в окремих випадках слідчий готує клопотання до суду за погодженням наглядового прокурора).

Клопотання розглядає голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду (регламентовано ч. 1 ст. 247 КПК України) протягом 6 год із моменту отримання (регламентовано ч. 1 ст. 248 КПК України). Його реєструють у суді в Журналі обліку та реєстрації клопотань, оформляють у чотирьох примірниках (для суду, прокурора, слідчого, оперативного підрозділу).

Слідчий суддя виносить ухвалу про дозвіл на проведення спеціального слідчого експерименту (передбачено ч. 3 ст. 248 КПК України), що повинна містити відомості про особу, річ, місце, вид негласних слідчих (розшукових) дій, строк дії ухвали (оформляється в чотирьох примірниках).

Оскільки, відповідно до наданих повноважень, передбачених п. 2 ст. 40 КПК України, слідчий (прокурор) проводить негласні слідчі (розшукові) дії в порядку, визначеному розд. 3 гл. 21 (Негласні слідчі (розшукові) дії), то здійснення таких дій слідчий (прокурор) може доручити відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40) [5]. Правовою підставою здійснення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами органів внутрішніх справ є письмове доручення прокурора в кримінальному провадженні. У такому разі на час проведення зазначених дій працівник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого (працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власної ініціативи або звертатись із клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41) [5]. З метою дотримання умов конспірації, досягнення максимального позитивного результату під час проведення запланованих негласних слідчих

(розшукових) дій доручення направляють виконавцеві через підрозділи документального забезпечення та режиму ОВС. Прокурор у дорученні обов'язково зазначає: посаду, звання, клас, прізвище та ініціали посадової особи; реєстраційний номер кримінального провадження; контактний телефон; оперативний підрозділ, якому доручено провести негласні слідчі (розшукові) дії згідно з напрямками оперативно-службової діяльності; стислий зміст обставин злочину; правову кваліфікацію злочину (частина, стаття КК України); відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину; вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб; відомості залежно від виду негласної слідчої дії про певні ознаки, що дають змогу унікально ідентифікувати абонента, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; очікувані результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії та докази, що можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили. До доручення обов'язково додають витяг з ЄРДР, копію ухвали слідчого судді та копію постанови прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (додатково обґрунтовують виняткові підстави її проведення з наданням підтверджуючих документів).

Після цього оперативний працівник складає план проведення негласного слідчого експерименту, у якому зазначають: місце й час проведення; головні завдання; кількісний склад учасників; сутність дій, їх послідовність; роль учасників експерименту під час проведення кожної дії; засоби зв'язку між окремими групами й учасниками; опис місця майбутнього експерименту.

Якщо в процесі проведення спеціального слідчого експерименту виникає необхідність проведення інших заходів (негласних слідчих дій), що обмежують конституційні права громадян, то на проведення кожного готують вищезазначений пакет документів.

Якщо негласні слідчі (розшукові) дії передбачають певний термін проведення, то на виконання доручення слідчого щодо проведення заходу оперативний працівник кожні 14 діб інформує зведенням прокурора, який ознайомлюється та направляє зведення до слідчого підрозділу для приєднання до кримінального провадження.

Якщо під час проведення спеціального слідчого експерименту виникає необхідність фіксації дій особи шляхом проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій (що пов'язані з тимчасовим обмеженням конституційних прав громадян), вони мають здійснюватись у межах, передбачених Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК України.

Після отримання необхідного пакету документів і дозволів оперативний працівник здійснює такі заходи: складання спільного плану проведення спеціального слідчого експерименту; розподіл сил і засобів, що будуть задіяні під час затримання злочинців; фіксація індивідуальних ознак предметів, призначених для передачі; затримання злочинців у момент передачі грошей чи майна; огляд місця події з вилученням грошей; змиви шкіри долонь; опитування осіб; проведення обшуку в приміщеннях, у яких відбувалася передача, службових приміщеннях, помешканні особи; призначення необхідних експертиз.

Фіксація ходу та результатів спеціального слідчого експерименту повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим законодавством. Про результати такого експерименту складають протокол, до якого додають речі й документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складають протокол у присутності такої особи. Відомості про осіб, які здійснювали контроль за вчиненням злочину або були залучені до його проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Протокол негласної слідчої (розшукової) дії повинен відповідати

загальним вимогам складання протоколу та додаткам до нього, що передбачено в ст. 104, 105, 251, 252 КПК України.

Крім цього, проведення контролю за вчиненням злочину може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів, що, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України (наприклад, стенограма аудіозапису особи, що проводиться в процесі спеціального слідчого експерименту, а також магнітний носій із відповідним аудіозаписом), є документом, що містить відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Протоколи про проведення контролю за вчиненням злочину з додатками не пізніше ніж через 24 год із моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору. Водночас прокурор повинен вжити заходів щодо збереження отриманих під час проведення цих негласних слідчих дій речей і документів, які планують використовувати в кримінальному провадженні.

Термін проведення спеціального слідчого експерименту може бути продовжений у порядку, передбаченому ч. 5 ст. 246 КПК України.

Якщо за результатами проведення спеціального слідчого експерименту виявлено інший злочин, слідчий або прокурор повинен унести відповідні відомості до ЄРДР (ч. 4 ст. 218 КПК України) або прийняти рішення в порядку ст. 217 КПК України (Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування) [5].

Після проведення спеціального слідчого експерименту обов'язково надсилають повідомлення (повинно бути здійснено протягом 12 місяців із дня припинення дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом особі щодо проведення відносно неї негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачено ст. 253 КПК України), у якому зазначають: номер кримінального провадження; номер ЄРДР; вид негласної слідчої (розшукової) дії; відомості про проведення цих дій; результати; вказівка на обмеження конституційних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стан викриття службових злочинів у 2009–2014 рр. : довідка Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, 2015.
2. Запобігання та викриття корупційних злочинів в органах виконавчої влади : [моногр.] / Д. І. Любченко, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, Г. В. Прокопович. – К. : МП Леся, 2010. – 160 с.
3. Василенчук В. І. Оперативна профілактика злочинів у сфері службової діяльності / В. І. Василенчук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2006. – № 1. – С. 46–54.
4. Никифорчук Д. Й. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій / Д. Й. Никифорчук, А. О. Кравченко, А. М. Копилов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 173–181.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700.
8. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ ГПУ, МВС України, СБУ, Адміністрації прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

УДК 343.132:343.62

Пясковський Вадим Валерійович –
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх
справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ІНШИМИ СПІВРОБІТНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто проблеми питання, пов'язані з особливостями взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та кримінальної міліції у справах дітей, а також компетентними органами й посадовими особами іноземних держав під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх.

Ключові слова: взаємодія; слідчий; правоохоронні органи; оперативні підрозділи; насильницькі злочини.

Рассмотрены проблемные вопросы, связанные с особенностями взаимодействия следователей с сотрудниками оперативных подразделений и криминальной милиции по делам детей, а также компетентными органами и должностными лицами иностранных государств во время расследования насильственных преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: взаимодействие; следователь; правоохранительные органы; оперативные подразделения; насильственные преступления.

У контексті розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, проблема взаємодії слідчих та інших

співробітників правоохоронних органів досить багатогранна, а пов'язані з нею правові, організаційні, тактичні й психологічні питання рівною мірою актуальні для всіх зацікавлених осіб, особливо в сучасних умовах, коли одним із пріоритетних напрямів діяльності держави є забезпечення захисту прав та інтересів дітей відповідно до нормативно-правових актів України й міжнародних договорів.

Для того, щоб забезпечити ефективну взаємодію на всіх етапах розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, необхідно чітко знати її правові основи й організаційні форми, ураховувати наявні криміналістичні рекомендації, реагувати на психологічні характеристики виникаючих ситуацій. Отже, ідеться про комплексний підхід до вирішення цієї проблеми як у практичному, науковому, так і в навчально-методичному аспектах. На нашу думку, розглядаючи проблему взаємодії під час розслідування насильницьких злочинів щодо неповнолітніх, саме на такий підхід необхідно орієнтуватися під час розробки тактичних і методичних рекомендацій щодо взаємодії слідчого з іншими співробітниками правоохоронних органів.

Питанню взаємодії в процесуальній і криміналістичній літературі приділено значну увагу [1–4], однак на сьогодні залишається недостатньо вивченою специфіка цієї діяльності, особливо якщо йдеться про розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх.

У науковій літературі наявна значна кількість визначень поняття «взаємодія». Так, Р. С. Белкін розглядає взаємодію як одну з форм організації розслідування злочинів, що полягає в «передбаченому законом співробітництві слідчого з оперативними підрозділами, узгодженому за цілями, місцем і часом та здійснюється з метою повного, швидкого розкриття злочинів, усебічного й об'єктивного розслідування кримінальної справи та розшуку злочинців, викрадених цінностей та інших об'єктів, що мають значення для справи» [5, с. 25].

На думку І. П. Герасімова, взаємодія всіх органів і посадових осіб у процесі розслідування злочинів становить такий взаємозв'язок у їх діяльності, що забезпечує правильне

сполучення повноважень, методів і засобів, властивих кожному з учасників взаємодії [6, с. 68].

Водночас А. Г. Лекарь взаємодію тлумачить як поєднане або узгоджене за часом, місцем та метою здійснення необхідних заходів двома або більше службами чи працівниками цих служб для досягнення певної мети [7, с. 11].

А. А. Бондаренко доводить, що сутність взаємодії слідчого та працівника оперативного підрозділу полягає в тому, що це, передусім, активна цілеспрямована діяльність суб'єктів – слідчих і працівників оперативних підрозділів, до якої можуть залучатися негласні працівники, представники громадськості, фахівці різних галузей знань. Кожен суб'єкт цієї діяльності вживає конкретних заходів у межах, визначених законом повноважень [8, с. 248–249].

У процесі розслідування зазначених злочинів взаємодія слідчого з іншими співробітниками правоохоронних органів у загальному вигляді постає як часово-просторовий процес, що передбачає:

1) прийняття слідчим рішення про взаємодію зі співробітниками зазначених вище органів;

2) діяльність цих співробітників щодо виконання рішення слідчого;

3) процесуальну й іншу діяльність слідчого, пов'язану з оцінкою доказової та орієнтуючої інформації, отриманої завдяки взаємодії, а також використання її під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх.

Грунтуючись на результатах аналізу різних позицій щодо предмета визначення форм взаємодії, усі зазначені вище елементи процесу взаємодії ми вмістили у дві форми: процесуальні та непроцесуальні (організаційні) [9–12]. З огляду на завдання нашого дослідження, детально розглянемо процесуальні форми взаємодії.

Процесуальні форми взаємодії впливають із норм кримінального процесуального закону, з огляду на що під час здійснення досудового розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, взаємодія слідчого з

іншими співробітниками правоохоронних органів набуває таких форм:

виконання співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

виконання співробітниками зазначених підрозділів доручень слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

сприяння співробітниками уповноважених підрозділів слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

виконання запитів про правову допомогу з боку компетентних органів або посадових осіб іноземних держав.

Під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень досить важливою формою взаємодії є виконання співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Під час виконання доручень слідчого особливо важливо, щоб специфіка діяльності цих співробітників полягала в роботі з неповнолітніми, тобто до розслідування таких злочинів бажано залучати співробітників, які працюють безпосередньо з неповнолітніми, тобто підрозділів кримінальної міліції у справах дітей (КМСД). Крім цього, ефективність взаємодії буде ще вищою, якщо під час розслідування насильницьких злочинів щодо неповнолітніх доручення дає слідчий, який також спеціалізується на цій категорії кримінальних проваджень. Імовірно, така практика виправдає себе, оскільки буде вирішено питання про безпосередню відповідальність відповідних співробітників, що загалом змусить і слідчих, і співробітників оперативних підрозділів об'єднати зусилля для досягнення якісних і кількісних показників. Відсутність зазначеної спеціалізації та, як правило, добре налагодженого контакту між слідчими й співробітниками оперативних підрозділів призводить до формалізму під час виконання доручень слідчого. Досить часто слідчі на своє доручення одержують відповідь, у якій інформуються про те, що особа, яка вчинила кримінальне

правопорушення, не встановлена, або доказів її злочинної діяльності не виявлено. Такі відписки пояснюються як об'єктивними труднощами виконання подібних доручень, так і небажанням співробітників оперативних підрозділів їх виконувати з різних причин.

Співробітники оперативних підрозділів не повинні обмежуватися наданням відповіді слідчому лише із зазначенням формальних фраз. Так, якщо їм не вдалося частково або повністю виконати доручення слідчого, вони повинні детально відповісти, що вони зробили для його виконання, які конкретні дії здійснювали, з яких причин не вдалося досягти бажаного результату. Усе це необхідно знати слідчому для того, щоб планувати свою подальшу роботу щодо розслідування насильницького злочину такої категорії.

Унаслідок вивчення кримінальних проваджень про факти насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, можна констатувати формалізм і під час складання слідчими письмових доручень. Так, нерідко зустрічаються «трафаретні» доручення слідчих на кшталт: «Провести комплекс заходів, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила злочин». У таких дорученнях слідчих відсутня предметність стосовно обставин кримінального провадження. Водночас слід урахувати те, що, відповідно до п. 6.2, 6.5 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, не допускається надання слідчим неконкретизованих доручень оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену слідчо-оперативної групи), без встановленого строку їх виконання. Крім того, вони повинні містити перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати, та відомості, необхідні для реалізації цих дій [13, с. 106].

Як уже було зазначено, особливу роль у взаємодії зі слідчим під час розслідування такої категорії злочинів відіграють співробітники КМСД. На сьогодні слідчі досить активно використовують допомогу зазначених співробітників під час розслідування як злочинів, учинених неповнолітніми,

так і кримінальних проваджень, у яких неповнолітні є потерпілими. На нашу думку, не треба недооцінювати допомогу, що можуть надати співробітники КМСД у кримінальних провадженнях про насильницькі злочини, учинені щодо неповнолітніх, оскільки значна частина потерпілих від насильства дітей або вже перебуває в КМСД на профілактичному обліку з різних підстав, або на алфавітно-довідковий облік узято дорослу особу, яку підозрюють у вчиненні такого злочину. Крім того, відповідно до п. 1.2 Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, одним із завдань підрозділів КМСД є виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства [14]. З огляду на це, слідчим необхідно активно надавати доручення співробітникам КМСД щодо здійснення процесуальних дій або сприяння в цьому. Такими діями можна вважати: допит неповнолітнього потерпілого чи неповнолітнього свідка, тимчасове вилучення майна за місцем проживання неповнолітнього й інші, якщо виникне потреба.

Іншою важливою формою взаємодії під час розслідування розглянутих злочинів є виконання запитів про правову допомогу з боку компетентних органів або посадових осіб іноземних держав. Ця форма взаємодії є особливо актуальною в разі розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із торгівлею дітьми, їх сексуальною експлуатацією й торгівлею донорськими органами. Такі види злочинів зазвичай учиняються представники транснаціональних організованих злочинних угруповань, що мають добре налагоджені злочинні зв'язки.

Як свідчать результати взаємодії, озвучені на міжнародній науково-практичній конференції «Боротьба з торгівлею людьми» (Донецьк, 26 червня 2008 р.), наявність ефективних міжнародних зв'язків між правоохоронними органами іноземних держав є запорукою успіху в боротьбі із зазначеними злочинами й притягненні до кримінальної відповідальності злочинців, які перебувають на території різних країн. Проте ефективному міжнародному співробітництву перешкоджають наявні розбіжності в організаційному й

правовому змісті, що визначають побудову правоохоронних систем різних держав або діючі нормативно-правові бази.

Наприклад, з огляду на те, що в Республіці Молдова відсутній слідчий апарат, ускладнюється обмін оперативно-слідчою інформацією між відповідними підрозділами цієї республіки й України. Так, виїзд оперативних співробітників України для безпосередньої взаємодії на території Молдови є неефективним. Іншою проблемою є те, що слідчо-оперативні органи окремих держав, наприклад Туреччини, невинновато затягують термін виконання запитів: відповіді можуть надходити через чотири-вісім місяців після їх відправлення¹.

Низка проблем має правовий характер. Зокрема, різні держави встановлюють різне кримінальне покарання за злочини, що розглядаються. Наприклад, у Туреччині за торгівлю дітьми серед покарань передбачено штраф, у Росії – позбавлення волі на різні терміни, а в Грузії – довічне позбавлення волі. Тому досить часто з Туреччини на запит приходить інформація про те, що розшукувана особа вже була притягнута до кримінальної відповідальності за таке діяння².

Іншою проблемою є розбіжності в тлумаченні понять, що визначають злочинність діянь на території різних держав, наприклад, таких понять, як «вербування», «добровільність у занятті проституцією», «експлуатація» тощо.

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що здійснення слідчим процесуальних форм взаємодії під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, повинно ґрунтуватися лише на положеннях Кримінального процесуального кодексу України. Ефективність процесуальних форм взаємодії слідчого та співробітників правоохоронних органів у контексті здійсненого дослідження залежить від спеціалізації слідчих і співробітників оперативних підрозділів, активного залучення до

¹ Із виступу на Міжнародній науково-практичній конференції «Боротьба з торгівлею людьми» (Україна, м. Донецьк, 26 червня 2008 р.) Н. А. Павлюченка – заступника начальника Керування Служби безпеки України в Донецькій області.

² Із виступу на міжнародній науково-практичній конференції «Боротьба з торгівлею людьми» (Україна, м. Донецьк, 26 червня 2008 р.) Д. Гогиберидзе – проєктора Академії МВС Грузії.

розслідування співробітників КМСД, недопущення формалізму як із боку слідчих під час надання доручень, так і з боку співробітників оперативних підрозділів під час їх виконання та підготовки відповідей на ці доручення, а також створення єдиного організаційно-правового простору для ефективної взаємодії між правоохоронними органами різних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Г. Проблеми взаємодії слідчих правоохоронних відомств при розслідуванні особливо складних злочинів у кредитно-фінансовій та банківській системах / Г. Бондар // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 94–96.
2. Кубарев І. В. Проблема взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств / І. В. Кубарев // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – Вип. 1. – С. 268–271.
3. Патик А. А. Засади взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті й розслідуванні майнових злочинів / А. А. Патик // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 3 (70). – С. 241–248.
4. Попова Н. О. Проблеми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час розкриття незаконних заволодінь автотранспортом / Н. О. Попова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – Вип. 3 (82). – С. 158–166.
5. Белкин Р. С. Криминалистика : [учеб. слов.-справ.] / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1999. – 265 с.
6. Криминалистика : [учеб.] / под. ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
7. Лекарь А. Г. Организационно-тактические основы раскрытия преступлений / А. Г. Лекарь, Р. К. Безруких. – М. : Юрид. лит., 1977. – 118 с.
8. Бондаренко А. А. Зміст і форми взаємодії слідчого та оперативно-розшукових підрозділів / А. А. Бондаренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – Вип. 2. – С. 245–252.

9. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування : [навч. посіб.] / Благута Р. І., Климчук М. П., Сакал В. М., Цуцкірідзе М. С. – К. : Інтерсервіс, 2014. – 216 с.

10. Лавренко Г. І. Взаємодія слідчого з органом дізнання: організаційно-правові проблеми та напрямки їх вирішення / Г. І. Лавренко, А. В. Зав'ялов, Р. Є. Іваненко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – Спец. вип. № 5. – С. 400–409.

11. Глушков В. О. Взаємодія оперативних підрозділів із органами досудового слідства / В. О. Глушков, Є. Л. Скалосуб // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 247–250.

12. Цимбал П. В. Поняття взаємодії та її основні ознаки / П. В. Цимбал, Г. П. Власова // Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів при розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності : матеріали міжнар. постійно діючого наук.-практ. семінару. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. – С. 454–464.

13. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700 // Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження : [упоряд. С. М. Алфьоров, С. М. Міщенко, В. І. Фаринник та ін.] ; за заг. ред. В. І. Сліпченка. – К. : АРТ-дизайн, 2012. – С. 101–113.

14. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : наказ МВС України від 19 груд. 2012 р. № 1176 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 8. – С. 48. – Ст. 288.

УДК 355.233.22:351.741

Кисленко Дмитро Петрович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри вогневої та спеціальної фізичної підготовки навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ;

Бутов Сергій Євгенович – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри вогневої та спеціальної фізичної підготовки навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

РОЗВИТОК СИЛИ В МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИЙОМІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ

Розглянуто особливості силових підготовки майбутніх правоохоронців ВНЗ МВС України з огляду на специфіку майбутньої професійної діяльності, пов'язаної із застосуванням заходів фізичного впливу.

Ключові слова: заходи фізичного впливу; процес силових підготовки; неспецифічні вправи силових підготовки; аналітичні вправи силових підготовки; принцип одночасного впливу.

Рассмотрены особенности силовой подготовки будущих правоохранителей вузов МВД Украины в связи со спецификой будущей профессиональной деятельности, связанной с применением мер физического воздействия.

Ключевые слова: меры физического воздействия; процесс силовой подготовки; неспецифические упражнения

силовой подготовки; аналитические упражнения силовой подготовки; принцип одновременного воздействия.

Зевід'ємною складовою діяльності правоохоронців є фізична підготовка. Специфіка професійної діяльності полягає в потребі застосування заходів фізичного впливу щодо припинення правопорушень, зокрема передбачає високі вимоги до фізичних якостей.

Заходи фізичного впливу – дії працівника ОВС, що полягають у застосуванні мускульної сили та механічного впливу на будь-який орган, частину тіла або весь організм правопорушника без допомоги спеціальних засобів і вогнепальної зброї з метою припинення правопорушення, затримання порушника й відведення небезпеки, що загрожує життю та здоров'ю громадян.

Заходи фізичного впливу акумулювали в собі найбільш ефективні засоби й методи з різних видів єдиноборств: рукопашного бою, самбо (самозахисту без зброї), дзюдо, айкідо, боксу, карате, кікбоксингу тощо.

Застосування заходів фізичного впливу правоохоронцями належить до тих єдиноборств, у яких сила як рухова якість має особливо важливе значення та значною мірою визначає їх результативність. Високий рівень силовій підготовленості, розвинені м'язи тулуба й кінцівок – передумова ефективного застосування заходів фізичного впливу, запобігання травматизму та збереження життя під час затримання правопорушників. Водночас недостатній розвиток силових якостей зазвичай не дає змоги цілком реалізувати техніко-тактичні можливості правоохоронця, призводить до серйозних травм, нездатності захистити себе та затримати правопорушника.

Низка фахівців вважає, що недоліки силовій підготовленості знижують результативність швидко-силових дій як атакуючого, так і захисного характеру, зокрема швидкість у конкретні моменти протиборства з правопорушником, потужність фізичних зусиль зумовлюють неточність і слабкість ударної та захисної техніки, пружність блокуючої руки, м'якість захоплення і перехоплення у ближньому бою [1].

У процесі фізичного протиборства з правопорушником усі види сили однаково визначають ефективність дій працівника

ОВС. Різноманітність рухових дій за умов значної варіативності його функціональних станів під час фізичного протистояння потребує різнобічної силових підготовки [2].

Виконання ударів вимагає високого рівня стартової сили. Ефективність захисних дій пов'язана здебільшого з показниками уступаючої сили під час виконання, наприклад, м'яких блоків, приземленнях на опору тощо. Здатність переключатися з уступаючого на переборюючий режим роботи м'язів необхідна під час виконання блоків із подальшою атакою чи серій різних ударів. Виконання швидких дій, пов'язаних із переміщеннями, змінами позицій, а також кидків залежить від прояву вибухової сили. При безпосередньому зіткненні із супротивником у ближньому бою результат силового протистояння, фізичне придушення супротивника буде залежати від рівня максимальної сили, що виявляється в повільних рухах. Активне ведення рукопашної сутички навіть протягом 1–2 хв вимагає високого рівня розвитку силових витривалості.

Важливим є те, що фізично розвинений правоохоронець, м'язи якого мають значну масу, лише одним своїм зовнішнім виглядом може попередити правопорушення.

Доведено, що для курсантів, які звикли до силових вправ, вони є прекрасним тонізуючим засобом, що поліпшує стан рухового апарату й самопочуття.

Суттєве значення мають силові вправи і як засіб профілактики травм (розтягнень, розривів тощо). Достатня сила м'язів та високі еластичні властивості й міцність зв'язок є гарантією попередження випадкових травм на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки.

Здебільшого працівник екіпірований усім тим, що передбачено інструкцією оперативного виїзду (бронежилет, каска-сфера, автомат або пістолет, наручники, спеціальні засоби захисту, гумовий кийок, боеприпаси, важке взуття) вага яких становить приблизно 20 кг. Ураховуючи, що спеціальна операція може тривати досить довго, силове навантаження на організм працівника може збільшуватись у рази. Недостатня силова підготовленість призводить до травмування опорно-рухового апарату й довготривалого лікування. Тому вдале

затримання злочинця під час оперативного виїзду суттєво буде залежати від рівня силової підготовленості правоохоронця.

Вищезазначене ставить перед викладачами кафедр спеціальної фізичної підготовки навчальних закладів МВС України складне завдання – спрямувати навчальний процес таким чином, щоб забезпечити необхідний рівень фізичної підготовленості майбутніх працівників поліції, у тому числі й розвиток силових якостей.

Складність полягає, передусім, у визначенні оптимального співвідношення навчального часу, відведеного на розвиток фізичних якостей і на формування рухових навичок. Необхідно враховувати, що здебільшого вивчення нового програмного матеріалу має забезпечуватися належним рівнем певної фізичної підготовленості, що дасть змогу ефективно, а головне – правильно формувати рухові навички.

У системі фізичної підготовки працівників ОВС та курсантів ВНЗ МВС України для розвитку силових якостей найбільшої популярності набули такі силові вправи, як підтягування на перекладині, згинання та розгинання рук в упорі лежачи, піднімання тулуба з положення лежачи, комплексна силова вправа, що передбачає згинання й розгинання рук в упорі лежачи та піднімання тулуба з положення лежачи, підйоми переворотом на перекладині, згинання й розгинання рук в упорі на брусах, заняття на тренажерах та силові вправи з обважнювання.

Важливим аспектом силової підготовки курсантів є поліпшення здатності до реалізації силових якостей в умовах фізичного протистояння з правопорушником, що вимагає забезпечення оптимального взаємозв'язку між силою, технікою й тактикою застосування прийомів фізичного впливу.

Доведено, що результативність застосування заходів фізичного впливу залежить, передусім, від потужності рухів ногами, тулубом і руками. Основу потужності становить сила.

Під час застосування прийомів фізичного впливу слід виявляти силу в певних рухах, тому й під час розвитку сили необхідно забезпечувати найвищий прояв силових можливостей у межах рухових навичок, що відповідають правильній техніці виконання прийомів.

Методика розвитку силових якостей розроблена досить добре, що підтверджується досвідом силових видів спорту й численними теоретичними працями фахівців силової підготовки [3–8]. Ми знаємо, як швидко та ефективно підвищити рівень максимальної, швидкісної сили, набагато покращити силову витривалість.

Здавалося б, усе просто: силові тренування із застосуванням обважнювання, тренажерів, власної ваги та інше сприятиме покращанню силових якостей, що природно дасть змогу підвищити потужність рухів і, відповідно, ефективність виконання заходів фізичного впливу. Але на практиці все не так легко. Фахівці фізичної підготовки часто стикаються з тим, що швидше збільшення силових якостей унаслідок виконань силових вправ не тільки не сприяє очікуваному підвищенню потужності та швидкості рухів під час виконання прийомів фізичного впливу, а, навпаки, негативно впливає на їх результативність.

Пояснюється це тим, що у визначені періоди тренування (під час переходу до інтенсивної роботи силового характеру) погіршуються важливі показники техніки. Це стосується здатності до довільного скорочення м'язів, здатності тонко диференціювати рухи (за силою, швидкістю, напрямом та ін.) [4; 6].

Погіршення цих показників, передусім, призводить до того, що різко знижується здатність використовувати (приспосовувати) наявні силові можливості.

З огляду на це, виникає проблема в тому, як знайти засоби й методи, що здатні забезпечити постійний і високий рівень використання силових можливостей правоохоронця, підвищення результативності виконання заходів фізичного впливу.

Багаторічні спостереження доводять, що здатність використовувати силові можливості змінюється за певними фазами [4; 6; 8].

І фаза – *зниження реалізації*. На цій фазі спостерігається різке збільшення силових якостей, що призводить до порушення, ломки нервово-м'язових відчуттів і уявлень, що є основою звичної техніки. З'являються порушення координації рухів, неузгодженість елементів техніки виконання прийомів.

На певний час змінюється якість м'язів. У цей період говорять про те, що м'язи ніби стали короткими й жорсткими, «задубіли».

II фаза – *приспособування*. Протягом цього періоду техніка виконання прийомів «приспосовується» до нового рівня силових якостей, нового стану м'язів. З кожним заняттям прийоми виконуються дедалі легше.

III фаза – *паралельного розвитку*. Збільшення сили та силової витривалості помітно впливає на результативність виконання прийомів фізичного впливу.

Тривалість фаз і характер їх протікання є індивідуальним. Більше того, зустрічаються курсанти, у яких перші дві фази дуже короткі або взагалі відсутні.

Правильне визначення темпів необхідного (індивідуального) поліпшення силових якостей і правильний підбір засобів та методів може значно покращити співвідношення фаз, прискорити першу й другу фази, сприятиме більш ефективному використанню наявних силових можливостей.

Отже, під час планування силової підготовки курсантів необхідно вирішити такі завдання:

1. Спланувати оптимальний темп покращання силових якостей. Занадто динамічний їх приріст спровокує надмірний розрив між силою і технікою, а надто повільний – призведе до надмірної втрати часу.

2. Знайти оптимальні засоби й методи, що забезпечать необхідне поліпшення силових якостей із найменшими витратами часу й енергії.

3. Визначити засоби та методи, що дають змогу найефективніше використовувати набуті силові якості для підвищення потужності рухів під час виконання прийомів фізичного впливу.

Можливості курсантів щодо використання силових якостей під час виконання прийомів фізичного впливу можуть суттєво підвищуватися завдяки використанню різних методичних прийомів [4–7]. Останні ґрунтуються на прагненні максимально наблизити вправи силової підготовки й техніку прийомів фізичного впливу – як за спрямованістю впливу, так і в часі.

Наближення за спрямованістю може бути досягнуто за допомогою таких методичних прийомів:

1. Спеціалізації загальної силової підготовки. Для розвитку абсолютної сили м'язів рук, ніг, тулуба слід використовувати вправи з обважнюваннями (гірі, штанга), вправи на тренажерах, що впливають на розвиток м'язів, задіяних у виконанні прийомів фізичного впливу.

Для рухових дій, що передбачають застосування прийомів фізичного впливу, на підставі аналізу робіт у таких видах спорту, як боротьба, бокс, кікбоксінг, карате, можна виділити найбільш типову топографію м'язів [3; 9–10]. Так, найбільшого розвитку потребують м'язи шиї, спини (трапецієподібний, найширший м'яз спини), дельтовидний м'яз, двоголовий м'яз плеча, трьохголовий м'яз плеча, великий грудний м'яз, м'язи передпліччя, прямий та косий м'язи живота, м'язи передньої поверхні стегна. Наведена топографія м'язів визначає аналітичну спрямованість силових вправ у підготовці курсантів.

Для розвитку вибухової сили ніг варто використовувати настрибування на перешкоду, багаторазові підстрибування, стрибки в глибину.

Розвиткові вибухової сили м'язів рук сприятимуть використання штовхання каміння, медицинболів, удари в маківару або по боксерському мішку.

Для розвитку силовій витривалості необхідно використовувати навчально-тренувальні поєдинки з боротьби, боксу, рукопашного бою в режимі анаеробно-гліколітичної роботи на пульсі 180–190 ударів за хвилину, а також контактні ігри силовій спрямованості (регбі, ручний м'яч, баскетбол).

2. Наближення силових вправ та елементів техніки заходів фізичного впливу.

Наближення вправ за часом передбачає виконання вправ загальної силовій підготовки і спеціально-підготовчих силових вправ з елементами заходів фізичного впливу в одному навчальному занятті.

Як уже зазначалося, високий рівень силових здібностей у вправах загальнопідготовчого характеру ще не гарантує їх високих результатів під час виконання прийомів фізичного впливу та самозахисту в ситуаціях фізичного протистояння з

правопорушником. Це пояснюється можливою відсутністю необхідного взаємозв'язку між силовими якостями та конкретними проявами техніки прийомів фізичного впливу.

Усунути цей недолік можна шляхом застосування принципу одночасного впливу, суть якого полягає у вивченні та вдосконаленні прийомів фізичного впливу з використанням вправ, що дають змогу курсанту одночасно розвивати й силові якості. Тому під час проведення занять, спрямованих на вивчення й удосконалення прийомів фізичного впливу, необхідно обов'язково використовувати вправи для розвитку спеціальної сили, працювати над розвитком сили груп м'язів, задіяних у виконанні прийомів фізичного впливу.

Під впливом такого спеціалізованого тренування утворюються відповідні умовні рефлексії, нервова система набуває здатності залучати до одночасного скорочення ті м'язи, що здійснюють необхідний руховий акт зі значними або максимальними зусиллями. Одночасно формується здатність до гальмування діяльності тих антагоністичних м'язів, що протидіють виконанню цього руху курсантом. Унаслідок тренування в нервовій системі умовно-рефлекторним шляхом формується динамічний стереотип, що забезпечує найефективнішу діяльність м'язів, участь яких зумовлює ефективність виконання прийомів фізичного впливу та забезпечує збільшення потужності рухів.

Вправи для розвитку спеціальної сили та їх комплекси слід використовувати не менше, ніж двічі на тиждень. У заняттях, спрямованих на вивчення й удосконалення прийомів фізичного впливу, завдання з розвитку силових якостей зазвичай виконують у другій половині основної частини заняття.

Ефективною та найбільше поширеною вправою для розвитку сили м'язів-розгиначів рук, на яких покладено головне навантаження під час ударів, є різноманітні віджимання в упорі лежачи. Вправу можна виконувати в різних режимах роботи м'язів: у довільному чи максимальному темпі – для розвитку силових витривалості; з «вибуховим» характером розвитку переборюючого зусилля (наприклад, повільне згинання рук і подальше їх розгинання з максимальним прискоренням); у реактивному режимі – зі швидким переходом від згинання рук до їх розгинання.

Вправи можна ускладнювати, змінюючи положення рук і ніг, доповнюючи їх відштовхуванням руками від опори й водночас ударами долонь одна об одну, переносом ваги поперемінно на ліву й праву руку тощо.

Для зміцнення кистей рук, зап'ястних суглобів і пальців рекомендовано віджиматись з опорою на кулаки, на п'ять, чотири, три та два пальці, а також на тильну сторону кисті.

Для розвитку спеціальної сили в ударних діях використовують також удари руками й ногами з обважнюванням, подолання інерції власного тіла під час ударів, захистів і переходів від захистів до ударів та навпаки. Величина обважнювання в таких вправах не повинна порушувати структуру рухів, а власне вправи мають виконуватись із максимальною швидкістю доти, поки не почне порушуватися структура рухів або знизиться швидкість їх виконання.

Для одночасного розвитку спеціальної сили й удосконалення техніки прийомів фізичного впливу використовуються такі спеціально-підготовчі вправи, як імітація ударів рукою та ногою з додатковими обважнюваннями (манжетами, накладками, гантелями, гумовими амортизаторами) або у водному середовищі з дотриманням правильної техніки виконання (вихідного положення кулака або руки, траєкторії рухів, максимальної швидкості, фіксації кінцевого положення). Швидкість виконання збільшується із засвоєнням техніки виконання. Після закінчення вправи необхідно виконати 5–10 ударів без обважнювання або опору. Удари молотками поперемінно лівою і правою руками виконуються в автопокришку в повільному, середньому й високому темпах у різних стійках.

Для розвитку сили ніг використовують махи ногами з додатковими обважнюваннями або подоланням опору гумового амортизатора. Виконується, спираючись рукою на стілець, гімнастичну стінку, будь-яку стійку або стіну, а також без опору, послідовними серіями махових рухів уперед, убік, назад, коловими рухами по 10–30 разів спочатку однією, потім іншою ногою.

Ефективним є відпрацьовування прийомів фізичного впливу з партнером, який має більшу вагу.

Корисним може бути використання ізометричних вправ: «штовхання стіни» кулаками, «штовхання стіни» основою долоні, імітація м'язового напруження заключної частини ударів рукою, імітація м'язового напруження проміжного положення ударів ногою, упор лежачи на одній руці. Положення руки, на яку здійснюється опір, має бути таке, як у кінцевій фазі прямого удару (пальці стиснуті в кулак, опір на ударну частину кулака).

Для розвитку здатності використовувати силу в боротьбі рекомендовано використовувати такі різновиди схваток: 1) з фізично більш сильним, але менш досвідченим супротивником; 2) «ігрового характеру»; 3) на кидки з падінням; 4) на використання зусиль супротивника; 5) на виконання прийомів у напрямку руху супротивника; 6) на збереження визначених положень; 7) на виконання кидків «з розбігу»; 8) «на чисту перемогу» з найменшою кількістю спроб [3].

Вивчення техніки, що застосовується у схватках, спрямованих на вдосконалення спеціальної сили курсантів, рекомендується проводити таким чином, щоб кожен із прийомів засвоювався в різних варіантах з акцентом на роздільне переважне використання: 1) сили тяжіння тіла супротивника; 2) сили тяжіння тіла борця, який атакує; 3) м'язових зусиль борця, який атакує; 4) м'язових зусиль супротивника; 5) інерції супротивника; 6) інерції борця, який виконує прийом.

Необхідно також формувати у курсантів уміння отримувати перевагу в силі над супротивником під час сутички за рахунок умілого використання не тільки додаткових сил, а й різних закономірностей біомеханіки (наприклад, докладання сили на оптимальному плечу важеля, використання різноманітних важелів тощо) [3].

Одним із напрямів підвищення силових підготовленості курсантів є розвиток сили з одночасним збільшенням м'язової маси. Цей шлях має важливе значення в тренуванні, спрямованому на підвищення ефективності застосування прийомів фізичного впливу, особливо в тих випадках, коли сила м'язів і ступінь напруги, що розвивається, суттєво залежать від

величини м'язової маси. Чим вона більша, тим за інших однакових умов більшу напругу спроможні розвинути м'язи.

Шлях збільшення сили з одночасним збільшенням м'язової маси набуває додаткової значущості з огляду на те, що набута сила зберігається довше в тому разі, коли збільшення її супроводжувалося паралельним набиранням м'язової маси. І навпаки, сила втрачається швидше, якщо маса м'язів не збільшується одночасно з її приростом. Певне збільшення власної ваги курсанта (атлета) під впливом тренування, спрямованого на розвиток м'язової маси, цілком виправдано. Курсанту не слід боятися збільшення маси м'язів, на які покладено головне навантаження. За даними багатьох авторів, під час функціональній гіпертрофії м'язова сила завжди збільшується значно динамічніше ніж власна вага.

Ключовим чинником, що визначає методику розвитку сили курсантів ВНЗ МВС України з огляду на потребу в підвищенні результативності виконання заходів фізичного впливу, є необхідність виховання сили у визначеному сполученні зі швидкістю, витривалістю та спритністю. Крім того, необхідність прояву сили під час виконання заходів фізичного впливу визначає потребу в забезпеченні найвищого розвитку силових якостей у межах відповідних рухових навичок, що відповідають правильній техніці виконання прийомів.

Силові вправи, що застосовуються в підготовці курсантів ВНЗ МВС України, необхідно розділяти на три групи:

1. Вправи неспецифічного впливу.
2. Аналітичні вправи, спрямовані на розвиток м'язових груп, найважливіших для ефективного виконання заходів фізичного впливу та здійснення фізичної протидії правопорушникові.
3. Вправи, що вдосконалюють силу в межах навиків виконання заходів фізичного впливу.

Комплексне використання зазначених вправ найбільш оптимально сприятиме силовій підготовці курсантів ВНЗ МВС України відповідно до специфіки майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Серебряк В. В. Технические средства обучения на занятиях по рукопашному бою : [учеб.-метод. пособие] / В. В. Серебряк. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2007. – 128 с.
2. Ануфрієв М. І. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ України : [навч. посіб.] / Ануфрієв М. І., Бутов С. Е., Гіда О. Ф., Решко С. М. ; заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва, Є. М. Моїсєєва. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 338 с.
3. Бойко В. Ф. Физическая подготовка борцов / В. Ф. Бойко, Г. В. Данько. – К. : Олимп. лит., 2004. – 224 с.
4. Зациорский В. М. Физические качества спортсмена / В. М. Зациорский. – М. : Физкультура и спорт, 1966. – 200 с.
5. Зенов Б. Д. Специальная физическая подготовка пловца на суше и в воде / Б. Д. Зенов, И. М. Кошкин, С. М. Вайцеховский. – М. : Физкультура и спорт, 1986. – 160 с.
6. Платонов В. М. Фізична підготовка спортсмена / В. М. Платонов, М. М. Булатова. – К. : Олімп. літ., 1995. – 320 с.
7. Prokopy M., Ingersoll C. et al. Closed-Kinetic Chain Upper-Body Training Improves Throwing Performance of NCAA Division 1 Softball Players // Journal of Strength and Conditioning Research. – 2008. Vol. 22 (6). – P. 1790–1798.
8. Bosko C. Athletic Stretch-Shortening Cycle in Skeletal Muscle Function and Physiological Considerations on Explosive Power in Man / C. Bosko // FIDAL, Centre Studi Ricerche, Jah/Feb., 1985. – Vol. 1. – P. 7–113.
9. Иванов А. Л. Кикбоксинг / А. Л. Иванов. – К. : Air Land, 1994. – 310 с.
10. Захаров Е. Рукопашный бой : [самоучитель] / Е. Захаров, А. Карасев, А. Сафонов. – М. : Культура и медицина, 1992. – 234 с.

УДК 343.98:343.542.1

Ємець Олег Миколайович –
кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри спеціальної
техніки та оперативно-розшукового
документування Національної
академії внутрішніх справ

ПОШУК ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ПРО ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

Здійснено аналіз статистичних даних про виявлення органами внутрішніх справ фактів увезення, виготовлення, збуту й розповсюдження порнографічних предметів. Висвітлено особливості правового забезпечення роботи правоохоронних органів у цій сфері. Визначено об'єкти оперативного пошуку такої протиправної діяльності, а також запропоновано напрями його здійснення.

Ключові слова: мораль; моральність; оперативний пошук; порнографія; фактичні данні.

Проанализированы статистические данные о выявлении органами внутренних дел фактов ввоза, изготовления, сбыта и распространения порнографических предметов. Освещены особенности правового обеспечения работы правоохранительных органов в этой сфере. Определены объекты оперативного поиска такой противоправной деятельности, а также предложены направления его осуществления.

Ключевые слова: мораль; нравственность; оперативный поиск; порнография; фактические данные.

Єтавлення громадян до певних вчинків може змінюватись, адаптуючись до вимог сьогодення, однак для нормального існування суспільства вкрай важливим було та залишається питання щодо збереження його духовного світу й підтримки

високого рівня культури. Особливим об'єктом захисту з боку держави та громади є моральність. Нині докладають чимало зусиль для протидії ввезенню, виготовленню, збуту й розповсюдженню порнографічних предметів, особливо дитячої порнографії. На жаль, подібні злочини в нашій країні продовжують учиняти, хоча оперативні підрозділи органів внутрішніх справ України постійно здійснюють заходи щодо їх виявлення та припинення [1, с. 243].

Дослідженням різних проблем, пов'язаних із протидією злочинам проти моральності, присвятили свої праці такі вчені, як В. І. Василичук, М. Г. Вербеньський, І. О. Воронов, О. М. Джужа, Ю. О. Єрмаков, А. А. Небитов, Д. Й. Никифорчук, А. М. Орлеан, С. С. Чернявський та ін. Водночас нині триває реформування органів внутрішніх справ України, і відповідно, оновлення правових засад їх роботи, що впливає на сталу практику боротьби зі злочинністю. Це зумовлює важливість здійснення наукових розробок у сфері виявлення скритих протиправних діянь, до яких належать злочини проти моральності.

Зазначене дає змогу обґрунтувати актуальність мети статті – дослідження шляхів удосконалення пошуку фактичних даних про ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Відповідно до мети, можна визначити такі завдання: розглянути статистичні данні відносно виявлення органами внутрішніх справ ввезення, виготовлення, збуту й розповсюдження порнографічних предметів, висвітлити особливості правового забезпечення роботи правоохоронних органів у цій сфері, а також надати рекомендації щодо пошуку фактичних даних про подібну протиправну діяльність, які можуть використовувати оперативні працівники під час виконання службових обов'язків.

Аналіз статистичних даних щодо цього виду злочинів свідчить, що в Україні реєструють їх сотні: 2008 р. – 851; 2009 р. – 870; 2010 р. – 823; 2011 р. – 688; 2012 р. (до листопада) – 521; 2013 р. – 1822, частину з яких учиняє група осіб: 2008 р. – 37; 2009 р. – 52; 2010 р. – 79; 2011 р. – 5; 2012 р. (до листопада) – 9; 2013 р. – 14. Наявні факти вчинення злочину неповнолітніми або за їх участі: 2008 р. – 31; 2009 р. – 14; 2010 р. – 9; 2011 р. – 9; 2012 р. (до листопада) – 10; 2013 р. – 9.

Значну кількість злочинів учиняють раніше судимі особи: 2008 р. – 96; 2009 р. – 82; 2010 р. – 101; 2011 р. – 214; 2012 р. (до листопада) – 197; 2013 р. – 94. Вивчення звітності підтверджує, що проблема протидії подібним злочинам є нагальною для нашої країни, адже негативно впливає на суспільну мораль, що потребує захисту. Значну їх кількість учиняють групи осіб та раніше судимі особи, що підвищує рівень небезпеки протиправної діяльності.

За ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів відповідальність передбачає ст. 301 КК України [2]. Об'єктивна сторона цього злочину включає такі дії щодо порнографічних предметів: 1) увезення до України; 2) виготовлення; 3) зберігання; 4) перевезення; 5) інше переміщення; 6) збут; 7) розповсюдження; 8) примушування до участі в їх створенні. Так, увезення до України – це дії, під час яких зазначені вище предмети переміщують через державний або митний кордон на територію України. Виготовлення включає як авторство (створення заново чи внесення змін у вже існуючий твір), так і відтворення, розмноження таких творів – друкування, зняття копій, монтаж. Зберігання – це будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням порнографічних предметів у володінні винного (він може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Перевезення чи інше переміщення – це зміна місця перебування порнографічних предметів, доставляння їх з одного місця в інше транспортними засобами шляхом пересилання поштою, кур'єрським зв'язком, перенесення пішки. Збут – це оплатна передача іншій особі, включаючи продаж, обмін як плату за виконану роботу чи надані послуги. Розповсюдження – це безоплатна передача порнографічних предметів іншим особам, включаючи дарування, передачу в спадок, надання в тимчасове користування. Примушування до участі у створенні порнографічних предметів – це вплив на інших осіб шляхом застосування фізичного або психічного впливу з метою добитися того, щоб вони виступили авторами (заново написали книгу, сценарій, унесли відповідні зміни до існуючих), іншим чином взяли участь у створенні твору (виступили акторами, режисерами, операторами фільму тощо) [3, с. 227].

У 2003 р. було прийнято Закон України «Про захист суспільної моралі» [4], у якому визначено головні терміни цієї сфери. Зокрема *порнографія* означає вульгарно-натуралістичну, цинічну, непристойну фіксацію статевих актів, самоцілну, спеціальну демонстрацію геніталій, антиетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок із натури, що не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи негідні інстинкти. Важливо, що у 2010 р. до цього Закону [4] було внесено доповнення [5], що закріпили поняття *дитячої порнографії* як зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної в реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено Кримінальним кодексом України [2], віднесено до завдань оперативно-розшукової діяльності. Пошук і фіксація фактичних даних про ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів є компетенцією оперативних підрозділів органів внутрішніх справ.

З позиції оперативно-розшукової діяльності, оперативний пошук є системою розвідувально-пошукових заходів, які здійснюють уповноважені суб'єкти для отримання та перевірки первинної інформації щодо осіб, предметів і подій, що становлять оперативний інтерес, з метою встановлення ознак злочину чи спростування інформації про нього. До його головних ознак належать такі [7]:

об'єктами оперативного пошуку є особи, предмети та події (факти), що є джерелами оперативної інформації;

головним критерієм включення певної особи, предмета чи події до об'єктів оперативного пошуку є те, що вони становлять оперативний інтерес для оперативних підрозділів правоохоронних органів, а первинна інформація про них є оперативно значущою для цих підрозділів;

оперативний пошук здійснюється поза зв'язком із конкретною особою або фактом, виконанням окремих завдань, розкриттям і розслідуванням окремих злочинів, а також уже відомими фактами й особами;

здійснення оперативного пошуку ґрунтується на потенційній можливості розпізнання об'єкта пошуку за заздалегідь відомими ознаками, що властиві саме цим ще невідомим конкретним об'єктам пошуку (особі, предмету, події (факту), які підлягають установленню під час його здійснення;

пріоритетними завданнями оперативного пошуку є отримання первинної інформації про осіб, предмети, події (факти), що становлять для оперативних підрозділів оперативний інтерес, а також перевірка цієї інформації для встановлення ознак злочину чи спростування інформації про нього;

зміст оперативного пошуку полягає в постійній, активній цілеспрямованій пошуковій роботі, що становить систему розвідувально-пошукових заходів, які здійснюються як особисто суб'єкти пошуку (особистий пошук), так і шляхом залучення до нього відповідних сил і засобів, у тому числі інформаційних систем, відео- та аудіозапису, кіно- та фотозйомки тощо;

підставою для початку пошуку первинної оперативно значущої інформації слугує законодавчий припис (пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [2]);

для проведення розвідувально-пошукових заходів достатньо лише припущення щодо підготовки чи вчинення злочину за наявності окремих ознак, що вказують на такі діяння або на осіб, які готують, учиняють чи вчинили злочин, причому таке припущення може мати характер версії, що ґрунтується на певних фактах;

оперативний пошук здійснюється в місцях найімовірнішого виявлення об'єктів пошуку, зокрема там, де криміногенні процеси мають тенденцію до повторюваності, регулярності проявів у часі та просторі, де ймовірно є поява осіб, які готують, учиняють чи вже вчинили злочин, та спостерігається концентрація криміногенного контингенту;

час і місце оперативного пошуку залежно від обставин визначаються суб'єктами пошуку та відповідними приписами (функціональними обов'язками, вказівками, планами тощо).

Пошук фактичних даних про конкретну протиправну діяльність має свої особливості. Об'єкти оперативного пошуку певного злочину визначають залежно від обставин, характерних для його вчинення. На нашу думку, *пошук фактичних даних про*

ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів є активною пошуковою діяльністю уповноважених суб'єктів, що спрямована на встановлення:

осіб, які планують увезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів із метою вивчення можливості недопущення вчинення злочину;

осіб, які готуються до ввезення, виготовлення, збуту або розповсюдження порнографічних предметів;

осіб, які безпосередньо ввозили, виготовляли, збували або розповсюджували порнографічні предмети або осіб, причетних до такої діяльності, у тому числі моделей, задіяних до виготовлення порнографічних предметів;

порнографічних предметів;

свідків та очевидців увезення, виготовлення, збуту й розповсюдження порнографічних предметів;

осіб, до яких потрапили порнографічні предмети, у тому числі з використанням мережі Інтернет;

грошей та цінностей, що були витрачені на протиправну діяльність, пов'язану з увезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних предметів, джерел їх надходження, а також документальне підтвердження розрахунків (документи про грошові перекази, про оплату праці моделей або інших осіб, документи про розрахунками за допомогою мережі Інтернет);

грошей і цінностей, що були отримані протиправним шляхом завдяки збуту й розповсюдженню порнографічних предметів;

знаряддя та засобів, які використовували для втілення злочинного наміру (фото-, відеотехніка, носії електронної інформації з порнографічними предметами, технічне обладнання, що використовувалось для їх копіювання та розповсюдження тощо);

предметів і документів, що мають оперативно-розшукове та доказове значення (договори, укладені учасниками виготовлення порнографічних предметів, що засвідчують певні обставини, наприклад про оренду приміщень для виготовлення порнографічних предметів, а також інші документи, наприклад медичні довідки про обстеження на венеричні хвороби, чеки про закупку обладнання тощо);

обставин та умов, що сприяють увезенню, виготовленню, збуту або розповсюдженню порнографічних предметів;

конкретних фактів увезення, виготовлення, збуту або розповсюдження порнографічних предметів.

Пошук фактичних даних про ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів, ураховуючи високий рівень латентності зазначеного злочину, передбачає постійний ініціативний пошук та аналіз відповідної інформації. Так, ми пропонуємо такі напрями цього пошуку:

отримання заяв або повідомлень про ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів від громадян, яким стало відомо про такі факти, а також здійснення перевірки щодо них;

пошук фактичних даних про ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів у мережі Інтернет;

робота з негласними штатними й позаштатними працівниками, спрямована на встановлення конкретних фактів та обставини ввезення, виготовлення, збуту або розповсюдження порнографічних предметів;

співробітництво з іншими правоохоронними органами й закордонними колегами з метою отримання від них і подальшої перевірки інформації про ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів;

взаємодія з неурядовими організаціями, сфера діяльності яких передбачає протидію ввезенню, виготовленню, збуту або розповсюдженню порнографічних предметів із метою отримання від них відповідної інформації та подальшої її перевірки;

моніторинг повідомлень у засобах масової інформації про ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів, а також перевірка результатів журналістських розслідувань у цій сфері;

спостереження за діяльністю туристичних і транспортних фірм, агенцій працевлаштування, найму, ескорт-агенцій та шлюбних бюро з метою отримання інформації про ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів;

опрацювання повідомлень, що надходять на гарячі лінії, спрямовані на допомогу потерпілим від торгівлі людьми, сексуального насильства тощо;

робота з особами, раніше засудженими за ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних предметів, а також торгівлю людьми або інші злочини проти моральності, щодо отримання інформації про раніше не встановлені факти й обставини ввезення, виготовлення, збуту або розповсюдження порнографічних предметів;

опрацювання та перевірка інформації, отриманої від уже встановлених потерпілих від злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією, або їх близьких і родичів про ще не виявлені факти й обставини ввезення, виготовлення, збуту або розповсюдження порнографічних предметів;

пошук інформації про ще не встановлені факти та обставини ввезення, виготовлення, збуту або розповсюдження порнографічних предметів під час розслідування інших кримінальних проваджень.

Оперативні підрозділи органів внутрішніх справ України під час виявлення інформації про ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів здійснюють спеціально передбачені чинним законодавством заходи щодо фіксації фактичних даних про таку протиправну діяльність, а також причетних до цього окремих осіб або груп. Отримані матеріали оперативно-розшукової діяльності використовують для попередження, виявлення, припинення й розслідування злочинів, а також як приводи й підстави для початку досудового розслідування та для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами в кримінальному провадженні.

За результатами дослідження різних аспектів пошуку фактичних даних про ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів можна зробити висновок про те, що для сучасної України проблема протидії таким протиправним діянням залишається актуальною. Динаміка виявлення зазначених злочинів щорічно змінюється не суттєво, проте в бік збільшення.

Нині відбуваються значні організаційно-правові зміни в роботі правоохоронних органів, що впливає на діяльність оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. Проте пошук фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп був і залишається першочерговим завданням

оперативно-розшукової діяльності. Висвітлені особливості правового забезпечення роботи правоохоронних органів у цій сфері, а також надані рекомендації щодо пошуку фактичних даних про ці злочини можуть бути використані в практичній роботі оперативних працівників, а також для підвищення рівня обізнаності зацікавлених осіб, які беруть участь у протидії цьому явищу. Результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових розробок у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ємець О. М. Взаємодія оперативних підрозділів МВС України з неурядовими організаціями у протидії ввезенню, виготовленню, збуту і розповсюдженню порнографічних предметів / О. М. Ємець // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 243–254.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : [навч. посіб.] / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Центр учб. л-ри, 2011. – 392 с.
4. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії : Закон України від 20 січ. 2010 р. № 1819-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 10. – Ст. 105.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
7. Погорецький М. А. Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький, В. П. Шеломенцев. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2010_4/pogoret.pdf.

УДК 343.451

Шановаленко Євген Володимирович –
здобувач кафедри оперативно-
розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Проаналізовано сучасний стан нормативно-правового забезпечення та можливості телекомунікацій під час встановлення місцезнаходження підозрюваного й обвинуваченого.

Ключові слова: розшук підозрюваного та обвинуваченого; телекомунікаційна мережа; рухомий (мобільний) зв'язок; мережа Інтернет; телефонні розмови.

Проанализированы современное состояние нормативно-правового обеспечения и возможности при установлении местонахождения подозреваемого и обвиняемого.

Ключевые слова: розыск подозреваемого и обвиняемого; сеть телекоммуникаций; движимая (мобильная) связь; сеть Интернет; телефонные разговоры.

Зирішення завдань розшукової роботи сприяє дотриманню законності в державі та суспільстві, захисту конституційних прав і свобод людини, оскільки своєчасний розшук осіб, які ухиляються від правосуддя, забезпечує нормальні умови провадження слідства, судового розгляду, притягнення винних до відповідальності, відшкодування збитків, заподіяних злочином. Крім того, позитивні результати розшукової роботи гарантують невідворотність покарання за вчинені злочини, що є найбільш важливим чинником профілактики загалом. Переховуючись від слідства чи суду, розшукувані особи з об'єктивних причин потрапляють до криміналітету підвищеної небезпеки. Вони в пошуках засобів

існування, а часом і для розгульного способу життя, інколи вчиняють злочини більш тяжкі, ніж ті, за які їх оголошено в розшук. Рецидивісти, переховуючись від слідства, суду та відбування покарання, створюють злочинні угруповання з морально нестійких осіб, учиняють зухвалі тяжкі й особливо тяжкі злочини – убивства на замовлення, бандитські напади, розбої, вимагання тощо. Водночас витрати на проведення оперативно-розшукових заходів та екстрадицію розшукуваних становлять значні збитки для держави.

Проблеми в галузі оперативно-розшукової діяльності, у тому числі розшуку підозрюваного й обвинуваченого, вивчали такі видатні науковці, як К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, В. І. Василичук, В. О. Глушков, В. М. Гринчак, О. М. Джу́жа, Е. О. Дідоренко, В. П. Захаров, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. С. Кузьмічов, Є. М. Моїсєєв, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, В. П. Пилипчук, І. В. Сервецький, В. П. Цильвік, В. Г. Хахановський та інші науковці й практики, які є представниками різних галузей правової науки.

Метою цієї статті є дослідження правових аспектів установлення місцеперебування розшукуваних осіб, щодо яких можуть проводитись оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з втручанням у приватне життя, використанням телекомунікацій.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій і комп'ютерної техніки, що спостерігається протягом останніх років, спричинив появу принципово нових схем, до яких вдаються особи, що переховуються від слідства та суду, для спілкування в межах дружніх, родинних і злочинних зв'язків.

Особи, які перебувають у розшуку, відразу позитивно оцінили технічні переваги телекомунікацій, передусім, можливість із будь-якого місця країни та в будь-який час зв'язатися зі співучасником або родичами, зберігаючи водночас анонімність абонентів – користувачів мережі Інтернет. Так, на відміну від стільникового мобільного телефонного зв'язку, мобільну комп'ютерну платформу не завжди можна запеленгувати й визначити її місцезнаходження (відповідно, й користувача), адже користуватися Інтернетом можна в різноманітних місцях, у яких є GSM, GPRS та 3G-покриття.

Таким чином, особи, яких розшукують, розуміють, що, перебуваючи в різних регіонах держави і навіть району (міста), вони ускладнюють викриття свого місцезнаходження, з огляду на використання телефонного зв'язку та мережі Інтернет з одночасним проведення конспіративних зустрічей зі своїми злочинними зв'язками тільки у визначених місцях, що позбавляє правоохоронців можливості фіксувати такі зустрічі.

Злочинці, яких розшукують, використовують мережу Інтернет також як засіб отримання грошей на існування. Сучасні технології дають змогу легко переміщувати світом чималі суми грошей, залишаючись при цьому прозорими для фіскальних органів. Використання смарт-карток та онлайн-механізмів під час здійснення банківських операцій мінімізує особисті контакти між співробітниками банківських установ і клієнтами, а отже, знижує спроможність механізмів перевірки законності фінансової діяльності.

Хоча проблема використання отриманої інформації щодо місцезнаходження осіб, яких розшукують, для діяльності правоохоронних органів України не є новою, у цій сфері існують певні труднощі. Підвищення якості зв'язку та доступність до телекомунікаційних мереж надає злочинцям можливість легко спілкуватись, контактуючи зі своїми зв'язками.

Особливого поширення набуло використання комп'ютерних платформ (комп'ютери, ноутбуки, нетбуки, смартфони, планшети, комунікатори та інші пристрої з операційними системами, що мають доступ до мережі Інтернет). Це суттєво спрощує спілкування між особами, які перебувають у розшуку, та злочинними елементами, що ускладнює процес установлення їх місцезнаходження правоохоронними органами.

Отже, з'ясування місцезнаходження підозрюваного й обвинуваченого з використанням телекомунікації є складною роботою, до якої необхідно залучати працівників оперативно-технічних підрозділів, управління боротьби з кіберзлочинністю, інформаційних технологій тощо.

З огляду на це, необхідно проаналізувати правове підґрунтя встановлення місцезнаходження телефонних і комп'ютерних платформ із використанням телекомунікацій.

Правову основу встановлення місцезнаходження підозрюваного та обвинуваченого з використанням телекомунікацій становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України, Кримінальний кодекс України, закони України «Про прокуратуру», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про телекомунікації» та інші нормативно-правові акти.

Україна є демократичною, правовою державою, у якій людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищими соціальними цінностями, а права та свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Водночас, гарантуючи дотримання прав і свобод людини, Основний Закон держави вимагає від особи певної поведінки з метою недопущення обмеження чи порушення прав інших осіб, а також передбачає встановлення відповідних вимог та обмежень. Конституція України гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки може встановлювати лише суд у випадках, передбачених законом, з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [1, с. 11].

Відповідно до положень чинного законодавства, у контексті рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 р. № 12-рп/2011 щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 62 Конституції України оперативно-розшукові заходи можуть здійснювати суто визначені в Законі державні органи та їх посадові особи, які зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2].

Стаття 263 КПК України містить процесуальні норми, що визначають правовий порядок зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. У ч. 1 цієї статті зазначено, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання в приватне

спілкування, що здійснюється без відома осіб, які використовують засоби телекомунікації для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження, що водночас цілком кореспондується з нормою, викладеною в п. 3 ч. 4 ст. 258 КПК України, яка вказує на те, що втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. У ст. 264 КПК України щодо поняття зняття інформації з електронних інформаційних систем зазначено, що пошук, виявлення та фіксація відомостей, наявних в електронній інформаційній системі, або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення до певного досудового розслідування.

У ст. 9 Закону України «Про телекомунікації» зазначено, що охорону таємниці телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, яку передають технічними засобами телекомунікації, а також інформаційну безпеку телекомунікаційних мереж гарантують Конституція та інші закони України.

Зняття інформації з телекомунікаційних мереж заборонено, крім випадків, передбачених у Законі. Оператори, провайдери телекомунікацій, відповідно до законодавства, зобов'язані вживати технічні й організаційні заходи із захисту телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій, інформації з обмеженим доступом про організацію телекомунікаційних мереж та інформації, що передається цими мережами [3].

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про осіб, які переховуються від органів досудового

розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання.

Права підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність розкриває п. 9 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якому зазначено, що оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надається право здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями ст. 260, 263–265 КПК України. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання й припинення терористичних актів чи інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [4].

З метою встановлення єдиного порядку організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчими та уповноваженими оперативними підрозділами правоохоронних органів, а також прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, законодавець розробив Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, метою якої є врегулювання загальних процедур організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їх результатів у кримінальному провадженні, що забезпечують додержання конституційних прав та законних інтересів учасників досудового розслідування, інших осіб, швидко, повне й неупереджене розслідування злочинів, захисту особи, суспільства та держави.

Різновидом утручання в приватне спілкування є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Аналізуючи п. 1.11 зазначеної Інструкції, можна констатувати, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних

технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яку передає особа, а також одержанні, перетворенні й фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду).

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному здійсненні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації й сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), що передаються телефонним каналом зв'язку, який контролюють;

зняття інформації з каналів зв'язку, що передбачає негласне одержання, перетворення та фіксацію із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються [5].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що норми, зазначені в Інструкції, відповідають нормам КПК України. Крім того, спільний наказ, яким затверджено Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, конкретизує кримінально-процесуальні норми, передбачені в КПК України.

Аналіз чинного законодавства та підзаконних нормативних актів свідчить про те, що на сьогодні залишаються неврегульованими правові питання щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного й обвинуваченого з використанням телекомунікації, що суперечать ст. 31 Конституції України, порушують право на таємницю телефонних розмов, а також право невтручання в особисте життя людини:

відсутність ідентифікаційних ознак, що дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання в приватне спілкування;

складність встановлення взаємозв'язку між особою та кінцевим обладнанням, що забезпечує доступ до телекомунікаційної мережі (номер у телефонній мережі, ІМЕІ);

відсутність правового зв'язку, зокрема відсутність договору між споживачем та оператором (провайдером), який надає послуги рухомого (мобільного) зв'язку;

недостатня взаємодія між структурними підрозділами ОВС з операторами (провайдерами), які надають послуги;

брак достатньої кількості в ОВС відповідних фахівців і високотехнологічного програмно-пошукового забезпечення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : за станом на 12 берез. 2013 р. – Офіц. вид. – К. : Паливода А. В., 2013. – 64 с.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011 [Електронний ресурс] / Інформаційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

3. Про телекомунікації [Електронний ресурс] : Закон України від 18 листоп. 2003 р. № 1280-IV. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

5. Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. – Режим доступу :

<http://www.minjust.gov.ua/42544>.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.97:343.352

Василинчук Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ;

Калюк Сергій Миколайович – здобувач кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

На основі аналізу дослідження міжнародної практики надано характеристику одного із заходів запобігання корупції конфлікту інтересів.

Ключові слова: корупція; захід; запобігання; конфлікт інтересів; міжнародний досвід.

На основани анализе исследования международной практики дана характеристика одного из мероприятий по предотвращению коррупции конфликта интересов.

Ключевые слова: коррупция; мероприятие; предотвращение; конфликт интересов; международный опыт.

*Н*аслідок поширення корупції діяльність державних органів стала фактично підпорядкованою корпоративним та особистим інтересам колишнього керівництва держави, а інколи – інтересам

інших держав. Привласнення державних коштів набуло загрозливих масштабів. Численні хаотичні трансформації дезорганізовували роботу державних органів, практика призначень за принципами політичної лояльності й корупційної «доцільності» призвела до критичної депрофесіоналізації державної служби.

Заходи щодо протидії корупції, яких уживає держава, нині ще не сприяють відчутним позитивним результатам. Це зумовлено низкою політичних, економічних, організаційно-управлінських, правових, ідеологічних, морально-психологічних факторів. Ефективна протидія корупції неможлива також без глибокого та послідовного наукового забезпечення, передусім без об'єктивного аналізу факторів корупції та реальної оцінки здійснюваних заходів. Рівень такого забезпечення в нашій державі також не можна визнати належним.

Низка вчених вивчали проблемні аспекти запобігання та протидії корупційним правопорушенням у контексті кримінального, адміністративного права, теорії управління, кримінологічної та криміналістичної науки, а також окремі аспекти проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема: К. В. Антонов, Ю. П. Битяк, О. Ю. Бусол, О. М. Джу́жа, Д. Г. Заброда, А. В. Іщенко, О. В. Копан, М. І. Мельник, С. І. Ніколаюк, М. А. Погорецький, М. С. Удовик, М. І. Хавронюк та ін.

Водночас зазначені автори не досліджували особливості заходів запобігання корупції крізь призму міжнародного досвіду, тому можна стверджувати, що тема статті є актуальною.

Метою дослідження є розкриття окремих заходів щодо запобігання корупції з огляду на міжнародну практику.

Корупція існує в усіх країнах, але між тими країнами, у яких вона має системний характер, та тими, у яких це просто епізодичне явище, існує суттєва різниця. Для країн, у яких корупція має епізодичний характер, характерним є таке: потерпілі або свідки знають, що можуть повідомити про таке діяння відповідній особі або звернутися до відповідної установи, і водночас помірковано сподіваються, що здебільшого за фактами корупції буде здійснено розслідування, їй буде покладено край, а винні будуть покарані. У таких суспільствах широкий загал широко вірить у те, що корупція – це ненормальна

та неприйнятна поведінка. Ця віра відображена в законах, інструкційних структурах і механізмах, прийнятих як із метою недопущення корупції, так і покарання в разі її викриття.

У тих країнах, у яких корупція системна, вона набуває поширеного характеру. Відсутні ефективні засоби протистояння корупції – іншими словами, немає інститутів, що мають волю та повноваження належним чином розслідувати й карати тих, хто вчиняє корупційні діяння. Крім цього, відсутні механізми запобігання корупції. Таким чином, формується загальне соціальне враження, що корупція – явище більш-менш нормальне, і що це просто так влаштований світ.

Якщо проаналізувати системність та епізодичність корупції, то можна констатувати, що це – речі, полярно протилежні на уявній шкалі, де можна розмістити всі країни. Ми погоджуємось із думкою Б. Витвицького стосовно того, що країна, у якій корупція загалом має епізодичний характер, може тим не менш мати регіон або місто, у яких корупція є явищем системним.

Коли постає питання щодо запобігання та протидії корупції, то воно, імовірно, передбачає прагнення звести системну корупцію до епізодичної. Однак, як свідчить аналіз дослідження, навіть запобігання та протидія корупції можуть бути корупційними самі по собі. Наприклад, під прикриттям боротьби з корупцією здійснюється переслідування своїх опонентів чи конкурентів [1].

Для того, щоб зменшити масштаби корупції, необхідним є суспільне усвідомлення того, що корупція – це значна перешкода на шляху як економічного розвитку, так і повної демократизації та Європейської інтеграції. Отже, таке усвідомлення може та має ширитися численним суспільним сегментом – діловою спільнотою, тією часткою правової спільноти, що перебуває на службі в діловій спільноти, ЗМІ, релігійними інститутами, університетами, громадськими організаціями тощо.

Запобігання та протидія корупції для України є актуальними. Крім того, існує багатий міжнародний досвід подолання корупції, на який варто, звісно, звертати увагу. Перші серйозні кроки з цих питань уже зробив український парламент, що 14 жовтня 2014 р. прийняв низку законів, спрямованих на посилення протидії корупції, серед яких:

«Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки».

Так, Закон України «Про запобігання корупції»: 1) чітко встановлює коло суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону (ст. 3); 2) визначає статус (ст. 4) Національного агентства з питань запобігання корупції; 3) передбачає формування та реалізацію антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) (роз. III); 4) визначає заходи із запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням (роз. IV); 5) визначає заходи щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (роз. V); 6) встановлює вимоги до поведінки осіб; 7) передбачає заходи щодо фінансового контролю (роз. VII); 8) забезпечує державний захист викривачів, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції (роз. VIII, ст. 53); 9) встановлює інші механізми запобігання й протидії корупції (роз. IX), зокрема заборону на одержання пільг, послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування (ст. 54), вимоги щодо антикорупційної експертизи (ст. 55), спеціальної перевірки (ст. 56) та порядку її проведення (ст. 57), використання результатів проведення спеціальної перевірки (ст. 58), ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (ст. 59), вимоги щодо прозорості та доступу до інформації (ст. 60); 10) визначає засади запобігання корупції в діяльності юридичних осіб; 11) передбачає відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та усунення їх наслідків (роз. XI, ст. 65). Так, за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень особи, можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової або дисциплінарної відповідальності; 12) визначає засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції (роз. XII, ст. 70–73) [2].

У Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено статус Національного антикорупційного бюро України (ст. 1); правову основу, головні принципи його діяльності (ст. 2–3); гарантії незалежності (ст. 4); загальну структуру й чисельність (ст. 5); обов'язки (ст. 16), права

Національного бюро та його працівників (ст. 17), порядок конкурсного відбору Директора Національного бюро, порядок його призначення та повноваження (ст. 6–8); директорів територіальних управлінь (ст. 9), працівників Національного бюро (ст. 10), їх спеціальні звання (ст. 11), присягу (ст. 12); застосування засобів впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї (ст. 18); обмеження (ст. 13); порядок стажування (ст. 14); відповідальність (ст. 20); правовий і соціальний захист (ст. 21–22); оплату праці (ст. 23); фінансове та матеріально-технічне забезпечення (ст. 24–25); контроль за діяльністю Національного бюро та його підзвітність (ст. 26); підрозділи внутрішнього контролю (ст. 27) [3].

Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» визначає першочергові заходи щодо запобігання та протидії корупції, що повинні слугувати підґрунтям для подальшого проведення реформи у цій сфері, яка включає в себе формування та реалізацію державної антикорупційної політики; запобігання корупції; покарання за корупцію; формування негативного ставлення до корупції; оцінку результатів і механізм реалізації антикорупційної стратегії. Фактично це програма протидії корупції, що вперше прийнята у вигляді окремого закону. Раніше подібні програми Кабінет Міністрів України ухвалював постановами.

Аналіз міжнародної практики свідчить, що найпоширенішими формами корупції є хабар (неправомірна вигода) та використання конфлікту інтересів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», неправомірну вигоду розуміють як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Питання конфлікту інтересів законодавцем класифіковано на потенційний та реальний конфлікт інтересів. Потенційний конфлікт інтересів – наявність в особи приватного інтересу у сфері, у якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або

на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [2].

Отже, конфлікт інтересів – суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень

Зокрема, Б. Витвицький у своїй статті «Корупція, верховенства права та Україна» зазначає, що конфлікт інтересів – це ситуація, коли публічний службовець приймає рішення щодо взяття громадян на роботу, закупівлі товарів чи послуг для державного органу, виносить судове чи міністерське рішення під впливом фінансових, сімейних або партійно-політичних інтересів окремого публічного службовця, який виносить таке рішення [1].

З огляду на актуальність питань щодо запобігання корупції, ми здійснили аналіз міжнародної практики, зокрема США стосовно питань конфлікту інтересів як заходу запобігання корупції.

Так, у США розроблено Довідник із питань етики, що містить закони про конфлікт інтересів (Збірник законів США), адміністративного указу 12674 про Принципи етичної поведінки з поправками ЕО 12731, загальноприйнятих Стандартів етичної поведінки для службовців органів виконавчої гілки влади у CFR 5 Частині 2635, нормативних актів Міністерства юстиції США у CFR 5 Частині 38011, що доповнюють загальноприйняті стандарти та додаткові нормативні акти Міністерства у CFR 28 Частині 45.

Так, у зазначеному Довіднику передбачено такі:

1. *Загальне правило*: слід уникати ситуацій, коли службові дії мають вплив або видаються такими, що мають вплив на приватні інтереси фінансового або не фінансового характеру.

2. *Встановлена законом заборона*: не можна особисто брати участь у справі, у якій ви, ваша дружина чи чоловік, неповнолітня дитина або головний партнер фінансово зацікавлені. Ця заборона також має силу, коли організація, у якій ви працюєте як посадова особа, директор, довірена особа або найманий працівник, має фінансовий інтерес, або якщо особа або організація, з якою ви ведете переговори щодо майбутнього працевлаштування, має фінансовий інтерес.

3. *Норма про неупередженість*: потрібно звернутися за порадою, перш ніж залучатися до участі в будь-якій справі, у якій ваша неупередженість може бути поставлена під сумнів. Вам не дозволено брати участь у справі, що стосується особистих інтересів, де сторони-учасниці можуть впливати на фінансові інтереси членів вашої родини, або в якій один із наступних є стороною або виступає від імені сторони того, у кого ви працюєте або маєте намір працевлаштуватися, або здійснюєте підприємницьку діяльність, маєте договірні чи інші фінансові відносини; члени вашої родини або родич, з яким ви підтримуєте близькі родинні стосунки; теперішній або майбутній роботодавець дружини (чоловіка), одного з батьків або дитини; або організація, у якій ви зараз активно працюєте або працювали як найманий працівник або в іншій якості впродовж минулого року.

4. *Купівля конфіскованої власності*: без письмового дозволу не можна купувати або користуватися власністю, що була конфіскована на користь держави та виставлена на продаж.

5. *Незвичайні виплати*: якщо ви отримали виплату розміром понад 10 тис. доларів США від колишнього роботодавця, що не була передбачена в плані на виплату допомоги працівникам, ви повинні на два роки самоусунутися від справ, що мають вплив на інтерес цього колишнього роботодавця, за винятком прийняття рішення про скасування дії цієї вимоги.

6. *Механізми захисту від конфлікту інтересів*: якщо у вас виникає фінансовий конфлікт інтересів або ви вважаєте, що ваша неупередженість може бути поставлена під сумнів, ви повинні або усунутися від учинення дії, яка може вплинути на

ваш інтерес, або звернутися до свого Заступника DAEO¹ та обміркувати такі альтернативи:

у разі фінансового інтересу ви можете спробувати відшукати порядок скасування дії цієї вимоги або відмовитися від інтересу (якщо ви отримали вказівку про відмову від інтересу, ви можете отримати право на відстрочення застосування податкових заходів у зв'язку з відмовою). Голова вашого структурного підрозділу може прийняти рішення про скасування дії цієї вимоги, якщо виявиться, що ваш фінансовий інтерес не є настільки суттєвим, щоб вплинути на сумлінність вашого служіння в ім'я Держави;

за умови, що ваша неупередженість може викликати запитання, ви можете отримати від голови свого структурного підрозділу офіційне рішення, у якому йдеться про те, що зацікавленість відомства в тому, щоб ви взяли участь, переважає над занепокоєнням щодо можливого виникнення сумнівів у сумлінності роботи відомства;

у разі в справі, що має вплив на ваші фінансові інтереси, ви маєте необмежений пільговий режим на участь у диверсифікованих взаємних фондах та в певних планах виплати допомоги працівникам, де на холдингову участь може впливати ця справа. Крім того, ви маєте звільнення на 50 тис. доларів США на сумарні відсотки доходів у спільних фондах сектору, на який може мати вплив справа, у якій ви берете участь. Вам також надається пільговий режим на відсотки в цінні папери, що перебувають у вільному обігу на суму не вище 15 тис. доларів США в сторін у справі та 25 тис. доларів США в тих, хто не є сторонами, на інтереси яких впливає ця справа. Також ви маєте звільнення на 25 тис. доларів США на один актив за участі в справі загального застосування, за нормативними актами та більшою частиною законодавства, з

¹ Призначеним відповідальним з питань етики у відомстві (DAEO) від Міністерства юстиції США є Заступник Генерального прокурора з адміністративних питань. Управління з питань етики при Міністерстві юстиції США відповідає за загальне керівництво програмами з питань етики у відомстві. Кожне бюро, управління, відділ та підрозділ має Заступника DAEO, який і повинен стати першою дорадчою інстанцією, до якої вам слід звертатися.

об'єднаними лімітами на 50 тис. доларів США в усіх підприємствах, на інтереси яких впливає ця справа.

7. *Непотизм*: ви не маєте права призначати, приймати на роботу або просувати по службі родича на посаді у відомстві, або підтримувати ідею щодо його призначення, прийняття на роботу, просування або підвищення на посаді.

8. *Гласність фінансової звітності*: до вас може бути висунуто вимогу про надання фінансового звіту, який буде використаний із метою встановлення можливого або наявного конфлікту інтересів. Якщо ви не впевнені в стані вашого порядку надання документів, звертайтеся за інформацією до Заступника DAEO.

Окрім цього, відповідно до вимог нормативних актів США, протягом 90 днів після заступання на посаду кожен новий працівник відомства повинен отримати Довідник із питань етики, у якому наявні закони про конфлікт інтересів, а в робочому графіку йому повинні виділити хоча б одну годину робочого часу на вивчення Норм етичної поведінки для службовців органів виконавчої гілки влади [3].

Як свідчить аналіз дослідження, у міжнародній практиці працівник, який доводить усі факти конфлікту інтересів до відома відповідального з питань етики та діє згідно з отриманою порадою, не притягується до дисциплінарної відповідальності за порушення стандартів поведінки, а голови структурних підрозділів у консультації з відповідним Заступником DAEO забезпечують прийняття найбільш правильних рішень із питань етики включно із застосуванням винятків та отримання дозволів.

Зважаючи на зміст запобігання конфлікту інтересів, що існують у США, доцільно зупинитися на врегулюванні цього питання в законодавстві України. Так, відповідно до ст. 28–36 Закону України «Про запобігання корупції», особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зобов'язані:

1) уживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів;

2) повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника, а у випадку перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності в неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національне агентство чи інший визначений законом орган або колегіальний орган, під час виконання повноважень, у якому виник конфлікт інтересів;

3) не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів;

4) уживати заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не можуть прямо чи опосередковано спонукати в будь-який спосіб підлеглих до прийняття рішень, учинення дій або бездіяльності всупереч закону на користь власних приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб.

Безпосередній керівник особи або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення (ініціювання) звільнення з посади протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про наявність у підлеглої йому особи реального чи потенційного конфлікту інтересів приймає рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, про що повідомляє відповідну особу².

Безпосередній керівник або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення (ініціювання) звільнення з посади, якому стало відомо про конфлікт інтересів підлеглої йому особи, зобов'язаний вжити заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів такої особи.

У разі виникнення в особи сумнівів щодо наявності в неї конфлікту інтересів вона зобов'язана звернутися за роз'ясненнями до територіального органу Національного агентства.

² Національне агентство у випадку одержання від особи повідомлення про наявність у неї реального, потенційного конфлікту інтересів упродовж семи робочих днів роз'яснює такій особі порядок її дій щодо врегулювання конфлікту інтересів.

Якщо особа отримала підтвердження про відсутність конфлікту інтересів, вона звільняється від відповідальності, якщо у діях, щодо яких вона зверталася за роз'ясненням, пізніше було виявлено конфлікт інтересів.

Законодавством також передбачено заходи зовнішнього й самостійного врегулювання конфлікту інтересів.

Окрім того, відповідно до Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», передбачено ухвалити закон щодо запровадження ефективних механізмів виявлення, запобігання конфлікту інтересів, а також декларування майна, доходів, видатків і зобов'язань фінансового характеру публічних службовців, зокрема передбачивши:

- правові інструменти виявлення, запобігання та врегулювання ситуацій, пов'язаних із виникненням конфліктів інтересів;

- подання декларацій у режимі реального часу;

- перегляд розміру витрат, що підлягають декларуванню, та інших положень форми декларації з метою виявлення можливих конфліктів інтересів;

- запровадження відкритої єдиної електронної бази даних декларацій;

- створення незалежного органу з достатніми повноваженнями для здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів, повнотою та достовірністю декларацій;

- застосування пропорційних і стримуючих санкцій за порушення законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів та декларування доходів, видатків і зобов'язань фінансового характеру [4].

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що українське законодавство з питань запобігання корупції нічим не поступається міжнародним нормам із цих питань, однак законодавство щодо запобігання конфлікту інтересів містить лише загальні формулювання без встановлення спеціальних законодавчих правил щодо запобігання конфлікту інтересів та його вирішення з урахуванням специфіки сфери регулювання. Ще одним аспектом проблеми є відсутність належного

інституційного забезпечення виконання правил щодо конфлікту інтересів. Не забезпечено запровадження механізму дотримання норм щодо вирішення конфлікту інтересів шляхом застосування ефективних і стримуючих санкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витвицький Б. Корупція, верховенства права та Україна. Огляд важливих аспектів системи запобігання та протидії корупції / Б. Витвицький. – Вашингтон, округ Колумбія та Детройт, штат Мічіган. – 27 лют. – 3 берез. 2012 р.
2. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу :
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141701.html.
3. Міністерство юстиції США. Довідник з питань етики [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
www.usdoj.gov/jmd/ethics.
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

УДК 342.3(477)

Трепак Віктор Миколайович –
кандидат юридичних наук, професор
кафедри Національної академії
Служби безпеки України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Досліджено новий правовий інститут в українському суспільстві – очищення влади (люстрацію). Здійснено аналіз міжнародного досвіду застосування цього інституту, відповідності його правового регулювання міжнародним стандартам. Зроблено висновки та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення наявної процедури очищення влади й перспектив її застосування в Україні.

Ключові слова: очищення влади; майнова люстрація; податкова амністія; люстраційна перевірка; стандарти очищення влади.

Исследован новый правовой институт в украинском обществе – очищение власти (люстрацию). Проанализированы международный опыт применения данного института и соответствие его правового регулирования международным стандартам. Сделанны выводы и обоснованы предложения по совершенствованию существующей процедуры очищения власти и перспектив ее применения в Украине.

Ключевые слова: очищение власти; имущественная люстрация; налоговая амнистия; люстрационная проверка; стандарты очищения власти.

Проблеми очищення влади виникали в усіх країнах, що зазнали впливу тоталітарних режимів. Кожна з країн обирала свій шлях і способи очищення влади з метою забезпечення демократичних цінностей у державі та панування верховенства права. В Україні процес очищення влади триває протягом року, проте вже від початку застосування норм

відповідного закону виникла низка проблем і суперечностей, що потребують негайного вирішення.

Мета дослідження полягає в здійсненні аналізу міжнародного досвіду очищення влади та виробленні на його основі рекомендацій щодо вдосконалення процесу люстрації в Україні.

У сучасній науці, термін «люстрація» (від лат. *lustratio* – очищення шляхом жертвоприношення, спокута) вживають для позначення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну обіймають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їх співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки. Український законодавець пішов своїм шляхом, визначивши люстрацію як встановлену Законом або рішенням суду заборону окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Таким чином, український законодавець вирішив застосувати люстраційну процедуру до двох великих груп осіб, які в різні періоди часу української історії займали певні категорії посад або здійснювали протиправну діяльність. До першої групи можна віднести: осіб, які займали вищі державні посади України в період від 25 лютого 2010 р. до 22 лютого 2014 р. (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про очищення влади» [1]); осіб, які займали відповідні посади в органах державної влади, правоохоронних органах і судах у період від 21 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р. та брали участь у переслідування учасників революції гідності. До другої групи належать особи, які: були обрані й працювали на керівних посадах Комуністичної партії Радянського Союзу, Комуністичної партії України, комуністичних партій інших союзних республік колишнього СРСР, починаючи з посади секретаря районного комітету і вище; були обрані та працювали на керівних посадах, починаючи з посади секретаря ЦК ЛКСМУ і вище; були штатними працівниками чи негласними агентами в КДБ СРСР, КДБ УРСР, КДБ інших союзних республік колишнього СРСР, Головному розвідувальному управлінні

Міністерства оборони СРСР, закінчили вищі навчальні заклади КДБ СРСР (крім технічних спеціальностей).

Можна виділити чотири ключових критерії, які визначають зміст європейських стандартів, що застосовуються до люстраційних процедур:

вина особи повинна бути доведена в кожному конкретному випадку індивідуально;

мають бути гарантовані право на захист, презумпція невинуватості й право на оскарження люстраційних процедур у суді;

необхідно дотримуватись співвідношення мети люстрації (захист новопосталих демократій) і кримінального права (покарання осіб, яких визнано винними);

люстрація повинна відбуватись у чітко визначених часових межах.

Європейські стандарти в галузі люстрації закріплено в таких документальних матеріалах:

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (зокрема ст. 6, 8, 10 та 14, ст. 1 Протоколу № 12), а також практика Європейського суду з прав людини;

прецедентне право національних конституційних судів;

резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи, а саме Res1096(1996) щодо заходів із ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних системі Res1481(2006) щодо необхідності міжнародного засудження тоталітарних комуністичних режимів [2]. Резолюція ПАПЄ Res1096(1996) як референтний документ у цій галузі визначила: «Керівні принципи гарантують те, щоб люстраційні закони і схожі адміністративні заходи відповідали вимогам держави, заснованої на верховенстві права».

Керівні принципи передбачають, що люстрація «може бути застосована тільки для усунення або суттєвого зменшення загрози, яку становить суб'єкт люстрації, створенню вільної демократії, зокрема шляхом використання посади, яку обіймає цей суб'єкт, для того, щоб порушувати права людини або блокувати демократичні процеси». Таким чином, люстрація «не може бути використана для покарання, відплати або помсти; покарання може накладатися тільки за минулу злочинну

діяльність на основі порушень чинного Кримінального кодексу України і у відповідності з усіма процедурами і гарантіями кримінального переслідування». Отже, головна мета люстрації буде полягати, передусім, у «захисті демократії від рецидивів тоталітаризму, у той час як її другорядна мета, підпорядкована реалізації головної, полягатиме в індивідуальному покаранні осіб, які співпрацювали з тоталітарним режимом».

Перед тим, як розглянути відповідність українського люстраційного законодавства європейським стандартам, звернемося до досвіду окремих європейських країн, що успішно здійснили люстраційну процедуру.

Люстрація в Польщі відбувалась у два етапи. Перший люстраційний закон у Польщі було прийнято в 1996 р. для перевірки достовірності заяв вищих посадових осіб про їх можливі зв'язки з органами державної безпеки в комуністичний період. Усі бажаючі вступити на держслужбу та кандидати в депутати на парламентських виборах, які раніше співпрацювали з комуністичними спецслужбами, повинні були публічно покаятися й отримати прощення. Ті, хто намагався приховати своє минуле, звільнялись із посад, а відомості про їх минуле доводилися до відома громадськості.

У 1997–2007 рр. процесом люстрації управляв офіс Представника Громадського Інтересу (Rzecznik Interesu Publicznego), який забезпечував перевірку люстраційних декларацій, ініціював додаткові перевірки та направляв запити до суду. Люстраційна декларація була публічним визнанням люстрованою особою причетності до тих чи інших діянь, учинених у комуністичний період.

Другий етап люстраційної процедури розпочався 21 липня 2006 р., коли польський парламент прийняв законопроект, який розширив дію попереднього закону про люстрацію (що стосувався лише міністрів, депутатів, сенаторів, суддів і державних службовців) і дозволив без додаткових розслідувань звільняти з роботи колишніх співробітників або агентів органів держбезпеки Польської народної республіки. Законопроект поширив сферу дії закону на голів адміністрацій населених пунктів, керівників підприємств із державною участю, учених, працівників університетів, директорів шкіл і

журналістів. Проведення люстраційної процедури було покладено на новий орган під назвою «Інститут національної пам'яті (ІНП) – Комісія з переслідування злочинів проти польської нації».

Польський ІНП почав працювати влітку 2000 р. Очолює його Голова, кандидатуру якого обирає Рада ІНП і призначає Сейм, а затверджує Сенат. Зазначений орган виконує низку функцій зокрема:

зберігає архіви спецслужб;

вивчає документи й намагається максимально поширювати правду про минуле;

забезпечує люстрацію, оскільки до його складу входить Люстраційне бюро;

здійснює кримінальне провадження щодо злочинів, які вчинили проти польського народу як нацисти, так і комуністи.

У Польщі люстрацію здійснюють прокурори, а не цивільні особи, вони працюють в ІНП, але є повністю незалежними під час виконання своїх функцій. Таким чином, люстрація в цій країні – не політична процедура, а здебільшого прагнення з'ясувати історичну правду. Люди, які зізнаються, що вони співпрацювали зі спецслужбами, можуть працювати в державних установах Польщі, але якщо вони скажуть неправду – тоді настає юридична відповідальність.

У Німеччині люстраційна процедура передбачала три етапи. Перший – внутрішня перевірка на благонадійність, що відбувалася таємно від тих людей, яких перевіряли. Вихідними даними під час проведення люстрації слугували архівні агентурні матеріали спецслужб. Якщо виявлялося, що людина заплямувала себе співпрацею з таємною поліцією, на неї чекав другий етап – люстраційний суд. На цьому етапі обвинувачений міг скористатися послугами захисника. Третій етап – винесення судом рішення та його опублікування, тобто оприлюднення. Включення до люстраційної процедури ланки судового контролю сприяло більшій індивідуалізації прийнятих рішень. Цікавими видаються прецеденти, утворені німецькою системою правосуддя під час розгляду так званого «питання «Штазі» [3, с. 7].

Так, рішеннями Саксонського Трудового суду та Трудового суду землі в м. Берлін було постановлено звільнити двох осіб, які

надали неправдиву негативну відповідь на запитання анкети щодо діяльності як неофіційного співробітника Міністерства державної безпеки колишньої Німецької демократичної республіки. За результатом оскарження зазначених рішень до Федерального Конституційного суду, останній дослідив питання про порушення «права працівників на розвиток особистості». У тексті рішення органу конституційної юрисдикції йдеться про доводи щодо того, що не передбачено ніякого зобов'язання особи доносити на саму себе. Конституційний суд також відзначив позицію одного з таких працівників відносно того, що працедавець не може втручатись у приватну сферу глибше, ніж цього безпосередньо вимагає мета трудових відносин. Ті обставини, що мають негативні наслідки та перебувають за межами трудових відносин, та особливо які виникли й були остаточно завершені без кримінально-правових наслідків, не повинні обов'язково оприлюднюватися. Один зі скажників слушно зазначив, що він був змушений брехати, оскільки відмова від надання відповіді так само мала би негативні наслідки з позиції трудового права. Суд погодився з цією точкою зору, зазначивши, що інтенсивність, з якою було реалізовано право на постановку запитань (стосовно скажників, які співпрацювали з Міністерством державної безпеки), виходить за межі масштабу прийнятності. Конституційний суд поновив трудові права осіб, які були звільнені за те, що прямо заперечували факт своїх конфіденційних відносин зі спецслужбою.

Німецький досвід є досить цінним для України. Ні до чого позитивного не призводить формулювання під час люстрації запитання, на яке особа має давати стосовно себе інформацію негативного змісту. У кращому разі особи, дійсно причетні до обставин, які вивчають під час процедури очищення влади, намагатимуться «прикрасити» ситуацію, надавши неповні чи неточні відповіді.

В Україні люстраційна процедура розпочалась із прийняттям Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. Зважаючи на поспішність його прийняття, неузгодженість його норм з іншими законодавчими актами, реалізація його положень на практиці зіткнулась із низкою проблем організаційного та правового характеру. Правовий

аналіз цього Закону здійснила 28 листопада 2014 р. Венеціанська комісія, що досить критично його оцінила.

Серед зауважень, які висловила Венеціанська Комісія щодо змісту Закону України «Про очищення влади», такі:

1. Застосування люстраційних заходів до періоду правління Комуністичної партії Радянського Союзу через стільки років після закінчення згаданого режиму та введення в дію демократичної Конституції України потребує переконливих причин, які б обґрунтували специфічну загрозу демократії, яку колишні комуністи становлять сьогодні.

Таке зауваження є цілком обґрунтованим, оскільки за більше ніж 20 років незалежності в Україні виникли нові загрози демократії, на фоні яких участь особи в діяльності комуністичної партії видається не настільки загрозливою державному ладу, як на початку незалежності України. Якщо ж особи, які належать або належали до комуністичної партії, учиняють або вчинили протиправні дії проти української державності, то до них має бути застосовувано процедуру притягнення до кримінальної відповідальності, а не люстраційну процедуру. Так, у рішенні Венеціанської комісії зазначено, що люстрацію як метод боротьби з минулим слід застосовувати до періоду колишньої політичної системи, що порушує права людини та людської гідності, а не на наступний період, який було створено за новою системою, що ґрунтувалася на гарантії демократії та прав людини.

Венеціанська комісія раніше розглядала питання введення люстраційних заходів через значний проміжок часу після початку процесу демократизації в країні в контексті албанських і македонських законів про люстрацію, посилаючись на резолюції ПАРЕ і керівні принципи, та в прецедентному праві ЄСПЛ і низки європейських конституційних судів. На думку членів Комісії [4], «Керівні принципи ПАРЕ запровадили загальне припущення, що люстраційні заходи бажано закінчити в усіх колишніх комуністичних державах не пізніше, ніж 31 грудня 1999 р. Це пов'язано із загрозою, яку становили такі колишні режими». Комісія виявила, що в той час, як кожна демократична держава може вимагати мінімальної кількості лояльності від своїх службовців [4] і звільнити їх із посади або

утриматися від їх прийому на роботу з причини їх фактичної або недавньої поведінки, удаючись до люстраційних заходів через тривалий час після початку процесу демократизації в країні, існує ризик викликати сумніви щодо справжніх цілей. Необхідно обґрунтувати, чому хтось, хто не становить загрозу для демократії протягом тривалого часу, може раптово стати такою загрозою, що викликає необхідність заборонити йому обіймати державну посаду. У випадках Албанії та Македонії Венеціанська комісія вимагала переконливих причин, щоб виправдати прийняття нового закону про люстрацію після багатьох років із часу падіння комуністичного режиму [4].

2. Люстрація повинна стосуватися тільки посад, що дійсно можуть становити значну небезпеку для прав людини або демократії, з огляду на що, згідно з висновком комісії, варто переглянути список посад, які підлягають люстрації.

У ст. 3 Закону України «Про очищення влади» визначено перелік посад, що підпадають під люстраційну процедуру. Таким чином, під час застосування до особи юридичної відповідальності беруться до уваги не її протиправні діяння, спрямовані на обмеження прав людини, а факт зайняття певної посади. Уважаємо, що звільнення таких осіб має бути можливим тільки після проведення люстраційної перевірки, за результатами якої будуть підтверджені систематичні факти порушення або обмеження особою під час зайняття відповідної посади конституційних прав громадян, застосування незаконного впливу на підлеглих із мотивів прийняття останніми протиправних рішень. Відносно цього Венеціанська комісія зауважує, що вина має бути доведена в кожній окремі справі та не може констатуватися на основі простої належності до категорії державних посад. Інакше кажучи, люстраційні заходи повинні мати пропорційний характер: бути чітко й вузько спрямованими та «необхідними в демократичному суспільстві» для досягнення законних цілей.

Для диференціації відповідальності державних службовців, які обіймали посади, що підпадають під люстрацію, має бути створено окремий незалежний люстраційний орган (Комісію з очищення влади), за прикладом ІНП. До компетенції цього органу варто включити здійснення всіх етапів

люстраційної процедури, починаючи зі складання переліку осіб, щодо яких потрібно провести люстрацію, проведення люстраційних перевірок, створення та ведення реєстру люстрованих осіб. Це положення цілком корелюється із зауваженням Комісії про те, що відповідальність за проведення процесу люстрації слід зняти з Міністерства юстиції України та покласти на спеціально утворену незалежну комісію з активним залученням громадянського суспільства. Важливим елементом незалежності Комісії з очищення влади видається процедура призначення її Голови. На нашу думку, Голова Комісії з очищення влади повинен призначатися на посаду за результатами відкритого конкурсу, до участі в якому допускаються претенденти, які відповідають установленим вимогам і призначаються на посаду Президентом України на підставі подання конкурсної комісії.

Наступне зауваження Комісії полягало в тому, що **процедура люстрації має дотримуватися гарантій справедливого судочинства**, а судовий розгляд справи повинен призупиняти виконання адміністративного рішення про люстрацію до винесення остаточного судового рішення.

У Законі України «Про очищення влади» потрібно закріпити процедуру скороченого судового розгляду із забезпеченням права особи на захист, обов'язкової участі захисника та встановлення лише одного рівня оскарження рішення суду, прийнятого за результатами розгляду скарги на рішення Комісії з очищення влади. Для того, щоб відповідати принципам прав людини, верховенства права й демократії, люстрація повинна забезпечити справедливий баланс між «захистом демократичного суспільства, з одного боку, і захистом індивідуальних прав, з іншого». Відповідно до вимог керівних принципів, «у жодному разі людина не може бути люстрована без забезпечення повного належного процесуального захисту, включаючи, але не обмежуючись правом на адвоката (призначається, якщо особа не може дозволити собі заплатити за захисника), на ознайомлення та оскарження зібраних проти неї доказів, на доступ до всіх доказів, що підтверджують або спростовують її провину, на

надання власних доказів, на відкриті усні слухання в справі в разі запиту та на звернення до незалежного судового органу».

Процедура очищення влади триває досить довго та неефективно, про що свідчить кількість люстрованих осіб. Зокрема, станом на травень 2015 р. звільненими за процедурою люстрації були близько 500 осіб, а ще близько 1500 осіб – звільнились із посад, що підпадали під очищення влади.

Наявні підстави вважати, що для забезпечення прозорості та законності процедури люстрації, крім Комісії з очищення влади, нагляд за цією процедурою також повинна здійснювати прокуратура. Ураховуючи, що Законом України від 12 лютого 2015 р. систему органів прокуратури було доповнено новою ланкою – Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, доцільно саме до її компетенції включити перевірку дотримання законності під час люстраційних процедур, а також бездіяльності державних органів щодо очищення влади.

Потрібно запровадити юридичну відповідальність керівників державних органів, які не виконують Закон України «Про очищення влади», ігнорують службові обов'язки щодо проведення люстраційних перевірок. У разі систематичного невиконання своїх обов'язків керівників державних органів слід звільняти із займаних посад і піддавати люстраційній перевірці.

Отже, з огляду на поширеність в українському суспільстві корупції, суто люстраційна процедура призведе лише до зміни гравців на корупційній арені. Справжнє зрушення можливе лише за умови, коли очищення влади супроводжуватиметься широкомасштабними заходами з правової пропаганди. Здійснюючи очищення влади, потрібно враховувати, що побутова корупція як вияв ментальності українців, а також той факт, що Україна за підсумками 2014 р. посіла 142 місце за індексом сприйняття корупції, зазначене явище укоренилось у свідомість українців, а вирішення проблем шляхом надання службовій особі незаконної винагороди для пересічного українця стало нормою поведінки. Функціонування системи надання державних послуг облаштовано таким чином, що, діючи в правому полі, громадянин витрачає значну кількість часу та готовий надати незаконну винагороду, щоб прискорити процедуру. З огляду на це, вважаємо, що зусилля державного

апарату повинні бути спрямовані в руслі пропаганди нетерпимості корупції, роз'яснення громадянам можливостей їх правового захисту від корупційних проявів, переорієнтування свідомості громадян на безкорупційні способи вирішення проблем, широкого громадського розголосу судових процесів над корупціонерами.

Крім того, в сучасних умовах боротьба з корупцією повинна бути сконцентрована не на очищенні влади від поодиноких корупціонерів (хоча це, звісно, теж сприятиме подоланню корупції), а на системному підході до розкриття існуючих корупційних схем у вищих ешелонах влади, притягненні до відповідальності вищих посадових осіб держави, які їх очолюють та координують. Ужиття таких заходів дасть змогу продемонструвати суспільству, що держава дійсно готова та бажає боротися з корупцією, буде сприяти інтеграції України в європейських простір.

Важливого значення в сучасних умовах набуває майнова люстрація, яку регулює п. 2 ч. 5 ст. 5 Закону України «Про очищення влади». Згідно з положеннями цієї статті, люстраційній перевірці підлягає достовірність відомостей щодо наявності майна (майнових прав) та відповідності вартості майна (майнових прав), зазначеного (зазначених) у декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру, поданій особою за минулий рік за період перебування на посадах, що підпадають під люстрацію, доходам, отриманим із законних джерел. Процедура проведення цієї перевірки регулює Порядок проведення перевірки достовірності відомостей [5].

Звісно, передумовою успішного проведення майнової люстрації повинно бути здійснення «податкової амністії», що полягатиме в наданні можливості всім суб'єктам декларування задекларувати всі доходи без пояснення джерела їх надходження, однак зі сплатою відповідних податків. А вже після такого декларування можна розпочинати майнову люстрацію і притягати до відповідальності осіб за невідповідність видатків доходам. Така процедура буде сприяти наповненню державного бюджету за рахунок надходження податків та стане правовою підставою притягнення осіб у подальшому до відповідальності на законних підставах.

Крім того, вважаємо, що доцільніше спочатку провести загальний процес очищення влади, а лише після цього переходити до майнової люстрації. Такий крок буде позитивно сприйнято суспільством, оскільки спочатку влада буде очищена від осіб, які не відповідають займаним посадам, а вже після цього щодо осіб, які залишилися на посадах, буде проведено майнову люстрацію. Таким чином, за допомогою використання двох фільтрів зможемо максимально ефективно очистити владу.

Наявна процедура майнової люстрації не позбавлена низки недоліків, зокрема в п. 6 Порядку зазначено, що недостовірність відомостей щодо наявності майна (майнових прав), зазначеного (зазначених) у декларації, вказується у висновку про проведення перевірки в разі, якщо особою, стосовно якої проводиться перевірка, не вказано або вказано неповну інформацію про таке майно (майнові права) у декларації. Уважаємо, що таке формулювання є досить нечітким, оскільки, наприклад, добросовісна помилка особи щодо площі нерухомого майна на декілька метрів, об'єму двигуна на декілька кубічних сантиметрів буде приводом для звільнення особи із займаної посади із застосуванням процедури люстрації. З огляду на це, вважаємо, що **не є недостовірними відомості** щодо наявності майна (майнових прав) у разі, якщо особа, стосовно якої проводять перевірку, у декларації не зазначила інформацію про об'єкт майна (майнові права), який не перебуває у її власності, зокрема:

у декларації зазначено адресу місця проживання (реєстрації) такої особи, а в певних позиціях декларації не відображено відповідні відомості про ці об'єкти;

у декларації не відображено відповідні відомості про транспортні засоби, що фактично були відчужені в попередні звітні періоди (за дорученням), та/або про транспортні засоби, на які свого часу було видано тимчасові реєстраційні талони, та/або в свідоцтві про реєстрацію транспортного засобу є відмітка «має право керування», та/або про транспортні засоби, які були викрадено (знищено);

у відповідних позиціях декларації не зазначено об'єкти майна (майнових прав), набуті особою, стосовно якої здійснюється перевірка, безоплатно, зокрема, в процесі приватизації майна, за рішенням міських/сільських рад, у спадщину.

Таким чином, майнова люстрація в Україні здійснюється суто декларативно, здебільшого застосовується до осіб, які допустили в декларації помилки й описки, що не вплинули на загальну вартість майна, а випадків проведення майнової люстрації до осіб, у доходах і майні яких наявні істотні розбіжності, фактично не зафіксовано.

З огляду на вищезазначене, можна зробити такі висновки:

люстрація – це процедура, визначена відповідним Законом, змістом якої є усунення, з урахуванням принципу індивідуальності відповідальності, від займаних посад осіб, які скомпрометували себе, упродовж певного часу або позитивно обіймали посади в органах державної влади й органах місцевого самоврядування.

здійснення люстрації в Україні в сучасних умовах ускладнено явищами політичного та суспільного життя, неоднозначною реакцією європейських інституцій на застосування чинного закону, особливістю ментальності українського суспільства, що з одного боку, схвалює люстрацію, а з іншого – не бажає змінювати підходи до розуміння корупції та її подолання.

Отже, Закон України «Про очищення влади» не позбавлений недоліків, у тому числі істотних, однак люстрація необхідна сучасному українському суспільству для втілення в життя тих демократичних ідеалів, які мала на меті революція гідності. Люстрація – це принципово нове явище в українській юридичній системі, і саме з цієї причини воно не повною мірою узгоджується з існуючими правовими нормами. Водночас саме ці норми призвели до корупційного колапсу, а тому люстрація є цілком логічним і виправданим способом виходу з кризової ситуації. Зазначений Закон суспільство підтримує, оскільки саме громадянська позиція здебільшого здійснює вирішальний вплив як на люстрацію окремих державних службовців, так і на процедуру люстрації загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про очищення влади : Закон України від 16 верес. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2317.
2. Resolution 1096 (1996) on measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta96/eres1096.htm>.
3. Рішення Першого Сенату від 8 лип. 1997 р. за результатами усного засідання з розгляду справи 11/12 берез. 1997 р. // Робочий переклад Німецького фонду міжнародного правового співробітництва. – 14 с.
4. Висновок № 788/2014 щодо Закону України «Про очищення влади» (Закон України «Про люстрацію») від 16 груд. 2014 р. Європейської комісії за демократію через право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3>.
5. Порядок проведення перевірки достовірності відомостей, передбачених п. 2 ч. 5 ст. 5 Закону України «Про очищення влади», затверджений наказом Міністерства фінансів України № 1100 від 3 листоп. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 86. – Ст. 2468.

УДК 342.77

Єзерський Дмитро Олександрович –
здобувач кафедри конституційного
та міжнародного права Національної
академії внутрішніх справ

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Здійснено спробу охарактеризувати режим надзвичайного стану в різних країнах світу. Проаналізовано детермінанти введення надзвичайного стану залежно від державного правління, режиму й територіального устрою кожної з держав.

Ключові слова: надзвичайний стан; режим; порядок введення; критичний стан; режим облоги.

Осуществлена попытка охарактеризовать режим чрезвычайного положения в разных странах мира. Проанализированы детерминанты становления чрезвычайного положения в зависимости от государственного правления, режима и территориального расположения каждого государства.

Ключевые слова: чрезвычайное положение; режим; порядок введения; критическое состояние; режим осады.

Дефініція «надзвичайний стан» має два значення: по-перше, це – раптова або несподівана подія, що потребує негайних дій (emergency), крайня необхідність (exigency), криза (crisis), нагальна потреба (necessity), критичний стан (pass), збіг обставин (conjuncture); по-друге, – стан (або режим) надзвичайного стану [1].

Державно-правовий режим надзвичайного стану є важливим елементом систем національної безпеки більшості країн світу. Його існування зумовлене можливістю виникнення різноманітних екстремальних ситуацій, що становлять небезпеку для значної кількості людей, загрозу для конституційного ладу або держави загалом. Уведенню

надзвичайного стану передую настання в певній послідовності визначених умов. Перші такі списки підстав для введення надзвичайного стану склали ще західнонімецькі вчені А. Хаманн і Х. Фольц [2].

Зокрема, А. Хаманн виділив такі підстави:

- 1) напад на країну;
- 2) публічні виступи з метою порушення чинного конституційного режиму;
- 3) серйозні правопорушення, що загрожують правопорядку та безпеці;
- 4) катастрофи, страйки в галузях виробництва, життєво важливих в економічному відношенні;
- 5) порушення функціонування підприємств, установ та організацій, що забезпечують діяльність населення;
- 6) труднощі в економіці та фінансовій сфері.

Х. Фольц дав власне тлумачення підстав уведення надзвичайного стану, а саме:

- 1) наявність зовнішньої загрози для держави, що полягає в учиненні іноземними державами актів, що становлять військову загрозу або можливість військового нападу, а також керівництво державою діями іноземних «агресивних елементів» усередині країни;
- 2) наявність різноманітних «внутрішніх заворушень» і заколотів;
- 3) настання «конституційної необхідності», викликаной порушенням функціонування певного конституційного органу або конфліктом (у федеративній державі) між центральними органами влади та суб'єктом федерації;
- 4) порушення функціонування державного апарату, викликане страйком державних службовців;
- 5) відмова від сплати податків, тобто податковий страйк;
- 6) проблеми в галузі економіки та фінансів, а також трудові конфлікти.

Порівняльно-правовий аналіз національного законодавства зарубіжних країн свідчить про специфічність регламентації

різних режимів, об'єднаних загальним поняттям «надзвичайний стан», зокрема його визначення як:

власне надзвичайного стану (Алжир, Болгарія, Великобританія, Єгипет, Зімбабве, Індія, Ірландія, Іспанія, Йорданія, Канада, Кенія, Кіпр, Корея, Малайзія, Німеччина, ПАР, Польща, Португалія, Республіка Ямайка, Румунія, США, Фінляндія, Франція та ін.);

стану облоги (Алжир, Ангола, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Венесуела, Греція, Іспанія, Конго, Малі, Нідерланди, Португалія, Сенегал, Угорщина, Франція та ін.);

воєнного стану (Бангладеш, Болгарія, Великобританія, В'єтнам, Габон, Індія, Індонезія, Йорданія, Нідерланди, Пакистан, ПАР, Польща, Республіка Корея, Румунія, США, Таїланд, Філіппіни, Югославія та ін.);

стану війни (Бельгія, Італія, Кабо-Верде та ін.);

стану суспільної небезпеки (Італія);

стану напруженості (Німеччина);

стану оборони (Коста-Ріка, Німеччина, Фінляндія);

стану загрози (Іспанія);

стану тривоги (Габон) [3].

Розглядати ці режими як різні правові інститути є недоречним, оскільки одні й ті самі ознаки, що визначають, наприклад, стан облоги або стан загрози в одних країнах (наприклад, в Аргентині та Іспанії), є підставами для введення відповідно стану оборони або надзвичайного стану в інших (наприклад, у Німеччині та Великобританії).

Огляд конституцій 36 країн світу, здійснений під егідою ООН, дав можливість скласти вичерпний перелік тих випадків серйозної загрози державі, за наявності яких виправдане прийняття виняткових заходів, включаючи введення надзвичайного стану. Експерти визначили сім груп таких обставин [4]:

1) зовнішня загроза (міжнародний конфлікт, війна, уторгнення ззовні, оборона чи забезпечення безпеки держави або певної її частини);

2) громадянська війна, повстання, «підривні дії революційних елементів»;

3) порушення миру, громадського порядку або спокою;

- 4) загроза конституційному ладу;
- 5) стихійні лиха;
- 6) загроза економічному життю країни або певних її частин;
- 7) порушення функціонування життєво важливих галузей економіки або громадських служб.

У США на конституційному рівні питання надзвичайного режиму детально не регламентовано. Крім цього, законодавство не співвідносить окремі види надзвичайного режиму, розглядаючи його як єдиний інститут надзвичайного стану. Про це свідчить і Закон про національний надзвичайний стан, який не тільки не розрізняє види надзвичайного режиму, а й не визначає підстав для їх уведення. При цьому доктрина та практика розрізняють два види надзвичайного режиму – надзвичайний стан і військовий стан. Перший пов'язують із надзвичайними обставинами, що виникають усередині власне держави (повстання, заколоти, епідемії тощо). Другий – з надзвичайними ситуаціями, зумовленими зовнішньою загрозою (війна або можливість початку військових дій, міжнародний тероризм та ін.). Водночас розрізняють також загальнонаціональний і локальний надзвичайні режими залежно від території їх дії [2].

У більшості країн світу повноваження щодо введення надзвичайного стану покладено на главу держави. Типовим прикладом цього є введення надзвичайного стану у Франції. Загальновизнано, що форма правління Франції вирізняється явним пріоритетом виконавчої влади над законодавчою [5].

У низці держав – Ірландії, Іспанії, Канаді, Кіпрі, Лівані, Франції та деяких африканських країнах – правом оголошення надзвичайного стану володіє уряд.

Лише приблизно в десяти країнах світу, серед яких Ангола, Болгарія, Ізраїль, Мальта й Німеччина, парламент сам уповноважений оголошувати надзвичайний стан. Водночас в окремих із них це право залежить від обставин або виду надзвичайного стану.

Питання про наявність достатніх законних підстав для оголошення надзвичайного стану в більшості держав світу вирішує глава виконавчої влади одноосібно.

У Франції та деяких країнах, що розвиваються, президент може застосовувати свої виключні повноваження після переговорів із прем'єр-міністром, головами палат парламенту, а також Конституційною радою. Президент Індії видає прокламацію про надзвичайний стан «за порадою» кабінету, а президент Венесуели вводить стан облоги в країні на засіданні Ради міністрів [4].

Таким чином, ключову роль під час введення надзвичайного стану відіграє виконавча гілка влади. Міжнародний комітет із забезпечення законодавства про права людини Міжнародної асоціації юристів на Паризькій конференції у своїй доповіді «Мінімальні стандарти норм про права людини при винятковому становищі» виклав іншу точку зору. Згідно з нею, «з двох політичних органів – законодавчої та виконавчої – головна відповідальність за введення надзвичайного стану належить законодавчій владі» [6].

Оригінальну модель інституту надзвичайного стану запропонували автори Конституції Іспанії 1978 р., у якій ст. 116 Основного Закону передбачено можливість введення трьох різних видів надзвичайного стану: стану загрози, стану облоги та власне надзвичайного режиму [5].

Так, стан загрози оголошує уряд у разі стихійних лих, виникнення епідемій, порушення нормального функціонування головних суспільних служб або забезпечення засобами першої необхідності. Уводять цей вид надзвичайного стану на 15 днів, але за рішенням парламенту його може бути продовжено. У разі виникнення загрози суспільному порядку, громадянським свободам або нормальному функціонуванню демократичних інститутів Рада міністрів після попередньої санкції Конгресу депутатів оголошує в країні надзвичайний стан строком на 30 днів із правом повторного продовження.

За умов виникнення більш серйозних загроз, зокрема таких, як повстання, виникнення безпосередньої загрози державному суверенітету, територіальній цілісності або Конституції Іспанії за наявності абсолютної більшості голосів Конгресу депутатів може бути введено стан облоги без попередньо обмеженого періоду дії.

Правовий інститут надзвичайного стану зазвичай відображає природу влади та соціальну орієнтацію режимів.

Згідно зі ст. 4 Пакту про громадянські і політичні права, ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а також ст. 30 Європейської соціальної хартії, підставою для оголошення надзвичайного стану в державах, що ратифікували зазначені міжнародні угоди, може бути виключно «загроза життю нації», а не загроза певній території, на якій проживає нехай і значна частина суспільства [7].

На нашу думку, доцільно звернути увагу на практику Російської Федерації, у якій виключними повноваженнями наділено спеціально створені органи – органи особливого управління територією, на якій уведено надзвичайний стан:

а) тимчасовий спеціальний орган управління територією, на якій уведено надзвичайний стан;

б) федеральний орган управління територією, на якій уведено надзвичайний стан.

Другий орган створюють тоді, коли перший неспроможний ефективно здійснювати покладені на нього обов'язки.

В окремих державах уся повнота влади (або значна її частина) на період введення надзвичайного стану передається спеціально створеним органам у разі настання виняткових обставин, так званим надзвичайним органам влади: загальному комітету – у Німеччині, військовій делегації – у Швеції, раді національної оборони – на Кубі.

Військова делегація у Швеції, наприклад, є своєрідним «міні-парламентом», щорічно обирається та складається з 50 депутатів на чолі зі спікером і здійснює повноваження, що в нормальних умовах належать Риксдагу. Водночас військова делегація «сама приймає рішення щодо форм своєї діяльності» [4].

Винятковими повноваженнями в умовах стану оборони в Німеччині наділяється Загальний комітет, що складається з 33 депутатів Бундестагу (призначаються на основі пропорційного представництва фракцій) та Бундесрату (по одному представнику від кожної із земель). Форма правління при цьому дещо змінює вектор керівництва. Так, абсолютною більшістю голосів Загальний комітет може підтвердити, що «непереборні

труднощі» перешкоджають скликанню Бундестагу, або що він не здатний приймати рішення. Така констатація спонукає до заміщення Загальним комітетом Бундестага зі Бундесрату та прийняття ним на себе виконання їх повноважень. За необхідності Загальний комітет також більшістю голосів може обирати Федерального канцлера або висловити йому недовіру [3].

Повноваження комітету не мають абсолютного характеру. Він не може змінювати Основний Закон, скасовувати або припиняти його дію загалом або в певній його частині, здійснювати перерозподіл федеральних територій, передавати верховну владу іншим інститутам.

Дію законів, прийнятих Загальним комітетом, обмежено шістьма місяцями з моменту скасування стану оборони, якщо до цього вони не будуть скасовані рішенням Бундестагу та Бундесрату.

Наприклад, у Великобританії введення надзвичайного стану передбачає наділення глави держави правом видавання нормативних актів, що мають силу закону (постанов, декретів, наказів).

Отже, незважаючи на те, що кожна країна має власний порядок уведення зазначеного стану, проте інститут надзвичайного стану є системою узгоджених правових норм, що включають елементи, настання яких зумовлює введення вищезазначеного режиму:

- підстави для введення режиму надзвичайного стану;
- державний орган/органи, уповноважені вводити надзвичайний стан;

- порядок його введення;

- часові та просторові межі дії;

- особливий режим діяльності органів державної влади й управління, підприємств, установ та організацій, що допускає обмеження прав і свобод громадян та прав юридичних осіб і покладання на них додаткових обов'язків;

у федеративних державах – тимчасові зміни в розмежуванні повноважень між федеральними органами державної влади й органами влади суб'єктів федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гессен В. М. Исключительное положение / В. М. Гессен. – СПб. : Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1908.
2. Ackerman D. M. The President's Powers in Time of War: A Brief Overview. Congressional Research Service / P. M. Ackerman. – Washington : CRS. – 1991. – 18 January.
3. Bonner D. Emergency Powers in Peacetime / D. Bonner. – London : Sweet and Maxwell, 1985.
4. Chatterjee N. C. Emergency and Law. With Special Reference to India / N. C. Chatterjee, R. P. Parameswara. – London : Asia Publ. House, 1966.
5. Daes E.-I. A. The Individual's Duties to the Community and the Limitations on Human Rights and Freedoms under art. 29 of the Universal Declaration of Human Rights / E.-I. A. Daes. – New York : United Nations, 1983.
6. Duker W. F. A Constitutional History of Habeas Corpus / W. F. Duker. – London : Greenwood Press, 1981.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. – 2-ге вид. – К. : Юрінформ, 1997. – С. 36–58.
8. Конституции зарубежных государств / сост. В. В. Маклаков. – М. : БЕК, 2001. – 258 с.
9. Eaves J. Emergency Powers and the Parliamentary Watchdog: Parliament and the Executive in Great Britain, 1939–1951 / J. Eaves – London : Hansard Society, 1957.
10. Сіракузьких принципах тлумачення обмежень і відхилень від положень Міжнародного пакту «Про громадянські і політичні права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/gencomm>.
11. Duker W. F. A Constitutional History of Habeas Corpus / W. F. Duker. – London : Greenwood Press, 1981.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.163(09)

Рогатюк Ігор Володимирович –
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСАД УЧАСТІ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗВ'ЯЗОК ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ

Здійснено аналіз наявних кримінальних процесуальних засад участі прокурора в кримінальному судочинстві. Досліджено історичні витоки їх розвитку та детермінанти походження.

Ключові слова: кримінальні процесуальні засади; принципи; прокурор; змагальність; диспозитивність; кримінальне судочинство.

Проанализированы существующие уголовные процессуальные принципы участия прокурора в уголовном судопроизводстве. Исследованы исторические истоки их развития, а также детерминанты происхождения.

Ключевые слова: уголовные процессуальные основы; принципы; прокурор; состязательность; диспозитивность; уголовное судопроизводство.

Прокуратура як ключовий механізм контролю та нагляду в державному апараті покликана використовувати всі законодавчо визначені можливості з метою правового регулювання підтримання державного обвинувачення в суді, нагляду за додержанням законів під час здійснення досудового розслідування, представництва інтересів громадян, захисту їх прав і свобод та здійснення низки інших завдань, визначених нормативними актами.

Важливим елементом правового регулювання кримінального судочинства в усі часи були принципи або ж засади, як сьогодні прийнято їх називати. До сфери їх впливу належать усі учасники кримінального процесу. Зважаючи на прискорений темп реформування правоохоронної системи, що також передбачає інститут прокуратури, ключова роль належить кримінальним процесуальним засадам, що становлять науково-теоретичну базу для подальших емпіричних досліджень. Більшість із цих засад визначають векторні напрями розвитку як власне кримінального процесу, так і створюють сприятливий клімат для поведінкових аспектів сторін кримінального провадження та судочинства.

Проблемам розвитку принципів кримінального процесу присвятили дослідження Т. Н. Добровольська, А. В. Лапкін, В. М. Малюга, В. Т. Маляренко, М. П. Омельченко, П. М. Рабінович, В. І. Шишкін та ін.

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу поняття «принципи» законодавець замінив на «засади». Правовий підхід акцентує увагу на правовій стороні принципів кримінального процесу. У його межах поняття принципу кримінального процесу означає правила, керівні нормативні вимоги, що лежать в основі всієї системи норм кримінально-процесуального права й регульованого ним порядку слідчої, судової та прокурорської діяльності [1, с. 42–50]. Тому принципи кримінального процесу є відображенням головних засад участі прокурора в кримінальному судочинстві. Зміст принципу полягає в тому, що він визначається як підґрунтям кримінального процесуального права, заснованого на загальних принципах права, ключових вимог, що пред'являють до учасників суспільних відносин [2, с. 321–327].

Досліджуючи питання співвідношення термінів «принципи» та «засади», О. З. Хотинська наголошує, що в науковій літературі немає однозначного підходу до цих визначень [3]. Аналізуючи зміст зазначених термінів, ми погоджуємось із думкою В. В. Навроцької про те, що вони за лексичним значенням є досить близькі (зокрема, «засади» тлумачать як вихідне, головне положення, принцип, основу світогляду, правило поведінки), а етимологічно вони ідентичні [4].

У ст. 129 Конституції України вжито термін «основні засади» відносно судочинства. До них, зокрема, належать: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, крім випадків, передбачених законом; обов'язковість рішень суду [5].

В. Т. Маляренко тлумачить засади кримінального процесу як фундаментальні ідеї та положення, що визначають спрямованість і побудову процесу, форму й зміст його стадій та інститутів [6, с. 4].

Отже, можна з певністю стверджувати, що принципи участі прокурора в кримінальному судочинстві впливають із принципів кримінального процесуального права, а відповідно до нового кодексу, – засад, виражаючи норми поведінки, регламентованих державними нормативними актами. Відповідно до ст. 7 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України загальними засадами кримінального провадження є: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання в приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження

та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження [7].

Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, стороною кримінального провадження з боку обвинувачення є прокурор. Прокурор представляє сторону обвинувачення, що передбачено п. 5 ч. 3 ст. 129 Конституції України, де підтримання державного обвинувачення в суді прокурором також має статус однієї з головних засад судочинства [7].

Стаття 121 Конституції України, визначаючи функції прокуратури, на перше місце ставить підтримання обвинувачення в суді, а серед інших функцій прокуратури в кримінальному провадженні називає нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах [5]. У межах ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», що визначає засади діяльності прокуратури, можна виділити такі принципи участі прокурора в кримінальному судочинстві [8]:

верховенства права та визнання людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю;

законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;

територіальності;

презумпції невинуватості;

незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень під час виконання службових обов'язків;

політичної нейтральності прокуратури;

недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади;

поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження в порядку, передбаченому процесуальним законом;

прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на

запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;

неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

Проте не всі ці засади стосуються безпосередньо участі прокурора в кримінальному судочинстві, вони регулюють загальний порядок, форму та зміст кримінального провадження, його організацію, характер діяльності сторін кримінального процесу.

Уважаємо за доцільне виділити такі принципи участі прокурора як сторони обвинувачення в кримінальному судочинстві: принцип законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, публічності, диспозитивності, змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів, а також доведення перед судом їх переконливості.

Аналізуючи принцип законності, можна розглянути його з точки зору декількох позицій: під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України; прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Під принципом законності розуміють закріплену в законі вимогу до всіх суб'єктів кримінального судочинства, у тому числі й прокурора, правильно застосовувати, неухильно дотримуватись і точно виконувати норми Конституції України, кримінального й кримінального процесуального кодексів та іншого законодавства.

І. В. Михайловський переконує, що законність – не проста наявність факту нормативно-правового акту, що регулює певні відносини, а те, як за допомогою цього нормативно-правового

акту відносини регулюються та якими є результати його реалізації. На думку дослідника, змістом принципу законності є вимога суворого й неухильного дотримання всіма суб'єктами вимог правової норми [9, с. 55].

Для розкриття суті принципу законності слід визначити його місце серед принципів кримінального процесу, а також прослідкувати взаємозв'язок принципу законності з іншими принципами, зокрема з диспозитивністю. Право сторін та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, вільно розпоряджатися матеріальними та процесуальними правами, у якому відтворений принцип диспозитивності, має межі, що зумовлені охороною суспільних і державних інтересів.

Історико-правовою передумовою виникнення засад поваги до людської гідності та рівності громадян перед законом є політико-правова течія лібералізму XVIII–XIX ст. Найвищою цінністю лібералізм проголошує свободу. Його прихильники обґрунтовують ідеї недоторканності особи, приватної власності, вільної підприємницької діяльності, невтручання держави в економіку. Найвідомішими представниками ліберального напрямку західноєвропейської політичної думки XIX ст. є Б. Костан, А. Токвіль, Є. Бентам, Дж. С. Міль. Першим історичним документом, який заклав підвалини розвитку принципів рівності та поваги до людської гідності в кримінальному процесі, була Велика хартія вільностей 1215 р., що обмежувала свавілля феодалів і розвивала ідею рівності, нехай навіть у вузькому (класовому) значенні [10, с. 48].

У Київській Русі вже в X ст. функціонував принцип рівності. Саме змагальний процес і був визначальним для становлення принципу рівності та змагальності, адже вони в доказуванні під час розгляду справи були характерними ознаками.

Принцип правової рівності в кримінальному процесі також установлював Статут Великого князівства Литовського 1529 р. (Перший «Старий»), який поширював свою дію на українські землі за часів їх перебування в складі Литви.

У період існування Речі Посполитої на українських землях, що ввійшли до цього об'єднання, діяли Литовські статuti 1566 р. та 1588 р., за якими кримінальний процес був переважно змагальним, наявна була рівність сторін під час

провадження справи в суді, а отже, ішлося про повагу до людської гідності [12, с. 59].

Принцип рівності перед законом передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. Водночас для певних категорій осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими та фізичними вадами тощо) існують додаткові гарантії під час кримінального провадження.

Крім того, прокурор як сторона кримінального судочинства у своїй роботі повинен керуватися принципом поваги до людської гідності, прав і свобод кожної людини. А це, передусім, розкривається через заборону під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, удаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу в принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

Ще одним не менш важливим принципом, на нашу думку, є презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, адже прокурор як сторона обвинувачення зобов'язаний установити винуватість чи невинність особи без будь-якого тиску з боку інших осіб. Цей принцип розкривається в таких позиціях:

особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у встановленому порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили;

ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом;

підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом;

усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи;

поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Історико-правовим витоком виникнення цього принципу прийнято вважати саме римське право, аналогом презумпції невинуватості було правило «*praesumptio boni viri*» (учасник судового позову вважається таким, що діє сумлінно, поки інше не доведено) [13, с. 12].

Зазначене правило також наявне в текстах Законів XII Таблиць, що закріплювали окремі положення презумпції невинуватості, або так званої презумпції добропорядності.

У римському праві вперше зустрічається правило про доказування: «*ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*» – тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує. Це положення є найважливішим у принципі презумпції невинуватості. Позиція щодо сумнівів, які тлумачаться на користь особи, стосовно презумпції невинуватості в римському праві відображена в правилі «*in dubio pro*», яку сформулював видатний римський юрист Юлій Павло [14, с. 16].

У подальшому цей принцип було відображено в майже всіх правових системах світу.

Принцип змагальності нерозривно пов'язаний із принципом диспозитивності участі прокурора в кримінальному судочинстві. Так, змагальність полягає в самостійному обстоюванні стороною обвинувачення та стороною захисту їх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами; рівності прав на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Крім цього, такий принцип полягає в тому, що функції державного обвинувачення, захисту й судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службу особу; повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення в суді здійснює прокурор, за винятком тих випадків, коли повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення може здійснювати

слідчий за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримувати потерпілий, його представник.

Захист забезпечує підозрюваний, обвинувачений, його захисник або законний представник. Суд постає як незалежний арбітр, що, ґрунтуючись на об'єктивності та неупередженості, створює необхідні умови для реалізації сторонами їх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків. Водночас диспозитивність виражається через можливість вільного використання своїх прав. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення передбачає закриття кримінального провадження, а слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та належать до їх повноважень.

Змагальність ми розглядаємо як принцип, хоча в юридичній літературі прийнято розглядати й змагальну форму процесу.

За часів Київської Русі в судах панувало звичаєве право, що передбачало елементи змагальності. Захисниками в судах були рідні та приятелі сторін, послухи – свідки порядного життя обвинуваченого й «видоки» – свідки вчиненого стороною, або спірного факту. Подальше закріплення змагальності отримала в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» – проекту кодексу українського права, яким у 1743 р. завершилася його кодифікація.

Згідно з указом 1723 р. «Про форму суду», суддя перестав бути пасивним арбітром. Перед сторонами постала головна суть змагальності – обов'язок довести перед судом свою позицію. Було проголошено слідчий процес, у якому залишено елементи змагальності, скасовано розшук. Першим кодифікованим актом у кримінальному процесі був Статут кримінального судочинства, прийнятий в 1864 р., що слугував новим поштовхом для розвитку змагальності.

Підґрунтям змагального провадження є арбітральний метод, а розшукового – метод влади-підкорення (адміністративний, імперативний). Ці обидва методи є в арсеналі українського судочинства, але на стадії досудового слідства питома вага імперативного методу значно переважає над диспозитивним, оскільки норми досудового слідства ґрунтуються на імперативній основі [15].

Основною ознакою змагальності є наявність рівноправних сторін і незалежного суду, що дає можливість визначити змагальність як форму процесу, під час якого спір рівних сторін вирішується незалежним судом, тобто для змагального процесу характерним є такий правовий статус його головних учасників, який забезпечує виконання функцій обвинувачення, захисту й вирішення справи незалежними суб'єктами.

Змагальність уважали спором, за якою суд розглядає справу за участі сторін – обвинувачення та захисту. У його межах усіма правами сторони користується обвинувачений (підсудний), сторони наділені рівними процесуальними правами, які самі аналізують докази так, як вважають за потрібне; функції сторін відділені від функцій суду, який у судовому розгляді не є стороною. Без чіткого розподілу ключових процесуальних функцій не може йтися про спір рівноправних сторін перед незалежним судом, тобто змагального процесу. Це базисне положення в змагальному типі кримінального процесу є підґрунтям усієї процедури судочинства, а тому порушення цього положення, безсумнівно, тягне за собою порушення принципу змагальності й суттєво звужує права та гарантії сторін на виконання ними своїх функцій.

Змагальність у кримінальному процесі вважають способом взаємодії сторін обвинувачення й захисту, принципом організації їх спільної діяльності, сутність якого полягає в боротьбі протилежностей, тобто на ґрунті протилежних інтересів сторін має місце протиріччя – конфлікт, прояв якого полягає в протистоянні сторін.

Як уже зазначалося, диспозитивність і змагальність прокурора під час участі в кримінальному судочинстві пов'язані між собою. Відповідно до принципу диспозитивності, сторони можуть на власний розсуд розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами. Водночас змагальність полягає в праві сторін розпоряджатися фактичним матеріалом і судовими доказами по справі. Диспозитивність своїм продовженням має принцип змагальності, оскільки реалізація права вільно використовувати свої права втілюється в можливості обстоювати й доводити власну позицію із застосуванням законних засобів і методів, які особа вважає за потрібне.

Диспозитивність уперше згадувалася ще в римському праві, хоча офіційного закріплення не мала. Римська формула «*nemo iudex sine actor*» (немає судді без позивача) означала, що подання позову залежить повністю від позивача, який також управі визначати обсяг позовних вимог. Наприклад, у Римській імперії позивач мав право вимоги призначення виборного судді по справі. Але таке право позивача належало йому тоді, коли він вимагав чітко визначену ним суму або конкретну річ.

У подальшому в римському праві були й інші інтерпретації принципу диспозитивності, що надало йому певних правових відтінків. Зокрема, серед визначень змісту спору були такі: позивач не може ні вимагати іншого предмета, ні пред'явити іншої підстави свого права; відповідач не має права заявляти інші відводи, окрім тих, що передбачені формулою. Поданий позов не може бути заявлений суду повторно чи в зміненому вигляді [14, с. 25–29].

Римське приватне право сприяло появі принципу диспозитивності, оскільки цей інститут ґрунтувався на принципах автономії добровільності, правового захисту приватних інтересів і диспозитивності. Суб'єкт права розпоряджався належним йому правом на свій розсуд. Він міг реалізувати суб'єктивні права особисто, передати чи доручити їх подальшу реалізацію іншому суб'єктові або взагалі не користуватися цими правами.

Приципи диспозитивності, гласності та змагальності, безумовно, було відображено в ГанOVERському Статуті 1850 р., що запровадив усний суд, визначив засади гласності й диспозитивності, свободу сторін у змаганні. Диспозитивність тут постала як складова поняття змагальності, пов'язана з процесом доказування.

У Київській Русі існував обвинувально-змагальний процес, якому була властива активна участь сторін. Зокрема, розпочиналося все зі скарги – поклепа. Особлива роль у процесі належала позивачу, за заявою якого починалося судочинство. Не можна не сказати про принцип публічності, який поряд з диспозитивністю й змагальністю активно розвивався.

Сьогодні публічність тлумачать як зобов'язання прокурора в межах своєї компетенції розпочати досудове

розслідування в разі безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. У період Київської Русі процесуальних фігур прокурора й слідчого не існувало, тому фактично потерпілий і винна особа виконували функції одних та інших. «Руська Правда» передбачала розшук винної особи з ініціативи потерпілого у таких формах, як «заклич», «звід», «гоніння слідом» [12, с. 66].

Історичні витoki принципу диспозитивності як офіційно визнаного сягають часу прийняття Статуту цивільного судочинства від 20 листопада 1864 р. та інших Судових статутів 1864 р. З огляду на зазначене, принцип диспозитивності усвідомлюється головною засадою, що зумовлює характер участі прокурора в розгляді судами справ. Це правило регламентує повноваження прокурора під час розгляду судом справ і визначає їх специфіку.

Дію принципу диспозитивності зумовлюють також два фактори, що впливають із функції органів прокуратури зі сприяння функціонуванню кримінального судочинства. Перший – відсутність прокурорського нагляду за діяльністю судових органів. Другий – принципи змагальності й рівності сторін у кримінальному судочинстві.

До судової реформи 1864 р. принцип диспозитивності в законодавстві відображено не було. Свого часу щодо принципу змагальності влучно висловився А. Х. Гольмстен, який рішуче замінив поняття диспозитивності на термін «самостійність», поєднавши принцип змагальності з початком особистої автономії сторін. Самостійність у діях сторін не підлягає обмеженню державною владою. Сторони мають право самостійно вирішувати, які способи слід використовувати для доведення власної позиції та збору доказової інформації [16, с. 412].

Таким чином, аналіз історичного розвитку принципів участі прокурора в кримінальному судочинстві, зокрема законності, рівності, поваги до людської гідності, змагальності й

диспозитивності, презумпції невинуватості та публічності, дає змогу зробити такі висновки:

1) вищезазначена засада кримінального процесу розвивалась паралельно із загальноправовими принципами;

2) історія свідчить, що всі вищезазначені принципи беруть свій початок із римського приватного права, де було визначено ключові засади участі сторін у спорі;

3) загальна кількість принципів діяльності прокурора значна, проте ми виокремили, на нашу думку, ті, що безпосередньо стосуються участі прокурора в кримінальному судочинстві;

4) принципи диспозитивності та змагальності слугують головними взаємопов'язаними основами діяльності прокурора, який є стороною кримінального процесу, керується правилом розпоряджатися своїм правом у допустимих межах із використанням визначених законом способів і методів, відмежовуючи функції прокурора від решти учасників кримінального судочинства, даючи можливість існувати арбітральному правосуддю, де суд неупереджено та справедливо оцінює докази;

5) презумпція невинуватості відіграє не менш важливу роль, адже прокурор як державний обвинувач має вагомий вплив у засобах масової інформації, що стає часто з огляду на некомпетентність прокурорів підставою для поширення дифамаций. Тому дотримання головних правил засади презумпції невинуватості уможливорює захист підозрюваних та обвинувачених від необґрунтованих звинувачень із боку прокурорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ноздріна М. О. Сутність та ознаки поняття «принципи кримінального процесу» / М. О. Ноздріна // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України. – 2004. – Вип. 2 (1). – С. 43–52.

2. Тертишник В. І. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу / В. І. Тертишник // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 4. – С. 321–327.

3. Хотинська-Нор О. З. Принцип розумності строків як нова засада кримінального провадження / О. З. Хотинська-Нор // Адвокат. – 2013. – № 2. – С. 11–14.

4. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза» / В. В. Навроцька. – К., 2007. – 16 с.
5. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
8. Про прокуратуру : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
9. Михайловский И. В. Очерки философии права / И. В. Михайловский // Теория государства и права : [хрестоматия]. – М. : Интерстиль, 1998. – С. 804–805.
10. Марчук Н. Принципи участі прокурора в досудовому кримінальному провадженні / Н. Марчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 4. – С. 43–47.
11. Рассказов Л. П. История уголовного процесса России : [учеб. пособие] / Л. П. Рассказов, Л. А. Петручак, И. В. Упоров. – Краснодар : Краснодар. юрид. ин-т МВД России. – 2001. – 104 с.
12. Історія держави і права України / за ред. А. Й. Рогожина. – Ч. 1. – К. : Ін Юре, 1996. – 76 с.
13. Ларин А. М. Презумпция невиновности / А. М. Ларин. – М. : Наука, 1982. – 380 с.
14. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / сост. В. А. Томсинов. – М. : Зерцало, 1999. – 651 с.
15. Маляренко В. Т. Про змагальність сторін у кримінальному судочинстві та функціональне становище суду (окремі аспекти) / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 6 (34). – С. 6–10.
16. Таубер М. Иск, обвинение, состязательное начало / М. Таубер // Вестник гражданского права. – 1917. – № 1. – С. 2–19.

УДК 342.72/73(477)(092)

Капічон Ольга Григорівна –
магістр економіки

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА КОПЕЙЧИКОВА В ЦАРИНІ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Розглянуто умови розвитку прав людини та їх законодавче закріплення. Визначено перелік нормативних актів, що містять положення відносно захисту прав людини. Проаналізовано концепцію професора В. Копейчикова стосовно цієї проблематики, а також висвітлено умови, за яких відбувалося становлення його переконань у цій сфері. Здійснено порівняння конституційно закріплених норм прав людини в соціалістичних і капіталістичних країнах крізь призму історичного аспекту.

Ключові слова: права людини; особистість; демократичне суспільство; держава; Конституція В. В. Копейчиков.

Рассмотрены условия развития прав человека и их законодательное закрепление. Определен перечень нормативных актов, которые содержат положения по защите прав человека. Проанализированы взгляды профессора В. Копейчикова по данной проблематике, а также рассмотрены условия, при которых формировались его убеждения в этой сфере. Проведено сравнение конституционно закрепленных норм прав человека в социалистических и капиталистических странах в разрезе исторического аспекта.

Ключевые слова: права человека; личность; демократическое общество; государство; Конституция; В. В. Копейчиков.

У ст. 3 Конституції України зазначено, що «людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

Гуманізм цієї норми є підґрунтям становлення демократичного суспільства. Цивілізований світ визнає людину найвищою цінністю, а захист її прав і законних інтересів – найважливішим завданням держави.

XX ст. стало не лише проривом в індустрії та техніці, а й у створенні правових принципів, каталізатором яких є захист прав і свобод людини. Саме людини, не робітника чи чиновника, не християнина чи мусульманина, підлітка чи пенсіонера, чоловіка чи жінки, громадянина чи біженця. Усе це – категорії, що є похідними від поняття «особистість» і окремо розглядаються в правовому, соціальному чи моральному контекстах. Адже від народження ми набуваємо цілу низку прав, що є природними, оскільки їх ніхто не може надати або відчужити.

Звісно, остаточно побороти нерівність людей у суспільстві неможливо. Нині в прогресивному ХХІ ст. активізується расова та гендерна дискримінація, усвідомлення важливості соціального статусу особи, її матеріального становища, упереджене ставлення до іновірців. Цьому є абсолютно логічне пояснення. Адже розпад колоніального устрою – процес тривалий і тяжкий. Донині у світі існують десятки суперечливих територій, що борються за незалежність, та десятки націй, які виборюють право на самовизначення.

Україна в цьому аспекті є особливо багатостраждальною: 300 років імперіалістичного гніту царської Росії, а потім 70 років тиску СРСР. За таких умов нація не мала своєї держави, а держава – власного права. Годі вже говорити про права конкретної особи. Водночас номінально закон був і формально була свобода.

Три Конституції СРСР (1924 р., 1936 р., 1977 р.) та чотири Конституції УРСР (1919 р., 1929 р., 1937 р., 1978 р.) формально створювали в державі амплуа демократії, свободи та рівності всіх громадян перед законом і судом, але не змогли захистити від масових репресій і трьох голодоморів в Україні.

Друга світова війна внесла нову віху в юридичне поле охорони прав людини. Новостворена міжнародна організація ООН (1945 р.), що прийшла на зміну Ліги Націй (1919 р.), одним із пріоритетних завдань визначила захист прав людини. Дата 10 грудня 1948 р. стала відправною точкою у формуванні

законодавчої бази цього завдання: було прийнято «Загальну декларацію про права людини» [2], яку СРСР не ратифікував.

Провідні вчені-правознавці другої половини ХХ ст. ретельно досліджували це питання, ставлячись до нього як до підґрунтя всієї законодавчої системи. Одним із таких митців правової сфери був доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України Володимир Володимирович Копейчиков [3].

Його наукова концепція щодо проблематики захисту прав людини формувалася в епоху так званого «розвинутого соціалізму» і, звісно, відповідала духу того часу.

Сучасні правознавці, політики, учені говорять про права людини як про умовну піраміду пріоритетів, на піку якої перебуває людина, її права, честь і гідність, підґрунтям чого є суспільство, а потім – держава з її інтересами. Як це не дивно, але ще 40–30 років тому таку піраміду було побудовано у зворотньому порядку.

Після Другої світової війни проблема захисту прав людини ставала дедалі нагальнішою. З часу прийняття Декларації про права людини було ратифіковано цілу низку міжнародних правових актів, дотримання яких закладало в суспільстві не просто принцип законності, а й забезпечувало мир і стабільність у світі. Серед таких стратегічно важливих документів були: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.) [4], Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.) [5], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) [6] та ін. Дійсно, послаблена після двох світових воєн Європа прагнула миру й стабільності, а отже, взяла орієнтир на захист одиниці задля спокою загалом.

Дивлячись на світовий перебіг подій, діюча на той час Конституція СРСР від 1936 р. не відповідала вимогам суспільства. Назрівала потреба в змінах. Радянські науковці-правознавці ґрунтовно досліджували міжнародне право для запровадження його в країні, звісно у межах партійної ідеології. Оскільки реформи демократизації набирали обертів у світі, це потрібно було враховувати під час створення Конституції, щоб

продемонструвати капіталістичному світові верховенство права й цінність людського буття в СРСР. У теорії все виглядало ідеально.

Свою статтю «Закон, особа, суспільство» [7, с. 7–13], опубліковану в журналі «Радянське право» в 1977 р., В. Копейчиков присвятив вивченню проекту нової Конституції СРСР, критикуючи водночас право буржуазного суспільства загалом і демократичні засади США зокрема. Як тогочасний ідеолог і відомий правознавець зазначений науковець не міг обійти стороною нагальне питання щодо прав людини. Розглянувши цю статтю, можна помітити певний дисбаланс акцентів: у заголовку пріоритет надаю особі, проте стаття суцільно пронизана радянською пропагандою та домінуванням мас над особистістю. «Радянська людина не відокремлює себе від суспільства, від держави. Вона добре знає, що соціалістичний лад – це її суспільство» [7, с. 7], – наголошує академік В. Копейчиков. З цього можна зробити висновок, що людина – лише гвинтик у великому механізмі суспільного ладу, і що її інтереси мають так чи інакше співпадати з інтересами соціуму, у якому вона перебуває. Учений виголошує гасло, що висвітлює всю цінність людського буття «будівника комунізму»: «Радянська людина палко любить свою соціалістичну Батьківщину. Змістом усього її життя стала натхненна праця в ім'я комунізму» [7, с. 8].

Згідно з тогочасним твердженням професора В. Копейчикова, людина цілком асоціює себе із суспільством і державою, ставлячи інтереси останньої на перше місце. Особа не виживе без держави, адже саме остання наділяє громадянина всіма правами й свободами. У своїй видатній праці «Права людини: міфи та реальність» [8] автор досліджує природу походження права. Критикуючи погляди буржуазних учених про права людини як про «природні права», що є невід'ємними від самої особистості, В. Копейчиков схилявся до марксистських учень. Ідеологи комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс стверджували: «Індивіди вбачають свободу у своїй асоціації і через неї». Вони розглядали права, свободи й обов'язки людини як суспільне надбання, оскільки ці поняття є лише складовою змісту внутрішніх законів духовних відносин, мають класову основу та створюються тільки активною людською діяльністю.

Відповідно, правами людину й громадянина наділяє держава, без якої людина просто перестане існувати. З огляду на це, потрібно, передусім, думати про інтереси держави, партії, общини, заводу тощо, а вже потім – задовольняти власні. Таким чином, пропагувалося поняття «стадності», що передбачало спільні інтереси й цілі, а людину трактувало просто як засіб їх досягнення.

Професор В. Копейчиков у своїх працях радянського періоду писав про єдність суспільства й особи як найістотнішої умови соціалістичного способу життя. Водночас людина повинна посідати певне місце, мати так званий статус. Тому не менш важливим була трудова діяльність громадянина на благо СРСР. Ідеологія наділяла правами трудящу людину. Академік щодо цього писав: «Праця є найважливішим критерієм, що слугує підґрунтям реалізації членами соціалістичного суспільства належних їм прав і свобод» [9, с. 41]. З цього випливає, що суспільство саме наділяє правами певних осіб, натомість інші цього права не гідні, оскільки не відповідають критеріям творця комунізму.

Конституція СРСР 1936 р. формально проголошувала деякі демократичні принципи: свободу совісті, друку, зборів, таємницю листування, виборче право (хоча вибір був однозначним, оскільки комуністична партія конституційно закріплювала за собою статус «керівного ядра»). Проте демократичний світ зробив суттєво більший крок у напрямі захисту людини. Тому щоб не піддаватися вкотре критиці з боку капіталістичного світу, потрібно було вносити поправки і до Основного Закону. Здебільшого це стосувалося саме захисту прав людини. Тому Конституція СРСР 1977 р. вже містила положення про право особи на охорону здоров'я, житло, захист авторських прав, право на користування досягненнями культури тощо. Звісно, про захист права приватної власності не йшлося, оскільки його просто не існувало, хоча це і є однією з найістотніших умов свободи особистості.

З розвитком радянського суспільства розвивалось і право. Воно стало соціальною необхідністю, формою вираження інтересів особи. Людина переставала бути частинкою маси, ставала особистістю. У своїй статті «Соціалістична демократія і права людини» [9], опубліковану в 1981 р. в журналі «Радянське

право», професор В. Копейчиков уже говорить про права та свободи особи як про прояв гуманізму, демократії, соціальної справедливості, свободи й людської гідності. «Особа, її формування і розвиток становлять головну мету соціалістичного суспільства» [9, с. 40], – йдеться в праці. Переконання професора В. Копейчикова починають бути спрямовані не на акцентування уваги на інтересах усього суспільства, а на конкретну особистість із її потребами. Незважаючи на стійку позицію щодо гуманності й справедливості соціалістичної ідеології, В. Копейчиков спрямовує свої зусилля на вдосконалення законодавства для впровадження норм про права людини в межах міжнародного законодавства. Його монографії «Права людини: міфи та реальність» (1987 р.) [8], «Народовладдя та особистість» (1991 р.) [10], «Реальний соціалізм: демократія, особистість, права людини» (у співавторстві, 1983 р.) [11] свідчать про глибину дослідження цієї проблематики. Але навіть на цьому етапі прогресивності своїх поглядів професор В. Копейчиков наполягав на принципі підпорядкування природних прав людини державній політиці та законам суспільства, відкидаючи при цьому розуміння особистих прав і свобод як щось, надане від народження.

На увагу заслуговує подальший глибокий аналіз правової системи у сфері захисту прав особистості. У 1984 році в журналі «Радянська держава і право» було опубліковано статтю В. Копейчикова з красномовною назвою «Реалізація суб'єктивних прав громадян» [12]. Варто зробити акцент саме на слові «суб'єктивних». У статті йдеться про створення суспільством сприятливих умов (економічних, політико-організаційних, правових, психологічних) для повноцінної реалізації особою своїх законних прав. Переконання академіка В. Копейчикова спрямовані в бік егоцентризму, тобто захисту людини як особистості, а не маленької частинки у формуванні маси. Згідно з його переконаннями, реалізація суб'єктивних прав стає першочерговою нормою, але розглядати її потрібно виключно як уповноважуючу норму. Особа сама приймає рішення щодо необхідності вчинення тих чи інших дій у власних інтересах. Реалізація забороняючих і зобов'язуючих норм права не підлягає сумніву. Вони є імперативними. Загалом

такий підхід до класифікації норм права під час реалізації суб'єктивних прав є абсолютно логічним і підтримується у всьому світі. Без імперативного підходу до забороняючих і зобов'язуючих норм у суспільстві панував би хаос та анархія. Говорячи про реалізацію суб'єктивних прав як про норму, що уповноважує, В. Копейчиков наголошував на співвіднесенні цих прав із добросовісним виконанням своїх обов'язків іншими, зокрема державою, чиновниками, організаціями. Ідеться про концентрацію зусиль усього суспільства на благо особи, яка водночас має певні обов'язки перед суспільством.

Кінець 80-х і початок 90-х років XX ст. ознаменані кризою та крахом найбільшої держави світу – СРСР. Цьому факту передували цілком закономірні події. Так, система себе не виправдовувала, екстенсивність виробництва призводила до краху економіки, що тягло за собою скорочення робочих місць і зубожіння населення. Ідеали світлого комуністичного майбутнього згасали на фоні збільшення невдоволення мас. Марксистські вчення ставили під сумнів правові демократичні засади людського буття. Провідні капіталістичні країни зробили значний крок уперед у формуванні соціально спрямованого, законодавчо визначеного поля розвитку особистості, відкинувши країни соціалістичного табору на десятки років назад. Дисбаланс суспільства, розчарування ідеологією, економічний крах змусили вчених у різних галузях науки переглянути свої концепції. Передусім, це стосувалося правознавців – експертів у вивченні засад існування держави. Спостерігаючи реальні життя, вони усвідомлювали неминучість краху СРСР.

Переконання професора В. Копейчикова відповідали духу своєї епохи. Глибина його праць вражає прогресивністю й гостротою часу їх публікування. Від гнучкості ідей, точок зору, пропозицій провідних учених залежала доля країни. Динаміка подій у СРСР в період перебудови (1985–1991 рр.) вимагала швидкої аналітики ситуації та прийняття стратегічних рішень.

У 1989 р. було опубліковано статтю В. Копейчикова «Соціальні реальності та права людини» [13], у якій він жорстко критикував тоталітарну епоху правління Й. Сталіна й ігнорування всіх правових норм захисту людини. Ідучи в ногу з

часом, погляди академіка В. Копейчикова змінювалися в бік демократичних засад капіталістичного світу. Він висловлювався про права людини як про найвищу цінність, яка не може бути присвоєною або відчуженою.

Автор статті наголошує на тому, що закон є юридичною формою справедливості, демократії, людської свободи та рівності, милосердя й гуманності. Сама ідея права є бінарною: з одного боку, право є вираженням високого морального начала, з іншого – засобом проведення репресій. Яскравий приклад антигуманності закону – сталінська епоха. В умовах тоталітарного режиму право усвідомлюється «даром» тирана, який має вирішувати, як їм розпорядитись. Так, право набуває форми правил та обов'язків людини, яка беззастережно повинна їх дотримуватись, оскільки її доля перебуває цілком у руках правителя. Водночас, незважаючи на усвідомлення закону як засобу поневолення, головним його завданням залишається регулювання суспільних відносин і захист особистості.

У зазначеній статті закріплено переконання В. Копейчикова відносно доцільності приведення норм національного права у відповідність із міжнародним правом. Стримано й толерантно він говорить про впровадження норм міжнародного права в національне законодавче поле виключно як про букву закону, проте дух самого закону має відповідати інтересам суспільства (на той час ще соціалістичного). Академік В. Копейчиков наголошує на тому, що приведення законодавства СРСР у відповідність із міжнародними нормами права дасть змогу налагодити тісніше співробітництво з іншими державами, бути більш відкритими до сприйняття прогресивних здобутків та ідей країн-партнерів, створить сприятливий клімат добросусідства.

Згідно з переконаннями В. Копейчикова, країна не може бути ізольованою від усього світу. Прогрес вимагає змін. Світова динаміка надзвичайно швидкоплинна. Ідеали соціалістичних учень себе вичерпали. Конвергенція та глобалізація світу – неминучий процес в умовах сучасного розвитку цивілізації. Взаємодія та взаємодопомога між країнами стає дедалі тіснішою. Здавалося б нова Конституція СРСР 1977 р. мала відповідати стандартам світової першості, передбачаючи сучасні демократичні засади.

Але був значний недолік – відсутність приватної власності. У той час, як прогресивні капіталістичні країни ґрунтували своє законодавство саме на захисті приватних інтересів, що є цілком логічним, людина не має стимулу працювати із самовіддачею. Отже, усе життя працюючи, особа так нічого й не матиме активі, адже конституційно закріплені лише тільки дві форми власності: державна та комунальна. Знову ж таки, усе життя доводиться працювати на благо суспільства, ігноруючи власні пріоритети.

З огляду на це, поправку до Конституції, до якої вперше введено нову для СРСР форму власності – приватну, було внесено тільки в 1990 р., коли вже було запізно. Адже маховик революції було запущено. Люди потребували не просто поодиноких змін, вони прагнули до кардинально нового життя. І на цьому фоні навіть відміна однопартійності не рятувала ситуацію в країні. Так, 7 грудня 1991 р. став днем кінця 70-літнього існування найбільшої держави світу. СРСР стала історією. І разом з цим вчення К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна перетворилися з ідеології на розділ підручників.

Такий перебіг подій став не лише переворотом економічного, політичного життя світу, а й переоцінкою життєвих принципів і пріоритетів. Волею долі багато письменників, поетів, учених тривалий час змушені були перебувати в ярмі цензури слова та моноідеології. Тому здобувши свободу волевиявлення, багато хто з правової інтелігенції переглянув власні переконання або ж просто вільно висловлював те, про що ще донедавна змушений був мовчати.

В. В. Копейчиков належить до тих науковців, які віддані своїм ідеям. Водночас, динаміка часу вносить корективи. Учений став не просто ідеологом сьогодення, а пророком майбутнього. Професор звертався до прав людини як до фундаменту створення Конституції незалежної України. Як член робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України [14], він наполягав на демократизмі та гуманності правових норм, що стосуються прав людини й громадянина в Україні.

Однією з перших робіт, що були опубліковані вже в незалежній Україні, стала стаття 1994 р. в газеті «Урядовий кур'єр» з промовистою назвою «Реалізація прав і свобод людини» [15]. У ній академік В. Копейчиков говорить про

формування нової української державності як про синтез захисту прав і свобод людини та принципів моралі. Він переконаний, що не держава формує суспільство, а розвинене демократичне суспільство створює правову державу. Маючи глибоке коріння української нації, суспільство в нас було сформовано вже давно. Трагедією народу стала відсутність національної держави. А тепер, коли Україна отримала незалежність, ми мусимо відкрити в собі те безцінне, що передано нашими пращурами нам у спадок на генетичному рівні. В. Копейчиков критикує комуністичне гасло «держава – передусім!», оскільки такий підхід є пригніченням особистості не лише в правовому, а й соціальному плані.

Можливо, розглянувши праці професора В. Копейчикова різного періоду, хтось зробить висновок про інверсію поглядів, про зраду ідеалам. Але це зовсім не так. XX ст. показало свою динаміку не лише політичних, економічних, технологічних, воєнних подій, а й розвиток правового поля, демократизацію суспільства та звернення до людини як до особистості. Тому й погляди вчених не стоять на місці. Але, проживаючи в країні з пануючим гаслом «хто не з нами – той проти нас», власні думки й переконання слід було тримати при собі. Проте навіть у такі нелегкі часи цензури слова, професор В. Копейчиков знаходив можливість завуальовано говорити про нагальне.

Академік пройшов війну, отримав на ній тяжке поранення. Він чудово розумів цінність життя та дотримання моральних принципів. Учений все життя присвятив розвитку законодавства, формуванню демократії, боротьбі за права людини. Навіть у ті буремні часи вчений насмілювався критикувати тоталітаризм сталінської епохи, намагався підтягувати національне законодавство до принципів світового права. Передусім, усе це стосувалося захисту людини.

Професор В. Копейчиков залишився вірним саме своїм ідеалам. Учення партій змінюються, політичні принципи також не є константою, суспільство обирає нові ідеали. Залишитися вірним собі та своїм поглядам – це велика мужність і надзвичайний талант. Живучи в незалежній державі з демократичними принципами, ми маємо пам'ятати тих, хто формував ці принципи. А демократія без захисту прав і свобод

людини просто неможлива, адже це база створення самої держави. І саме завдячуючи таким прогресивним правознавцям, як академік В. Копейчиков, ми на сьогодні маємо Конституцію України 1996 р.

Для повноцінної реалізації норм Основного Закону, оптимізації правового сектору України загалом було прийнято рішення в подальшому прийняти близько 40 органічних законів. На жаль, із 1996 р. їх було прийнято лише чверть від запропонованих. Тому на сьогодні назвати Конституцію України 1996 р. досконалою не можна. Водночас варто сподіватися, що досвід поколінь, багата історія конституціоналізму нашої країни, а також патріотично налаштовані високопосадовці зможуть компенсувати недоліки правової сфери для того, щоб Основний Закон запрацював із новою віддачею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Загальна декларація про права людини від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Від курсанта до генерала. Шляхи бойових зв'язів і трудових звершень (1921–2011 рр.). – К. : Укр. вид. консорціум ; Нац. акад. внутр. справ, 2011. – 360 с.
4. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 груд. 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
5. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

7. Копейчиков В. Закон, особа, суспільство / В. Копейчиков // Радянське право. – К. : Наук. думка, 1977. – № 7. – С. 7–13.
8. Копейчиков В. Права человека: мифы и реальность / В. Копейчиков. – К. : Вища шк., 1987. – 87 с.
9. Копейчиков В. Соціалістична демократія і права людини / В. Копейчиков // Радянське право. – К. : Наук. думка, 1981. – № 12. – С. 40–44.
10. Копейчиков В. Народовластие и личность / В. Копейчиков. – К. : Украина, 1991. – 275 с.
11. Копейчиков В. В. Реальный социализм: демократия, личность, права человека / В. В. Копейчиков, З. И. Сущук. – К. : Вища шк., 1983. – 151 с.
12. Копейчиков В. Реализация субъективных прав граждан / В. Копейчиков // Советское государство и право. – К. : Наука, 1984. – № 3. – С. 13–19.
13. Копейчиков В. Социальные реальности и права человека / В. Копейчиков // Права человека в истории человечества и в современном мире. – М., 1989. – С. 46–50.
14. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3 : К–М. – 736 с.
15. Копейчиков В. Реалізація прав і свобод людини / В. Копейчиков // Урядовий кур'єр. – 1994. – 15 черв.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 159:351.741(048)

Марчак Віталій Ярославович –
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та криміналістики юридичного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ГЕНЕЗИС ТА ПРОФІЛАКТИКУ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ*

Актуальність проблеми реформування органів внутрішніх справ є беззаперечною в контексті подальшого розвитку України як демократичної правової держави. Дотримання принципу верховенства права, запровадження механізмів, що унеможливлювали б використання правоохоронних органів для досягнення певних політичних, соціально-кланових чи особистих цілей, створення ефективної системи реагування на злочини та інші правопорушення, дієвих механізмів запобігання корупції, підтримання належного рівня суспільного порядку, за якого кожен громадянин оцінював би умови власної життєдіяльності як безпечні – це лише головні завдання, задекларовані державою на сучасному етапі її розвитку. Водночас необхідність створення умов для формування повноцінного та ефективного «людського чинника» в системі МВС України традиційно відступає на другий план, а про опікування держави фізичним та психічним здоров'ям працівників, налагоджування

* Рецензія на монографію: Шелег Л. С. Генезис та профілактика психосоматичних розладів у працівників органів внутрішніх справ : [моногр.] / Л. С. Шелег. – К. : ПП Поліщук, 2015. – 384 с.

ефективної системи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності зазвичай взагалі не йдеться.

Тому своєчасним слід уважати звернення Л. С. Шелег до психологічної складової реформування, а саме – визначення особливостей психосоматичного статусу працівників органів внутрішніх справ, чинників, що сприяють виникненню в них психосоматичних розладів, та напрямів їх профілактики.

У процесі реформування системи МВС України є доцільним урахування міжнародного досвіду діяльності поліції. Ми не заперечуємо можливості запозичення елементів нормативно-правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ, функціональних та змістових критеріїв її оцінювання, організаційно-управлінських і тактико-операціональних приписів стосовно ефективного вирішення професійних завдань та інших позицій, що могли б бути корисними. Проте, як обґрунтовує автор, правоохоронній діяльності в Україні властиві досить специфічні особливості, зумовлені історичним минулим і сучасним рівнем розвитку державності, а також сукупністю соціальних, соціально-психологічних та психологічних чинників, притаманних громадянам як представникам етнонаціональної спільноти. Це засвідчує своєрідну психологічну сутність вітчизняної системи МВС України та необхідність у процесі її реформування виважено обирати шляхи й заходи трансформації, зважати на психологічні підвалини пропонованих новацій.

Зокрема, автор обґрунтовує наявність специфічних для такого різновиду професійної діяльності стресогенних чинників: ситуації підвищеної відповідальності, до того ж не підкріпленої належними повноваженнями, матеріально-технічними ресурсами, професійним досвідом та професійно психологічною підготовленістю, що спричиняють стан підвищеної тривожності; ситуації невдоволення собою, що супроводжуються загальним зниженням настрою; ситуації виснаження адаптаційних систем організму, викликані ненормованим робочим днем, розбалансованим режимом праці й відпочинку, необхідністю постійно стримувати свої емоції; неможливість задоволення базових потреб власне працівника та членів його родини на фоні високого чи просто пристойного рівня благополуччя представників інших професій.

Водночас увага автора зосереджена не стільки на зовнішніх стосовно органів внутрішніх справ чинниках, скільки на суб'єкті професійної діяльності, зокрема на особливостях його психосоматичного статусу. Як відомо, 30–70 % осіб, які звертаються за допомогою до лікарів, страждають на захворювання психосоматичного генезу. Зважаючи на екстремальний характер професійної діяльності, можна стверджувати, що правоохоронці є «групою підвищеного ризику» стосовно виникнення психосоматичних розладів. Ця обставина є особливо важливою, адже нині лікарі (як закладів Міністерства охорони здоров'я України, так і відомчих медичних установ) не орієнтовані на діагностику психосоматичних проявів, вони лише констатують їх як невід'ємну складову клінічної картини того чи іншого захворювання.

Психіка й тіло завжди пов'язані з огляду на неповторність кожної окремої людини, хоча зовнішні детермінанти конкретних змін психічного стану можуть бути досить подібними. Поведінка особистості суттєво залежить від глибинних зв'язків, що існують між тілесними та психічними аспектами, а збереження життя, фізичного та психічного здоров'я працівників органів внутрішніх справ, утримання їх від неадекватних професійній ситуації або протиправних дій тісно пов'язане з можливістю свідомого культивування індивідуальної психосоматичної цілісності.

За таких умов цілком логічним виглядає звернення Л. С. Шелег до пошуку й наукового обґрунтування засад збереження та укріплення фізичного та психічного здоров'я особового складу, а також профілактики психосоматичних розладів. Ми погоджуємось із автором стосовно того, що така профілактика повинна бути представлена багатоступеневою системою організаційно-правових і науково-методичних заходів, що в найбільш загальному вигляді передбачають: забезпечення соціального захисту та впровадження в професійну діяльність принципів здорового способу життя і збереження здоров'я особистості.

На сьогодні український законодавець створив ґрунтовні соціальні умови для забезпечення працівників органів внутрішніх справ необхідними заходами суспільного

співіснування, а наявна система соціального захисту працівників загалом відповідає уявленням про соціальний захист у розвиненому громадянському суспільстві. Можна навіть стверджувати, що держава декларує для працівників значно вищий рівень соціального захисту, ніж для пересічних громадян. Але реально такі права не реалізуються повною мірою, причому рівень оплати праці в системі МВС України впродовж тривалого часу залишається незадовільним. Це може призводити до виникнення почуття відсутності сенсу професійної діяльності, а також психосоматичної симптоматики.

Стан усвідомлення працівниками важливості дотримання принципів здорового способу життя та збереження власного здоров'я також не є достатнім. Це зумовлює необхідність формулювання психокорекційних рекомендацій, що враховували б особливості професійної діяльності й особливості ставлення конкретного фахівця до гармонійності та цілісності власного психосоматичного статусу.

Зазначене актуалізує необхідність урахування наявних труднощів професіогенезу суб'єкта правоохоронної діяльності, зокрема під час організації системи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності. Не звертаючись до всіх її компонентів, виокремимо сформульовані автором ключові положення щодо психокорекційної роботи з особами, схильними до психосоматичних розладів: найбільш розповсюджені психотравмуючі обставини сьогодення представлені не екстремальними ситуаціями, а конфліктними стосунками; бажання відтермінувати небезпеку чи неприємність породжує парадоксальне у звичайних умовах прагнення до фіксації напруження, яке й створює передумови для «старту» гострого психосоматичного розладу; причиною психосоматичних розладів працівників органів внутрішніх справ стають не самі по собі зовнішні обставини, а певні типи адаптації (псевдоадаптація).

У практичному сенсі особливий інтерес становить апробована Л. С. Шелег методика медико-психологічного супроводження осіб, схильних до психосоматичних розладів, що складається з діагностичного, психотерапевтичного та рекомендаційного станів. Головними критеріями досягнення цілей такого супроводження визначено: задоволеність клієнта,

тобто поява в нього відчуття полегшення, зменшення інтенсивності негативних емоційних переживань, стабілізація психосоматичного статусу.

Уважаємо, що запропонований підхід може бути взятий за основу психологами МВС України під час роботи з відповідною категорією працівників.

На нашу думку, наявні в монографії теоретичні узагальнення та результати дослідження потребують подальшого впровадження в систему кадрового, зокрема професійно-психологічного, забезпечення діяльності працівників органів внутрішніх справ. Причому таке впровадження повинне здійснюватися на всіх етапах професіогенезу – від первинної адаптації під час навчання в спеціалізованому закладі освіти системи МВС України до етапу набуття професійної майстерності.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити загальний висновок, що надана на рецензування монографія Л. С. Шелег «Генезис та профілактика психосоматичних розладів у працівників органів внутрішніх справ» є завершеною та актуальною для сьогодення науковою роботою. У монографії наявні як теоретична новизна, так і практична значущість, що дає змогу рекомендувати її для опублікування.

FIGHT OF CRIME: THEORY AND PRACTICE

UDC 343.973:343.53

Cherney Volodymyr – Dr. Hab.,
Professor, Rector of the National
Academy of Internal Affairs

FACILITATING FACTORS OF CRIMES COMMITTING AT NONBANK FINANCIAL SERVICES MARKET IN UKRAINE

The nature of factors facilitating crimes committing at nonbank financial services market in Ukraine has been defined. The character of their influence onto positive dynamics of different categories of crimes has been assessed. The forecast of criminogenic situation development in this segment of economics is given.

The modern depressive situation of economics in Ukraine and several other states has caused a very favourable environment for criminal activity promotion. Today crimes is forming not only the parallel economics, but also respective criminal power structures which endanger state's existence more and more. Crimes committing at nonbank financial services market are among the most dangerous economic crimes widespread in Ukraine. Huge amount of illegally derived money is filtered through them; possibilities to embezzle the budget money due to different schemes are opened as well (using the problem banks, buying foreign currency on interbank market, non-returning bank loans, illegal non-cash transfer in cash, illegal VAT reimbursement, foreign currency transfer abroad etc.). Favourable conditions of crime existence on this market are divided onto subjective and objective. Preventive law enforcement activity to dispose causes and conditions that facilitate crimes committing at nonbank financial services market gives the maximum effect only

being organic connected with organizational, legal, social and economic measures of crimes counteraction in the whole state.

Keywords: criminal activity; non-bank financial institutions; non-banking financial services market; causes and conditions of crime.

UDC 343.132

Topchiy Vasyi – Dr. Hab., Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics of the National University of State Tax Service of Ukraine;

Karpenko Natalia – Researcher of Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, Senior Investigator for Particularly Important Cases in Central Investigation Department of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

THE COMPULSION AS A PROVISION OF INSPECTION IN CRIMINAL PROCEEDING

The purpose of this article is to determine the specific problems that may arise during the inspection in a forcible manner and ways to remove it.

The inspection – is the investigative (detective) action which is to review the human body for resolving issues that are relevant to the criminal proceeding.

According to the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012, the investigator, the prosecutor implement the inspection of the suspect, the witness or the victim in order to identify their body traces of the crime or distinguishing marks if you do not have to carry out the Court medical examination.

Legal regulation order of the inspection procedure is flawed because the purpose and objectives of this investigation activity are

being organic connected with organizational, legal, social and economic measures of crimes counteraction in the whole state.

Keywords: criminal activity; non-bank financial institutions; non-banking financial services market; causes and conditions of crime.

UDC 343.132

Topchiy Vasyi – Dr. Hab., Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics of the National University of State Tax Service of Ukraine;

Karpenko Natalia – Researcher of Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, Senior Investigator for Particularly Important Cases in Central Investigation Department of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

THE COMPULSION AS A PROVISION OF INSPECTION IN CRIMINAL PROCEEDING

The purpose of this article is to determine the specific problems that may arise during the inspection in a forcible manner and ways to remove it.

The inspection – is the investigative (detective) action which is to review the human body for resolving issues that are relevant to the criminal proceeding.

According to the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012, the investigator, the prosecutor implement the inspection of the suspect, the witness or the victim in order to identify their body traces of the crime or distinguishing marks if you do not have to carry out the Court medical examination.

Legal regulation order of the inspection procedure is flawed because the purpose and objectives of this investigation activity are

not clearly defined, the types of inspection and procedural order of proceedings are not clearly stated, the grounds for its holding are not clearly stated in the law, there is no procedural regulation of Procedure of compulsory inspection. This allows the pre-trial investigation authorities to interpret some provisions in the enforcement discretion.

According to the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012, the decision to hold the inspection carried out by order of the prosecutor's resolution and not by the investigator's as it was before, but by the legal basis of the inspection, under current Criminal Procedure Code is a prosecutor's resolution.

We propose to amend 2 part of Article 241 of Criminal Procedure Code about the possibility of an order of carrying out the inspection not only by the prosecutor but by investigator as well, as required by Code of Criminal Procedures of Belarus, Kazakhstan and Russia. We believe this approach will provide real time savings and effectiveness of carrying out the inspection.

We also offer to consider the possibility of carrying out the inspection of an individual before entering the information into the Unified Register of pre-trial investigations and early pre-trial investigation in criminal proceeding, especially during the preliminary investigation of crimes against committing sexual freedom and sexual inviolability of the person who will lead to more effective crime investigation.

In the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012, for the first time, the legislator secured the possibility of carrying out the inspection forcibly in the event of a person's refusal to pass it voluntarily.

We offer the author's definition of the inspection – it is one of the investigative (search) action, the carrying out of which is aimed at obtaining evidences that are important to investigate crimes and establish the truth in the case. Obtained evidences may not only have the guilty but also have the acquittal nature. Therefore, the objection of the use of the forced inspection to the victim, and in some cases to witness significantly limits the right of a suspect, accused for the defense. The inspection of victim, even in case of his refusal, in some cases is necessary in the investigation of rape, robbery, causing bodily harm and other crimes, especially in cases where there is suspicion of simulation or slander from the victim.

To confirm or deny the allegations of the victim about the fact of the crime is possible by his inspection and examining the clothes.

We believe that it would be useful to identify common grounds for compulsory inspection for the suspect, victim and witness, despite the difference in their procedural status, thus exhausting all possible convictions of persons for carrying out of this procedural action.

Keywords: criminal proceedings; investigations; examination; procedural coercion.

UDC 343.6:343.97

Katerynychuk Katerina – PhD, Associate Professor, Assistant Professor of Department of Criminal Sciences Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

THE CONDITIONALITY OF CRIMINAL CHARGES OF CRIMES AGAINST THE PERSON'S HEALTH: CRIMINAL AND CRIMINOLOGICAL FACTORS

Research of conditioning of criminal and criminological factors as well as crimes against a person's health is essential, as it is the reflection the societal interests that later on find expression in the law. In the article, the thoughts and opinions of Ukrainian scientists were analyzed and it was determined that the precondition of the criminalization of acts also come to the fore of criminal and criminological factors. To this day, some challenges do exist in distinguishing criminal and criminological factors, whereas, during the research of criminal factors the categories have to be analyzed which inherent only to the criminal law but not to criminology.

The Conditionality criminalization of offenses against public health person *vstanovlyuetsya nebezpechnisty* these crimes. Therefore, the feature of criminal factors stems from damage caused to the health of a person who is closely connected due to objective and subjective

To confirm or deny the allegations of the victim about the fact of the crime is possible by his inspection and examining the clothes.

We believe that it would be useful to identify common grounds for compulsory inspection for the suspect, victim and witness, despite the difference in their procedural status, thus exhausting all possible convictions of persons for carrying out of this procedural action.

Keywords: criminal proceedings; investigations; examination; procedural coercion.

UDC 343.6:343.97

Katerynychuk Katerina – PhD, Associate Professor, Assistant Professor of Department of Criminal Sciences Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

THE CONDITIONALITY OF CRIMINAL CHARGES OF CRIMES AGAINST THE PERSON'S HEALTH: CRIMINAL AND CRIMINOLOGICAL FACTORS

Research of conditioning of criminal and criminological factors as well as crimes against a person's health is essential, as it is the reflection the societal interests that later on find expression in the law. In the article, the thoughts and opinions of Ukrainian scientists were analyzed and it was determined that the precondition of the criminalization of acts also come to the fore of criminal and criminological factors. To this day, some challenges do exist in distinguishing criminal and criminological factors, whereas, during the research of criminal factors the categories have to be analyzed which inherent only to the criminal law but not to criminology.

The Conditionality criminalization of offenses against public health person *vstanovlyuetsya nebezpechnisty* these crimes. Therefore, the feature of criminal factors stems from damage caused to the health of a person who is closely connected due to objective and subjective

grounds of the criminal responsibility. In this case, the damage as a result of the offense the person appears in public danger.

To install criminological factors of criminalization, the state structure and dynamics of crimes against the person's health have to be established, which preceded the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001.

Keywords: health; factors; crime; criminal responsibility; Criminal Code of Ukraine.

UDC 343.163:343.132

Sakal Vitaliy – PhD

PROSECUTOR'S PLACE AND ROLE AS A PROCEDURE SUPERVISOR IN PRETRIAL INVESTIGATION MANAGEMENT

Due to prosecutor's definition as a key authoritative subject of pretrial investigation the discussion on prosecutor's procedure supervision of it is taking place. Different scientific schools' representatives evaluate this activity ambiguously. According to part 2 article 36 CPC of Ukraine prosecutor performing law observance oversight during pretrial investigation in a form of procedure supervision is authorized to start the pretrial investigation, to be accessed to all materials, documents and other information concerning pretrial investigation, to charge pretrial investigation body with conducting of pretrial investigation, to countermand the illegal or ill-founded investigators' decisions, to make procedural decisions, to inform the person about suspicion, to make the civil complaint, to affirm or not affirm the bill of indictment etc. But prosecutor haven't to perform the investigator's functions. Prosecutor either acknowledges the procedural acts of investigator as legal and approve it or doesn't acknowledge and reject investigator's applications, recognizes the extent of evidences as sufficient to inform the person about suspicion and regulates further investigation. Investigator in his turn selects tactical methods of crime investigation

grounds of the criminal responsibility. In this case, the damage as a result of the offense the person appears in public danger.

To install criminological factors of criminalization, the state structure and dynamics of crimes against the person's health have to be established, which preceded the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001.

Keywords: health; factors; crime; criminal responsibility; Criminal Code of Ukraine.

UDC 343.163:343.132

Sakal Vitaliy – PhD

PROSECUTOR'S PLACE AND ROLE AS A PROCEDURE SUPERVISOR IN PRETRIAL INVESTIGATION MANAGEMENT

Due to prosecutor's definition as a key authoritative subject of pretrial investigation the discussion on prosecutor's procedure supervision of it is taking place. Different scientific schools' representatives evaluate this activity ambiguously. According to part 2 article 36 CPC of Ukraine prosecutor performing law observance oversight during pretrial investigation in a form of procedure supervision is authorized to start the pretrial investigation, to be accessed to all materials, documents and other information concerning pretrial investigation, to charge pretrial investigation body with conducting of pretrial investigation, to countermand the illegal or ill-founded investigators' decisions, to make procedural decisions, to inform the person about suspicion, to make the civil complaint, to affirm or not affirm the bill of indictment etc. But prosecutor haven't to perform the investigator's functions. Prosecutor either acknowledges the procedural acts of investigator as legal and approve it or doesn't acknowledge and reject investigator's applications, recognizes the extent of evidences as sufficient to inform the person about suspicion and regulates further investigation. Investigator in his turn selects tactical methods of crime investigation

and receives the prosecutor's approval on them. Thus a kind of investigator and prosecutor's tandem is creating to investigate the crime. Simultaneously legislator in CPC of Ukraine has strengthened the judiciary control function on personal rights, freedoms and interests' adhering in criminal procedure and assign the investigative judge to it. Therefore most procedure acts and decisions during pretrial investigation which are to restrict personal rights, freedoms and interests have to be approved by investigative judge.

Keywords: prosecutor; law observance oversight; procedure supervision; pretrial investigation; criminal procedure; criminal procedure guarantees.

UDC 343.54

Nebytov Andriy – PhD,
Researcher of Department of
Criminology and Penal Law
of the National Academy of
Internal Affairs

LEGISLATIVE SUPPORT AGAINST SEXUAL EXPLOITATION IN UKRAINE

Every person has rights such as life and health, honor and dignity, but unfortunately, they are violated during the whole time of existence of society and the state. The most shameful encroachment on these rights should include the offences of sexual exploitation. Hundreds of such crimes are registered every year, and behind them are people's lives, mental and physical health which are quite essential and often incorrigible. The work of law enforcement and public authorities, and other entities, combating sexual exploitation should be carried out strictly in compliance with the requirements of national legislation. The wide range of international treaties, laws of Ukraine and regulatory documents, which are discussed in this article regulate various aspects of this work.

The world community has been carrying out various activities to combat the sexual exploitation for a long time and this is reflected in

and receives the prosecutor's approval on them. Thus a kind of investigator and prosecutor's tandem is creating to investigate the crime. Simultaneously legislator in CPC of Ukraine has strengthened the judiciary control function on personal rights, freedoms and interests' adhering in criminal procedure and assign the investigative judge to it. Therefore most procedure acts and decisions during pretrial investigation which are to restrict personal rights, freedoms and interests have to be approved by investigative judge.

Keywords: prosecutor; law observance oversight; procedure supervision; pretrial investigation; criminal procedure; criminal procedure guarantees.

UDC 343.54

Nebytov Andriy – PhD,
Researcher of Department of
Criminology and Penal Law
of the National Academy of
Internal Affairs

LEGISLATIVE SUPPORT AGAINST SEXUAL EXPLOITATION IN UKRAINE

Every person has rights such as life and health, honor and dignity, but unfortunately, they are violated during the whole time of existence of society and the state. The most shameful encroachment on these rights should include the offences of sexual exploitation. Hundreds of such crimes are registered every year, and behind them are people's lives, mental and physical health which are quite essential and often incorrigible. The work of law enforcement and public authorities, and other entities, combating sexual exploitation should be carried out strictly in compliance with the requirements of national legislation. The wide range of international treaties, laws of Ukraine and regulatory documents, which are discussed in this article regulate various aspects of this work.

The world community has been carrying out various activities to combat the sexual exploitation for a long time and this is reflected in

their contracts. Nowadays, the United Nations, which focuses on the protection of human rights, including sexual exploitation, plays the leading role in law process. In Europe, the international documents in this field are taken within the Council of Europe. In the established order Ukraine joins to the international laws which regulated certain aspects of combating sexual exploitation. Each of these laws has their own characteristics, which are determined by the author.

The criminal code of Ukraine does not define a separate crime of sexual exploitation, however, provides for liability for crimes related to it. Firstly this includes human trafficking, the purpose of which is the sexual exploitation (article 149), the importation, manufacture, sale and distribution of pornographic materials (article 301), the establishment or maintenance of places of debauchery and procurement (article 302), pimping or involvement of a person in prostitution (article 303).

The author pays attention to the fact that in Ukraine there is no special law on the prevention of sexual exploitation, but the legal relations in this sphere are regulated by other laws. This is the Laws of Ukraine «On protection of public morality» and «On combating human trafficking». This last one also covers issues related to assistance to victims of such illegal activity.

Keywords: legislation; legislative support; combating crime; sexual exploitation.

UDC 159:343.712.1

Kazmirenko Viktoria – PhD,
Senior Researcher Division of
Research of the National
Academy of Internal Affairs

THE PSYCHOLOGICAL NATURE OF THE SUBJECTIVE SIDE OF ROBBERY

In the article the concept of public danger of robbery. Indicated that public danger robber person – is a socio-psychological state, not the legal status of the offender as a condition, not a result of the crime. Taking into account the specifics of robbery, the most important characteristic is its subjective side, ie mental processes

their contracts. Nowadays, the United Nations, which focuses on the protection of human rights, including sexual exploitation, plays the leading role in law process. In Europe, the international documents in this field are taken within the Council of Europe. In the established order Ukraine joins to the international laws which regulated certain aspects of combating sexual exploitation. Each of these laws has their own characteristics, which are determined by the author.

The criminal code of Ukraine does not define a separate crime of sexual exploitation, however, provides for liability for crimes related to it. Firstly this includes human trafficking, the purpose of which is the sexual exploitation (article 149), the importation, manufacture, sale and distribution of pornographic materials (article 301), the establishment or maintenance of places of debauchery and procurement (article 302), pimping or involvement of a person in prostitution (article 303).

The author pays attention to the fact that in Ukraine there is no special law on the prevention of sexual exploitation, but the legal relations in this sphere are regulated by other laws. This is the Laws of Ukraine «On protection of public morality» and «On combating human trafficking». This last one also covers issues related to assistance to victims of such illegal activity.

Keywords: legislation; legislative support; combating crime; sexual exploitation.

UDC 159:343.712.1

Kazmirenko Viktoria – PhD,
Senior Researcher Division of
Research of the National
Academy of Internal Affairs

THE PSYCHOLOGICAL NATURE OF THE SUBJECTIVE SIDE OF ROBBERY

In the article the concept of public danger of robbery. Indicated that public danger robber person – is a socio-psychological state, not the legal status of the offender as a condition, not a result of the crime. Taking into account the specifics of robbery, the most important characteristic is its subjective side, ie mental processes

taking place in the consciousness of the subject, describing it i will appear in the criminal act and attitude of a person to acts committed by it. The concept and basic features subjectively robbery. Established that the blame is conscious and willful attitude of a person not to all the circumstances that characterize the act but only to those that are signs of the crime and characterize its object and objective way, and sometimes the subject. Established that the property in the commission of violent criminal attacks has not only deliberately relatively to commit robbery, but with the intent to use violence as a means of taking possession of the victim of his property. in determining intent should consider factors both objective and subjective. Since the robbery – a crime of formal and truncated composition, objective harm can not be caused, but the guilty person is liable because its actions pose a real danger to society. So thorough and exhaustive study method of committing the crime together with other circumstances of the case to set the actual content of the subject robbery intent, based on damage or injury of the victim, and thereby avoid errors in classifying the act.

Keywords: public danger; the subjective side; intent; fault; robbery; criminal.

UDC 343.351+343.53

Gribovsky Alexander – Researcher
of Special Equipment and Operational
Activities Department of the National
Academy of Internal Affairs

OPERATIONAL-DETECTIVE CHARACTERISTIC OF ILLEGAL BENEFITS

In this article author reveals issues of operational-detective characteristic of illegal benefits, explains its differences from criminological and criminalistic characteristic.

Author observe that criminal-legal characteristic determine: the concept of acceptance of the proposal, promising or receiving illegal benefit by an official (art. 368 of the Criminal codes of

taking place in the consciousness of the subject, describing it i will appear in the criminal act and attitude of a person to acts committed by it. The concept and basic features subjectively robbery. Established that the blame is conscious and willful attitude of a person not to all the circumstances that characterize the act but only to those that are signs of the crime and characterize its object and objective way, and sometimes the subject. Established that the property in the commission of violent criminal attacks has not only deliberately relatively to commit robbery, but with the intent to use violence as a means of taking possession of the victim of his property. in determining intent should consider factors both objective and subjective. Since the robbery – a crime of formal and truncated composition, objective harm can not be caused, but the guilty person is liable because its actions pose a real danger to society. So thorough and exhaustive study method of committing the crime together with other circumstances of the case to set the actual content of the subject robbery intent, based on damage or injury of the victim, and thereby avoid errors in classifying the act.

Keywords: public danger; the subjective side; intent; fault; robbery; criminal.

UDC 343.351+343.53

Gribovsky Alexander – Researcher
of Special Equipment and Operational
Activities Department of the National
Academy of Internal Affairs

OPERATIONAL-DETECTIVE CHARACTERISTIC OF ILLEGAL BENEFITS

In this article author reveals issues of operational-detective characteristic of illegal benefits, explains its differences from criminological and criminalistic characteristic.

Author observe that criminal-legal characteristic determine: the concept of acceptance of the proposal, promising or receiving illegal benefit by an official (art. 368 of the Criminal codes of

Ukraine), identifies its stages, determines the system of this crime and researching it in terms of public danger. It is noted that criminal signs are the source to operational characteristics of crimes, because in the absence of evidence of crime can not be a question of operational-search feature. Criminological characteristics contains information about criminogenic factors, state, structure and dynamics of illegal benefits and predict conditions, that have an influence on electing goal of a crime, time, place, method and others terms of preparation to committing a crime; the circumstances that contribute to the formation of offender, circumstances that improve the process of creating a goal of crime, the motives of the crime. Criminalistics characteristic is key starting point for the formation methods of investigating these crimes, where according to the general objectives of the criminal proceedings is made to ensure rapid, full and impartial investigation into these crimes, if the evidence obtained in the manner provided by law that are relevant for criminal proceedings and be proved.

It is noted that operational-detective characteristic not duplicate content characteristics other data jurisprudence, but a independent type of complex characteristics of illegal benefit.

Keywords: operational-detective characteristic; of illegal benefits.

UDC 343.8

Rudik Mikola – Researcher of
Department of Criminology and
Penal Law of the National
Academy of Internal Affairs

PSYCHOSOCIAL FACTORS IN THE DETERMINATION YOUTH CRIME IN UKRAINE

The article highlights the role of social and psychological factors in the determination of crime as a criminological category. Considered criminological concepts reasons at different levels of aggregation, individual families and groups of offenses cause

Ukraine), identifies its stages, determines the system of this crime and researching it in terms of public danger. It is noted that criminal signs are the source to operational characteristics of crimes, because in the absence of evidence of crime can not be a question of operational-search feature. Criminological characteristics contains information about criminogenic factors, state, structure and dynamics of illegal benefits and predict conditions, that have an influence on electing goal of a crime, time, place, method and others terms of preparation to committing a crime; the circumstances that contribute to the formation of offender, circumstances that improve the process of creating a goal of crime, the motives of the crime. Criminalistics characteristic is key starting point for the formation methods of investigating these crimes, where according to the general objectives of the criminal proceedings is made to ensure rapid, full and impartial investigation into these crimes, if the evidence obtained in the manner provided by law that are relevant for criminal proceedings and be proved.

It is noted that operational-detective characteristic not duplicate content characteristics other data jurisprudence, but a independent type of complex characteristics of illegal benefit.

Keywords: operational-detective characteristic; of illegal benefits.

UDC 343.8

Rudik Mikola – Researcher of
Department of Criminology and
Penal Law of the National
Academy of Internal Affairs

PSYCHOSOCIAL FACTORS IN THE DETERMINATION YOUTH CRIME IN UKRAINE

The article highlights the role of social and psychological factors in the determination of crime as a criminological category. Considered criminological concepts reasons at different levels of aggregation, individual families and groups of offenses cause

separate criminal offenses, causes of crime classification, determinants of subjective and objective.

The problem of youth violence at all times and is now a problem for society *vysokoaktualnoyu* any state. It is not an exception here and modern Ukrainian society, which is in the transitive condition. We are talking about that part of it which it must support and fully ensure their physical, mental and moral health, education and training to fulfill their social role of the natural law of generations. Clearly, the performance of public functions largely depends on the normal social development of society as a whole. Therefore, at the present stage of social development becomes particularly relevant problems identifying the causes of deviant behavior among students and avoid transforming the latter into extreme forms of expression.

Doubtless the fact is that long-term strategy of crime prevention among students is a task whose solution requires the active participation of civil society.

The author also analyses criminological characteristics of crimes against moral and physical development of the underaged.

It is noted that quite often the result of socialization, because of a conflict of interest with the public, in order to assert itself minors exposed to various forms of anti-social behavior, such as: smoking, alcohol and drug abuse. Thus, the latter can act as determinants of crime, as under the influence of psychotropic substances minor becomes disclosed in their behavior, aggressive. During intoxication as a result of psychotropic substances in human vision loss differences between prohibition and permission, appears excessive boldness, reduced controllability of actions, which certainly contributes to the commission of crimes. A person ceases to think critically about the world.

Keywords: social and psychological factors; determination of crime; criminological concept causes of crime.

THEORETICAL PROBLEMS OF JURISPRUDENCE

UDC 347.961.6

Nelin Alexander – Dr. Hab.,
Professor of the Kyiv University
of Tourism, Economics and Law

NOTARY'S LEGAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL ASPECT AND PRACTICAL MEASURES

The article is dedicated to the study of theoretical aspects determining the nature of a notary's legal responsibility.

One of the types of legal guarantees to protect the rights and lawful interests of citizens and legal persons by the commission of notaries, the law of Ukraine «On Notariate» notarial acts is a legal responsibility.

In the legal science there are various definitions of the notion of legal liability. Most domestic scholars to reflect any one sign of responsibility: as State measures of coercion; as the duty of the person exposed to adverse effects and experience of forced deprivation of certain values; How to measure the impact on the offender; as the legal relationship between the State and the offender.

Based upon the study it has been noted that the concept of notary's legal responsibility can be characterized by the three attributes: state constraint, existence of violation of law and its subject, availability of favourable effects for the offender.

The ground for legal responsibility is a violation of law where its offense is of particular importance, i.e. all the elements making it up are available (object, subject, objective side, subjective side) and act as an integral whole.

Notary's legal responsibility falls into administrative, disciplinary, civil and criminal ones.

The necessary is the norm, or at least the criteria when the notary has to compensate the damage to the person and when such

damage is considered to be by a notary, not a party to the Treaty. This is very important because it allows to find out when the treaty that is determined to be invalid or which caused a pity party, the notary is drawn as a defendant. To address these issues you want is the systematization of judicial practice, because the law does not give a definitive answer to these questions. This problem has become one of the priorities for the legislative.

Keywords: notary; notary's legal responsibility; sanctions; offender; legal offense; types of notary's legal responsibility.

UDC 343.237

Vozniuk Andrii – PhD, Senior Fellow,
Leading Specialist of Scientific
Laboratory of the Problems of
Preliminary Investigation of the
National Academy of Internal Affairs

ORGANIZED FORMS OF PARTICIPATION ACCORDING TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article analyzes the current issues of criminal responsibility for crimes committed in organized forms of participation, according to the Criminal Code of Ukraine. The concept, characteristics and types of organized groups and criminal organizations, as well as some problematic issues of criminal legal qualification of crimes committed as part of organized criminal groups are regarded.

Keywords: participation; organized group; criminal organization; form of participation; organized criminal association.

Organized groups and criminal organizations as the most dangerous forms of participation, threaten important public relations, put under criminal protection, including life, health, liberty, dignity, public safety, public order, and more recently, national security. Crimes committed as part of organized criminal groups are

damage is considered to be by a notary, not a party to the Treaty. This is very important because it allows to find out when the treaty that is determined to be invalid or which caused a pity party, the notary is drawn as a defendant. To address these issues you want is the systematization of judicial practice, because the law does not give a definitive answer to these questions. This problem has become one of the priorities for the legislative.

Keywords: notary; notary's legal responsibility; sanctions; offender; legal offense; types of notary's legal responsibility.

UDC 343.237

Vozniuk Andrii – PhD, Senior Fellow,
Leading Specialist of Scientific
Laboratory of the Problems of
Preliminary Investigation of the
National Academy of Internal Affairs

ORGANIZED FORMS OF PARTICIPATION ACCORDING TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article analyzes the current issues of criminal responsibility for crimes committed in organized forms of participation, according to the Criminal Code of Ukraine. The concept, characteristics and types of organized groups and criminal organizations, as well as some problematic issues of criminal legal qualification of crimes committed as part of organized criminal groups are regarded.

Keywords: participation; organized group; criminal organization; form of participation; organized criminal association.

Organized groups and criminal organizations as the most dangerous forms of participation, threaten important public relations, put under criminal protection, including life, health, liberty, dignity, public safety, public order, and more recently, national security. Crimes committed as part of organized criminal groups are

characterized by a high degree of criminal activity, professionalism and efficiency.

According to the issues of the Ministry of Internal Affairs and the General Prosecution Office of Ukraine during the 2004–2014 years 4548 organized groups and criminal organizations were found, participants of which were 18 249 people. There was a tendency to reduce the number of detected organized groups and criminal organizations to 78,5 % (from 721st in 2004 to 155th in 2014), indicating that not only reducing of the number of such associations were made, but also the difficulty of identifying, documenting and stopping illegal activities of their members.

However, in 2014 the situation has changed. During this year, 478 offences were recorded for which criminal liability is done under the Art. 258–3 of the Criminal Code of Ukraine (Creating a terrorist group or terrorist organization) (in 2013 there was only one crime) and 457 crimes for which criminal liability under the Art. 260 of the Criminal Code of Ukraine (Creation is not provided for by law or paramilitary militias) (in 2013 there were no such offences).

The threat of crime committed by organized criminal associations should not be underestimated, paying attention to the high degree of public danger of illegal acts they committed, on the one hand, and a high level of latency – on the other.

In order to ensure effective response to organized crime in the Criminal Code of Ukraine a lot of articles were formed which define the basic skills provision crimes committed in complicity. However, the study of scientific literature and sociological research indicates insufficient quality and efficiency of criminal provisions governing the criminal responsibility of the features of organized criminal groups.

A significant contribution to the development problems of criminal evidence of organized criminal groups are researched by M. I. Bazhanov, F. G. Burchak, V. A. Vladimirov, R. R. Haliakbarova, L. D. Hauhmana, P. I. Grishaeva, Leo Demidov, V. Emelyanov, S. Yefremov, G. P. Zharovskoyi, A. A. Kvasha, G. A. Krieger, A. F. Kovitidi, M. J. Korzhanskoho, E. K. Marchuk, M. I. Miller, V. Navrotsky, P. F. Telnov, V. V. Ukrainets, M. I. Havronyuk, S. D. Shapchenka, M. D. Sharhorod, N. M. Yarmysh and others. However, threats of organized forms of participation under the Criminal Code of Ukraine left out thorough research.

Organized forms of participation under the Criminal Code of Ukraine are characterized by certain features, the study of which is the purpose of this article.

Forms of complicity in the Criminal Code of Ukraine by over crimes committed by certain associations.

Crime is recognized as being committed by a group, if it involved multiple (two or more) performers without prior agreement between them (ch. 1, Art. 28).

The crime is committed by prior conspiracy, if it is jointly committed by several persons (two or more) in advance, before the crime agreed on joint having done so (ch. 2, Art. 28).

The crime is committed by an organized group, if its preparation or commission of several people involved (three or more), previously organized themselves in stable association to commit this and other (s) crimes, united by a common plan of distribution functions of the band aimed at achieving this plan, known to all group members (p. 3, Art. 28).

A crime is committed by a criminal organization if committed by a stable hierarchical association of several people (five or more), whose members or structural parts which organized themselves by prior agreement for joint activities in order to direct the commission of grave or especially grave crimes members of the organization, or management or coordination of criminal activity of others, or the functioning of both the criminal organization and other criminal groups (p. 4. 28) [1].

In Chapter 3 and 4 of the Article 28 of the Criminal Code of Ukraine is spoken about two organized criminal association – organized group and criminal organization, as defined through the crimes committed by their members.

Analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Resolution of the Supreme Court of Ukraine of the 23d of December 2005 № 13 «On the practice of courts of criminal cases concerning crimes committed steady criminal associations» [2] gives a reason to believe that organized criminal associations are divided into general and special. To the general an organized group should be included and criminal organization as defined to the article 28 and 255 of the Criminal Code of Ukraine. Organized groups and criminal organizations under the Art. 143, 181, 257, 258–3, 260 and 392 of

the Criminal Code of Ukraine are special because they are in addition to the common signs of organized groups and criminal organizations under Art. 28 and 255 of the Criminal Code of Ukraine, are characterized by special features provided by dispositions Art. 143, 181, 257, 258–3, 260 and 392 of the Criminal Code of Ukraine.

Thus, in several articles of the Criminal Code of Ukraine criminal liability for creating special kinds of criminal association and participate in them is established. Thus, in Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine the responsibility for participating in multinational organizations involved in violation of the law or transplantation of human tissue is provided; Art. 181 of the Criminal Code of Ukraine – for the organization and leadership of the group, whose activities carried out under the pretext of preaching religious beliefs or performance of religious rites and connected with causing harm to human health or sexual debauchery; Art. 257 of the Criminal Code of Ukraine – for organizing armed gangs to attack on enterprises, institutions, organizations or individuals, as well as participation in such gang or exerted its attack; Art. 258–3 of the Criminal Code of Ukraine – the creation of a terrorist group or terrorist organization, the leadership of such a group or organization or participation in it, as well as organizational or otherwise support the establishment or activity of a terrorist group or terrorist organization; Art. 260 of the Criminal Code of Ukraine – the creation provided by law Ukrainian military or armed groups, participating in their activities, these management units, financing and supply them weapons, ammunition, explosives or military equipment, participation in the composition of these forces in the attack on the company, institutions, organizations or individuals; Art. 392 of the Criminal Code of Ukraine – for the organization to spread terror in penal institutions prisoners attack on the administration of an organized group, active participation in such a group.

Legal nature of some of these groups is controversial because the legislator explicitly set to some form of complicity under Art. 28 of Criminal Code of Ukraine, should include a particular criminal association.

Exploring organized criminal associations can not avoid the fact that the investigation of crimes committed in these forms of

participation, complicated some problematic issues of criminal law qualification.

1. The Criminal Code of Ukraine undefined concept of «organized group» and «criminal organization». In Ch. 3, 4. Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine the meaning of the offence is just regarded, committed by an organized group and criminal organization. However, the notion of an organized criminal association and its members committed a crime are not identified because among them there are important differences.

The study of foreign experience gives reason to believe that the criminal law of some countries (Russia, Armenia and Kyrgyzstan) secured only the definition of a criminal organization or crime committed by a criminal organization, and secondly (Republic of Belarus, Moldova, Azerbaijan) – both terms are defined in level law.

Different issues of organized criminal association and crime commition, in our view, is, first of all, the minimum number of participants. If an organized group consists of three or more people or a criminal organization – with five or more persons, a crime committed by these associations necessarily participate under three or more or five or more people. Other members who directly committed the offence, should be aware of this crime and take part in it as an organizer, instigator or accomplice, but not necessarily be performers. For example, according to ch. 1, Art. 30 of the Criminal Code of Ukraine performer of an organized group or criminal organization shall be criminally liable for any crimes committed by an organized group or criminal organization if they are covered by its intent. In addition, due to the fact that, according to ch. 5. Art. 29 of the Criminal Code of Ukraine accomplices not be criminally liable for committed acts, if it is not regarded by their intent, they are responsible for acts committed, if it is regarded by their intent.

Therefore there is a questionable definition in Part. 3. Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine offence committed by an organized group, as having committed a stable union of three or more persons, and in ch. 4. Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine offence committed by a criminal organization, as having committed a stable hierarchical association of five or more people.

Investigating different concept and purpose is different. If an organized group created to commit to this or that offence and

criminal organization – in order to direct the commission of grave or especially grave crimes members of the organization, management and coordination of criminal activity or other persons, or the functioning of both the criminal organization and other criminal groups, the crimes committed by these associations may be intended the commission as usual a specific crime.

Besides, a criminal organization created to commit grave or especially grave crime, but crimes committed by a criminal organization can be of any seriousness. Thus, participants who commit a criminal organization offence of minor or moderate severity should qualify for Part. 1, Art. 255 as participation in a criminal organization or crime committed by this association.

To summarize, it is necessary to emphasize that the crime committed by an organized group or criminal organization, and by association has important differences. Therefore, in view of their importance to the enforcement of the Criminal Code of Ukraine should be separately identified the concept of «organized group», «criminal organization», «crimes committed by an organized group» and «crimes committed by a criminal organization».

Crime committed by criminal organization is a crime of any seriousness committed by a participant (participants), provided that the other participants (all or most) aware of it.

2. Criminal and law features of organized crime groups in some cases do not have legislative provisions as determined by such notions. This applies, in particular, stability, hierarchy prior organization and other things. In the theory of criminal law, these signs are interpreted in different ways, making them difficult to use during qualifying crimes. Two features – stability and hierarchy disclosed in the Resolution of the Supreme Court of Ukraine «On the practice of courts of criminal cases related to crimes committed steady criminal associations» of 23 December 2005 p. № 13 [2]. However, these definitions, in our opinion, are imperfect, unspecified, and sometimes controversial criminal law because they do not allow to distinguish an organized group of a criminal organization.

Currently, there is a need for the development of the new law «On Combating organized criminal associations», which must, above all, clearly and in detail regulate criminal signs of organized criminal groups and rules of qualification of crimes committed by their

members [3, 175–177]. This need stems from the fact that the Criminal Code of Ukraine can not determine in detail all signs of organized criminal groups, and their interpretation in the resolution of the Supreme Court is advisory and does not have the force of law. In addition, the Law of Ukraine «On the organizational and legal framework to combat organized crime» and «On Combating Terrorism» does not contain substantive provisions reveal signs of an organized criminal association.

This model of criminalization of organized crime groups is selected in some foreign countries. For example, in Georgia operates the «Law of Georgia on organized crime and racketeering» of December 20, 2005 № 2354-RS, which establishes specific provisions qualify the crime committed in organized forms of participation. The purpose of this law is to help prevent and fight against the thieves 'world, racketeering and organized crime, as well as against members of the thieves' world to protect the private, public and state interests. Such a legal act («Act cease illegal acts membership gangs») is used in Japan.

3. In the theory of criminal law there is a conflict in determining the purpose of a criminal organization. According to ch. 4. Article 28 Criminal Code of Ukraine, the purpose of the offence committed by the criminal organization is a joint activity with the objective of committing grave or especially grave crimes members of the organization or management or coordination of criminal activity of others, or the functioning of both the criminal organization and other criminal groups. However, according to ch. 1, Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine, the aim of creation of a criminal organization is committing a grave or especially grave crime and gang – attack on enterprises, institutions, organizations or individuals. Thus, the total of the Criminal Code of Ukraine determined purpose is much broader than in the Special Part. In addition, mixed in ch. 4. Article 28, and ch. 1, Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine stipulates the minimum number of crimes for which the commission created a criminal organization.

4. Unclear criterias for the delimitation of the offence committed by an organized group of crime committed criminal organization. Criminal organization differs from organized groups by following features: 1) a minimum number of participants (in an organized group – three or more, and in a criminal

organization – five or more people); 2) the purpose of the association (if an organized group created to commit at least two crimes, criminal organization – for direct commission of grave or especially grave crimes (serious or particularly serious crime) or management or coordination of criminal activity others or the functioning of both the criminal organization and other criminal groups); 3) characteristic only of a criminal organization hierarchy. In general, only the latter feature makes it possible to distinguish a group of organized criminal organization, as the purpose of committing grave and especially grave crimes (grave or especially grave crime) and quantitative composition of the (five or more) can be true for organized groups.

5. The legislation is not fixed nature of a number of criminal organizations, including gang (art. 257 of the Criminal Code of Ukraine), a terrorist group (art. 258–3 of the Criminal Code of Ukraine), no statutory or paramilitary militias (Art. 260 of the Criminal Code of Ukraine) and so on. Therefore, it is not clear which form of complicity under Art. 28 Criminal Code of Ukraine, they should be classified.

6. Unresolved and controversial issues are other qualifications crimes committed in organized forms of participation, including: 1) to qualify as a crime committed by a member of a criminal organization that is not the intent regarded other participants; 2) covered or dispositions century. 255, 257, 258–3, 260 Criminal Code of Ukraine crimes committed as part of the association; 3) functions which should be considered accomplices of action organizer, accomplice or instigator, under articles of the Criminal Code of Ukraine; 4) qualify as action by organized criminal associations that participated in the commission of a crime, but is not considered a member of the association; 5) what is meant by the equipment of a banditry and weapons that may indicate the presence of this feature; 6) qualified as crimes committed during the transformation of complicity and more.

Conclusions made in the article do not claim to completeness and can serve as a basis for further research issues of criminal responsibility for crimes related to the creation of organized criminal groups and participating in them.

REFERENCES

1. The Criminal Code of Ukraine on April 5, 2001 № 2341-III; As of March 16, 2015 [Electronic resource]. – Access : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. On the practice of courts of criminal cases concerning crimes committed steady criminal associations: Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 23 December 2005 № 13 // Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. – 2006. – № 1. – P. 2–6.
3. Vozniuk A. A. Development of modern criminal legal strategy against organized crime associations / A. A. Vozniuk // Actual problems of criminological policy in Ukraine : university materials. scientific-teoret. conf. (Kyiv, 25 Apr. 2012). – K. : Nat. Acad. ext. Affairs, 2012. – P. 175–177.

UDC 343.91:391.91

Fedchenko Maria – Student of the Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs;

Maznychenko Yuri – PhD, Associate Professor, Associate Professor of Criminal Sciences Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

ON THE CLASSIFICATION CRIMINAL TATTOOS

The article is devoted to the study of such social phenomena as crime subculture, in particular, one of its most negative manifestations – criminal tattoos.

The authors by analyzing the most common types of tattoo systematized scientific knowledge in the criminal segment of the criminal subculture. During the development of this problem have taken into account some scientific approaches known domestic scientists-criminalists on the classification of criminal tattoos.

It is shown that from the point of view of obtaining relevant forensic information about the identity of the criminal, are important

REFERENCES

1. The Criminal Code of Ukraine on April 5, 2001 № 2341-III; As of March 16, 2015 [Electronic resource]. – Access : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. On the practice of courts of criminal cases concerning crimes committed steady criminal associations: Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 23 December 2005 № 13 // Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. – 2006. – № 1. – P. 2–6.
3. Vozniuk A. A. Development of modern criminal legal strategy against organized crime associations / A. A. Vozniuk // Actual problems of criminological policy in Ukraine : university materials. scientific-teoret. conf. (Kyiv, 25 Apr. 2012). – K. : Nat. Acad. ext. Affairs, 2012. – P. 175–177.

UDC 343.91:391.91

Fedchenko Maria – Student of the Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs;

Maznychenko Yuri – PhD, Associate Professor, Associate Professor of Criminal Sciences Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

ON THE CLASSIFICATION CRIMINAL TATTOOS

The article is devoted to the study of such social phenomena as crime subculture, in particular, one of its most negative manifestations – criminal tattoos.

The authors by analyzing the most common types of tattoo systematized scientific knowledge in the criminal segment of the criminal subculture. During the development of this problem have taken into account some scientific approaches known domestic scientists-criminalists on the classification of criminal tattoos.

It is shown that from the point of view of obtaining relevant forensic information about the identity of the criminal, are important

functions of tattoos as a reflection of interpersonal and intergroup interactions in the criminal environment, the expression of its degree of credibility in the criminal hierarchy. We must also consider the localization on the body of the offender, which depends on the composition and nature of criminal activity, sex, age, national and religious peculiarities of the personality.

The relevance of the study of this direction of criminal subculture, defined range of problems that are solved in the mentioned work, namely: researched and compiled data regarding the basic functions and purposes of criminal tattoos; clarified the use of hidden content criminal tattoo to personify the psychological portrait of the subject of the criminal environment; defines the criteria for the classification of criminal tattoos.

Information about current state of the forensic science in this area will enhance the effectiveness of investigative, investigative and forensic activities, and can also be used in educational process of educational institutions of legal education, which train specialists for law enforcement.

Keywords: tattoo; criminal tattoo; functions; localization.

UDC 343.982.35:623.444.1

Golokolosova Alla – Researcher
Division of Research of the
National Academy of Internal
Affairs

FORENSIC EXAMINATION OF A VARIETY SHURIKEN THROWING KNIVES

Recently in offenses related to violent acts or the threat of their use, are increasingly observed cases of throwing knives. This is due to the popularization types of martial arts and activities of special units using different samples of projectile weapons, as well as the presence of literature in the public domain. At present forensic investigation of this type of weapon (or objects structurally similar to it) is significantly complicated by the fact that the theory of

functions of tattoos as a reflection of interpersonal and intergroup interactions in the criminal environment, the expression of its degree of credibility in the criminal hierarchy. We must also consider the localization on the body of the offender, which depends on the composition and nature of criminal activity, sex, age, national and religious peculiarities of the personality.

The relevance of the study of this direction of criminal subculture, defined range of problems that are solved in the mentioned work, namely: researched and compiled data regarding the basic functions and purposes of criminal tattoos; clarified the use of hidden content criminal tattoo to personify the psychological portrait of the subject of the criminal environment; defines the criteria for the classification of criminal tattoos.

Information about current state of the forensic science in this area will enhance the effectiveness of investigative, investigative and forensic activities, and can also be used in educational process of educational institutions of legal education, which train specialists for law enforcement.

Keywords: tattoo; criminal tattoo; functions; localization.

UDC 343.982.35:623.444.1

Golokolosova Alla – Researcher
Division of Research of the
National Academy of Internal
Affairs

FORENSIC EXAMINATION OF A VARIETY SHURIKEN THROWING KNIVES

Recently in offenses related to violent acts or the threat of their use, are increasingly observed cases of throwing knives. This is due to the popularization types of martial arts and activities of special units using different samples of projectile weapons, as well as the presence of literature in the public domain. At present forensic investigation of this type of weapon (or objects structurally similar to it) is significantly complicated by the fact that the theory of

criminology and forensic not fulfilled a number of questions that determine the objectivity of forensic assessment of these facilities. Expert services have insufficient information base on throwing knives, which complicates the question establish group membership subject – physical evidence for the purposes of attributing it to throwing knives.

Throwing objects without a doubt is common for people for many thousands of years, since the old man learned that can protect yourself and get food, throwing stones at creatures.

Shuriken – throwing weapons in the form of a metal plate with a blade and (or) the edge on the outer edge or short rod of spire at the ends and consists of a base and a different number of petals of different shapes. Research Methodology shuriken technique similar to the overall study knives, but has a number of its specific characteristics, due to the design, method of administration and operations.

So considered the question forensic investigation throwing knives, such as shuriken that need special attention when they study it can be concluded that the present disclosure and investigation of crimes is largely dependent on broad and tactically – proper use of specialized knowledge expert in the study of knives . her knives, which is designed to engage targets by gaining referral traffic due to the direct application of her muscular efforts of man.

Keywords: shuriken; throwing knives; forensic investigation; metal plate; edge; throwing.

UDC 347.132

Kravchenko Nataliya – Postgraduate Student
of Department of Criminal Process of the
National Academy of Internal Affairs

TAKING PART CIVIL DEFENDANT IN PROVING A CIVIL CLAIM

The article considers the problem and resolve issues relating to the procedural status of civil defendant in proving a civil claim in criminal proceedings.

Participation persons in criminal proceedings procedure require a clear knowledge of the rights and obligations of each subject (user) of these relations. It is in the course of criminal proceedings the question of making the criminal liability – significant limitation of rights and freedoms. All this is aimed at achieving the rule of law in our country; protect its main values – human rights and legal interests.

Among the subjects of criminal procedure of proof are those whose role in evidence of incomplete and insufficiently investigated thoroughly. One of these subjects – civil defendant. The damage that caused to person or entity criminal offense shall be refunded to the individuals – potential carriers of material and moral responsibility in criminal proceedings, namely a suspect or accused. However, in many cases, the responsibility rests not on the suspect, and the others are referred to as civil defendants.

In the article the author points out its proposals for amending the existing rules of the CPC of Ukraine concerning civil defendant: a) to clarify on what basis and at what point a person acquires the status of civil defendant; b) what rights and duties vested it civil defendant, and not contain a reference to rules on the rights and obligations of other participants in criminal proceedings; c) the status of civil defendant in any criminal proceedings must be properly designed – motivated procedural decision of the investigator, prosecutor or court.

Keywords: criminal proceedings; harm; material and moral responsibility; civil defendant; the civil procedural status of the defendant; the subjects of Criminal Procedure Evidence.

UDC 35.075.3

Huralnyk Mykola – Postgraduate
Student of the Kyiv University
of Tourism, Economics and Law

MUNICIPAL SERVICE AS A FACTOR DETERMINING LEGAL STATUS OF THE LOCAL PUBLIC BODY OFFICIALS IN UKRAINE

The article is dedicated to the legal nature of public authority of local self-government. Handling a number of problems in theory and practice of local self-government inextricably associated with the study of organizational and functional aspects of normal people's life at their place of residence. As the local self-government is mainly an expression of self-organization, independent action and self-discipline of citizens then its establishment as an integral system within society as a whole should be performed upon its lower, elementary levels. Externally formal expression of the self-government in certain residential areas is territorial communities as elementary subjects of public authority upon local level.

It has been specified that the legal status of a public body official is based upon the status of a state official where some specific functions and powers to realize state body competencies are reflected, and in the status of an official is reflected his general association with the public body.

Such an approach is specified by the current objectives and functions of the state, by transition to the system of state administration based on integration of state administration with local self-government, qualitative change in state administration functions and establishing highly efficient, professional administrative staff able to work honestly and skillfully meeting citizens' needs and requirements.

All mentioned above is essential for Ukraine in connection with harmonization of the national legislation with European standards in this sphere, with some peculiar features of formation and functioning of territorial community in the system of public authority in Ukraine.

Keywords: local self-government; territorial community; legal status of local public body officials.

UDC 347.91

Kashperska Tamara – Researcher
of the Department of Civil Law
and Process of the National
Academy of Internal Affairs

PROCEDURAL PECULIARITIES OF CONSIDERATION BY THE COURT OF THE CASES OF THE ESTABLISHMENT OF THE FACT OF MATERNITY AND PATERNITY

The scientific article is devoted to the procedural order of consideration of the cases of establishing of the fact of paternity (maternity) by the court. It has been proved that one of the features of special proceedings in cases of establishing of the fact of paternity (maternity) is availability of the exclusive list of substantive grounds for the court to have the right to start proceedings in the case. These grounds are to be regulated by family law and they simultaneously form the list of circumstances that are subject of proof in such cases.

There has been determined the subjective composition of persons involved in the cases of establishing the fact of paternity (maternity). It has been proved that the applicants in cases of establishing of the fact of paternity can be: mother, guardian, caretaker of the child, a person who provides and brings up the child, the child who has attained his majority. In the cases of establishing of the fact of maternity the applicants can be: father, guardian, caretaker of the child, a person who provides and brings up the child, the child who has attained his majority. The following persons are the interested parties in such cases: relatives of the probable father (mother) of the child as the establishment of paternity (maternity) fact results in appearance between them and the child the mutual rights and obligations; spouse of the deceased; parents of the deceased; social security authorities if the proceedings started with a purpose to receive pension and so on. There has been specified that the court considers the cases of establishing of the fact of paternity

(maternity) like any other cases of special proceedings, in compliance with the general rules, set by Civil Procedural Code of Ukraine, except for competition and limits of court consideration. There have been determined the content features of the operative part of the court decision of establishing the fact of paternity (maternity), which must contain the detailed description of the facts established by the court and the circumstances which prove these facts. It has been reasoned that the court decision of the establishment of the fact, having its legal value, do not substitute those documents issued by mentioned bodies but only act as basis for their issuing. Therefore, if the court establishes the fact of paternity (maternity) the state registration authorities must make the relevant record on the basis of the court decision.

Keywords: special proceeding; consideration of cases by court; establishment of the fact of paternity; maternity by the court; persons participating in the case; court decision.

UDC 343.121+343.144

Kastarnov Dmytro – Postgraduate
Student of Department of Criminal
Process of the National Academy
of Internal Affairs

PLACE CIRCUMSTANCES CHARACTERIZING THE PERSONALITY OF THE ACCUSED IN THE SYSTEM CIRCUMSTANCES TO BE PROVED

The purpose of this article is to determine the place and circumstances characterizing the personality of the accused in the system circumstances to be proved and their significance for criminal proceedings.

In practice proving the circumstances that characterize the identity of the accused is not always high quality and limited collection of reference and general information, which is obviously

(maternity) like any other cases of special proceedings, in compliance with the general rules, set by Civil Procedural Code of Ukraine, except for competition and limits of court consideration. There have been determined the content features of the operative part of the court decision of establishing the fact of paternity (maternity), which must contain the detailed description of the facts established by the court and the circumstances which prove these facts. It has been reasoned that the court decision of the establishment of the fact, having its legal value, do not substitute those documents issued by mentioned bodies but only act as basis for their issuing. Therefore, if the court establishes the fact of paternity (maternity) the state registration authorities must make the relevant record on the basis of the court decision.

Keywords: special proceeding; consideration of cases by court; establishment of the fact of paternity; maternity by the court; persons participating in the case; court decision.

UDC 343.121+343.144

Kastarnov Dmytro – Postgraduate
Student of Department of Criminal
Process of the National Academy
of Internal Affairs

PLACE CIRCUMSTANCES CHARACTERIZING THE PERSONALITY OF THE ACCUSED IN THE SYSTEM CIRCUMSTANCES TO BE PROVED

The purpose of this article is to determine the place and circumstances characterizing the personality of the accused in the system circumstances to be proved and their significance for criminal proceedings.

In practice proving the circumstances that characterize the identity of the accused is not always high quality and limited collection of reference and general information, which is obviously

not a substitute for a full analysis of the circumstances. In particular disadvantages in terms of incomplete and inaccurate establish the circumstances that characterize the accused person to lead investigators errors, false conclusions about the circumstances of the criminal proceedings in deciding whether to prosecute a person to criminal responsibility and sentencing.

The proof of circumstances that characterize the detainee - an important condition of legality, completeness and objectivity of criminal proceedings, its implementation is subject understanding and correct assessment of the value of these circumstances, please accept ownership and methods of gathering relevant information.

The circumstances that characterize the personality of the accused occupy an important place in the circumstances to be proved, have their own specifics and linked to other elements of the system.

Keywords: the accused person; study of the accused person; criminal proceedings; circumstances to be proved.

ACTIVITY OF POLICE

UDC 351.745.7

Orlov Yuri – Dr. Hab., Chief
Researcher of the National
Academy of Internal Affairs

AS FOR THE LEGAL REGULATION OF OPERATIONAL ACTIVITIES OF POLICE

It has been shown that adoption of the new Criminal Code of Ukraine on 13th of April 2012, despite introducing some positive innovations (control devices for human rights protection, time reduction for the pretrial and trial processes, expanding the list of activities for facilitating criminal procedure, establishing a jury trial, etc), overall, had a negative impact on effectiveness of detective work, which is a socially useful form of the state law enforcement activity.

Replacing detective activities with secret investigative actions has taken away the traditional role of detective work as accompanying criminal procedure. Due to imprecise formulation of the law, legitimacy of performing detective activities prior to criminal procedure appears doubtful, and thus detective work loses its forestalling. In detective practice, some principles (such as adequacy of detective reaction to the level of social threat posed by a particular crime, thoroughness and objectiveness of investigation of the circumstances of the crime, or interaction with government bodies, local authorities and the public) are not strictly adhered to. Thus the loss of procedural perspective of the results of detective activities, that are performed outside of criminal procedure, leads to lower resistance of detectives to negative influence of the criminal environment.

Moreover, the majority of tasks defined for detective work in the current legislation (detecting and preventing crimes, tracing missing persons, etc) lie outside the tasks of criminal procedure and are independent of it. Among known to science forms of detective work, only half can be realized during criminal procedure.

The number of secret investigative actions introduced by the new Criminal Code of Ukraine is far above the number of corresponding rights of the detective bodies with regard to performing detective activities allowed by Ukrainian law; and there is no objective reason for that, taking into account the necessity of fighting organized and violent crime, corruption and terrorism. According to the current legislation, the detective bodies can only perform detective activities within criminal procedure and on an investigator's instructions; and such activities are mainly not related to the necessity of restricting individual rights. Such limitation of the rights of the detective bodies appears unjustified.

Thus, additional authority given to investigators combined with noticeable limitation of the rights of the detective bodies, which the new Criminal Code of Ukraine has brought about, overall, does not favour effectiveness of detection and prevention of crime in our state.

Keywords: Criminal Procedural Code of Ukraine; operatively-search activity; tacit (search) investigative measures; objectives of operational activities; legal regulation.

UDC 343.985:343.35

Nikolayuk Sergiy – PhD, Professor,
Professor of Department of Operational
Activities of the National Academy of
Internal Affairs;

Radchenko Raisa – Senior Prosecutor
of the Prosecutor's Office in Myronivskyi
District, 3rd Grade Lawyer

CONDUCTING A SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT UPON RECORDING OF THE FACTS OF CRIMES IN THE COURSE OF OFFICIAL ACTIVITY

The article considers the features of special investigative experiment upon recording of criminal acts in the course of official activity. One of the most effective ways of recording the criminal acts is a special investigative experiment. It is a way to obtain information by reproduction of covertly controlled conditions and

The number of secret investigative actions introduced by the new Criminal Code of Ukraine is far above the number of corresponding rights of the detective bodies with regard to performing detective activities allowed by Ukrainian law; and there is no objective reason for that, taking into account the necessity of fighting organized and violent crime, corruption and terrorism. According to the current legislation, the detective bodies can only perform detective activities within criminal procedure and on an investigator's instructions; and such activities are mainly not related to the necessity of restricting individual rights. Such limitation of the rights of the detective bodies appears unjustified.

Thus, additional authority given to investigators combined with noticeable limitation of the rights of the detective bodies, which the new Criminal Code of Ukraine has brought about, overall, does not favour effectiveness of detection and prevention of crime in our state.

Keywords: Criminal Procedural Code of Ukraine; operatively-search activity; tacit (search) investigative measures; objectives of operational activities; legal regulation.

UDC 343.985:343.35

Nikolayuk Sergiy – PhD, Professor,
Professor of Department of Operational
Activities of the National Academy of
Internal Affairs;

Radchenko Raisa – Senior Prosecutor
of the Prosecutor's Office in Myronivskyi
District, 3rd Grade Lawyer

CONDUCTING A SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT UPON RECORDING OF THE FACTS OF CRIMES IN THE COURSE OF OFFICIAL ACTIVITY

The article considers the features of special investigative experiment upon recording of criminal acts in the course of official activity. One of the most effective ways of recording the criminal acts is a special investigative experiment. It is a way to obtain information by reproduction of covertly controlled conditions and

facilities to establish the unlawful intentions of the persons reasonably suspected of preparing or committing grave and especially grave crimes (including the crimes in the course of official activity). Conducting the special investigative experiment is regulated by Article 271 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine (offense monitoring).

A special investigative experiment is categorized as a covert investigative (detective) action, i.e. crime control, because according to paragraph 4 of Article 246 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the right of initiation is given to the prosecutor.

Its conduct is allowed only to detect, combat and disclose the grave and especially grave crimes. During the preparation and performance of crime monitoring measures, it is prohibited to provoke (incite) the person to commit the crime with the aim of its further exposure by helping a person to commit the crime which it would not have committed, no matter how the operative agent promoted the same, or to influence its behavior by violence, threats, blackmail for the same purpose.

A special investigative experiment can be carried out either with respect to particular persons reasonably suspected of criminal activities (obtaining of undue advantage, arms trafficking, drug dealing etc.) and to identify the intentions of unknown persons who commit serial crimes through various «traps» and «lures». If a suspected person commits acts containing the elements of crime during a special investigative experiment, it shall be brought to criminal liability pursuant to applicable laws. Typically, the experiment involves the persons, technical means or vehicles and the relevant environment is reproduced.

Keywords: crimes in the course of official activity; procedure of operational units operation; special investigative experiment; fact recording.

UDC 343.132:343.62

Paskowski Vadim – PhD, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

PROCEDURAL FORMS OF INTERACTION OF INVESTIGATORS FROM OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES DURING THE INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES COMMITTED AGAINST MINORS

Considered the problem questions connected with the peculiarities of the interaction of investigators with the staff of operational units and the criminal police for children's Affairs, and the competent authorities and officials of foreign States during the investigation of violent crimes committed against minors.

In the context of the investigation of violent crimes committed against minors, the problem of the interaction of investigators and other law enforcement officials is quite versatile, and related legal, organizational, tactical and psychological issues are equally pertinent to all stakeholders, especially in modern conditions, when one of priority directions of activity of the state is to ensure protection of the rights and interests of children in accordance with normative legal acts of Ukraine and international treaties.

In order to ensure effective communication at all stages of the investigation of violent crimes committed against minors, it is necessary to know its legal framework and organizational forms, take into account the existing forensic recommendations, to respond to the psychological characteristics of situations. So, we are talking about an integrated approach to the solution of this problem in a practical, scientific and educational-methodical aspects. In our opinion, considering the problem of interaction in the investigation of violent

crimes against minors, such an approach is necessary to guide the development of tactical and methodical recommendations concerning the interaction of the investigator with the staff of other law enforcement agencies.

The implementation of the investigator's procedural forms of cooperation in the investigation of violent crimes committed against minors, should be based only on the provisions of the Criminal procedure of Ukraine. The effectiveness of the procedural forms of interaction between the investigator and law enforcement officials depends on the specialization of investigators and employees of operating units, actively engaging in the investigation of the staff of criminal militia for children, avoiding formalism as by investigators in the provision of instructions, and the employees of operational units in their implementation, as well as the creation of a single legal space for effective cooperation between law enforcement authorities of different States.

Keywords: interaction; the investigator; law enforcement; operational units; a violent crime.

UDC 355.233.22:351.741

Kislenko Dmytry – PhD, Associate Professor, Chief of Department of Fire and Special Physical Preparation, Educational-Scientific to the Institute of Preparation of Specialists for Subsections of Investigation and Criminal Police of the National Academy of Internal Affairs;
Butov Sergei – PhD, Associate Professor, Professor of Department of Fire and Special Physical Preparation, Educational-Scientific to the Institute of Preparation of Specialists for Subsections of Investigation and Criminal Police of the National Academy of Internal Affairs

FUTURE LIMBS OF THE LAW INSTITUTE OF HIGHER OF MVS OF UKRAINE HAVE DEVELOPMENT OF PHYSICAL FORCE THROUGH APPLICATION OF RECEPTIONS OF PHYSICAL INFLUENCE

The features strength training future police officers universities Affairs of Ukraine in connection with specific future professional activities related to the use of physical effects.

Events physical impact of future police officers that are in use muscle power and mechanical effects on any organ of the body or the whole body of the offender without using special means and firearms to stop the offense, the offender delay and take the danger to life and health.

Measures of physical restraint accumulated in a most effective means and techniques from different martial arts, hand combat, sambo (unarmed self-defense), judo, aikido, boxing, karate, kickboxing and other martial arts.

The use of physical impact of law enforcement is one of those arts where the force motor as quality is particularly important and largely determines their effectiveness. High levels of force readiness,

developed muscles of the trunk and limbs – a prerequisite of effective application of physical impact, preventing injuries and saving lives during the arrest offenders.

During a physical confrontation with the offender all kinds of forces equally determine the effectiveness of the police officers. A variety of motor actions in a wide variation of its functional states during the physical confrontation requires versatile strength training.

In direct contact with the enemy in melee result of force confrontation, physical suppression of enemy depends on the level of maximum power, manifested in the slow movements. Active driving melee even for 1–2 minutes requires a high level of strength endurance.

The main factor that determines the method of force cadets Universities Internal Affairs of Ukraine in connection with the need to increase the impact of the measures of physical restraint is the need for strength training in a certain combination of speed, endurance and agility. In addition, the need to show power on the activities of physical influence determines the need to ensure the highest quality of power within the relevant motor skills that match the proper technique of execution methods.

Keywords: measures of physical influence; process of power preparation; heterospecific exercises of power preparation; analytical exercises of power preparation; principle of simultaneous influence.

UDC 343.98:343.542.1

Yemets Oleg – PhD, Senior Lecturer
of the Special Technique and
Operative Investigation Department
of the National Academy of Internal
Affairs

IDENTIFICATION EVIDENCE OF THE IMPORTATION, MANUFACTURE, SALE AND DISTRIBUTION OF PORNOGRAPHIC MATERIALS

Citizens' attitude towards different aspects of our life is constantly changing, adapting to modern conditions, however, and the question of the preservation of its spiritual world and maintain a high level of culture is extremely important for the normal existence of society. A particular object of protection by the state and society is morality. Nowadays there are many efforts to counter the importation, manufacture, sale and distribution of pornographic materials, especially child pornography. Unfortunately, such crimes have place in our country, but operational units of internal Affairs constantly hold events for their detection and suppression.

For Ukraine this problem is actually. Dynamics for detection of these crimes does not change significantly, but, is rising. The author solves the problem studying the statistic materials that are identified the importation, manufacture, sale and distribution of pornographic materials by the internal Affairs, showing the peculiarities of the work in this field. In addition, recommendations are provided about finding evidence of such illegal activity, which may help emergency employees to perform duties.

These materials are used for the prevention, detection, suppression and investigation of crimes, also as the reasons and grounds for starting of pre-trial investigation and to obtain the actual data that may be evidence in criminal proceedings. Nowadays in the government there are significant legal changes in the work of law enforcement agencies, that impact on the work of some parts of

internal Affairs of Ukraine. However, finding evidence of the unlawful acts of individuals and groups has been and remains a priority investigative activity. Peculiarities of legal support of law enforcement in this field, that we have shown and recommendations for finding evidence of such illegal activity can be used by operatives in practice and to raise awareness in such matters. The results of the study can serve as a basis for further research in this field.

Keywords: morality; operative identification; pornography; evidence.

UDC 343.451

Shapovalenko Evgen – Researcher of
Department of Operational Activities of
the National Academy of Internal Affairs

LEGAL ASPECTS OF SUSPECT'S AND ACCUSED LOCATING USING TELECOMMUNICATION

The current state of regulatory-legal provision and telecommunication possibilities in determination of the location of the suspect and the accused are analyzed in the article. The contents of covert investigative (detective) actions connected with the intervention into the private life of a person, namely the collection of information from transport telecommunication networks and the determination of the location of radio electronic means are analyzed too.

The aim of the article is the research of the legal aspects of the wanted person location determination according to which operative and search and investigative (detective) actions connected with intervention in private life with using telecommunication can be conducted.

The author adheres an attitude that at the conditions of absence of the legally secured and documentally confirmed legal connections between a consumer of moved (mobile) services and an operator of the given services the acquisition of information from transport

internal Affairs of Ukraine. However, finding evidence of the unlawful acts of individuals and groups has been and remains a priority investigative activity. Peculiarities of legal support of law enforcement in this field, that we have shown and recommendations for finding evidence of such illegal activity can be used by operatives in practice and to raise awareness in such matters. The results of the study can serve as a basis for further research in this field.

Keywords: morality; operative identification; pornography; evidence.

UDC 343.451

Shapovalenko Evgen – Researcher of
Department of Operational Activities of
the National Academy of Internal Affairs

LEGAL ASPECTS OF SUSPECT'S AND ACCUSED LOCATING USING TELECOMMUNICATION

The current state of regulatory-legal provision and telecommunication possibilities in determination of the location of the suspect and the accused are analyzed in the article. The contents of covert investigative (detective) actions connected with the intervention into the private life of a person, namely the collection of information from transport telecommunication networks and the determination of the location of radio electronic means are analyzed too.

The aim of the article is the research of the legal aspects of the wanted person location determination according to which operative and search and investigative (detective) actions connected with intervention in private life with using telecommunication can be conducted.

The author adheres an attitude that at the conditions of absence of the legally secured and documentally confirmed legal connections between a consumer of moved (mobile) services and an operator of the given services the acquisition of information from transport

telecommunication network is a direct violation of the Constitutional human and civil rights as to the security of the phone calls.

The author analyzes the legal basis of existing law and subordinate regulatory-legal acts of determination of the phones and computers (platforms) location with using telecommunication.

In the conclusions the author indicates that there are unregulated legal questions in determination of the location of the suspect and the accused with using telecommunication, which violate the Constitution of Ukraine and the right to security of the phone calls and right to non-interference into the private life.

Keywords: search for the suspect and the accused; telecommunication network; mobile phones; Internet network; phone calls.

INTERNATIONAL EXPERIENCE

UDC 343.97:343.352

Vasylynchuk Viktor – Dr. Hab., Professor,
Professor of Special Equipment and
Operational Activities Department of the
National Academy of Internal Affairs;

Kalyuk Sergiy – Researcher of Special
Equipment and Operational Activities
Department of the National Academy of
Internal Affairs

PREVENTATIVE AND COMBATING ACTIONS AGAINST CORRUPTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE

In this article authors describe one of the method of prevention of «conflict of interests» corruption, which based on international experience of analysis. Where highlighted next preventative actions of «conflict of interests», which are typical in the US laws: general order; statutory prohibition; rule of impartiality and fairness; purchase of confiscated property; unusual payment; defensive mechanisms from «conflict of interests»; nepotism; transparency of financial reporting.

Noted that Ukrainian law in a question of prevention from corruption concedes nothing to international standards in these questions, but Ukrainian law about prevention of conflicts of interests have only a general formulations without establishing special rules about prevention conflict of interests and its resolving with the specific scope of regulation.

Authors notated that one of the aspects of problems is a lack of proper institutional provision implementation of the rules about conflicts of interests. Don't introducing a mechanism of adherence of the norms about solution of conflicts of interests through using of effective and dissuasive sanctions.

Keywords: corruption; measures; prevention; conflict of interests; international experience.

UDC 342.3(477)

Trepak Victor – PhD, Professor of
Department of the National Academy
of Security Service of Ukraine

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROBLEMS OF CLEANING POWER IN UKRAINE

Actuality of research. Problems of power clearance arose in all the countries that fell under the influence of totalitarian regimes. Each country has chosen its path and methods of power clearance to ensure democratic values in the country and the rule of law. In Ukraine process of power clearance lasts for a year, and during application of the relevant law, a number of problems and contradictions emerged, that require immediate resolution.

The purpose of the research – to conduct analysis of international experience of power clearance and development of recommendations on improving of the process of lustration in Ukraine, based on the research.

The main material. In modern science, the term lustration (from late Latin. *Lustratio* – purification through sacrifice, atonement) is used to indicate special review procedures of persons who after the change of the country's totalitarian regime to a democratic occupy government posts included in the special list, and candidates for these positions on the subject of their cooperation in the past (till the change of the country's authorities) with state security bodies. Ukrainian lawmakers went their own way, defining lustration as established by law or court order prohibition for certain individuals to occupy certain positions (stay on service) (except for elective offices) in state bodies and local government. Thus, Ukrainian legislator decided to apply the procedure of lustration to two large groups of persons, who at different times of Ukrainian history took certain categories of positions or carried out unlawful activities.

There are reasons to consider that for the ensuring of transparency and legitimacy of lustration procedures, in addition to the Commission on power clearance, supervision over this procedure

should be also carried out by prosecutor's office. Whereas the Law of Ukraine d.d. 02.12.2015 the system of the prosecutor's bodies has been supplemented by a new element – Specialized anti-corruption prosecutor's office, it is expedient to ascribe to its competence control over law abidance during lustration procedures, as well as inactions of government bodies as for power clearance.

It is necessary to fix the legal responsibility of heads of state bodies who do not fulfill the law «On power clearance», ignore their duties to conduct lustration inspections. In the case of systematic failure to fulfill their duties, heads of state bodies shall be exempted from their positions and subjected to lustration inspection.

Consequently (taking in consideration the expansion of corruption in Ukrainian society) lustration procedure itself will only change the players on corruption arena. The real shift will be only possible when the power clearance is accompanied by extensive events of legal propaganda.

Conclusions. The Law of Ukraine «On power clearance» is not without flaws, including significant, but lustration is needed for modern Ukrainian society to implement the democratic ideals for which «Revolution of dignity» was carried. Lustration is a fundamentally new phenomenon in the Ukrainian legal system and for this very reason it is not completely consistent with existing legal rules, but these rules led to the corruption collapse, so lustration is quite logical and reasonable way to get out of the crisis. This law is supported by the community since social activity in most cases has a decisive impact on the lustration of certain civil servants and the lustration process in general.

Keywords: cleaning power; property lustration; tax amnesty; lyustratsiyna test; standard cleaning power.

UDC 342.77

Jezerskii Dmytry – Researcher of
Constitutional and International
Law Department of the National
Academy of Internal Affairs

COMPARATIVE LEGAL CHARACTERISTIC OF THE EMERGENCY STATE IN DIFFERENT COUNTRIES OF THE WORLD

In the article the author attempted to characterize the emergency state in different countries of the world. It is analyzed the determinants of the formation of the emergency state according to the government, the regime and the territorial organization of each state.

Keywords: emergency state; regime; order of entering; critical state; siege regime.

The definition of «emergency» has two meanings: emergency as «a sudden or unexpected event that requires immediate actions», extreme need (exigency), crisis (crisis), an urgent need (necessity), the critical state (pass), coincidence (conjuncture) as a state (or regime) of emergency [1].

Public-legal regime of the emergency state is an essential element of national security in most countries. Its existence is due to the possibility of occurrence of various kinds of extreme situations that pose a risk to a significant number of people threaten constitutional order or the state in general. The emergency state prior to the onset of a sequence defined conditions. The first such lists reasons for the state of emergency was made even by the West German scientists A. Hamann and H. Folz [2].

A. Hamann, in turn, highlighted the following reasons:

- 1) an attack on the country;
- 2) public speaking to violate the current constitutional regime;
- 3) serious offenses that threaten the order and security;
- 4) disasters, strikes in the branches of industries, economically vital;

5) the disruption of enterprises, institutions and organizations that provide activities of the population;

6) the difficulties in the economy and finances.

J. Foltz gives proper interpretation of the grounds of emergency state:

1) the existence of an external threat to the state, resulting in the commission of acts of foreign states that have military threat or the possibility of military attack, as well as management actions of state foreign «hostile elements» in the country;

2) the existence of various «internal unrest», riots and unrests;

3) the occurrence of «constitutional necessity» caused by disruption of functioning of certain constitutional body or conflict (in the federal state) between the central government and the subject of the Federation;

4) the disruption of the functioning of the state apparatus, caused by a strike of state employees;

5) the refuse to pay taxes, so-called tax strike;

6) the difficult situation in the branch of economy and finance, and labor conflicts.

Comparative legal analysis of the national legislation of foreign countries indicates the presence of various kinds of regulations of different regimes, united by a common concept of «emergency state» [3]:

actual emergency state (the UK, the USA, Canada, India, Ireland, South Africa, Zimbabwe, Portugal, Algeria, Cyprus, Egypt, France, Germany, Malaysia, Jordan, Kenya, Republic of Korea, Jamaica, Spain, Poland, Romania, Bulgaria, Finland etc.);

siege state (Belgium, France, Argentina, Brazil, Venezuela, Greece, Spain, Portugal, Algeria, Mali, Hungary, the Netherlands, Angola, Senegal, Congo and others);

martial state (the UK, the USA, India, the Netherlands, Poland, Bulgaria, Romania, Yugoslavia, South Korea, Thailand, Gabon, Indonesia, Jordan, South Africa, Philippines, Bangladesh, Pakistan, Vietnam and others.);

state of war (Belgium, Italy, Cape Verde, and others.);

the state of public danger (Italy);

tensions (Germany);

state of defense (Germany, Costa Rica, Finland);

state of threats (Spain);
state of anxiety (Gabon).

It would be wrong to consider these regimes as different legal institutions because the same features that determine a state of siege or state of threat in some countries (e.g., Argentina and Spain), is the basis of appropriate defense or state of emergency in others (such as Germany and the UK).

Overview of the constitutions of 36 countries made under the UN made it possible to make an exhaustive list of cases of serious threats to the state, under which justified taking exceptional measures, including a state of emergency, the group of experts has defined seven groups of such circumstances [4]:

1) the external threat (international conflict, war, foreign intervention, defense or security of the state as a whole or certain parts of it);

2) civil war, insurrection, «subversive actions of revolutionary elements»;

3) break of the peace, public order or peace;

4) the threat of constitutional order;

5) the disasters;

6) the threat of economic life or certain parts of it;

7) the disruption of vital sectors functioning of the economy or public services.

In the United States at the constitutional level the problems of the emergency state are not regulated in detail. Moreover, the legislation does not make comparisons between separate types of emergency regime, considering it as the only institution of emergency state. This is shown in the law on the national emergency state, which not only distinguishes the types of emergency regime, but does not specify the grounds for their entering. The doctrine and practice differ two types of emergency state – emergency state and martial state. The first is associated with emergencies that arise within the state (rebellion, riots, epidemics, etc.). The second – with emergency situations caused by external threat (war or the possibility of the outbreak of hostilities, international terrorism, etc.). In addition, it is distinguished also the national and local emergency regimes depending on the area of their action [2].

In most countries the power to the entering of emergency state is imposed on the head of state. A typical example in this case is the entering of emergency state in France. It is recognized that the form of the government in France is noted as a clear priority of the legislative to executive authority [5].

In some countries – Ireland, Spain, Canada, Cyprus, Lebanon, France and some African countries – the right to announcement of emergency state has the government.

Only about in a dozen of countries, including Germany, Israel, Angola, Malta and Bulgaria, the Parliament itself authorized to declare a state of emergency, although some of them this right depend on the circumstances or the type of emergency state.

The question of whether there are sufficient legal grounds for declaring an emergency state in most of the world decided the chief executive alone.

In France and some developing countries, for example, the president can use his exceptional powers after talks with the Prime Minister, heads of houses of the Parliament, as well as the Constitutional Council. President of India issues a proclamation on the emergency state «on advice» of the Cabinet, and the president of Venezuela enters a state of siege in the country at the Council of Ministers [4].

As you can see, the key role played by the emergency state the executive. Meanwhile, the International Committee on ensuring the human rights legislation of the International Bar Association in his report «Minimum Standards of Human Rights Norms in Exceptional Circumstances», adopted at the Paris Conference in its report presented a different point of view. According to this conclusion, «one of two political bodies – legislative and executive – has the primary responsibility for the emergency state and it belongs to the legislative power» [6].

The original model of the institute of emergency state was proposed by the authors of the Spanish Constitution of 1978, Article 116 of the Basic Law oversees the introduction of three different types of emergency, state of threat, proper state of siege and emergency regime [5].

Thus, the state of threat is announced by government in case of natural disasters, the occurrence of epidemics, disruption of

normal functioning of basic public services or providing the means essentials. This type of emergency is entered for 15 days, but by the decision of the Parliament may be extended. In the event of threats to public order, civil liberties or the normal functioning of democratic institutions, the Council of Ministers, after prior approval of the Congress of Deputies declares an emergency state for 30 days with the right to re-continue.

In conditions of more serious threats such as rebellion, the emergence of direct threats to national sovereignty, territorial integrity or the Spanish Constitution in the presence of an absolute majority of the Congress of Deputies may put siege without previously limited period.

The legal institution of emergency state usually reflects the nature of power and social orientation modes.

Meanwhile, according to 4 Pact on Public and Political rights, and also Art.15 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and Art. 30 of the European Social Charter, is talking about the basis for declaring a state of emergency in the states participating in these international agreements may be only «threat to the life of the nation» and not a specific territory with a population albeit much of society [7].

We consider it appropriate to bring attention to the practice of Russian Federation, where exclusive powers are given specially created bodies – bodies of special administration of the territory on which the emergency state of:

a) temporary special control territory in which the emergency state is entered;

b) federal body of the territorial government on which the emergency state is entered.

The second body is created in case the first fails to effectively carry out the duties assigned to him.

In some states, all power (or part of it) for the duration of the special situation transferred specially created bodies upon the occurrence of exceptional circumstances, the so-called emergency authorities: the General Committee in Germany, the Swedish military delegation, the Council of National Defense in Cuba.

Military delegation in Sweden, for example, is a kind of «mini-parliament» elected annually and consists of 50 deputies led

by the Speaker and shall exercise the powers which in normal conditions belong to Riksdag. Military delegation «itself decides on the form of its activities» [4].

Exceptional powers in conditions of state defense in Germany endowed the General Committee, composed of 33 deputies of the Bundestag (appointed on the basis of proportional representation of factions) and Bundesrat (one representative from each of the land). The form of government slightly changes vector management. Thus, the absolute majority of General Committee can confirm that «insurmountable difficulties» impeding the convening of the Bundestag or that he cannot make decisions. This statement leads to the replacement of the General Committee of the Bundestag and the Bundesrat and the assumption by the execution of their mandate. If necessary, the General Committee by a majority vote may elect the Federal Chancellor or express no confidence in it [3].

Credentials committee is not absolute. He cannot change the Basic Law, to cancel or suspend its act in whole or in certain parts, carry out a redistribution of federal territories, pass the supreme authority to other institutions.

The act of laws, adopted by the General Committee, is limited to six months from the date of cancellation of the state of defense, if they will not be canceled by the decision of the Bundestag and the Bundesrat previously.

For example, in the UK the consequences of emergency state are expressed in empowering the president the right to publication of the normative acts that have the force of law (statutes, decrees, orders).

Thus, each country has its own procedure for the emergency state, but emergency state institute is a system of agreed legal norms that include elements, presence of which causes the entering this regime:

- the reasons for the entering of emergency state;
- public body (or bodies) authorized to enter an emergency state;
- the procedure for its entering;
- temporal and spatial boundaries of action;

special regime of activities of public authorities an governing, enterprises, institutions and organizations that allow restrictions on rights and freedoms and the rights of legal entities and reliance on them additional responsibilities;

in the federal states – temporary changes in the division of powers between the federal and state authorities and authorities of the Federation and other governing changes in social relations during emergency state.

REFERENCES

1. Hessen V. M. Exclusive position / V. M. Hessen. – St. Petersburg : Law, 1908.
2. Ackerman D. M. The President's Powers in Time of War: A Brief Overview. Congressional Research Service / P. M. Ackerman. – Washington : CRS. – 1991. – 18 January.
3. Bonner D. Emergency Powers in Peacetime / D. Bonner. – London : Sweet and Maxwell, 1985.
4. Chatterjee N. C. Emergency and Law. With Special Reference to India / N. C. Chatterjee, R. P. Parameswara. – London : Asia Publ. House, 1966.
5. Daes E.-I. A. The Individual's Duties to the Community and the Limitations on Human Rights and Freedoms under art. 29 of the Universal Declaration of Human Rights / E.-I. A. Daes. – New York : United Nations, 1983.
6. Duker W. F. A Constitutional History of Habeas Corpus / W. F. Duker. – London : Greenwood Press, 1981.
7. International Covenant on Civil and Political Rights // Human rights. International treaties, declarations, documents of Ukraine / compiler Y. K. Kachurenko. – 2nd Edition. – Kyiv : Yurinform, 1997. – P. 36–58.
8. Constitutions of the foreign states / compiler V. V. Maklakov. – Moscow : BEK, 2001. – 258 p.
9. Eaves J. Emergency Powers and the Parliamentary Watchdog: Parliament and the Executive in Great Britain, 1939–1951 / J. Eaves – London : Hansard Society, 1957.
10. The Syracuse principles of interpretation of limitations and deviations from the provisions of international Covenant «On Civil and Political Rights» [Electronic resource]. – Access mode : <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/gencomm>.
11. Duker W. F. A Constitutional History of Habeas Corpus / W. F. Duker. – London : Greenwood Press, 1981.

HISTORICAL ASPECTS

UDC 343.163(09)

Rohatiuk Igor – PhD,
Associate Professor, Honored
Lawyer of Ukraine

FORMATION OF THE CRIMINAL PROCEDURAL PRINCIPLES OF THE PROSECUTOR'S ROLE IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS: CONNECTION HISTORY WITH MODERNITY

The article attempts to analyze the existing criminal procedural principles of the prosecutor's role in the criminal proceedings and explore the historical origins of these principles and their determinants origin.

Keywords: criminal procedural principles; principles; prosecutor; adversarial process; dispositivity; criminal proceedings.

Timeliness. The Prosecutor's Office as the main mechanism of control and supervision in the state apparatus designed to use all legally defined possibilities for legal regulation of the state accusation in court, supervision over the law compliance during the pre-trial investigation, representing the interests of the citizens and protection of their rights and freedoms and the implementation of a number of other tasks defined the normative acts.

The principles or foundations, so-called today were an important element of legal regulation of the criminal proceedings at all times. They spread sphere of its influence on all participants in the criminal process. Considering the accelerated pace of reforming the law enforcement system, which also includes the institute of prosecution, we cannot say about the key role of the criminal procedural principles that form the scientific and theoretical basis for further empirical research. Most of these principles define the vector directions of both the criminal process and create a favorable climate for behavioral aspects of parties to the criminal procedure and proceedings.

Latest studies. The problems of the principles of the criminal proceedings were studied by A. V. Lapkin, T. N. Dobrovolska, M. P. Omelchenko, V. I. Shyshkin, P. M. Rabinovych, V. M. Maliuga, V. T. Maliarenko and others.

The main material. With the adoption of the Criminal Procedure Code, the legislator replaced the term «principles» by «foundations». The legal approach focuses on the legal side of the principles of the criminal procedure. Within the concept of the principle of the criminal procedure means – rules, governing normative requirements that underpin the entire system of rules of the criminal procedure law and regulated by its procedure of investigative, prosecutorial and judicial activity [1, p. 42–50]. Therefore, the principles of the criminal procedure is a reflection of the basic principles of the prosecutor's role in the criminal proceedings. Summary principle is that it is defined as a basic principle of the criminal procedure law based on the general principles of law, key requirements that apply to participants of social relations [2, p. 321–327].

Exploring the correlation between the terms «principles» and «foundations», O. Z. Hotynska stresses that there is no single approach to these definitions in the literature [3]. Speaking about the concept of these terms, the author entirely shares the opinion of V. V. Navrotska that the term «principles» and «foundations» for lexical meaning is very close (for example, under the «principles» we understand the original, main provisions, the principle, basis philosophy, rule of behavior), and they are etymologically identical [4].

The Constitution of Ukraine Art. 129 uses the term «basic foundations» of the criminal procedure, recognizing that the basic foundations are: legitimacy; legal equality of all participants before the law and court; providing proof of guilt; adversarial of the sides and freedom to provide their evidence and to prove their persuasiveness before the court; the state accusation in court by prosecutor; ensuring the right to a defense to the accused; publicity of a trial and its complete recording by technical means; ensuring appeal and cassation court decision, except in cases established by law; a binding court decisions [5].

V. T. Maliarenko, giving a definition of the foundations of the criminal procedure, understands the fundamental ideas and

regulations that determine the direction and the construction process, form and content of its stages and institutions [6, p. 4].

Thus, we can confidently affirm that the principles of the prosecutor's role in the criminal procedure arise from the principles of the criminal procedural law, but under the new code – foundations, expressing the rules of conduct regulated by the state regulatory requirements. According to the Article 7 of the CPC the general principles of the criminal proceedings are: rule of law; legality; equality before the law and the courts; respect to human dignity; ensuring right to freedom and personal inviolability; inviolability of dwelling or other property; secret communication; non-interference in private life; inviolability of ownership; presumption of innocence and providing proof of guilt; freedom from self-revelation and the right not to testify against close relatives and family members; prohibition of double criminal liability for one and the same offense; ensuring the right to protection; access to justice and a binding court decisions; adversarial procedure and freedom in presenting their evidence and proof their persuasiveness before the court; immediacy of evidence studies, things and documents; the right to appeal the procedural decisions, acts or omissions; publicity; dispositivity; transparency and openness of the court proceedings and its complete recording by technical means; terms of reasonableness; language of the criminal proceedings [7].

According to p. 19, Ch. 1, Art. 3 CPC the party of the criminal proceedings for the prosecution is a prosecutor. The prosecutor represents the prosecution, as stipulated with p. 5 Ch. 3 Art. 129 of the Constitution of Ukraine, where the state accusation in the court by the prosecutor also has the status of one of the foundations of justice [7].

Article 121 of the Constitution of Ukraine, defining the functions of the prosecutor's office, gives priority to prosecution in the court, and among other the functions of prosecutor's office in the criminal proceedings calls the supervision over law observance by the agencies that conduct operational search activity, inquiry, pre-trial investigation and supervision over the law observance in the execution of a judgement in the criminal cases [5]. Referring to Article 3 of the Law of Ukraine «On Prosecution», which defines the

principles of prosecution, we analyze the following principles of the prosecutor's part in the criminal proceedings [8]:

- the rule of law and recognition of a person, his/her life and health, honor and dignity, inviolability and security by the highest social value;

- legality, justice, impartiality and objectivity;

- territoriality;

- presumption of innocence;

- independence of prosecutors, suggesting the existence of guarantees against unlawful political, financial or other influence on the prosecutor to adopt his decisions in the performance of official duties;

- political neutrality of the prosecution;

- inadmissibility of unlawful interference of prosecution in the activities of the legislative, executive and judicial power;

- respect for the independence of judges, which prohibits public expressions of doubts on judgments outside of the appeal procedures in the manner prescribed by the procedural law;

- transparency of prosecution activity, provided open and competitive positions of prosecutor, free access to reference information, providing information on request, if the restrictions on its provision are not established by the law;

- strict compliance with the requirements of the professional ethics and conduct.

However, not all of these principles related to the prosecutor's part in the criminal proceedings, they regulate the general procedure, form and content of the criminal proceedings, its organization and the nature of the parties of the criminal proceedings.

We consider it appropriate to allocate such principles of the prosecutor's part in the criminal proceedings: the principle of legality, equality before the law and the courts, respect for human dignity, presumption of innocence and providing proof of guilt, publicity, adversarial of the parties and freedom of the submitting their evidence to the court by them and to prove their persuasiveness.

Analyzing the principle of legality, we can consider it in terms of several positions: in the criminal proceedings the court, an investigator, judge, the prosecutor, the head of the pre-trial investigation, other officials of the state authorities are obliged to strictly abide by the requirements of the Constitution of Ukraine, the

CPC; the prosecutor, the head of the pre-trial investigation, the investigator are obliged comprehensively, fully and impartially to investigate the circumstances of the criminal proceedings, to identify both those circumstances, exposing, and those justifying the suspect, accused as well as the circumstances mitigating or aggravating his punishment, to give them proper legal assessment and ensure adopting the legitimate and impartial judicial decisions.

Under the principle of legality, we understand the requirement for all subjects of the criminal proceedings, including the prosecutor, to use correctly, to comply consistently and perform accurately the norms of the Constitution of Ukraine, Criminal and Criminal Procedure Codes and other legislation.

As it was pointed by I. V. Mykhailovskii, legality is not just the fact of the normative and legal act that regulates certain relations, and how these relationships are regulated by this normative and legal act and what results are obtained as a result of its implementation. He believed that the meaning of the principle of legality was the requirement of a rigorous and strict compliance with all requirements of the legal norms by all subjects [9, p. 55].

For disclosure the principle of legality, we should define its place among the principles of the criminal procedure, and to follow the correlation of the principle of legality with other principles and in particular with the dispositivity. The right of the parties and other persons involved in the criminal proceedings freely to dispose of material and procedural rights, in which the principle of dispositivity is reproduced, has limits, which are stipulated by protection and public interest. This will be discussed later.

As you know, liberalism proclaims freedom of the highest value, grounds the ideas of the individual's inviolability and private property, free business activity, noninterference of the state into the economy. The most famous representatives of Western liberal political thought of the nineteenth century are B. Kostan, A. Tocqueville, Y. Bentham, J. S. Mill. It is believed that the first historical document that laid the foundations for the development of the principles of equality and respect for human dignity in the criminal process was the Magna Karta in 1215, which limited the arbitrariness of feudal lords and developed the idea of equality, even in a narrow (class) sense [10, p. 48].

In Kievan Rus as early as in the tenth century the principle of equality functioned. Exactly the adversarial process was crucial for the establishment of the principle of equality and competition, because they were characteristic features.

The principle of legal equality in the criminal proceedings also installed the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529 (first «Old»), which extended its influence on the Ukrainian land in the days of their staying in Lithuania.

During the existence of the Polish-Lithuanian Commonwealth on the Ukrainian lands that went into this association, Lithuanian Statutes spread their effect in 1566 and 1588, according to which the criminal process was mostly adversarial, and therefore equality of the parties in the court proceedings took place, and therefore the respect for human dignity [12, p. 59].

The principle of equality before the law interprets the vision of what there can be no privileges or restrictions in the procedural law based on race, color, political, religious or other beliefs, sex, ethnic or social origin, property, residence, nationality, education, occupation and linguistic or other characteristics. At the same time providing additional warranty during the criminal proceedings to certain categories of persons (minors, foreigners, persons with mental and physical disabilities, etc.).

In addition, the prosecutor has to be guided by the principle of respect for human dignity, rights and freedoms of every person. This in turn is revealed through prohibition in the criminal proceedings to expose a person to torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, threats of such behavior, to keep the person in humiliating conditions, to compel to inhuman or degrading actions.

Another equally important principle, in our opinion, is the presumption of innocence and proof of guilt, because the prosecutor as the part of prosecution is required to establish the guilt or innocence of a person without any pressure from others. This principle is revealed in the following positions:

a person is presumed innocent of a criminal offense and will not be subjected to criminal punishment until his guilt is proven in the established order and installed by a guilty verdict, which entered into force;

nobody is obliged to prove his innocence in a criminal offense and should be justified if the prosecution can prove a person guilty beyond reasonable doubt;

suspicion, accusation can not be based on evidence obtained by illegal means;

all doubts about proof of guilt of a person are interpreted in favor of the person;

treatment of a person whose guilt in a criminal offense is not installed by guilty verdict, which entered into force must comply with the treatment innocent person.

The historical and legal origins of this principle is accepted by the Roman law, the presumption of innocence was analogous rule «*praesumptio boni viri*» (member of legal action considered to be acting in good faith until another proven) [13, p. 12].

In addition, this rule is found in the texts of texts of the Laws of the twelve tables that perpetuated the certain provisions of the presumption of innocence, or so-called presumption of decency.

In Roman law was first rule of evidence: *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* – the burden of proof rests on that who asserts, not the one who denies. This position is the most important provisions of the presumption of innocence in its legal interpretation. Position for doubts which are interpreted for the benefit of the person, in the Roman law the presumption of innocence was the rule in *dubio pro* was formulated by prominent Roman lawyer Julius Paul [14, p. 16].

In the future, this principle is reflected in almost all the legal systems of the world in the form that we know today.

The principle of adversarial is closely linked to the principle of dispositivity of the prosecutor's participation in the criminal proceedings. Yes, adversarial is self-defending by the prosecution and the part of defense of their legal positions, rights, freedoms and legitimate interests by means, equal rights for collecting and submitting to the court things, documents and other evidence, petitions, complaints, for the implementation of other procedural rights; and the functions of the state prosecution, defense and the trial cannot rely on the same body or official; a notification to the person suspected of having committed a criminal offense, appeal the indictment and state accusation in court are carried out by prosecutor, except in the cases when the notification to the person

suspected of a criminal offense can be carried out by the investigator with the consent of the prosecutor, and charge may be supported by the victim, his representative.

Protection is carried out by the suspect or accused, his counsel or legal representative. And the court acts as an independent arbiter that based on objectivity and impartiality, creates the necessary conditions for the implementation by the parties of their procedural rights and fulfillment of the procedural obligations. In turn, the dispositivity is expressed through the possibility of free use of their rights; attorney refusal of the state accusation involves the closure of the criminal proceedings; the investigating judge, a court in the criminal proceedings solve only those issues submitted for their consideration by the parties and within their authority.

The adversarial is considered by us as a principle, although the legal literature reviews adversarial form of the process.

At the time of Kievan Rus the common law where were the elements of adversarial was in the courts. The advocates in the court were relatives and friends of the parties, witnesses of the accused's decent life and «vidocq» – the witnesses committed by the party or disputed fact. The adversarial received further consolidation in «Rights, on which Little Russian people is tried» – the draft of the Code of the Ukrainian law, by which its codification was completed in 1743.

By Decree dated by 1723 «On the form of court» the judge is not a passive arbitrator, the main essence of adversarial is the obligation to prove the position of the parties in the court; the investigating process where elements of adversarial left is declared, search is abolished. The first codified act in the criminal proceedings is the Statute of the criminal proceeding, adopted in 1864, gave a new impetus to the development of adversarial.

The basis of the adversarial proceedings is arbitral method and of the investigative is the method of power-conquest (administrative, imperative). Both these methods are in the arsenal of the Ukrainian justice, but under the preliminary investigation the proportion of the imperative method much prevails over dispositivity, because the norms of the preliminary investigation are based on the imperative basis [15].

The main feature of the adversarial is the presence of equal parties and independent court, which enables to determine an

adversarial as a form of the process where the dispute of equal parties is decided by an independent court, that is the legal status of its participants, which provides the functions of prosecution, protection and solution by independent entities is characteristic for adversarial process.

Adversarial process is considered a dispute, where the court judges the case involving parties – prosecution and defense, while the accused party (defendant) has all the rights, the parties with equal procedural rights examine evidence themselves; the functions of the parties are separated from the functions of the court, which is not a party in the trial. There can be no question of dispute of equal parties before an independent court without a clear distribution of the basic procedural functions. This basic type of adversarial of the criminal process is at the heart of the whole procedure of the legal proceedings, and therefore a violation of this provision certainly violates the principle of adversarial and significantly restricts the rights and guarantees of the parties to perform their functions.

Adversarial in the criminal process is considered the way of interaction the prosecution and defense parties, the principle of organization of joint activity, the essence of which is the struggle of opposites, i.e. on the basis of opposing interests of the parties is a contradiction – the conflict, the manifestation of which is in the confrontation between these parties. This conclusion deserves attention.

As it was noted the dispositivity and adversarial of the prosecutor during the criminal proceedings are interconnected. According to the dispositivity principle, the parties are free to dispose of their material and procedural rights. Adversarial, thus, is the right of the parties to dispose of the actual material and forensic evidence on the case. The dispositivity by its continuation has the adversarial principle because the realization of the right freely to use their rights is implemented into the possibilities to defend and argue their position using legitimate means and methods that a person considers necessary.

Dispositivity is first mentioned in the Roman law, although the official consolidation had no. The Roman formula – *nemo iudex sine actor* – «No judges without the plaintiff» meant that filing a claim depends entirely on the plaintiff, who is also entitled to determine the amount of claims. For example, in the Roman Empire the plaintiff

had the right to claim the appointment of an elected judge in the case. However, a plaintiff's right belonged to him when he demanded a certain amount or thing prescribed by him.

At a later stage in the Roman law, there were other interpretations of the principle of dispositivity, which gave it some legal nuances. One of the formulas, including defining the content of the dispute as follows: the claimant cannot claim any other object or present other reasons of his right; the defendant is not entitled to challenge except those provided by formula. Law action cannot be re-filed or in the modified form [14, p. 25–29].

The Roman private law gave the principle of dispositivity considering that this institution was built on the principles of voluntariness autonomy, the legal protection of private interests and dispositivity. The subject of law disposed of his rights at his discretion. He could realize the subjective rights personally, transfer or entrust of their further implementation to other entities, or could not use all appropriate rights.

The principle of dispositivity, publicity and adversarial, of course, reflected in the Statute of Hanover in 1850, who established an oral judgment, publicity and dispositivity, freedom of the parties in the adversarial. Dispositivity was the constituent of the concept of adversarial process. Adversarial process was associated with the process of proof.

In Kievan Rus there was an accusatory-adversarial process for which was the characteristic active participation of the parties, in particular all began with the complaint – «slander». Particularly the active role in the process belonged to plaintiff, according to whom the court proceedings began. We cannot say the principle of publicity, which along with dispositivity and adversarial grew rapidly.

Today under the publicity we are to understand the prosecutor's obligations within his competence to begin the pre-trial investigation in each case of the direct detection of the criminal offenses (except in the cases where the criminal proceedings may be initiated only on the basis of the victim's statement) or statement (message) on committing a criminal offense and to take all legal measures to establish the criminal offense and the person who committed it. During the Kievan Rus the procedural and investigative figure of prosecutor did not exist, because in fact the

victim and the offender carried out the functions of the one and other. «Ruska Pravda» included the search for the guilty person at the initiative of the victim in the form of «call upon», «persecution on the trail» [12, c. 66].

The historical origins of the principle of dispositivity as officially recognized emerged with the adoption of the Statute of Civil Justice dated November 20, 1864 and other Court statutes in 1864. All the above considered the dispositivity principle is a basic leading principle, which determines the nature of the prosecutor's part in the proceedings. This rule regulates the powers of the prosecutor during the proceedings and determines their specificity.

We will note also that the action of the dispositivity principle stipulated by two factors arising from the functions of the prosecution agencies to promote the functioning of the criminal proceedings. The first is the lack of the prosecutor's supervision of the judicial agencies. The second is the principles of adversarial process and equality of the parties in the criminal proceedings.

By the judicial reform in 1864, the principle of dispositivity in the legislation was not reflected. At one time, A. H. Holmsten nicely put about the adversarial principle. He also had the courage to replace dispositivity by the term «independence» and combined the adversarial principle with the beginning of personal autonomy of the parties. The independence in the actions of the parties is not subject to limitation of the state power. The parties have right to decide which methods to use to prove their points of view and collect evidentiary information [16, c. 412].

Conclusion. Thus, analysis of the historical development of the principles of the prosecutor's role in the criminal proceedings, including the legality, equality, respect for human dignity, adversarial and dispositivity, the presumption of innocence and publicity suggests to conclude:

1) above the principle of the criminal process was developed in parallel with the common principles;

2) as the history shows all the outlined above principles originate from the Roman private law, where the basic principles of the parties' participation in the dispute were formed;

3) the total quantity of the principles of prosecutor's activity is quite large, but we allowed ourselves to emphasize, in our view,

those that are related with the prosecutor's role in the criminal proceedings;

4) the dispositivity and adversarial principles are the main interrelated bases, because the prosecutor, who is a part of the criminal process and follows the rule to dispose of his right within acceptable limits established by the law, using methods and techniques separating the prosecutor's functions from other participants of the criminal proceedings, enabling to exist arbitral justice where the court impartially and fairly evaluates the evidence;

5) the presumption of innocence plays an important role, because the prosecutor being a public prosecutor has a significant role and influence in the media, that is often because of incompetence prosecutors to spread defamation. Therefore, compliance of the main rules of the presumption of innocence allows the protection of suspects and defendants possible from baseless allegation by prosecutors.

REFERENCES

1. Nozdrina M. O. Essence and characteristics of the concept of «principles of criminal procedure» // Bulletin of the Lviv Institute of Internal Affairs: Collection / Goal. Ed. V. L. Ortynsky. – Lviv, Lviv Institute of Internal Affairs at the National Academy of Ukraine. – Ed. 2 (1). – 2004. – P. 43–52.

2. Tertyshnyk V. I. Conceptual model of the principles of the criminal process // Bulletin of Ukrainian Academy of Public Administration under the President of Ukraine. – 2001. – № 4. – P. 321–327.

3. Hotinskaya-Nor O. Z. Principle of reasonable terms as a new principle of criminal proceedings [Text] / O. Z. Hotinskaya-Nor // Lawyer, 2013. t. № 2. – P. 11–14.

4. Navrotska V. The principle of dispositivity and its implementation in the criminal process of Ukraine: Thesis ... candidate of legal sciences / V. V. Navrotska; Kyiv. Nat. university of Taras Shevchenko. – K., 2007. – 16 p.

5. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine on 28.06.1996, № 254/96 // Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – № 30. – Art. 141.

6. Maliarenko V. T. The constitutional principles of criminal justice / V. T. Maliarenko ; Nat. legal acad. of Ukraine Yaroslav the Wise. – K. : Yurinkom Inter, 1999. – 318 p.
7. Criminal Procedural Code of Ukraine // Verkhovna Rada of Ukraine (VRU). – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Art. 88.
8. On prosecution: Law of Ukraine // Verkhovna Rada of Ukraine (VRU) – 1991. – № 53. – Art. 793.
9. Myhailovskyi I. V. Essays philosophy of law. Cited by : Hropaniuk V. N. Theory of State and Law. Reader. – M. : Interstyle, 1998. – P. 804–805.
10. Principles of the prosecutor's role in the pre-trial criminal proceedings / N. Marchuk // Bulletin of the National Academy of Prosecution of Ukraine. – 2012. – № 4. – P. 43–47.
1. Rasskazov L. P. History of the criminal process of Russia: text edition / L. P. Rasskazov, L. A. Petruchak, I. V. Uporov. – Krasnodar, Krasnodar leg. univers. of Ministry of Internal Affairs of Russia. – 2001. – 104 p.
2. History of the state and law of Ukraine / Ed. A. J. Rogozhin. Part 1. – K. : In Jure, 1996. – 76 p.
3. Larina A. M. Presumption of innocence / A. M. Larina. – M. : Nauka, 1982. – 380 p.
4. Reader on history of the state and law of foreign countries (Antiquities and Middle centuries) / comp. doctor of law, prof. V. A. Tomsinov. – M. : Zertsalo, 1999. – 651 p.
5. Maliarenko V. T. About adversarial in the criminal proceedings and functional state of the court (some aspects) // Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. – 2002. – № 6 (34). – P. 6–10.
6. Tauber M. Lawsuit, accusation, adversarial principle // Journal of civil law. – 1917. – № 1. – P. 2–19.

UDC 342.72/73(477)(092)

Kapichon Olga – MA in
Economics

THE EVOLUTION OF ACADEMICIAN VLADIMIR KOPYEYCHYKOV IN THE FIELD OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS

The twentieth century was not only a breakthrough in industry and technology, but also in creating the legal principles, a catalyst of which acts as a protection of human rights and freedoms. Namely «human». Not employee or official, not Christian or Muslim, teenager or pensioner, man or woman, citizen or refugee.

These are categories, which are derived from the concept of «personality» and separately are considered in legal, social or moral contexts. After the birth we get a number of rights that are natural, that are not assigned by someone and no one can detach them.

Of course, it is impossible to overcome an inequality in society fundamentally. And in our progressive XXI century the racial and gender discrimination, the importance of social status and its financial position, prejudice against other religions is rises. And there is perfectly logical explanation for this. Because after the disintegration of the colonial structure is a long and hard process. Until now, there are the world dozens of disputed territories, struggling for independence and dozens of nations who are fighting for the right to self-determination.

Leading jurists of the second half of the twentieth century carefully studied this issue, treating it as the cornerstone of the entire legal system. And one of these artists was right Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine Volodymyr Kopyeychikov.

Speaking the language of the current human rights lawyers, politicians, scientists will talk about conditional pyramid of priorities which will be at the peak of the person, his rights, honor and dignity is the foundation of society, and then the state of its interests. Oddly

enough, but some 40–30 years ago the construction of such pyramid would be in reverse order.

The views of Professor V. Kopyeychikova consistent with the spirit of his era. The depth of his works is impressive and progressive exigencies of the time in which they were published. From flexible ideas, views, offers leading scientists fate of the country.

The article secured convictions of Professor V. Kopyeychikova the need to bring national law in line with international law.

According to V. Kopyeychikova, the country can not be isolated from the world. Progress requires change. World Dynamics extremely fleeting. The ideals of socialist doctrines themselves exhausted.

Keywords: human rights; personality; democratic society; state; Constitution; V. V. Kopeichikov.